

צעירים בישראל:

מחקר ועבודת שטח

עורכות: חגית בוני-נח, שלי נתן, סיגל בן-רפאל גלנטי



צעירים בישראל:

מחקר ועבודת שטח



Young Adults in Israel: Research and Fieldwork

Edited by Hagit Bonny-Noach, Shelly Nathan & Sigal Ben-Rafael Galanti

עורכות:

חגית בוני-נח, שלי נתן, סיגל בן-רפאל גלנטי

ועדת היגוי אקדמית ומקצועית לספר:
פרופ' סילביה ביזאוי, ד"ר הלה גולן שמוחה, ד"ר עליזה פרנקל,
ד"ר רונית עמית.

עריכת לשון: פזית אנטין

עריכה, עיצוב והפקה: רויטל רוזנשטרם

©2018 כל הזכויות שמורות למכללה האקדמית בית ברל, קרן גנדיר,
עמותת למרחב - מיסודה של קרן מוזס וולפוביץ וגוינט-אשלים.



תוכן העניינים

5	על המחברים
11	פתח דבר
12	דבר העורכות
17	שער ראשון: צעירים בישראל- מאפיינים ורקע תיאורטי
19	"מי אני ומה אני רוצה להיות" - מבוגרים צעירים יוצרים עתיד אישי וחברתי / רחל גלי צינמון
61	צעירים בישראל: מצב קיים, מגמות ושינויים / רונית עמית
77	שער שני: אבני דרך בהתפתחות של צעירים בישראל
79	הטיול הגדול אחרי הצבא: תרמילאות בקרב צעירים ישראלים / חגית בוגי-נח ודריה מעוז
92	הסתגלות ללימודים אקדמיים במהלך שנת הלימודים הראשונה - תפקיד השינה, מצב הרוח ודחק / לילך לב ארי ושמואל שולמן
109	"אין סיבה לעזוב את הבית": מבוגרים בהתהוות הגרים בבית הוריהם / קרן אהרון וסלביה פוגל - ביזאוי
126	צעירים ומתחתנים: החתונה כאירוע מכונן בחיי מבוגרים צעירים / אורית אבוהב
139	"מלח הארץ": בין מבוגרים לצעירים; בין אזרחות רפובליקנית, ליברלית ואתנו-לאומית; ובין פוליטיות לא-פוליטיות / נטע ארנון שושני
155	שער שלישי: צעירים במצבי סיכון
157	מבוגרים-צעירים על רצף הסיכון: סיווג צעירים לפי מדרג הסיכון / יעקב ראובן וחגית תורג'מן
180	מה מצפה להם בצדו השני של הגשר? מעקב אחר משתתפי תכנית סיוע לבוגרי פנימיות חסרי עורף משפחתי / טליה-מיטל שוורץ-טיירי, עדנה גלבוצקי ושמעון שפיר
195	צעירים חסרי עורף משפחתי וחברתי במעבר מחיי נעורים לחיי בוגרים: המציאות והאתגר / חיים להב

- 209 **שער רביעי: אוכלוסיות ייחודיות בקרב צעירים בישראל**
- 211 **אבני דרך בגיבוש הנטייה המינית של לסביות, הומואים וביסקסואליות/ים בגיל הנעורים, בבגרות הצעירה ובבגרות / אורי עייק, גיא שילה, שי הרץ, ענבל קצף, אילון סלייטר**
- 224 **צעירים עם מוגבלות - סיכון וסיכוי / יפעת קליין**
- 237 **"חוסר מעש" בקרב צעירים ערביים בישראל- גורמים והשלכות / נסרין חדאד חאג'-יחיא**
- 251 **מהגרות מבוגרות-צעירות בישראל: חוויות של לימינליות בראי האמנות / טל דקל**
- 263 **שער חמישי: יישום - תכניות ועבודת שטח**
- 265 **תכנית לצעירים חסרי עורף משפחתי בעמותת "למרחב" / נתן גלמן**
- 277 **שירות לאומי-אזרחי לצעירות מרקע של מצבי מצוקה וסיכון: יצירת מרחב "מטפח" בתוך מרחב נורמטיבי / הילה סופרמן הרניק, שרי אורים ושלי נתן**
- 292 **מעורבות אזרחית והתנדבות כמנוע צמיחה תעסוקתי וכלכלי והון וחברתי בקרב צעירים / שגיא שיין**

על המחברים

אבוהב, אורית, ד"ר. אנתרופולוגית חברתית, ראש המגמה לניהול חברה וקהילה, ומרצה בכירה במכללת בית ברל. כל תאריה מהמחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית. בשנים 2007-2010 עמדה בראש האגודה האנתרופולוגית הישראלית. במחקריה עוסקת בהתפתחות האנתרופולוגיה הישראלית ובהיבטים עכשוויים שונים של החברה הישראלית, כגון חתונה ומתנות חתונה, מחאה חברתית, ועוד.

אהרון, קרן, MA. בסוציולוגיה צרכנית. מומחית בהתנהגות צרכנים, בעלת כ 30 שנות התמחות במחקר יישומי בתחומי התנהגות, פיתוח מוצרים ושיוק. מחברת הספר "סודות הצרכן הישראלי". התואר השני שלה בלימודי תרבות ילדים ונוער מאוניברסיטת ת"א. בשנת 1992 הקימה את מכון 'פוקוס-פסיכולוגיה ושיוק' מכון למחקר איכותני, אותו ניהלה בין השנים 1992-2015. בשנת 2016 הקימה עם שני שותפים נוספים את חברת Well-Beat.

אורים, שרי, BA. עובדת סוציאלית, שימשה כמנהלת תוכנית "נערות ונערים למען הקהילה" ב"בת עמי" (אלומה אמונה) וכיום מנהלת תוכן מקצועי תחום נערות וצעירות ב"בת עמי".

ארנון שושני, נטע, ד"ר. ד"ר למגדר, סוציולוגית, חוקרת איכותנית של החברה הישראלית, מלמדת באוניברסיטה הפתוחה ובסמינר הקיבוצים. עבודת הדוקטורט שלה: "מקום, אזרחות, מעמד: סיפורי חיים של מחזור 91" עסקה ביחסים אזרחיים וכלכליים בין מבוגרים-צעירים ממעמד הביניים ההגמוני לבין מדינת ישראל, ערב המחאה החברתית.

בוני-נח, חגית, ד"ר. קרימינולוגית וסוציולוגית, מרצה בסגל הבכיר במחלקה לקרימינולוגיה באוניברסיטת אריאל. עד שנת 2016 שימשה כראשת המסלול לקידום נוער במכללה האקדמית בית ברל, ולימדה גם באוניברסיטה העברית בירושלים בחוג לעבודה סוציאלית. שימשה גם יועצת לרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול משנת 1996 עד שנת 2018. בנוסף היא בוועד אילסם: החברה הישראלית לרפואה וטיפול בהתמכרויות ועורכת את העיתון המקצועי של החברה. תחומי התמחותה: סטייה, סמים, התמכרויות, בעיות חברתיות.

בן-רפאל גלנטי, סיגל, ד"ר. מרצה בכירה, שימשה כראש המרכז למחקר חינוכי-חברתי, במכללה האקדמית בית ברל. מתמחה במדעי המדינה ובעיקר בתהליכי דמוקרטיזציה ביפן וישראל. בעבר, ראש החוג למדעי החברה ואזרחות במכללה, עמיתת מחקר במכון למדעי החברה באוניברסיטת טוקיו (SHAKEN) (2001), עמיתת מחקר, בתר דוקטורנטית, בבית הספר הגבוה למדעי המדינה באוניברסיטת וואסדה היפנית (2005) כמלגאית קרן יפן (Japan Foundation) ומרצה אורחת באוניברסיטה הפדגוגית של קרקוב (אביב 2014). במסגרת תפקידה כראש המרכז למחקר חינוכי-חברתי, ד"ר בן-רפאל גלנטי יזמה פרויקט של קבוצות דיון ומחקר והספר הנוכחי הוא פרי ביכורים של פרויקט זה.

גלבוצקי, עדנה, BA. מנהלת התוכנית "גשר לעצמאות", עמותת ילדים בסיכוי. תואר ראשון בחינוך לא פורמלי ממכללת בית ברל. 23 שנות עבודה בפנימיות לילדים בסיכון. כיום סמנכ"לית תוכן של עמותת "ילדים בסיכוי" ומנהלת תוכנית "גשר לעצמאות".

גלמן, נתן, MA. תואר ראשון בסוציולוגיה ואמנות, תואר שני בהגירה ושילוב חברתי. מנחה קבוצות, מאמן אישי. מנהל מקצועי של התכנית "למרחב" בהוד השרון מזה 5 שנים.

דקל, טל, ד"ר. ראש התכנית ללימודי תואר שני לאוריינות חזותית במכללת סמינר הקיבוצים, ובעבר כיהנה כראש הפורום ללימודי נשים ומגדר באוניברסיטת תל אביב, שם היא מלמדת בחוג לתולדות האמנות. כמו כן היא יו"ר העמותה לחקר אמנות נשים ומגדר בישראל. חוקרת אמנות עכשווית בישראל ומתמקדת בניתוח הקשרים המתקיימים בין מגדר ובין פוליטיקה של זהויות, פוסט קולוניאליזם וטראנס לאומיות, כפי שאלו באים לידי ביטוי בתרבות החזותית. מאמריה פורסמו בכתבי עת מובילים ברחבי העולם ובין ספריה: Transnational Identities – Women, Art, and Migration in Contemporary Israel (2016).

הרץ, שי, M.Sc. מדען מחשב ומוזיקאי. M.Sc. במדעי המחשב באוניברסיטת תל אביב, ועוסק בפיתוח אלגוריתמים לעיבוד שפה טבעית באמצעות למידת מכונה. מתנדב חוש"ן - חינוך ושינוי משנת 2007, כולל חברות בצוות בניית סיפורים אישיים ובצוות מחקר.

חדאד חאג' יחיא, נסרין, MA. דוקטורנטית בבית ספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב. מחקרה עוסק בנושא אוריאנטציה העתיד לצעירים בגילאי 18-22 וחוסר מעש בקרב צעירות ערביות על רקע חסמים חברתיים ואתניים. מנהלת את התכנית ליחסי יהודים ערבים במכון הישראלי לדמוקרטיה.

לב ארי, לילך, ד"ר. לב ארי היא מומחית לפסיכולוגיה קלינית ומרצה במחלקות למדעי ההתנהגות ולפסיכולוגיה קלינית במרכז האקדמי רופין. תחומי המחקר העיקריים שלה כוללים הפרעות אכילה, גורמים רגשיים בהשמנת יתר, היקשרות ומנטליזציה. עבודת הדוקטורט שלה, בהנחייתו של פרופ' שולמן, התמקדה במעבר ההסתגלותי של מבוגרים צעירים ללימודי התואר הראשון, עם דגש על הקשר שבין שינה לבין דחק.

להב, חיים, ד"ר. מרצה במכללה האקדמית בית ברל בפקולטה לחינוך מסלול לקידום נוער בסיכון, במכללה האקדמית באשקלון בביה"ס לעבודה סוציאלית ומתנדב יועץ לתוכנית "למרחב". לשעבר מנהל האגף לקידום נוער במנהל חברה ונוער משרד החינוך.

מעוז, דריה, ד"ר. היא אנתרופולוגית, סופרת ומרצה בכירה במכללה האקדמית הדסה. תחומי התמחותה: סוציולוגיה של התיירות, משפחה, הורות ויחסים בין המינים. פרסמה מאמרים רבים בכתבי עת מובילים ומשמשת כעורכת מדעית בכתב העת *Annals of Tourism Research*. שימשה כראש חוג תיירות, וארגנה כנסים וימי עיון בתחומי התיירות והתרמילאות.

נתן, שלי, M.S.W. עו"ס ופסיכותרפיסטית. מומחית בעבודה טיפולית חברתית עם נוער וצעירים בסיכון. מרצה במכללה האקדמית בית ברל בפקולטה לחינוך. מטפלת אישית ומשפחתית מנחה קבוצות וראש המערך הפסיכוסוציאלי באגודה למען הלהט"ב. הקימה וניהלה את מחלקת הדרכה וניהול ידע בעמותת עלם וכתבה את תורת העבודה עם צעירים ונוער בסיכון במרחבים טיפוליים בלתי פורמליים. ערכה את הספר "עלם ועל-מה". כתבה את תכנית "בשבילי" לצעירים בסיכון המופעלת מתוך מרכזי צעירים.

סופרמן-הרניק, הילה, MA. עובדת סוציאלית. שימשה כמנהלת תחום צעירות וצעירים ב"בת עמי" (אלומה אמונה). מנהלת תחום פיתוח מקצועי בתוכנית יתד, התוכנית הלאומית לצעירים וצעירות במצבי סיכון

סלייטר, אילון, MA. בפסיכולוגיה חברתית-ארגונית, אוניברסיטת קולומביה, ניו יורק. חבר סגל התוכנית להנחיית קבוצות באוניברסיטת תל אביב, ועוסק בייעוץ, הנחייה והדרכה. מתנדב חוש"ן - חינוך ושינוי משנת 2003.

עייק, אורי, M.Sc. בסטטיסטיקה מהטכניון ותואר M.S.W. בעבודה סוציאלית מאוני' חיפה. סטטיסטיקאי, מדריך תוכנה, עובד סוציאלי, ומתנדב למעלה מ 13 שנים בארגוני קהילה שונים: חוש"ן - חינוך ושינוי, מרפאת לוינסקי של משרד הבריאות ומרכז סיוע לנפגעות ונפגעי תקיפה מינית.

עמית, רונית, ד"ר. מנהלת את קרן גנדיר, קרן משפחתית ישראלית שהוקמה בשנת 2004.

משמשת כחברת דירקטוריון בשיתופים ובקרן שח"ף. בעלת תואר דוקטור מ-University of Derby (U.K). נושא עבודתה: "ניהול המשפיע על שיפור הביצועים במגזר השלישי". מחקריה בשנים האחרונות מתמקדים בתחום ניהול חברתי בכלל וניהול קרנות בפרט. שימשה כמרצה לתואר שני במסלול לניהול מלכ"ם, באוניברסיטה העברית בירושלים.

פוגל-ביזאוי, סלביה, פרופ'. פרופ' (חבר) סיימה תואר שלישי שלה ב-1981, ב: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales - University of West Paris/ Nanterre - La Défense. היום מרצה בכירה בבית הספר למדעי ההתנהגות, המכללה למנהל בסוציולוגיה פוליטית. ב-2007, הקימה את תכנית ה-מ.א. ללימודי משפחה, בראשה עמדה עד שנת 2011. ב-2009, הקימה את קהילת המשפחה באגודה הסוציולוגית הישראלית בראשה היא עומדת גם היום, יחד עם פרופ' אורלי בנימין. ב-2014 היא נבחרה כחברת הוועד המנהל של ה-Committee on Family Research, קבוצת המחקר בנושא המשפחה (ב- RC06, International Sociological Association (I.S.A.)). היא שייכת לארגונים בינלאומיים רבים והובילה קבוצות מחקר שונות, בין היתר בנושא הקיבוץ ובנושא המשפחה.

פרסומיה השונים מתמקדים בתקופת היישוב; בקיבוץ; באזרחות ובמשפחה, מפרספקטיבה פמיניסטית. כיום היא פרופסור לסוציולוגיה במסלול האקדמי המכללה למנהל, החוקרת בתחום השוויון בעידן המודרני והפוסטמודרני. היא עומדת כיום בראש קבוצת מחקר, במכון לחקר הציונות, באוניברסיטת תל-אביב, בנושא: משפחות מעורבות.

צינמון, רחל-גלי, פרופ'. מן המניין בבית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב. עומדת בראש המעבדה לחקר התפתחות קריירה ובראש התוכנית להכשרת יועצי קריירה. תחומי המחקר שלה מתמקדים בתהליכי התפתחות קריירה במעגל החיים, בממשק שבין עבודה ומשפחה, עבודה ולימודים ובתהליכי הבניית זהות תעסוקתית

וזהות משפחתית. היא מתמקדת בתהליכי התפתחות קריירה של אוכלוסיות רגישות כמו נשים, מהגרים, אנשים עם צרכים מיוחדים, צעירים ומיעוטים. בניית תוכניות ייעוץ בקריירה לאוכלוסיות אלה והטמעת גישות והתערבויות של חינוך לקריירה מהווים מוקד נוסף בעבודתה. פרופ' צינמון משמשת כיועצת למרכזי צעירים ולארגונים חברתיים המתמקדים במתן שירותים עבור צעירים.

קליין, יפעת, MA. עו"ס, בעלת תואר ראשון במסלול קהילתי ותואר שני במסלול שיקום ונכויות מאוניברסיטת בר אילן, מנהלת תכניות בג'וינט אשלים- תחום ילדים ונוער עם מוגבלות, ממונה על התכניות העוסקות בהשתלבות של ילדים, נוער וצעירים עם מוגבלות ותכניות העוסקות במוגנות של ילדים ונוער עם מוגבלות. במקביל מדריכה סטודנטים בהכשרה המעשית. בעבר עבדה כעו"ס קהילתית באגף רווחה, מנהלת תחום אוכלוסיות מיוחדות במתנ"ס והינחתה קבוצות פסיכו חינוכיות לצעירים עם מוגבלות, קבוצות פעילים וקבוצות לעזרה עצמית.

קצף, ענבל, BA. בוגרת הטכניון בלימודי כלכלה וניהול. עובדת מדינה. מתנדבת בחוש"ן - חינוך ושינוי מאז 2007, כולל חברות בדירקטוריון והובלת סדנאות הכשרה למתנדבים ומתנדבות חדשים בארגון.

ראובן, יעקב, ד"ר. קרימינולוג קליני, ראש המחלקה לקרימינולוגיה במכללה האקדמית כנרת וראש תכנית הלימודים לעבודה עם ילדים ונוער בסיכון במכללה האקדמית גליל מערבי. כיהן בעבר בתפקיד הממונה על המעונות בחסות הנוער במשרד הרווחה וניהל את מעון צופיה - מרכז להתערבות במשבר לנערות במצוקה ואת מעון בית הנער לנוער עובר חוק. היום עומד בראש מרכז לחקר ילדים, נוער וצעירים בסיכון.

שוורץ-טיירי, טליה-מיטל, ד"ר. בית הספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב. מעורבת במחקר ובהוראה בביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל באוניברסיטת תל אביב, במרכז האקדמי רופין ובבית הספר המרכזי לעובדי רווחה של משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

שולמן, שמואל, פרופ'. הוא פרופסור לפסיכולוגיה קלינית והתפתחותית באוניברסיטת בר-אילן וכן במכללה למנהל בראשון לציון. תחומי המחקר העיקריים שלו כוללים מחקר אודות התפתחות מתבגרים ומבוגרים צעירים עם התמקדות ביחסים רומנטיים, בהתפתחות קריירה ובהסתגלות.

שיין, שגיא, MA. בוגר תואר ראשון ביחסים בינלאומיים ותואר שני במדיניות ציבורית מהאוניברסיטה העברית בירושלים. שגיא, יזם ופעיל חברתי, היה ממייסדי עמותת "רוח חדשה" בירושלים, והקים וניהל את פרויקט "המתמחים" בירושלים ומאוחר יותר הרחיב את הפרויקט למקומות נוספים בארץ. כיום הפרויקט פועל במוסדות אקדמיים רבים ומפעיל אלפי מתמחים בשנה. בחמש השנים האחרונות ניהל שגיא את תחום המעורבות החברתית והיזמות במרכזי הצעירים מטעם ג'וינט ישראל. במסגרת זו הוא פיתח את תורת הפעילות בתחום זה ופרויקטים רבים, הכוללים בין השאר את קבוצות המנהיגות, קהילות בני מקום וכד'. במסגרת זו כתב שגיא ספרים וחומרים מקצועיים כגון: "מעורבות חברתית במרכזי הצעירים - ערכת הפעלה", ספר "פרויקטים חברתיים במרכזי הצעירים". כמו כן כתב שגיא מאמרים בתחום המעורבות החברתית, תעסוקת צעירים ופיתוח קריירה. כיום מנהל את מיזם מרכזי הצעירים במסגרת ג'וינט ישראל.

שילה, גיא, ד"ר. מרצה בכיר בבית הספר לעבודה סוציאלית על שם בוב שאפל, אוניברסיטת תל אביב. הדוקטורט של ד"ר שילה עסק בגיבוש נטייה מינית בקרב נוער להט"ב, ומחקריו עוסקים בהשפעות של לחצים סביבתיים על איכות החיים והבריאות של להט"ב צעירים ובוגרים. מחקריו של ד"ר שילה התפרסמו בכתבי עת מקצועיים מהמובילים בעולם. בשנת 2007 יצא לאור בהוצאת רסלינג ספרו 'החיים בורוד - בני נוער וצעירים הומואים, לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים'.

שפירו, שמעון, פרופ'. פרופ' חבר (בדימוס), בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב. שמעון שפירו הוא פרופסור חבר (בדימוס) בבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל באוניברסיטת תל-אביב, ובחוג לעבודה סוציאלית במכללת תל-חי. מעורב במחקר ובהוראה על הערכת תכניות חברתיות. חבר הוועד המנהל של עמותת "ילדים בסיכוי", ויו"ר ועדת ההיגוי של תכנית "גשר לעצמאות".

תורג'מן, חגית, ד"ר. קרימינולוגית, ראש המחלקה לקרימינולוגיה ועומדת בראש המרכז לחקר ילדים, נוער וצעירים בסיכון במכללה האקדמית גליל מערבי. עמיתת מחקר במרכז לחקר חברה באוניברסיטת חיפה.

פתח דבר

תקופת הבגרות הצעירה בישראל הפכה בשנים האחרונות למוקד התעניינות מצד קובעי המדיניות, אנשי מקצוע מתחומי החינוך והרווחה ואחרים. הפקתו של ספר זה, "צעירים בישראל: תיאוריה, מחקר ועבודת שטח", היא פועל יוצא של שותפות בין ארבעה גופים העוסקים בנושא הצעירים בישראל, שחברו במטרה להפיק לראשונה ספר בעברית המרכז מידע עדכני באשר לתקופת הבגרות הצעירה בישראל.

ספר זה הוא תוצר ייחודי של האקדמיה ושל השטח אשר חברו יחד לשיח ולתייעוד הידע הקיים היום בנושא הצעירים והצעירות בישראל, ויש בו שילוב של ידע שנצבר הן בקרב חוקרים באקדמיה והן בקרב אנשי מקצוע בשטח המקדמים עשייה יישומית אך אינם נוהגים להעלות על הכתב ולפרסם את פועלם.

אסופת מאמרים זו היא ראשונה מסוגה בשפה העברית, ומטרתה לשמש כלי למידה לקובעי מדיניות, לקהל המטפלים, לאנשי חינוך, למנהלי ארגונים ותכניות לצעירים ולכל המתעניין בנושא.

אנו תקווה שהספר יעורר חשיבה, מחקרי המשך ותשומת לב לעולמם המרתק של צעירים וצעירות בחברה הישראלית.

על החתום

קרן גנדיר, עמותת למרחב, ג'וינט-אשלים והמכללה האקדמית בית ברל.

דבר העורכות*

הרעיון לכתיבתו של הספר הנוכחי "צעירים בישראל: מחקר ועבודת שטח" נולד מתוך קבוצת דיון ומחקר של חוקרים ואנשי מקצוע בנושא "מבוגרים צעירים". קבוצת הדיון והמחקר, התכנסה במשך שנתיים ביוזמת 'המרכז למחקר חינוכי חברתי' במכללה האקדמית בית ברל בראשותה של ד"ר סיגל בן-רפאל גלנטי. מרכזות הקבוצה היו ד"ר חגית בוני נח, גב' שלי נתן וד"ר סיגל בן-רפאל גלנטי, וחברי הקבוצה היו חוקרים מהאקדמיה ואנשי מקצוע מארגוני שטח הפועלים בנושא הצעירים כמו קרן גנדיר, עמותת למרחב וגוינט-אשלים.

הדיונים, הידע והדיאלוגים שהתפתחו במסגרת הקבוצה, בין גורמי האקדמיה ואירגוני שטח, גרמו להבנה כי חסר ידע אקדמי ומקצועי בנושא קבוצת הגיל של הצעירים- נושא שהולך ומתפתח בעולם ובישראל. הספר הנוכחי, שהוא פרי דיונים אלה אודות צעירים בישראל, שם לו למטרה לשלב את הידע החדש אשר נוצר בשטח עם זה הנחקר באקדמיה, ולנסות לגשר בין שני העולמות המתעניינים בנושא הצעירים: האקדמיה והשטח.

נושא הצעירים בגילאי 18 ל-35, דור אשר זכה לכינוי כדור ה-Y (שנולדו בשנות ה-80 וה-90), וחלקם כבר נמצאים בדור ה-Z (שנולדו מאמצע שנות ה-90 והלאה), הינו נושא חדשני שעדיין לא זכה להתייחסות מחקרית, פוליטית וציבורית מספקת בחברה הישראלית. 'מחאת האוהלים' שהובלה על ידי צעירים בקיץ 2011, היוותה אירוע מכונן בתודעה של החברה הישראלית לדור זה, לפער הדורות ולצורך בהבנה עמוקה של קבוצת הצעירים והקשבה לצרכיהם.

במהלך השנים האחרונות החלה להתעורר תשומת לב ציבורית, מקצועית ואקדמית להבנת הצרכים של צעירים וצעירות בתחומים שונים בחברה הישראלית. מענים חלקיים לצעירים ב"שטח" ניתנו בעיקר לבעיות של צעירים אשר נמצאים במצבי סיכון, על ידי עמותות המתמחות בנושא. בשנים האחרונות גם משרדי ממשלה החלו לזהות את הצורך ולגבש מדיניות שנוגעת לצעירים כדוגמת "התכנית הלאומית לצעירים בסיכון" בהובלת משרד הרווחה, ומרכזי הצעירים ביוזמת ג'וינט ישראל.

הספר מנסה להציג את המגוון הקיים בנושא צעירים בישראל. גם בעולם הרחב צעירים אינם מוצאים את ייעודם ומקומם ברמה המשפחתית, חברתית, כלכלית, אקדמית ועוד. על כך נכתבו מחקרים למרות זאת, בישראל שאלות

* השימוש בלשון זכר היא מטעמי נוחות וכי הכוונה לנשים וגברים כאחד

אלו צריכות לזכות ליתר בולטות משום שלא מדובר בחברת שפע קלאסית, אלא בחברה שעדיין מתמודדת עם בעיות קיומיות כגון ביטחון, שסעים לאומיים, חברתיים וכלכליים. תהליך הפקת הספר הנוכחי, היה ארוך וכלל מספר שלבים, החל מקול קורא ראשוני לחוקרים ואנשי מקצוע לשליחת תקצירים לספר, דרך שיפוט התקצירים שהתקבלו על ידי ועדת ההיגוי האקדמית והמקצועית שכללה את פרופ' סילביה ביזאוי, ד"ר הלה גולן שמוחה, ד"ר עליזה פרנקל וד"ר רונית עמית, כתיבת המאמרים על ידי הכותבים ושיפוט המאמר הסופי שוב על ידי ועדת ההיגוי האקדמית והמקצועית של הספר.

בשל המגוון של הנושאים והכותבים בספר זה אנשי שטח חוקרים ואנשי אקדמיה, לא נדרשו הכותבים לכתוב בסגנון אחיד והתאפשר לכל אחד לכתוב בסגנון ובדגשים המתאימים להם. גם קהל היעד של הספר הוא מגוון ורחב, ולכן יש ערך מוסף לסגנונות כתיבה מגוונים.

בספר חמישה שערים. השער הראשון מציג את המאפיינים והרקע התיאורטי אודות צעירים בישראל. פרופ' רחל גלי צינמון סוקרת במאמר מקיף את מאפייני המבוגרים צעירים מבחינה אישית וחברתית, ואת תפקודם במספר תחומי חיים. יתרה מכך, הכותבת ממליצה על עקרונות מנחים לעבודה חינוכית, ייעוצית והדרכתית אנשי מקצוע שעובדים עם צעירים. ד"ר רונית עמית מציגה מבט עדכני על הנעשה בתחום הצעירים בישראל. היא סוקרת את תמונת מצב של התכניות, הפעולות והמענים הקיימים כיום בישראל לטובת אוכלוסייה זו. ומציגה המלצות לפיתוח עתידי בתחום, לרבות תפישת מדיניות כוללת לקידום צעירים בישראל.

בשער השני נסקרות אבני הדרך בהתפתחות נושא הצעירים בישראל. ד"ר חגית בוני-נח וד"ר דריה מעוז, סוקרות את נושא הטיול הגדול אחרי הצבא, טיול שהפך להיות נדבך משמעותי במסלול החיים של הצעירים הישראליים בשני העשורים האחרונים. בפרק נסקרים מאפייני "בו-תרבות" התרמילאים הצעירים וניסיון לפענח לאן מועדות פניה של התרמילאות הצעירה בהמשך. ד"ר לילך לב ארי ופרופ' שמואל שולמן מציגים את מחקרם בנושא הסתגלות ללימודים אקדמיים בקרב סטודנטים צעירים, בדגש על מדדים של שינה, מצב רוח ודחק. הם דנים בנושא המעבר לאקדמיה הדורש ממבוגרים צעירים רבים התמודדות עם לחצים שכמותם לא חוו קודם לכן: דרישות אקדמיות מוגברות, דרישות כלכליות ותעסוקתיות נוספות וצורך בבנייה ובתחזוק של מערכות יחסים. גב' קרן אהרון

ופרופ' סלביה פוגל ביזאוי מציגות את תוצאות מחקרן בנושא הצעירים הנשארים לגור בבית הוריהם אחרי השרות הצבאי, תוך דחיית מועד הקמת משפחה והתבססות בעבודה. אחת המסקנות העולות מהמחקר כי לא קיימת מדיניות ממשלתית מספקת בנושא מבוגרים בהתהוות בתחומי הדיור, התעסוקה, ההכוונה וההכשרה המקצועית. וממצאי המחקר מוסיפים לדיון הנרחב המתקיים בספרות מזה מספר שנים ביחס לדרך בה תהליכי האינדיבידואליזציה נחווים בפועל בהקשרים חברתיים שונים, כגון מעמד, דת, לאום ומגדר ומפנים את הזרקור להצטלבות קטגוריות אלה עם קטגוריית הגיל. ד"ר אורית אבוהב דנה במאמרה אודות המאפיינים הבולטים של דפוסי הנישואין ושל טקסי החתונה הנהוגים היום בישראל בקרב בני דור הצעירים. מרבית בני הדור הסוציולוגי הזה מתחתנים ונוהגים לקיים סדרה של טקסים הקשורים בשינוי המשמעותי בחייהם כבוגרים - יצירת קשר זוגי. המאמר מציג את הזיקה שבין התמורות שחלו בטקסי החתונה לבין שינויים מרכזיים בחברה הישראלית של תחילת המאה ה-21. ד"ר נטע ארנון שושני מתעמקת במאמרה ב"תחושות האזרחיות" של מבוגרות-צעירות ומבוגרים-צעירים שלכאורה נמנים על "ההגמוניה הישראלית", ואחר התהליכים האישיים והחברתיים אשר עברו עם המדינה ומולה, בתקופה שטרם המחאה החברתית ב-2011. הפרק מבליט שצעירי מעמד הביניים היהודי-החילוני, אשר נהנים מהון חומרי, תרבותי והשכלתי, שלכאורה מאפשר להם לנצל בצורה מיטבית את יתרונותיהם החברתיים, לא מצליחים לפרוע את החוב שכביכול חברים להם והם במשא ומתן תמידי עם המדינה כדי לממש את ההון שצברו.

השער השלישי עוסק בצעירים במצבי סיכון. ד"ר יעקב ראובן וד"ר חגית תורג'מן עורכים סיווג של צעירים על פני רצף ומדרג הסיכון. הם מראים את גורמי הסיכון והבלימה הקיימים בחייהם של הצעירים ומציגים טיפולוגיה הממקמת את הקבוצות החברתיות המובחנות על פני הרצף, תוך דגש הניתן לצעירים הממוקמים בקצה הרצף ומאובחנים כמצויים במצבי סיכון כפול וסיכון מרובה. ד"ר טליה מיטל שוורץ טיירי, גב' עדנה גלבוזקי ופרופ' שמעון שפירו מביאים ממצאי מחקר מעקב אחר צעירים המסיימים את שהותם בפנימייה ורבים מהם נותרים ללא קורת גג וללא תמיכה בהתמודדות עם משימות, כמו שירות צבאי או אזרחי, בחירת מסלול קריירה ודאגה למילוי צורכי היום-יום. בפרק הכותבים מתארים ומעריכים את התכנית "גשר לעצמאות" שמיועדת לצעירים אלה ומופעלת על ידי עמותת "ילדים בסיכוי". גם ד"ר חיים להב במאמרו סוקר את מצבם של צעירים חסרי עורף משפחתי חברתי במעבר מחיי נעורים לחיי

בוגרים. במאמר הוא מציג את המאפיינים והאתגרים הנצבים בפני אוכלוסייה זו, וכן הוא מעלה את הצורך בגיבוש מדיניות לאומית למתן תמיכה וסיוע לשילובם התקין של הצעירים הללו בתוך החברה הישראלית הבוגרת.

השער הרביעי מוקדש למחקרים אודות צעירים בישראל במגוון תחומי חיים. מר אורי עייק, ד"ר גיא שילה, מר שי הרץ, גב' ענבל קצף ומר אילון סלייטר דנים במשמעותן של אבני הדרך בגיבוש הנטייה המינית של לסביות, הומואים וביסקסואלים/ות אצל צעירים/רות. אבני הדרך מתאפיינות ביציאה מהארון בגילאי ההתבגרות הצעירה ובתחילתן של מערכות יחסים זוגיות עם בני מינם. החוקרים מציגים נושאים הקשורים ליציאה מהארון של צעירים בפני המשפחה, ולהשלכותיה על מסגרת העבודה ועל החיים בבגרות הצעירה, כמו גם ליכולת לקיים קשרים זוגיים משמעותיים ומלאים עם בני מינם. גב' יפעת קליין מציגה את מצבי הסיכון של צעירים עם מוגבלויות הכוללת תת-קבוצות של לקויות חושיות, לקויות פיזיות, לקויות רגשיות, לקויות קוגניטיביות, מחלות כרוניות, תסמונות ועיכובים התפתחותיים. צעירים אלו מתקשים על פי רוב להשתלב באופן נורמטיבי בחיים בוגרים ורבים מהם עשויים להיקלע למצבי סיכון. גב' נסרין חאג'-יחיא דנה במאמרה בגורמים וההשלכות של "חוסר מעש" בקרב צעירים ערביים בישראל. תופעת חוסר המעש באוכלוסייה הערבית היא בעלת שכיחותה כפולה כמעט מזו שבאוכלוסייה היהודית, והיא גוררת אי-השתלבות במסגרות תעסוקתיות ולימודיות בשנות הבגרות המוקדמת, דבר העלול לגרום תוצאות כלכליות וחברתיות שליליות בטווח הקצר והארוך. ד"ר טל דקל מתייחסת לנשים צעירות שהיגרו בילדותן לישראל מברית המועצות לשעבר ומנתחת את תהליכי כינון זהותן המשתנה לאור ההגירה. היא מתמקדת במקרה הבוחן של נשים שבחרו בצילום ומבקשת ללמוד מן העבודות שלהן את חוויות ההגירה שלהן וכיצד מביעות אותן.

השער חמישי, מציג את נושא היישום של תכניות ועבודת שטח. מר נתן גלמן מציג את תכנית עמותת "למרחב", תכנית שנועדה לתת מענה לצעירים חסרי עורף משפחתי בהתמודדותם עם אתגרי גיל הבגרות הצעירה בתחומים כגון השכלה, התעסוקה, זוגיות ועוד. התכנית הוקמה במטרה ליצור שינוי בחייהם של צעירים חסרי עורף משפחתי בעלי מוטיבציה וכוחות. הענקת ליווי אישי, קבוצתי וקהילתי מאפשרת להם להתמודד בצורה מיטבית עם אתגרי הבגרות הצעירה ואף להפוך לסוכני שינוי חברתי תוך שבירת תקרת הזכוכית. גב' הילה סופרמן הרניק, גב' שרי אורים וגב' שלי נתן מציגות את התכנית "נערות למען הקהילה",

שנוסדה ומופעלת על ידי "בת עמי" (אלומה-אמונה), ופונה לצעירות מרקע של מצבי סיכון. התכנית מציעה לצעירות אלו הזדמנות למסגרת נורמטיבית המותאמת לגיל ולשלב ההתפתחותי בישראל, שבה השירות הצבאי הוא כרטיס כניסה לחברה הישראלית וטקס מעבר לעולם הבוגרים האזרחי. מאמרו של מר שגיא שיין, מתמקד בשאלה כיצד יכולות לשמש מעורבות אזרחית והתנדבות כמנוע צמיחה תעסוקתי וכלכלי בקרב צעירים, ומהם היתרונות מכך לחברה ולקהילה. הכותב מסתמך על מחקרים מהארץ ומהעולם, וכן מסתמך על סיפורי הצלחה במרכזי צעירים ובתכניות הקיימות בתחום זה בארץ ובעולם.

תודות

לכל השותפים שסייעו ותמכו ביצירת ספר זה, ובמיוחד לד"ר רונית עמית מקרן גנדיר, למר נתן גלמן, עמותת למרחב - מיסודה של קרן מוזס וולפוביץ ולמר יואב בוקעי מג'וינט-אשלים.

תודה לגב' עינת יצחק-מונסנגו, לגב' פזית אנטין, לד"ר שי בידרמן, לפרופ' ברברה פרסקו, לפרופ' דרורה כפיר, למר אלעד גרינברג ולגב' רויטל רוזנשטרום מהמכללה האקדמית בית ברל.

תודה מקרב לב לכל עמיתנו הכותבים והחוקרים שניאותו לתרום מפרי עטם לספר זה - בלעדיהם לא היה הספר קורם עור וגידים.

העורכות

חגית בוני-נח, שלי נתן, סיגל בן-רפאל גלנטי

שער ראשון:

צעירים בישראל -
מאפיינים
ורקע תיאורטי

"מי אני ומה אני רוצה להיות"

מבוגרים צעירים יוצרים עתיד אישי וחברתי

רחל גלי צינמון

תקציר

זו תקופה נפלאה עבורי. פעם ראשונה בחיי שאיני חייבת לעשות דבר. החופש הזה ממכר אותי. יש קצת לחץ של מה יהיה ומה לעשות עם חיי, אך מאז השתחררתי מהצבא אני ממש נמנעת מלהתחייב ולקבל החלטות. לא בא לי להתחיל עם המרוץ הזה. עוד קצת...

אני ממש מבולבל. מרגיש אבוד. סיימתי תואר ראשון ולא ממש ברור לי מה אני עושה אתו. אני מתקשה למצוא עבודה, נפרדתי כעת מבת הזוג שלי ונראה לי שאין לי מה לחפש בארץ בכלל.

הלימודים לא ממש מעניינים אותי. רק חלק מהקורסים. אני לא בטוחה שבחברתי נכון. דווקא ההתנדבות בבית החולים משמעותית עבורי הרבה יותר. אפילו האימונים לטריאתלון יותר מעסיקים אותי מלימודים. ממש בא לי להפסיק ללמוד. חבל על הכסף.

אני חייב לעזוב את הבית. לא נראה לי מתאים להמשיך לגור עם ההורים בשלב הזה. זה לא שיש בעיות מיוחדות, אבל זה כבר ממש לא מתאים. לפעמים נדמה לי שגם להם זה כבר קשה. לא שיש לי כסף לזה, ולא ברור לי כלל איפה אני רוצה לגור ובמה לעבוד, אך זה מאוד מעסיק אותי.

יש עלי המון לחץ. ההורים לוחצים שנתחנן כבר, ואני לא בטוחה שאני רוצה להתחיל עם הקמת משפחה והורות לפני שיש לי עבודה. אני פוחדת שזה יפגע בהתפתחות המקצועית שלי. הלימודים והעבודה ממלאים אותי כל כך ולא בא לי להכניס משהו חדש. אין לי כוח ואומץ להגיד את זה.

קטעי מחשבות אלה מוכרים לצעירים רבים בישראל ובמדינות מערביות נוספות, כמו גם להוריהם ולאנשי מקצוע המלווים אותם. ספקות וחששות לגבי ההחלטות החשובות שעליהם לקבל בצד תקוות גדולות מאפיינים את שלב הכניסה לעולם המבוגרים. זהו שלב חיים מורכב ומאתגר שבו צעירים הנמצאים בטווח הגילים של שלהי שנות העשרה של חייהם ועד סוף שנות ה-20 (18-30) נדרשים לקבל החלטות חשובות בכמה תחומי חיים, כמו להכשיר עצמם לקראת המקצוע שבו בחרו ולהתחיל לעבוד בו, לבחור את בן/בת זוגם ולהחליט על מבנה המשפחה או הזוגיות שהיו רוצים ליצור ושבו היו רוצים לחיות ולהתפתח. שאלות הנוגעות לאורח החיים שאותו היו רוצים לנהל עשויות להעסיק מאוד בתקופת חיים זו בצד שאלות העוסקות בזהות לאומית ובהזדהות פוליטית.

החלטות חשובות אלה של בחירת בן/בת זוג, בחירה ראשונה של תחום לימודים ומקצוע וסגנון חיים הן חלק מתהליכי עיצוב הזהות ומתהליכי אקספלורציה (חקירה) מתמשכים שצעירים מתנסים בהם, ומשפיעים על החלטותיהם העתידיות ועל תפיסת עולמם. דמויות משמעותיות שהם פוגשים בתקופת חיים זו ומסגרות חברתיות ותעסוקתיות שבהן הם מבליים ומתנסים הן מצע חשוב לחשיבה על החיים, על מהותם ועל האופן שבו היו רוצים להתנהל בהם ולנהל אותם.

המעבר אל שלב הבגרות הצעירה מטלטל וקשה גם לנוכח המעבר החד והיקצוני מאורחות חיים מובנים ומסודרים על פי חוק לימודים (חוק חינוך חובה) וצבא (חוק שירות הביטחון) אל עבר אחריות אישית בלעדית של הצעירים ליצירת אורח חיים הרצוי להם, וזאת בריק חברתי ללא ליווי ותמיכה ממוסדים. שלבי החיים הראשונים מאופיינים בנוכחות משמעותית של דמויות בוגרות האחראיות על אורח החיים ועל התפקוד. החברה, הורים, מחנכים ומדריכים משמשים כעוגנים בחייהם של ילדים ומתבגרים ומנהלים עבורם את חייהם, את המטלות התפקודיות הנדרשות ואף מנחים להם ערכים מסוימים. במעבר לשלב הבגרות הצעירה, בסיום התיכון עבור צעירים שאינם מחויבים בגיוס ועם סיום השירות הצבאי או הלאומי עבור האחרים, הרי שהיעדר החובה החוקית לעשות כך ולא אחרת מותיר את הצעירים עם אחריות מלאה למעשיהם ללא ליווי או הדרכה מוסדרים. מעבר חד זה משאיר צעירים רבים בתחושה של תלישות, בלבול וחוסר בהירות לגבי מהות "הבחירה הנכונה" ואופן בחירתה. לשם התבהרות המטרות האישיות נחוצות התנסויות שונות ועיבוד שלהן, תהליך שייתכן ויארך זמן רב. מיזלס ושרף (Mayseless & Scharf, 2003) מצאו כי גם שלוש שנים

אחר השחרור עדיין מחצית מהמשוחררים לא ידעו בברור מה ברצונם לעשות בעתיד.

שלב חיים זה הנו קריטי ורגיש במיוחד עבור צעירים השייכים לאוכלוסיות בסיכון, כמו עולים חדשים, צעירים ממשפחות המתקשות לתפקד, צעירים ממיצבים כלכליים וחברתיים נמוכים, צעירים השייכים לקבוצות מיעוט וצעירים בעלי צרכים מיוחדים. צעירים אלה מתמודדים עם אתגרים אישיים, כלכליים ומשפחתיים מורכבים, בצד חסמים מובנים בחברה הישראלית. כל אלה מפחיתים את יכולת הבחירה וההתלבטות של הצעירים, ופעמים רבות כופים עליהם בחירות, וסגנון חיים שאינם מאפשרים מימוש של יכולות, רצונות ומאווים.

מרכזיותו של שלב חיים זה והשלכותיו על חייו של הפרט ועל פניה של החברה מדגישות את החשיבות שבהיכרות עם מאפייני השלב וכן את הצורך בהבנת התהליכים המתרחשים בו וההקשרים החברתיים, הכלכליים והתרבותיים שבהם הם מתקיימים. בחירות אישיות שמצד אחד אינן תואמות את צרכיו של הפרט, את תפיסת עולמו ואת ערכיו, ומצד שני אינן מותאמות לסביבה התרבותית, הכלכלית והפוליטית שבה הוא חי, עלולות לפגוע באיכות תפקודו, בהישגיו, באיכות יחסיו המשפחתיים והחברתיים וברווחתו הנפשית. תפקוד לא ממצה של הפרט פוגע גם בחוסנה של החברה שסביבו. חברה אשר בוגריה אינם מגשימים מאווים וחלומות, היא חברה אשר תתקשה להגיב ביעילות לאתגרי השעה ולצרכיה, ותתקשה לגדל דור של יוצרים ומגשימים.

פרק זה מתאר את מאפייני תקופת החיים של שלב הבגרות הצעירה תוך התייחסות למחקרים המתארים את תפקודם של צעירים במספר תחומי חיים. המלצות לעקרונות מנחים לעבודה חינוכית, ייעוצית והדרכתית עבור יועצי קריירה ואנשי מקצוע אחרים חותמים את הפרק.

בגרות מתהווה (Emerging adulthood)

בעולם המערבי חלים שינויים חברתיים וכלכליים, כמו דחיית גיל הנישואין, הצורך בלימודי המשך והתרחבותה של ההשכלה הגבוהה, שינויים במאפייני עולם התעסוקה, שינויים בתפיסת תפקידי המגדר המסורתיים והתפשטותן של תפיסות חברתיות שוויוניות וליברליות (או לפחות היכולת להשמיע תפיסות ליברליות). שינויים אלה יצרו מצב שבו צעירים רבים במדינות מערביות ומתועשות דוחים

את מחויבויותיהם התעסוקתיות והמשפחתיות לשלהי שנות ה-20 של חייהם. נתונים סטטיסטיים ממדינות מערביות רבות מצביעים על כך שמתארכת תקופת ההתכוננות לקראת בניית התא הזוגי והמשפחתי בצד ההכנה לקראת המחויבות התעסוקתית - מחויבויות ויציבות המאפיינים את עולם המבוגרים. למעשה, אנו עדים להיווצרותו של שלב חיים, שאורכו בין חמש לעשר שנים, שבו מכשירים עצמם הצעירים לקראת עולם המבוגרים באמצעות התנסויות שאינן תמיד כרוכות בתעסוקה, בזוגיות ובלימודים. תהליכים ומגמות כאלה המתרחשים במדינות רבות בעולם המערבי, הובילו חוקרים לטעון כי למעשה נוצר שלב התפתחותי מובחן וקריטי.

ג'פרי ארנט, אחד החוקרים המרכזיים בתחום זה, תבע את המושג "בגרות מתהווה" (Emerging adulthood) ובכך יצר מסגרת תיאורטית אינטרדיסציפלינרית לחקר שלב חיים מיוחד זה. בגישתו הוא משלב בין גישת פסיכולוגית משך החיים המתמקדת בהתפתחות ובבשלות (קוגניציה, זהות, אגו) ובין גישה סוציולוגית של שלבי החיים המתמקדת במעברים לתפקידי מבוגרים, זאת תוך התייחסות להקשרים התרבותיים והכלכליים של כל חברה (Arnett, 2004). לטענתו, שלב חיים זה מתאפיין בחמישה תבחינים עיקריים:

1. חקירה ובדיקה - זוהי תקופה של חקירה ושל בדיקת כמה זהויות אפשריות (possible self) בעיקר בנוגע לאהבה, לעבודה ולהשקפת עולם (Arnett, 2002). כבר אריק אריקסון, אשר טבע את מונח עיצוב הזהות כמשימתו העיקרית של המתבגר בגיל ההתבגרות (Erikson, 1950), טען להתארכותה של תקופת עיצוב הזהות עבור צעירים החיים במדינות מתועשות וכן למשך הזמן הארוך שבו חיים הצעירים במדינות אלה במורטוריום. מחקרים מצביעים על כך שצעירים מעטים מגיעים לגיבוש זהותם בסוף התיכון, ולמעשה תהליך חקירת הזהות ועיצובה נמשך לתוככי שנות ה-20. זאת ועוד, בהתאם לנומרות החברתיות החדשות, מקובל לעזוב את בית ההורים למגורים עצמאיים וזמניים, והתנסויות זוגיות, אף ארוכות וללא מחויבות, הפכו לגיטימיות ולמקובלות. דווקא פתיחות זו והעצמאות הכרוכה בכך מאפשרות לצעירים ללמוד על עצמם יותר מאשר בתקופת התיכון. למעשה, ההתנסויות הראשוניות בזוגיות וביחסים אינטימיים בצד הבחירות הראשוניות בתחום הלימודים (כפי שהם באים לידי ביטוי בתיכון), מועמקות בשלב חיים זה בשל האופי העצמאי שלו. צעירים רבים אשר לומדים במוסדות להשכלה גבוהה אינם חיים עם הוריהם ומתנסים בפעם הראשונה בחיים עצמאיים מחוץ לבית. אחרים מתנסים

בעבודות שונות ומתוודעים למערכות חברתיות נוספות וחדשות. כלומר, בתקופת חיים זו קיימת עצמאות רבה יותר ופתיחות להתנסויות שונות, מה שמאפשר לצעירים להתנסות בעבודות שונות ובמערכות זוגיות שונות, בדומה למבוגרים אך ללא מחויבות.

2. חוסר יציבות - הלגיטימיות שבהתנסות ללא מחויבות יוצרת מצב של חוסר יציבות. צעירים בשלב זה מרשים לעצמם לנסוע לתקופות ארוכות לחו"ל ולהחליט שם על הארכת הטיול או על קיצורו, זאת יחד עם החלפה של מקומות עבודה, מקומות מגורים, תחומי לימוד ואף החלפת בני זוג. חוסר יציבות זה נראה כנורמטיבי בחברות רבות, ונתפס כשלב משמעותי לקראת השלב הבא שבו תתבסס המחויבות ולאחריה היציבות.

3. מיקוד והתמקדות בעצמי - בשלב חיים זה, שבו קיימת מובחנות מההורים ואף מרחק פיזי מהם וכן מתרחשות התנסויות אישיות רבות בתחומי חיים שונים, מתאפשר לצעירים להתמקד בעצמם ולבחון את אהבותיהם, את נטיותיהם ואת יכולותיהם השונות. זהו השלב שבו עליהם להבין מה רצונם ומה מתאים להם. בתקופת ההתבגרות היו עסוקים הצעירים/מתבגרים במילוי משימות חברתיות שהוכתבו להם בצד חיים בקבוצה המשפחתית או בקבוצת השווים. לאחר שמחויבויות אלה הסתיימו ולא עומדות על הפרק מחויבויות ברורות ומוגדרות חדשות, יכולים הצעירים להתפנות ולברר לעצמם מי הם, מה היו רוצים מעצמם ומחיהם, מה הם לומדים על עצמם מתוך ההתנסויות השונות שהם חווים וכדומה. חשוב להדגיש כי שלב מאופיין בחקירה פנימית שמטרתה להבין את צורכיהם, את נטיותיהם, את ערכיהם ואת יכולותיהם, יחד עם ראיית האחר ונקודת המבט שלו.

4. מעבר בין תקופות - החקירה וחוסר היציבות יוצרים תחושה של שלב ביניים, שלב של מעבר מבית ההורים, על כל העזרה הנגזרת מחיים עמם, לשלב של יצירת בית משלי וחיים עצמאיים לחלוטין. בשלב ביניים זה תיתכן עדיין סמיכות והישענות על ההורים, אך לא בהכרח מגורים משותפים. צעירים רבים גרים בשכירות, עובדים בעבודות זמניות, חיים עם בני/בנות זוג זמניים וכל ההחלטות החשובות - נדחות.

5. אפשרויות, תקוות וחלומות - הזמניות וההתנסויות המרובות שאינן מחייבות יוצרות תחושה של אפשרויות ושל תקוות. תקופה זו מאופיינת באופטימיות ובתקוות גדולות (Hornblower, 1997). אפילו צעירים מרקע חברתי מוחלש

וממציב כלכלי נמוך עשויים בשלב חיים זה לקוות כי העתיד יהיה טוב יותר. כל עוד קיימת האפשרות למצוא את ה"עבודה הטובה ביותר" ואת בן/בת הזוג "המתאימים לי ביותר" - הרי שאלה עוד יגיעו ולכן אפשר להיות אופטימיים. לאחר שנעשית בחירה ונוצרת מחויבות, נעלמות כל האפשרויות האחרות שיכולות היו להתרחש.

עוד טוען ארנט (Arnett, 2006) כי קיימת שונות גדולה בין הצעירים המרכיבים קבוצת חיים זו ומצויים בשלב זה. חלקם עובדים, חלקם לומדים, לחלקם בני/בנות זוג, חלקם ממלאים מספר תפקידים בו זמנית - עובדים, לומדים ומנהלים יחסי זוגיות, וחלקם - לא עושים דבר. לטענתו של ארנט, שונות זו משקפת את החופש המאפיין שלב זה ואת הלגיטימציה החברתית לא להתחייב ולא להתמסד. לא מצופה מהם להיות במערכת זוגית מחייבת בתקופת חיים זו, ואף מקובל ולגיטימי לא לעבוד. קיים עבורם חופש חברתי, לכאורה, לחפש את הדרך ללא מחויבות לעבודה ולזוגיות. חופש מעין זה אינו מאפיין את שלב ההתבגרות ביחס ללימודים, למשל. מתבגר אמור להיות בתוך מסגרת לימודים מחייבת הן מבחינה חוקית (חוק לימוד חובה) והן מבחינה הנורמה החברתית. עם זאת, גם מבוגרים אינם חופשיים מהנורמה החברתית של עבודה ושל זוגיות. שלב החיים של הבגרות הצעירה זוכה לחופש חברתי זה המאפשר חיפוש, תהייה ואי-עשייה מחייבת, וכך יוצר לטענתו של ארנט את השונות הגדולה הקיימת בשלב חיים זה.

חוקרים נוספים מתייחסים לתקופת חיים ייחודית זו - המעבר לעולם המבוגרים. דו בוויס-ריימונד (Du Bois-Reymond, 1998) קוראת לשלב זה פוסט-התבגרות, ולטענתה חווים אותו רק חלק מהצעירים, שאותם היא מכנה "בעלי ביוגרפיית הבחירה". היא מציינת כמה נושאים המעסיקים צעירים, ביניהם הנושא המקצועי והדרכים להשגתו, מקומה ומשמעותה של העבודה בחייהם, מערכת היחסים העתידית שבין עבודה ובין משפחה ותפיסתם של חלק מהצעירים את החיים הבוגרים כרציניים ומשעממים (מאפיינים המונעים מהם להתחייב ולהיפך למבוגרים).

נורמי (Nurmi, 1993, 1997) מתאר בשלב חיים זה מערכת שיטתית של תכנון חיים באמצעות הבנייה של מטרות אישיות. זהו שלב החיים שבו נחקרות אפשרויות ומוגדרות מטרות. הוא מגדיר מטרות אישיות כמוטיבציה להשגת יעדים המתאימים לצרכים של הפרט ושיש להם סיכוי להתממש בסביבת

האילוצים והאפשרויות שלו. לטענתו, תהליך ההגדרה העצמית של הפרט מתרחש באמצעות ארבעה שלבים: הבניית מטרות, הפעלתן, הערכת המטרות וההישגים וחשיבה רפקלטיבית על ההתקדמות.

קוטה (Côté, 2000) מתאר גם הוא את תהליך המעבר לבגרות. הוא מתייחס לקושי הרב הטמון במגוון האינסופי, לכאורה, של אפשרויות בחירה בצד היעדר תמיכה וליווי מובנים בתהליך זה. כתוצאה מכך שלב זה הופך להיות קשה, ארוך וספוג תהיות וחיפוש עצמי. ישנם כאלה, לטענתו, התופסים שלב זה של התנסויות לא מחייבות כיעד הסופי של התבגרותם ומנסים לשמר בזאת את צעירותם.

טיינר (Tanner, 2006) תומכת בטענה כי תקופת החיים זו שבין שלהי שנות העשרה לאמצע-שלהי שנות ה-20 הנה תקופת חיים מובחנת, קריטית ובעלת השפעות על המשך התפתחותו של הפרט. לטענתה, זו תקופת החיים שבה מתרחש מעבר של כוח ושל אחריות מהורים ומורים אל הצעיר, וממערכות משפחתיות, בית ספריות וחברתיות אל המערכת האישית של הפרט (הצעיר/ה). בסופו של מעבר זה מכונן הפרט מערכת יחסים שונה עם משפחת המקור שלו ועם החברה הרחבה. במערכת יחסים זו הוא שייך למשפחת המקור, אך נבדל ומובחן ממנה ובעל אחריות בלעדית על החלטותיו ועל מעשיו. הצעירים הם חלק מהחברה הרחבה, חלק עצמאי, חושב וביקורתי, ובכוחם להשפיע על החברה ולעצבה. טיינר מסבירה את התהליכים ההתפתחותיים המרכזיים המתרחשים בשלב חיים זה: תהליכי הספריציה, אינדיבידואציה ותהליכי התפתחות האגו, וטוענת כי הם העשויים להסביר את השונות הגדולה הקיימת בקבוצת גיל זו בתחומי עבודה, לימודים וזוגיות.

חוקרים רבים עוסקים בשאלה האם שלב חיים זה שבין שלהי שנות העשרה לבין שלהי שנות ה-20 הוא אכן שלב התפתחותי מובחן או שמא הוא מצב קיומי זמני של קבוצה חברתית ממעמד כלכלי מבוסס ובעל אפשרויות, שחבריה יכולים להרשות לעצמם להתחבט בשאלות של זהות להחליף עבודות ולהרגיש כי כל האפשרויות פתוחות. זאת ועוד, השונות הגדולה הקיימת בשלב חיים זה מחזקת אף היא את השאלה האם אכן עוסקים בשלב התפתחותי מובחן. שאלות אלה מתחדדות לנוכח העובדה כי חופש חברתי לחקור ולהתנסות טרם מחויבות מתרחש בהקשר תרבותי וכלכלי. צעירים החיים במשפחות המבוססות מבחינה כלכלית, למשל, יכולים להרשות לעצמם לתהות על אורח החיים שהיו רוצים מתוך מגוון רחב של אפשרויות תוך הישענות על הוריהם ועל מערכת קשרים

ענפה בעת הצורך. לעומתם, צעירים החיים בסביבה דלת אמצעים נדרשים פעמים רבות לעבוד, לפרנס את עצמם, לסייע למשפחתם בהיבט הכלכלי ולקבל החלטות מתוך מגוון מצומצם של אפשרויות ואילוצים, כל זאת בצד התהיות והחלומות (עוזר, 2013). המחקרים העוסקים בהיבטים שונים של התפתחות בקרב מבוגרים צעירים מתמקדים ברובם בצעירים הלומדים באוניברסיטאות ובמכללות (Arnett, 2006). בהתחשב בעובדה שצעירים רבים אינם מגיעים למוסדות להשכלה גבוהה (בישראל רק כ-45% מהצעירים לומדים בחינוך הגבוה), הרי שהידע המחקרי הקיים ביחס לבגרות הצעירה מוגבל ומחייב זהירות בהכללתו על צעירים מקבוצות שאינן מבוססות או חזקות חברתית (Cinamon & Rich, 2014).

גם היבטים תרבותיים, ולא רק כלכליים, קשורים לשלב התפתחותי זה. יש תרבויות מערביות מודרניות הרואות התנסויות לא מחייבות אלה כלגיטימיות ואף כחיוניות. כאשר לגישה זו מתווספת יכולת כלכלית, הרי שההתנסות נעשית "בתנאים אידיאליים" של תמיכה כלכלית ורגשית, ללא הפעלת לחצים על הצעיר במהלך הניסיונות, התהיות והטעויות שהוא עובר. לעומת זאת, בחברות מסורתיות יותר עשוי להצטמצם משך הזמן הלגיטימי לחקירה ולתהייה, ומצופה מן הצעיר לאמץ את ערכי תרבותו ומשפחתו ולהמשיך מיד באורח החיים שבו גדל. אם קיימים לחצים כלכליים, הרי שפעמים רבות אין כל לגיטימציה ואפשרות לא להתחייב, אלא קיים צורך וקיימת ציפייה, לפחות כלכלית, לעבוד במה שאפשר על מנת להתקיים ואף לסייע.

למרות ההסכמה הקיימת בדבר מאפייניה הייחודיים של תקופת חיים זו, ולמרות ההבנה כי קיימת שונות גדולה בין צעירים במאפיינים אלה בשל הבדלים כלכליים ובשל הבדלי ערכים ונורמות שמקורם בתרבות שבה גדלו (Côté & Levine, 1987; Holland, Lachicotte, Skinner, & Cain, 1998; Schwartz, Kurtines, & Montgomery, 2005), הידע הקיים ביחס לשונות זו מצומצם ביותר ומחקרים מעטים בלבד התמקדו בצעירים שאינם אמריקאים בני מעמד הביניים (Arnett, 2006; Nelson, 2003; Rich & Seri, 2009). בעיני צעירים אמריקאים נתפסים ערכים אינדיבידואליים, כמו היכולת לקבל החלטות באופן עצמאי או עצמאות כלכלית, כתבחיני בגרות. אירועים חיצוניים, כמו סיום לימודים, נישואין או השתלבות בעבודה, לא נחשבים בעיניהם כאינדיקטורים לכניסה לעולם המבוגרים. רובם מגדירים עצמם כמי שלא הגיעו עדיין לשלב זה (Arnett, 2004). לעומת זאת, מחקר ייחודי שהתמקד בסטודנטים סינים בשנות ה-20 המוקדמות של חייהם הראה כי רובם דווקא מגדירים עצמם כמי

שהגיעו לשלב של מבוגרים. נמצא כי הם פחות ממוקדים בעצמם ויותר מכוונים למחויבויות משפחתיות וחברתיות וכי תבחיני הבגרות שלהם קשורים למאפיינים של התרבות הסינית, כמו דאגה להורים והיכולת לעזור להם מבחינה פיננסית (Nelson, Badger & Wu, 2004). מחקר אחר שהתמקד בצעירים אמריקאים מורמונים הראה כי תקופת הבגרות הצעירה שלהם קצרה ומובנית מזו של חבריהם האמריקאים שאינם מורמונים, וכן שתבחיני הבגרות שלהם שונים (Nelson, 2003). כלומר, תרבויות שונות מציבות בפני צעירים נורמות שונות וציפיות שונות ביחס להתנהגויות ולהישגים הנחשבים ראויים בשלב זה. לפיכך, כל התערבות הנוגעת לצעירים ראוי שתהיה מותאמת לתרבות ממנה מגיעים הצעירים וכן לתפיסות ולצרכים הייחודיים שלהם.

המציאות הישראלית שונה מזו האמריקאית והאירופאית הן בהיבט הכלכלי והן בהיבט הפוליטי-ביטחוני. החברה הישראלית היא חברה רב-תרבותית המורכבת משתי קבוצות לאומיות-דתיות עיקריות: רוב יהודי (כ-80%) ומיעוט ערבי (כ-20%), כאשר בכל קבוצה קיימת שונות סוציו-אקונומית ברורה. הרוב היהודי, במיוחד זה השייך למעמד הביניים, מאופיין בערכים אינדיווידואליסטים (Schwartz, 1994) ובאורח חיים מערבי, ואילו המיעוט הערבי נוטה לערכים קולקטיביסטיים ולאורח חיים מסורתי פטריארכלי (Abu Baker, 2002; Herzog, 2004). אכן, מחקר אשר התמקד בשלב הבגרות הצעירה של סטודנטים ישראלים יהודיים הצביע על תבחיני בגרות הדומים לאלה המציינים סטודנטים אמריקאים (Shulman & Ben Artzi, 2003). שולמן וכן ארצי (Mayseless & Scharf, 2003), לעומת זאת, מצאו כי צעירים ישראלים בשנות ה-20 לחייהם עדיין מתמודדים עם נושאים של התבגרות, לרבות חיפוש זהות עצמית. הצעירים אשר השתתפו במחקר של שולמן וכן ארצי הגדירו בגרות בעיקר באמצעות מאפיינים פסיכולוגיים, כגון היכולת לקבל החלטות, ופחות באמצעות מאפיינים סוציולוגיים, כמו מעבר לעצמאות פיננסית. ממצאים לא עקביים אלה מעלים את האפשרות כי הבדלים תרבותיים בין קבוצות חברתיות יוצרים נורמות וציפיות שונות בקרב צעירי כל קבוצה באשר לקצב ההתפתחות ולאופי היעדים הראויים להשגה. החברה הישראלית מורכבת מקבוצות שונות הנבדלים בערכי תרבות והון חברתי. זאת ועוד, המצב הפוליטי והחברתי השונה של כל קבוצה (למשל, צעירים ישראלים יהודים וצעירים ישראלים ערבים) מאפשר לצעירים הזדמנויות שונות להתנסות.

אחד ההבדלים המשמעותיים בהתנסויות האפשריות לצעירים הוא חובת השירות הצבאי, הזמינה לצעירים יהודיים בלבד (למעט דרוזים ובדואים). חוויה זו מתוארת על ידי הצעירים שחוו אותה כחוויה חזקה בעלת השפעה על המשך התפתחותם (Mayseless, 1993, 1995; Lieblich, 1989). גם המחויבות לאורח חיים מסורתי, בקרב רבים מהצעירים היהודיים הדתיים וגם הערביים, עשויה להשפיע באופן ייחודי על מאפייניה של תקופת הבגרות הצעירה בקרב צעירים ישראלים מקבוצות חברתיות שונות. למשל, מחקר שבחן יציבות בקרב בוגרים צעירים יהודיים בישראל הראה מידה רבה יותר של יציבות בתחומי חיים שונים בקרב דתיים מודרניים בהשוואה לחילוניים (Rich & Seri, 2009).

כאמור, שנים אלה משלהי שנות העשרה ועד שלהי שנות ה-20 הן השנים שבהן רוקמים הצעירים את תכניות העתיד שלהם, מציבים לעצמם מטרות חיים ומשרטטים את חלומותיהם לכדי תכניות פעולה ממשיות (Arnett, 2004), זאת ברמות ודרגות שונות של חוסר יציבות ואינטנסיביות. מבוגרים באמצע החיים אכן מאשרים זאת בהביטם לאחור (Levinson, 1978). לפיכך, יש חשיבות רבה להבנת התהליכים הרגשיים והקוגניטיביים העוברים על הצעירים בתקופת חיים זו כבסיס לליווי מושכל ומשמעותי עבורם. תהליך החקירה - האקספלורציה, אחד התהליכים המרכזיים בתקופת הבגרות הצעירה, מורכב מתהליכים רגשיים וקוגניטיביים ומשמש מנגנון לעיצוב זהות וסגנון חיים.

האקספלורציה של הזהות והבניית המתמדת

האקספלורציה, החקירה, מתוארת כתהליך מרכזי וחשוב בתיאוריות רבות העוסקות בהתפתחות קריירה (Super, 1990) ובהתפתחות הזהות בגיל ההתבגרות והבגרות הצעירה (Grotevant, 1987; Marcia, 1966, 2002). חוקרים שונים התייחסו להגדרתה של החקירה ולמהותה. מרסייה (Marcia, 1966) הגדיר חקירה כתהליך שבו הפרט מתנסה בבחירה מתוך מגוון אלטרנטיבות אפשריות. פלום ובלוסטין (Flum & Blustein, 2000) התייחסו לחקירה כתהליך שבו הפרט לומד על עצמו ועל סביבתו באמצעות בחינת עמדותיו, מאפייניו האישיים, תחומי העניין והאידיאולוגיה שלו בנוגע לתחומים שונים. פלום וקפלן (Flum & Kaplan, 2006) ציינו כי תהליך החקירה מאופיין בפעילויות פנימיות (כחשיבה והתלבטות) וחיצוניות (נקיטת פעילות אקטיבית, למשל, איסוף מידע על הסביבה), המכוונות

לחיפוש ולעיבוד מידע בהקשר לעצמי. גרוטוונט (Grotevant, 1987) הגדיר את חקירת הזהות כהתנהגות של פתרון בעיות שמטרתה להפיק מידע על העצמי ועל הסביבה על מנת לקבל החלטות באשר לבחירות חיים חשובות.

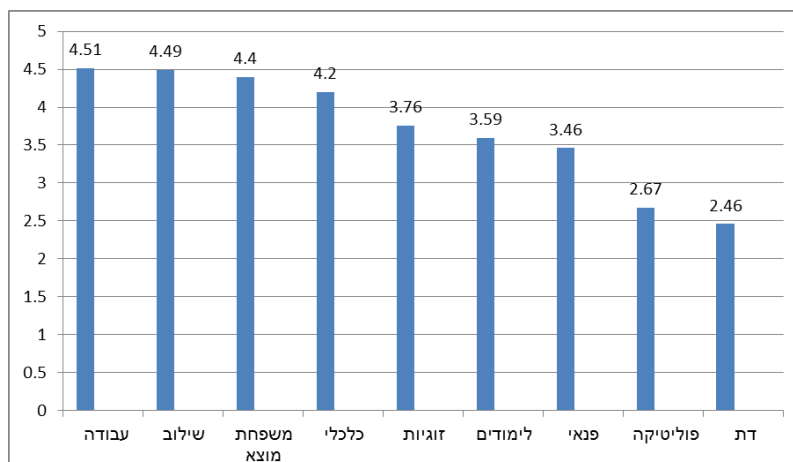
לחקירה כמה ממדים, הכוללים **ציפיות ואמונות, התנהגות לחיפוש מידע, בדיקה והשקעה. ציפיות ואמונות** - ממד זה כולל ציפיות ואמונות בקרב צעירים ביחס לתחומי חיים שונים, כמו אמונות ביחס לעבודה ולחיים וציפיות ממערכת משפחתית. **התנהגות לחיפוש מידע** - התנהגות זו מתייחסת לאופן שבו שואבים הצעירים את המידע על העצמי ועל הסביבה, וללמידת הבקרה כלפי מהימנותו. ממד זה כולל את הטכניקות, המיומנויות וההרגלים של הצעירים להשגת מידע החיוני לקבלת ההחלטות שעליהם לעשות. למשל, כיצד הם אוספים מידע על האפשרויות הלימודיות העומדות בפניהם - קריאה באתרים רלוונטיים? ביקורים במוסדות הלימוד? או כיצד, למשל, הם אוספים מידע על תחביב חדש שהם מפתחים כעת - לומדים את התחום באופן עצמאי? נוהגים לשוחח עם אנשים בתחום? עם כמה? וכדומה. **בדיקת השערות** - בדיקה זו כוללת בחינה של אמתות המידע שברשות הצעירים והרלוונטיות שלו ביחס לנושאים שונים, וכן בחינת התמודדותם כאשר הם מגלים שבידיהם מידע שאינו מדויק או סותר מידע אחר, כמו מידע לא אחיד המתקבל משתי חברות שונות ביחס לחוויית הלמידה במוסד מסוים, שתי נשות מקצוע שונות ממליצות באופן הפוך על כניסה לתחום מקצועי. **השקעה** - ההשקעה היא מידת הזמן והאנרגיה הרגשית הנדרשת לתהליך זה של לימוד העצמי והסביבה (Grotevant, 1987). יש צעירים המקפידים ללמוד תחום מסוים לעומק ובשיטתיות, כשהם מתבססים על מספר מקורות מידע ותוך בהירות אישית גדולה באשר לרצוי מבחינתם ובאשר לקיים. צעירים אחרים עשויים לקבל החלטות באופן מהיר מאוד, ללא בחינה מקיפה של החלופות הקיימות וללא הבנה ובהירות ביחס לצרכים והרצונות האישיים שלהם. בשל הבדלים בין-אישיים, צעירים נבדלים זה מזה בממדים השונים של תהליך החקירה. יש המשקיעים רבות בחיפוש מידע, בעוד אחרים מושקעים מאוד מבחינה רגשית אך לא מקדישים מספיק זמן לחיפוש מידע על עצמם ועל סביבתם. כמו כן ניתן להצביע על הבדלים תוך-אישיים בנוגע לממדים השונים. יש המשקיעים זמן באיסוף מידע על חלופות הנמצאות בסביבתם (לדוגמה, חלופות לימודיות או מקצועיות), אך לא חוקרים את הצרכים והמאווים האישיים שלהם.

לפי אחת מהנחות היסוד של התיאוריות העוסקות בהתפתחות קריירה, חקירה מגבירה את מודעות הפרט לנטיותיו ולהעדפותיו, כמו גם מעמיקה את

הידע שלו על האפשרויות החינוכיות והמקצועיות העומדות בפניו, ובכך מניחה את התשתית לתכנון קריירה מקצועית משמעותית (Blustein, 1997; Holland, 1996; Super, Savickas & Super, 1996; Mitchell, 1996). תהליך זה של חקירה ורכישת מודעות למשתנים פנימיים וחיצוניים מאפשר לפרט לגבש זהות ברורה אך גמישה, אשר תתבטא בבחירות מקצועיות ומשפחתיות משמעותיות עבורו ובעלות פוטנציאל לסיפוק ולמימוש אישי (Blustein, 1997; Holland, 1996; Super, Savicka, & Super, 1996).

למרות ההסכמה בדבר מרכזיותה של החקירה לתהליך התפתחותה והבנייתה של הזהות, הידע הקיים בדבר אופייה של החקירה וההקשרים הסביבתיים המאיצים ובולמים את התפתחותה אינו ממצה (Grotevant, 1987; Luyckx, 2008; Schwartz, 2008; Schwartz et al., 2005; et al., 2006). הצורך להבין את ההקשרים הסביבתיים הקשורים עם תהליך החקירה מתחזק לנוכח הטענה כי חסמים חברתיים, כמו אפליה ובעיות כלכליות, מגבילים תהליך חשוב זה של בחינת העצמי ובחינת הסביבה (Yoder, 2000), וכן לנוכח ההסכמה בדבר תרומתו של ההקשר החברתי-תרבותי לתהליך החקירה (Adams & Marshall, 1996; Berman, Schwartz, Kurtines & Berman, 2001; Côté & Levine, 1996; Grotevant, 1987; Kroger, 2004; Luyckx et al., 2008).

מחקר משולב גישות (Cinamon, Gross & Rich, 2013) שבדק 529 צעירים ישראלים, יהודים וערבים, בטווח הגילים 19-30 ($M = 24.7$; $SD = 2.97$) שמתוכם 152 גברים (28.7%), נותן מענה לחלק מהסוגיות הנוגעות להקשרים תרבותיים וכלכליים של תהליכי חקירה בבגרות הצעירה. מטרת המחקר העיקרית הייתה למפות את תחומי החקירה של קבוצות שונות של צעירים ישראליים תוך בחינת מידת העיסוק בתחומים המזוהים. ממצאי המחקר מצביעים על תשעה תחומים עיקריים המעסיקים צעירים ישראליים ועל מידת העיסוק בתחומים אלה (שנמדדה על סקלה בת חמש דרגות, 1 - מייצג עיסוק בדרגה מועטה, ו-5 מייצג עיסוק בדרגה גבוהה), ואלה מוצגים בתרשים מס' 1.



תרשים מספר 1: ממוצע תחומי החקירה בקרב משתתפי המחקר

ניתן לראות בתרשים כי התחומים המעסיקים ביותר את כלל הצעירים הישראליים אשר השתתפו במחקר הם תחום העבודה, השילוב בין תפקידים, יחסים עם משפחת המוצא והתחום הכלכלי. תחומי הפוליטיקה והדת נמצאים בתחתית סולם החקירה של צעירים ישראליים.

תחום השילוב בין תפקידי החיים נמצא בדרגת חשיבות גבוהה בסולם התחומים המעסיקים את הצעירים הישראליים. תחום זה לא זכה להתייחסות מספקת בספרות העוסקת בהבניית זהות ובהתפתחות קריירה, אשר מתמקדת בעיקר בתחומי העבודה והלימודים. צעירי המחקר הנוכחי מפרטים בראיונותיהם את החשש המלווה אותם שמא לא יצליחו ליצור לעצמם אורח חיים מאוזן שבו יוכלו להתבטא וליצור לא רק בעבודה ובהורות. האתגר שבשילוב הורות ועבודה תובעניות מבחינת זמן, כמו גם בתפיסות של טוטליות ומצוינות (להצטיין בעבודה ולהיות הורה מעולה), מעלה חששות כבדים אצל רבים מהצעירים, כפי שעולה מדבריהם: "לא ברור לי איך אני אעשה את כל המטלות האלה. גם להשקיע בעבודה וגם להשקיע במשפחה ובכל דבר חשוב להצטיין ולהשקיע. איך עושים את זה?"; "אני ממש פוחדת שכל התפקידים האלה ישתלטו עליי ולא יישאר לי זמן לעצמי, שלא יישאר לי זמן לדברים שאני אוהבת ונותנים לי טעם בחיים. לא בא לי לאבד אותם". ישנם מחקרים התומכים בממצא זה, לפיו היכולת לנהל תפקידים בהצלחה היא מרכיב חשוב בתכניות קריירה של צעירים. נמצא כי חששם של צעירים מקונפליקט עתידי בין תפקידי העבודה והמשפחה גורם להם לצמצם את השאיפות התעסוקתיות או המשפחתיות שלהם על מנת להימנע מתוצאותיו השליליות של קונפליקט זה (Barnett, Garies, James & Steele).

כמו כן נמצא (2003; Cinamon & Rich, 2014; Greenhaus & Powell., 2006) כי צעירים בעלי תחושת מסוגלות גבוהה לנהל מספר תפקידים, כלומר אלה המאמינים כי יצליחו לנהל בהצלחה את תפקידי העבודה והמשפחה, חוששים פחות מקונפליקטים עתידיים אלה (Cinamon, 2010) ומסוגלים לתכנן את עתידם ביתר ביטחון (חזקיה וצינמון, 2015). ממצאים אלה מדגישים את חשיבות ההתייחסות לסוגיית השילוב בין התפקידים בעת ליווי צעירים בתכנון עתידם. חשוב לברר עמם חששות בנושא זה, להדריכם וללמדם אסטרטגיות לניהול יעיל.

תחום הזוגיות וסוגיית היחסים הרומנטיים נמצאים במקום הרביעי במדרג תחומי העניין המעסיקים את הצעירים הישראליים אשר השתתפו במחקר. החלק האיכותני של המחקר, שבוצע באמצעות ראיונות, מצביע על רצונם של הצעירים למצוא בת/בן זוג ועל תפיסה רומנטית, ואף פאטאליסטית, שלפיה למזל יש מקום חשוב בתהליך זה: "אני מקווה שיהיה לי מזל טוב והאביר יגיע"; "עם קצת מזל גם הנסיכה שלי תתגלה". משפטים אלה ודומים להם, שעלו בראיונות רבים, מרמזים על התפיסה כי ההשקעה בתחום הזוגיות נשענת בעיקר על המזל ואף על אמונה כי מה שצריך לקרות יקרה. האחריות האישית לעיצוב ולבחירה של זוגיות המתאימה לטעם אישי ולצרכים והעדפות ייחודיים הופקעה לידי המזל, ועל כן נדרשת התייחסות של אנשי ייעוץ והדרכה לקראת החזרת האחריות לבניית זוגיות מושכלת לידי הצעירים עצמם. סוגיית הזוגיות והנישואין עולה גם במחקרם של וילובי ושותפיו האמריקאים (Willoughby, Hall & Goff, 2015) שהראו כי בקרב בוגרים צעירים שהשתתפו במחקרם, נישואין עדיין נתפסים בתור תפקיד חיים חשוב ומרכזי. משתתפי המחקר שלהם תפסו את הנישואין כחשובים יותר מהורות, מקריירה או מפעילויות פנאי שונות. למרות זאת, אחוז גבוה של מבוגרים צעירים אמריקאים נכנסים לשנות ה-30 לחייהם לא נשואים. החוקרים מנסים ליישב סתירה זו בהציעם כי בעוד תפיסת מוסד הנישואין נותר מרכזי, גם לתפקידי חיים אחרים מיוחסת חשיבות גבוהה, ביניהם קריירה, פעילויות פנאי שונות ואפילו הורות יחידנית.

נמצאו הבדלים מובהקים בין צעירים יהודיים לצעירים ערביים בחקירת התחומים הבאים: לימודים, דת, זוגיות ופנאי. צעירים ישראליים ערביים חוקרים יותר מחבריהם היהודים את התחום הלימודי, את התחום הדתי ואת תחום הפנאי. צעירים יהודיים חוקרים את תחום הזוגיות יותר מאשר חבריהם הערביים. הקשרים תרבותיים בדפוסי החקירה עלו גם בניתוח הראיונות שנערכו עם המשתתפים. צעירים ערביים מדווחים כי הם מתייעצים ומשוחחים על עתידם עם אחרים משמעותיים מתוך המשפחה הקרובה והרחוקה, בעיקר עם מבוגרים

מהם. כמו כן הם מדווחים על קשיים העשויים להתעורר במהלך ההתייעצות לנוכח הבדלי הגילים והציפיות השונות. לעומתם, הצעירים היהודיים מדווחים על כך שמרב ההתלבטויות נעשות בינם לבין עצמם ושהם אינם מרבים להתייעץ עם אחרים. כאשר הם כן עושים זאת - הם פונים בעיקר לחברים. ממצאים אלה מדגישים את החשיבות שביצירת מסגרות חברתיות אשר יאפשרו ויעודדו צעירים לשוחח על עתידם, על ציפיותיהם ועל חששותיהם וכך לקבל מידע עדכני ומהימן בנוגע לנושאים השונים המעסיקים אותם תוך בחינתו. ההישענות על משאבים משפחתיים בלבד אינה אפשרית הן עבור הצעירים היהודיים והן עבור הצעירים הערביים. העובדה שצעירים אינם מדווחים על שימוש במעגלי התמיכה החברתיים האישיים שלהם לצורך העניין מחזקת את החשיבות שביצירת מסגרות אלה עבורם.

ממצאי המחקר מצביעים גם על הבדלים מגדריים בנוגע לסוגיית השילוב שבין תפקידים ועל הבדלים מגדריים בחקירת הקשר עם משפחת המוצא. צעירות עסוקות יותר מצעירים בסוגיית האופן שבו יסלבו בין כל תפקידי החיים כמו גם בשאלת הקשרים שהן ישמרו ויטפחו עם משפחת המוצא שלהן. ממצא זה נמצא במחקרים רבים, ולפיו תחומי הזוגיות והמשפחה בולטים יותר בקרב הצעירות מאשר בקרב צעירים. למרות התהליכים המתרחשים בתחום התפתחות הקריירה של נשים, עדיין נשים מתעדפות גבוה יותר (במונחי ייחוס חשיבות ובמונחי השקעה של זמן) את תחומי המשפחה והזוגיות לעומת הגברים המתעדפים גבוה יותר את העבודה ואת התחום המקצועי (Cinamon, 2009; Cinamon & Rich, 2015; Willoughby, et al., 2002). זאת ועוד, נמצאה אינטראקציה מובהקת המצביעה על תרומה שונה של תעסוקה לחקירה זוגית בקרב בנים ובקרב בנות. בעוד שצעירים עובדים חוקרים את הזוגיות פחות מחבריהם שאינם עובדים, צעירות עובדות חוקרות את הזוגיות יותר מחברותיהן שאינן עובדות. ממצאים אלה מצביעים על החשיבות שבהתייחסות להיבט המגדרי בתהליכי ייעוץ והדרכה של צעירים. מאחר שסוגיית השילוב מעסיקה צעירים וצעירות כאחד, חשוב מאוד לתת מקום לחשיבה שוויונית בניהול העתיד, כך שגם צעירים וגם צעירות יוכלו לנהל את עתידם באופן המאפשר לשני המינים להשקיע וליהנות גם מתפקידי עבודה וגם מתפקידי משפחה. צינמון (Cinamon, 2015) מרחיבה היבט זה של הכנת צעירים לקראת שילוב בין תפקידי העבודה לבין תפקידי המשפחה, ומציגה מודל התערבות להעלאת תחושת המסוגלות להתמודד עם קונפליקטים עתידיים וליצור העשרה והעברה חיובית בין עבודה ומשפחה.

עוד נמצא כי צעירים עובדים חוקרים את תחום העבודה יותר מחבריהם שאינם עובדים. לעומת זאת, צעירים שאינם עובדים חוקרים את התחום הדתי יותר מחבריהם העובדים. ככל שעולה רמת ההשכלה כך החקירה של תחומי העבודה, הזוגיות והשילוב בין התפקידים רבה יותר. מידת הבהירות של הכיוון המקצועי נמצאה גם היא קשורה עם דפוסי החקירה. ככל שהכיוון המקצועי ברור יותר, כך הצעירים חוקרים יותר את העבודה ואת השילוב בין התפקידים.

אחד מתשעת תחומי החקירה של צעירים ישראלים היה תחום הפנאי. פעילויות פנאי, המוגדרות באופן כללי ככמות הזמן שאדם משקיע בפעילויות מחוץ למסגרת העבודה (Newman, Tay & Diener, 2014), מהוות חלק בלתי נפרד מתקופת הבגרות הצעירה, ועיסוק בפנאי עשוי לקדם בריאות נפשית של צעירים, כמו גם לעודדם לחקור תחומי חיים נוספים. אכן, מחקרים רבים מצביעים על תרומתן של פעילויות פנאי לבריאות גופנית (Jopp & Hertzog, 2010), לרווחה נפשית (Newman, Tay & Diener, 2014), ליצירת נתיבי השכלה, תעסוקה והתפתחות מקצועית (Merino, 2007) ולהתמודדות עם גורמי לחץ שונים (Qian & Yarnal, 2011).

מבין הגורמים התורמים לפעילות בשעות הפנאי בשלבי הבגרות הצעירה ניתן למנות אווירה משפחתית חיובית, קבלת עידוד מהורים וממורים, מערכת היחסים עם חברים וכן גורמים סוציו-אקונומיים (Cassidy, 2005). קסידי (שם) מסביר כי תחושת קוהרנטיות משפחתית, תחושת שליטה וקבלת עידוד מהמעגל החברתי הקרוב לקחת חלק בפעילויות תרבותיות ואינטלקטואליות, תרמו באופן משמעותי ליצירת גישה חיובית כלפי פעילויות פנאי והשתתפות בהן בקרב צעירים (Cassidy, 2005; Trenberth, 2005). הקדשת זמן לפעילויות פנאי של צעירים נמצאה בעיקר בקרב משפחות ששמות דגש על עצמאות ועל יכולות ארגוניות שונות. לחלופין, קשרים שליליים דווחו בין עמדות של צעירים כלפי פעילות פנאי לבין הורים ששמים דגש עיקרי על הישגים. במשפחה כזאת, כך דווח, סביר שצעירים יפתחו עמדות שליליות כלפי פעילויות פנאי משום שהוריהם מאמינים כי פעילויות אלו הן בזבז זמן ומעכבות את התפתחותם הלימודית והמקצועית של ילדיהם (Cassidy, 2005).

מרינו (Merino, 2007) בחן את הקשר בין השימוש בזמן פנוי לבין הבניית נתיבי השכלה ותעסוקה בקרב מבוגרים צעירים. מחקרו מראה כי בקרב מבוגרים צעירים שרוכשים השכלה גבוהה פעילויות פנאי מהוות אינדיקציה להיותם של אותם מבוגרים צעירים על נתיב התפתחות מקצועית הדורש מיומנויות גבוהות

יותר או החופף במידה רבה לתחום הלימוד שנרכש. לחלופין, נמצא כי מבוגרים צעירים בעלי מוביליות תעסוקתית נמוכה הם אלו בעלי שיעורי ההשתתפות הנמוכים ביותר בארגונים, במועדונים ובפעילויות פנאי אחרות. מחקרו של מרינו מצביע על כך שהשתייכות לארגון חברתי או למועדון עשויה לתרום לרכישת מיומנויות ספציפיות (למשל, רכישת ידע בתחום מסוים או מיומנות טכנית כלשהי) וכלליות (למשל, עבודת צוות ופתרון בעיות). בהתאם לכך, מסקנת המחקר היא כי למיומנויות שרוכשים מבוגרים צעירים בזמנם הפנוי תרומה מסוימת לרכישת השכלה גבוהה, ליצירת הזדמנויות תעסוקתיות ולהתפתחות מקצועית. לטענתו, מחקרים נוספים מצביעים על קשר בין רכישת השכלה גבוהה בקרב מבוגרים צעירים לבין התנסויות רבות בתחומי דעת לא פורמאליים, כגון התמחויות תעסוקתיות שונות או לקיחת חלק פעיל בארגונים שונים (Casal et al., 2003; Merino, 2007). ממצאים אלה מביאים חוקרים להצביע על החשיבות שבהעלאת המודעות לפעילויות פנאי, שכן היא עשויה לקדם את תהליך האקספלורציה ולעודד רכישת השכלה גבוהה והשלמתה (Leuty, Hansen & Speaks, 2015).

ממצאים אלה מדגישים את העובדה שצעירים ישראליים אינם חוקרים רק עבודה ומשפחה, אלא עסוקים במגוון רחב של נושאים שלגביהם הם תוהים ומנסים לקבל החלטות. כמו כן מצביעים הממצאים על קשרי הגומלין המתקיימים בין חקירה של תחומי חיים שונים. כלומר, התנסויות רבות מקדמות חקירה של התחומים שבהם מתנסים, וכן התנסויות בתחום אחד מעוררות חקירה גם בתחומי חיים אחרים.

כאמור, ההיבט התרבותי קשור לתהליכי ההתפתחות והבניית הזהות של צעירים ומעצב אותם. לנוכח הרכבה הייחודי של החברה הישראלית, המורכבת מרוב יהודי ומיעוט ערבי, יש חשיבות רבה להבנת תהליכי הבניית הזהות של צעירים ישראליים ערביים.

צעירים ערביים בישראל

המיעוט הערבי במדינת ישראל מהווה 19.9% מאזרחי המדינה, כאשר 83% מהם הם מוסלמים, 8.3% הם דרוזים ו-8.5% הם ערבים נוצרים. מיעוט זה הנו צעיר יחסית לקבוצת הרוב היהודית (48.3% מכלל הערבים בישראל הם בטווח הגילים 0-18 ורק 3.1% הם מעל גיל 65, זאת לעומת 31.8% מהיהודים בטווח הגילים 0-18 ו-11.7% מעל 65), ושיעור הפרייון בו גבוה מזה שבאוכלוסייה היהודית (מספר הילדים הממוצע שאישה ערבייה צפויה ללדת בימי חייה

הוא 3.68, לעומת 2.75 בקרב נשים יהודיות. אם כי בהקשר זה חשוב לציין את השונות הקיימת בתוך העדות השונות המרכיבות את המגזר הערבי: ממוצע הלידות לאישה מוסלמית עומד על 4, לנוצרית הוא 2.2 ולדרוזית הוא 2.6). קבוצת הערבים בישראל היא קבוצה דתית יותר לעומת הקבוצה היהודית (55% מהערבים מגדירים עצמם כדתיים או כדתיים מאוד, לעומת 17% בקרב היהודים. עם זאת, 45% מהיהודים מגדירים עצמם כחילוניים ואילו רק 23% מהערבים מגדירים עצמם כלא דתיים) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007ב).

כמו מיעוטים אחרים רבים בעולם המערבי, גם המיעוט הערבי במדינת ישראל סובל מנחיתות כלכלית, תעסוקתית, חינוכית ופוליטית ביחס לרוב היהודי. שיעור ההשתייכות לכוח העבודה של בני 25-54 בשנת 2005 היה 84% בקרב גברים יהודיים ו-78% בקרב הגברים הערביים, 80% בקרב נשים יהודיות ורק 25% בקרב הנשים הערביות (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007ג). ההכנסה ברוטו למשק בית ערבי נמוכה בכ-35% מההכנסה ברוטו למשק בית יהודי. בקרב הערבים 60% מכוח העבודה הם בני 15-34 (לעומת 40% בקרב היהודים). מבין הערבים בכוח העבודה 24% למדו 13 שנים או יותר. אמנם זהו שיעור כפול לעומת שיעורם בשנות ה-90, אך קטן פי שניים מהשיעור בקרב היהודים (50%), ויש לציין כי חלקן של הנשים הערביות המשכילות בכוח העבודה (51%) כפול מזה של הגברים. שלושת ענפי התעסוקה העיקריים של גברים ערביים הם בנייה (25%), מסחר ותיקונים (18%) ותעשייה (17%). ענפי התעסוקה העיקריים בקרב נשים הם חינוך (38%), שירותי בריאות, רווחה וסעד (19%) ומסחר (11%) (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007א).

נתונים אלה מצביעים על הצורך העצום בליווי ובהכנה של צעירים ערביים לכניסה לעולם העבודה תוך דגש על היבטים שונים הייחודיים למגזר. כדי לסייע בתהליכי תכנון העתיד של הצעירים הערביים, תיווך תהליכי החקירה המקצועית צריך לכלול חשיפה למקצועות מגוונים יותר מאלה המקובלים במגזר הערבי ובאזור המסוים שבו חיים הצעירים, שכן ללא היכרות עם מקצועות אלה הם לעולם לא ישקלו אותם כאפשרות. הצגת מגוון רחב של מקצועות צריכה להיות מלווה בבירור הסטריאוטיפ האתני של מקצועות אלה - אלו מקצועות נתפשים כמתאימים לאוכלוסייה הערבית ומדוע.

חקירת הזהות הלאומית (ערבי ישראלי - פלשתינאי) וזיקתה לזהויות אחרות (תעסוקתיות, לימודיות ומשפחתיות) צריכה להיכלל גם היא בתכניות אשר

מטרתן לתווך את תהליכי חקירת הזהות של צעירים ערביים בישראל. סוגית האפליה הקיימת בחברה הישראלית כלפי מיעוטים בכלל, והמיעוט הערבי בפרט, צריכה לקבל התייחסות נרחבת הן בהיבט של הבנת מקורותיה והן בהקניית כלים להתמודד עמה. יש חשיבות רבה ללימוד חוקי תעסוקה וזכויות עובדים, בצד הצגת מסגרות שאליהן ניתן לפנות במקרים של הפרת זכויות.

החברה הערבית בישראל הנה מסורתית, פטריארכלית-היררכית ובעלת אוריינטציה קולקטיביסטית. תרבות קולקטיביסטית מעריכה ומוקירה ערכים של תלות הדדית, היררכיה חברתית, ביטחון משפחתי, שיתוף פעולה ורמות נמוכות יחסית של תחרות (Triandis, McCusker & Hui, 1990). הקולקטיביזם של החברה הערבית מתבסס בעיקר על אלמנטים אתניים דתיים (Oyserman, 1993) ומדגיש את השייכות למשפחה המורחבת או לחמולה. חברה קולקטיביסטית מדגישה את מחויבות חבריה לשמירת הנורמות החברתיות והכללים אשר נקבעים, בדרך כלל, על ידי המבוגרים. האישה בחברה הערבית מוסלמית נתפסת כתלותית, כשייכת לבעלה וכאחראית על הטיפול בילדיה ובמשפחה, בעוד שתפקידו של הבעל מוגדר כמפרנס וכראש המשפחה. האחיות הבלעדית של האישה לתפקיד הבית (ללא עזרה מבן הזוג) נשארת בעינה גם כאשר האישה עובדת מחוץ לבית (Kulik & Rayyan, 2003).

הרוב היהודי בישראל, לעומת זאת, מאופיין כבעל תרבות מערבית-דמוקרטית ואינדיבידואליסטית (Al-Haj, 1988, 1989; Mikulincer, Florian & Weller, 1993; Oyserman, 1993). תרבות אינדיבידואליסטית קשורה עם ערכים של עצמאות, שוויוניות, מימוש עצמי ותחרותיות. אף כי שתי הקבוצות התרבותיות של החברה הישראלית, היהודית והערבית, נחשפות בשנים האחרונות לתהליכי מודרניזציה, הרי שתהליכים אלה מתרחשים בחברה הערבית בקצב אטי יותר (Haj-Yahia, Bargal & Guterman, 2000). כפי שצוין קודם, אחוז הנשים העובדות מחוץ לבית בקרב האוכלוסייה הערבית נמוך יותר מאחוז הנשים היהודיות העובדות, ואף תפישת תפקידי המגדר בקרב הצעירים הערביים היא מסורתית יותר לעומת חבריהם היהודים (Seginer, Karrayani & Mary, 1990).

נתונים אלה מדגישים את הצורך בעבודה עם צעירים ערביים על סוגיית תעסוקת הנשים וחלוקת תפקידים במשפחות כפולות קריירה (ראה הרחבה: Cinamon, 2006). מגמת התרחבות ההשכלה וההשתלבות התעסוקתית של נשים ערביות צריכה להיות מלווה בהדרכה בשינויים הנדרשים בעקבות כך, גם

בתפקידיה ובמעמדה של האישה בספרה הביתית. המגמות הערכיות הסותרות שצעירים נחשפים להן (ערכי שוויון מערביים מול פטריארכיה מסורתית) עשויות לעורר מתחים ולחצים פנימיים (ערכים סותרים) וחיצוניים (מול ההורים וחברי משפחה אחרים). לפיכך, כחלק מן התיווך והסיוע לתהליך החקירה ובניית הזהות, יש חשיבות רבה להבהרה ולדיון במגמות ובערכים סותרים אלה, בצד בירור הדרכים ליישובם. לנוכח המחקרים הרבים המצביעים על מקומה המרכזי של תמיכה חברתית ותמיכת בן/בת הזוג ביכולתם של זוגות כפולי קריירה לנהל בהצלחה מספר רב של תפקידים חברתיים, הרי שיש לעבוד עם צעירים על סוגיות אלה של מתן תמיכה ובקשת תמיכה, לתרגל אותן וכן לברר את תפיסת תפקידי מגדר ומקומם בעולמם (Cinamon, 2006).

קיימת הפרדה מבנית בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית במדינת ישראל. רובם המכריע של היישובים בישראל הם הומוגניים מבחינת האוכלוסייה (ערביים או יהודיים), והערם המעורבות הן מעטות (עכו, חיפה, תל-אביב-יפו, רמלה ולוד). מערכת החינוך ייחודית לכל מגזר, והמוסדות להשכלה הגבוהה הם למעשה המוסד החברתי העיקרי שבו יכולים צעירים משתי הקבוצות להיפגש ולהכיר. כתוצאה מכך, שלב הכניסה לעולם המבוגרים עבור הצעירים הערביים במדינת ישראל הוא גם השלב שבו הם יכולים להתוודע באופן חופשי יותר לאוכלוסייה היהודית ולתרבותה (באמצעות מערכת ההשכלה הגבוהה או שוק העבודה).

מפגש זה עשוי להיות מבלבל ביותר ואף מאיים בשל החיכוכים העשויים ללוותו. בהתחשב בעובדה שבתקופת חיים זו חוקרים הצעירים את זהותם ואת המשך דרכם, החשיפה לתרבות היהודית, המערבית והאינדיבידואליסטית, המנוגדת לתרבות שבה גדלו ושבה הם חיים, עשויה לגרום להם לבלבול פנימי ולתהיות ערכיות. כמו כן, חשיפה זו עלולה להפוך למקור חיכוך עם המבוגרים במשפחתם החוששים מהבחירות שייעשו על ידי הצעירים. לפיכך, יש חשיבות רבה למתן אפשרות לצעירים אלה להביע את דעתם, לשתף בחוויותיהם מהמפגש עם התרבות האחרת ולחלוק עם אחרים את תגובות בני משפחתם. עבודה קבוצתית על נושאים אלה תספק לצעירים תמיכה חברתית, החיונית ביותר במקרים של לחצים והתמודדויות, תצביע על הנורמליות של הרגשות המלווים את תהליך החקירה ותעלה רעיונות לדרכי התמודדות.

הידע המחקרי המצוי בידנו כיום בנוגע להיבטים שונים של התפתחות קריירה בקרב צעירים ערביים בישראל הוא מועט. רובו של המחקר בתחום של התפתחות

קריירה ובתחום של מבוגרים צעירים נעשה במדינות מערביות, בעיקר בארצות הברית, ולכן התבססות עליו בכל ניסיון להבין תהליכי התפתחות קריירה של צעירים ערביים בישראל וליצור תכניות חינוכיות לקידום אוכלוסייה זו, עשוי להיות לא מדויק ומטעה. התרבות הקולקטיביסטית שונה מהתרבות המערבית, כפי שצוין לעיל, בחשיבות ובמשמעות של תפקידי העבודה ותפקידי המשפחה. זאת ועוד, תרבויות שאינן מערביות, בעלות ערכים מסורתיים-קולקטיביסטיים, מתאפיינות בתפיסת חיים דטרמיניסטית (בן-ברוך, 2000) ובתפיסת זמן מעגלית-מחזורית עם דגש על חיי היום-יום (זכאי, 1998). וזאת בניגוד לתפיסות מערביות המדגישות מטרות והבנייה של מציאות. הבדלים אלה וייחודיותם של ערביי ישראל כמיעוט לאומי ודתי עשויים לבוא לידי ביטוי בהיבטים שונים של התפתחות קריירה, והם מחייבים התייחסות רגישה למאפייניהם הייחודיים בכל התערבות חינוכית ובכל ייעוץ בהתפתחות קריירה.

אחד מתחומי המחקר שזכה להתעניינות אינטנסיבית בקרב מתבגרים ערביים ישראליים הוא "אוריינטציית העתיד", אותם דימויים שבונים המתבגרים בנוגע לעתיד בזיקה לתחומים מוגדרים או למסלולי חיים עתידיים (למשל, לימודים, עבודה, משפחה), זאת ביחס לעצמם ולחברה באופן מעשי או פנטזיונרי, וביחס לתחומים קיומיים, כמו דאגה לעצמי, דאגה לזולת ודאגה לחברה קרובה ורחבה יותר (Seginer & Mahaina, 2004). ממצאי המחקרים בתחום זה של אוריינטציית העתיד בקרב מתבגרים ישראליים, ערבים ויהודים, מעידים על דמיון בין הצעירים הישראליים משתי התרבויות ביחס למסלול עתידי, הכולל השכלה גבוהה, עבודה וקריירה ונישואין. חשוב להדגיש כי מחקרים עדכניים בתחום זה מעידים על שינויים תרבותיים המתרחשים בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל ביחס למשתנים אלה של אוריינטציית העתיד.

הבדלים בין צעירים ישראליים יהודיים לבין צעירים ישראליים ערביים ביחס לדימויים קיומיים נמצאו לפני למעלה מעשור, ולפיהם הצעירים הערביים, בעיקר דרוזים, מתמקדים יותר במסלולים של דאגה לעצמי ולמשפחה לעומת הצעירים היהודיים (Seginer, 1988; Seginer & Halabi-Kheir, 1998). הבדלים אלה לא נמצאו כלל במחקרים חדשים שנערכו (Seginer, 2001, 2005). כלומר, ייתכן ולא ניתן להצביע כיום על הבדלים מובהקים בין תתי-הקבוצות התרבותיות של צעירים ישראליים בהקשר זה של אוריינטציית העתיד. ממצאים אלה עשויים לתמוך בטענה הסוציולוגית של "ישראליות החברה הערבית" בכל הקשור לאיכות החיים, לחשיבות ההשכלה ולערכים דמוקרטיים (Smootha, 1992, 1998).

חשוב להדגיש כי הידע המצטבר בחקר אוריינטציה העתיד של צעירים יהודיים וערביים מצביע על כך שצעירות ערביות שונות מצעירים ערביים ומצעירים וצעירות יהודיים בשני היבטים: הן עסוקות יותר בתחום ההשכלה, והן דואגות יותר מכך שנישואין מוקדמים יפגעו בשאיפות אלה (Seginer, 1988; Seginer & Mahajna, 2004). דאגות אלה עולות בעיקר מצד צעירות מסורתיות החוות יותר מאחרות את המתח והניגוד שבין נישואין מוקדמים ובין השכלה גבוהה (Mahajna, 2000). לפיכך, למרות המשותף בין צעירים ישראלים יהודיים וערביים בתחום הייעוץ לקריירה, יש לייחד לקבוצת הצעירים הערביים עבודה ספציפית בנושא המתח הקיים בין תפקידי עבודה ומשפחה, בייחוד בחברה הערבית, ולהתייחס למורכבות הקיימת במעורבות פעילה בשני תפקידי חיים כל כך תובעניים.

מחקרים מעטים התמקדו במשתנים הקשורים בהתפתחות קריירה של מתבגרים ומבוגרים צעירים ערביים בישראל, ואלה מצביעים על תמונה מורכבת שממנה נובעות השתמעויות ייחודיות בתחום ההדרכה והייעוץ לקריירה. גד, נביל ואהרון (Gad, Nabil & Aaron, 2004) חקרו את השאיפות הלימודיות והתעסוקתיות של מתבגרים ישראלים ערביים (מוסלמים, נוצרים ודרוזים) ומצאו כי שאיפותיהם הלימודיות והתעסוקתיות גבוהות מאוד, אופטימיות ואינן קשורות למצבם

הנוכחי בתחומים אלה. מבין משתפי המחקר, 75% ציינו כי הם מתכננים להמשיך את לימודיהם לאחר התיכון, ו-28% ציינו כי הם מתכננים ללמוד לקראת תואר אקדמי. שאיפות אלה אינן עומדות בהלימה עם הנתונים הסטטיסטיים המעידים כי רק 19% מהצעירים הערביים ממשיכים ללמוד אחרי תיכון וכי רק 8% מגיעים לתואר אקדמי. מגמות דומות עולות ביחס לשאיפותיהם המקצועיות: 41% מהמשתתפים שואפים למקצועות אקדמאיים ו-34% למקצועות אקדמיים חופשיים, בעוד שרק 6% מהעובדים הערביים עוסקים במקצועות אקדמיים ו-8% במקצועות אקדמיים חופשיים. החוקרים טוענים כי שאיפות אופטימיות אלה, שאינן מעוגנות במציאות, עשויות להיות תוצר של מנגנונים חברתיים דוחפים ומעודדים, כמו בתי ספר.

תמונה דומה של אופטימיות אשר אינה מעוגנת במציאות הישראלית ביחס לעתיד הלימודי והמקצועי עולה גם מעבודת מחקרה של מנסור (2005). מחקר זה התמקד בתפיסת מחסומים ומשאבים בהתפתחות קריירה של מתבגרים ערביים הלומדים בכיתות יא-יב מדעיות. צעירים אלה ציינו כמשאב את האפליה

המתקנת העשויה לסייע להם בהתפתחותם המקצועית. משאב נוסף שאותו ציינו צעירים אלה הוא המשפחה הגרעינית והרחבה, אך זו נתפסת על ידם גם כמחסום. יחד עם האופטימיות בציפייה לאפליה מתקנת, ציינו צעירים אלה את האפליה המבנית בחברה הישראלית כמחסום מרכזי בהתפתחותם המקצועית.

עם העלייה בגיל ועם הצטברות ההתנסות בחברה הישראלית הרחבה מצטמצמת האופטימיות. זועבי (2007) חקרה תפיסת מחסומים ומשאבים ביחס לקריירה טכנולוגית בקרב 200 סטודנטים ערביים הלומדים במגמות טכנולוגיות בטכניון ובאוניברסיטאות אחרות. המשתנים הנתפשים על ידי צעירים אלה כמחסום להתפתחותם בקריירה טכנולוגית במידה הרבה ביותר הם אפליה, מחויבות משפחתית וגורמים אישיים הקשורים בהם (כמו מוטיבציה והשקעה). עוד נמצא כי סטודנטים ערביים רואים בגורמים האישיים מחסום להתפתחות המקצועית יותר מאשר סטודנטיות, ואילו הסטודנטיות הערביות מחויבות יותר לתפקידים משפחתיים, כפי שבא לידי ביטוי במידת ציפיותיהן להתחתן בגיל צעיר יותר מהגברים.

ממצאים אלה מדגישים את החשיבות שבהכנתם של מתבגרים לאתגרי ההשתלבות בהשכלה הגבוהה הישראלית ובשוק העבודה הישראלי. האופטימיות היא כוח מניע חשוב ולכן יש לעודד את השאיפות הגבוהות של הצעירים הערביים. יחד עם זה, חשוב להכשירם להתמודדות עם המחסומים אשר יעמדו בדרכם. הכנה טובה להתמודדות יעילה עם משברים ומחסומים, עשויה לשמור על הלהבה האופטימית ועל כוחה המניע. חוסר הכנה עלול לגרור לייאוש ולהרמת ידיים כבר עם הקושי הראשון.

מסאלחה (2008) חקרה את בולטותם של תפקידי העבודה והמשפחה ואת הציפיות לקונפליקט בין שני תפקידי חיים אלה ולהעשרה בקרב 121 סטודנטים ערביים. ממצאי מחקרה מצביעים על ערכי עבודה גבוהים בקרב צעירים אלה מחד גיסא, ועל מחויבות גבוהה לתפקידי ההורות והזוגיות מאידך גיסא. צעירים אלה מצפים יותר להעשרה גבוהה בעקבות השילוב בין שני תפקידי החיים התובעניים מאשר לקונפליקט, ציפייה אשר אינה עומדת בהלימה עם ממצאי מחקרים העוסקים בקונפליקטים בין עבודה ובין משפחה בקרב עובדים. מסתבר כי גם בסוגיה זו האופטימיות בקרב הצעירים הערביים עלולה להיות להם למכשול. ממצאים אלה מדגישים, לפיכך, את חשיבות הכנתם של צעירים ערביים להתמודדות עתידית עם הקונפליקט הצפוי שבין תפקידי עבודה ומשפחה.

השתלבותה של האישה הערבייה במעגל העבודה דורשת חשיבה וארגון מחודשים ביחס לחלוקת התפקידים בבית. מטלה מאתגרת זו עשויה להיות מורכבת, בייחוד בחברות שמרניות ופטריארכליות. לפיכך, חשוב להתייחס לסוגיה של שילוב בין תפקידי עבודה ומשפחה בקרב צעירים בכלל וערביים בפרט.

כאמור, מחקרים מעטים בלבד עסקו בתחום זה של התפתחות קריירה בקרב צעירים ערביים, ואלה שנעשו התמקדו ברובם בצעירים ערביים משכילים ומצליחים מבחינה אקדמית. הידע ביחס לתכניות קריירה של צעירים ערביים בסיכון כמעט ואינו קיים. מן הממצאים הקיימים עולה תמונה המבליטה את חשיבותם של הלימודים וההשכלה בקרב הצעירים הערביים, בעיקר בקרב הצעירות. מרכזיותה של ההשכלה ושל העבודה בחייהם של הצעירים הערביים מרמזת על השינויים העוברים על החברה הערבית בישראל. בצד אלה עומדות ציפיות אופטימיות מאוד ביחס ליכולתם לממש שאיפות בתחומים אלה. אופטימיות זו, האופיינית לנעורים, לא עומדת בהלימה עם מצבם התעסוקתי והלימודי של ערביי ישראל, ויש צורך להתייחס למתח זה בכל תכנית חינוכית המתמקדת בבניית תמונת עתיד וייעוץ לקריירה. עבודה עם מבוגרים צעירים לקראת בניית תמונת חיים משמעותית ורלוונטית צריכה להתבסס גם על עקרונות מוכרים שנמצאו כיעילים בתחום הייעוץ לקריירה. על כך בפרק הבא.

השלכות לעבודת ייעוץ והדרכה עם מבוגרים צעירים

חשיבותן של תכניות להתפתחות קריירה נסקרה רבות בספרות המחקרית והתיאורטית, ועולה מהן מסקנה משותפת: צעירים מתמודדים טוב יותר עם המעבר מבית הספר לעבודה ולמשפחה אם הכינו אותם לקראת שלבים אלה (Lapan & Kosciulek, 2001; Savickas, 1999; Whiston & Sexton, 1998). השינויים הכלכליים והחברתיים המאפשרים, ולעתים אף מחייבים, שילוב בין תפקידי עבודה, משפחה, קהילה ופנאי, ותכניותיהם של צעירים לקחת חלק פעיל בתחומי חיים רבים ולבטא את תפיסתם העצמית דרכם, מציבים אתגר גדול בפני מערכות החינוך הפורמאליות והלא פורמאליות. הכנתם של צעירים לקראת תחום חיים אחד בלבד אינה עומדת בהלימה עם מטרות חייהם של הצעירים ועם אתגרי העולם הבוגר שבשעריו הם עומדים. הכנה לעולם העבודה בתכניות של הכוון מקצועי בבית הספר או במרכזי צעירים שבהן לומד הפרט על ערכי העבודה שלו, על הנטיות המקצועיות שלו ועל מגוון המקצועות הקיימים בשוק, וזאת ללא התייחסות לערכים שלו ולנטיותיו המשפחתיות שלו, או להפך,

הכנה לחיי משפחה ללא התייחסות לעולם העבודה, אינן עומדות בהלימה עם המציאות המורכבת והמשולבת (צינמון וריץ, 2004). התעלמות מתחומי הלאום, הדת, הקהילה והפנאי עשויה לגרום לתכנון חיים חסר ולא ממצה. לפיכך, יש חשיבות רבה ליצירת תכניות בעלות תפיסה רחבה המכילה מספר תחומי חיים ושמתייחסת להשפעות הדדיות שבין תחומי החיים השונים. צינמון מציגה מודל למחקר ולייעוץ בתחום התפתחות הקריירה המתמקד בארבעה תפקידי חיים עיקריים - עבודה, משפחה, קהילה ופנאי (Cinamon, 2012). לטענתה, התייחסות רבה שכזו תאפשר הבנה מדויקת יותר של התפתחות הקריירה של הצעירים, כמו גם את בנייתן של תכניות ייעוץ והדרכה המתאימות לכל תחומי החיים המעסיקים את צעירים. זאת ועוד, התמקדות בתחום התעסוקתי בלבד או הלימודי בלבד עלולה להעביר מסר מדכא ומצמצם לפיו אלה הם התחומים החשובים בחיים ובהם בלבד יש להשקיע את מרב האנרגיה והמשאבים. מסר זה מצמצם את זהותו של הפרט לכדי זהות תעסוקתית, מחליש את כוחו ויכולתו של הפרט לבטא את עצמו בתחומים העשויים להיות מקור חשוב להנאה, לעניין ולביטוי, והוא מדלדל את עושרה וחוסנה של החברה. לפיכך, יש חשיבות רבה לבניית תכניות הדרכה המעודדות בחינה רחבה של העתיד תוך התייחסות למספר תפקידי חיים. כדאי אף מלכתחילה ליצור מסגרת אינטגרטיבית המתבוננת בעתיד בפרספקטיבה רחבה. חשוב מאוד ללמד מבוגרים צעירים לתכנן את המטרות המקצועיות בשילוב המטרות המשפחתיות ומטרות חיים אחרות ותוך התייחסות להן. כמו כן, חשוב ללמדם כיצד לשלב בין תפקידי החיים וכן להקנות להם כלים אשר יסייעו בהתמודדות עם סתירות ועם קונפליקטים אפשריים בין תפקידים אלה (Cinamon, 2015). מבוגרים צעירים רבים יזדקקו להדרכה ולסיוע בתכנון ההשקעה שלהם בכל אחד מתפקידי החיים וכן בשילובם כך שיתאימו לתפיסתם העצמית (Cinamon, 2014; Kerpelman & Schvaneveldt, 1999) תוך התייחסות לערכים ולנורמות של הסביבה החברתית שבה הם חיים. הכנה הולמת לקראת העתיד עשויה לצמצם את התוצאות השליליות הקשורות בקונפליקט שבין תפקידים, כמו קונפליקט בית-קריירה, ולהגדיל את יכולת המימוש העצמי והסיפוק מהתפקידים המרכזיים שממלא הפרט (Cinamon, 2015).

הכנתם של מבוגרים צעירים לקראת יצירת תמונת חיים משמעותית היא, למעשה, התערבות ייעוצית בתהליכי האקספלורציה המתמשכים שבהם מעצבים הצעירים את זהותם כחלק ממטלת ההתבגרות שלהם. כמו תכניות רבות בתחום הייעוץ לקריירה, גם התערבות זו צריכה לכלול שלושה מרכיבים עיקריים: היכרות הפרט עם עצמו, ידע ייחודי בתחום העיסוק ומיומנויות.

היכרות הפרט עם עצמו: מרכיב זה כולל הבהרת נטיות, כישורים, ערכים ושאיתות. יש להדגיש כי רוב התכניות העוסקות בהתפתחות קריירה מתמקדות במרכיב זה של היכרות עצמית בנוגע לתפקיד המקצועי בלבד ובמנותק מתפקידי חיים אחרים שימלא הצעיר. לנוכח ממצאי המחקרים המראים כי תכניותיהם של צעירים רבים מתייחסות לשילוב שבין תפקידי עבודה ומשפחה, ולנוכח העובדה שבשלב הבגרות הצעירה נחקרים תחומי העבודה, המשפחה והשקפת העולם, נראה כי יש יתרון לגישה המאפשרת היכרות עצמית דרך מספר תפקידים ובעיקר תפקידי העבודה והמשפחה גם יחד, ולא רק דרך תפקיד העובד, שכן לתחומים אלה השפעה הדדית. הראייה הדינאמית של תהליכי האקספלורציה מדגישה כי תיתכן העברה של ידע אישי והבנה עצמית מתחום לתחום. כלומר, חקירה עצמית בתחום המשפחה עשויה לחדד את ההבנה בתחום המקצועי, ולהפך. על מנת שתהליך שכזה אכן יתקיים, יש צורך בתיווך המדריך את הצעיר לבחון תחומי חיים שונים והשפעות הדדיות המתקיימות ביניהם. על תכנון הקריירה של הפרט לכלול התייחסות לכשרים ולנטיות המקצועיות בד בבד עם התייחסות לחשיבות המוקנית לתפקידי החיים השונים. למשל, מהם ערכי העבודה שלו ומהם ערכי המשפחה? האם ערכים אלה משתלבים או מתנגשים? באיזה תחום אני יכול לעשות ויתור ועל מה אני מוכן לוותר? כיצד אני מגדיר עצמי מבחינה דתית? כיצד אני מגדיר עצמי מבחינה לאומית? האם וכיצד הגדרות אלה קשורות עם תכניותי המקצועיות והמשפחתיות? כיצד מחויבות לשנות לימודים רבות או למקצוע תובעני מאוד תשפיע על ההורות או על הזוגיות שהם מתכננים? מהן התוצאות הצפויות משילוב של מקצוע תובעני ושל הורות לילדים צעירים?

מרכיב ההיכרות האישית עשוי לכלול גם את בירור היררכיית החשיבויות של תפקידי החיים של הצעירים והשלכותיה על תכניות העתיד שלהם, תוך בירור המשמעות הייחודית שנותן הפרט לאותו תפקיד חשוב. כיצד הם מגדירים הורות, זוגיות או עבודה? מה כוונת הצעיר הטוען כי ההורות היא התפקיד החשוב לו ביותר? כיצד מתנהג אדם שתפקיד בן/בת הזוג הוא החשוב לו ביותר? מה המשמעות של להיות אימא טובה או אבא טוב? ייתכן וצעירים שונים ידרגו את תפקידי החיים השונים באותו מדרג חשיבויות, אך יתנו משמעות אישית שונה לכל תפקיד. האחד יטען כי התפקיד החשוב לו ביותר הוא תפקיד ההורה וכי הורה טוב הוא הורה המרוויח הרבה ומספק את כל צרכיו הפיזיים של ילדיו, ואילו עבור חברו, הטוען גם הוא כי תפקיד ההורה הוא החשוב ביותר בשבילו, הורה טוב הוא זה הנמצא שעות רבות עם ילדיו וקשוב לצורכיהם הרגשיים. תפיסות הורות אלה יאפשרו שילוב שונה בין תפקידי העבודה והמשפחה. השילוב בין

תפקידי העבודה והמשפחה עבור הצעיר המגדיר אבהות כפרנסה עשוי להיות קל ולא קונפליקטואלי, לעומת השילוב אצל הצעיר המגדיר אבהות כהשקעת זמן ואנרגיה בבילוי עם הילדים. כלומר, החקירה מחייבת לא רק בירור של היררכיית חשיבויות של תפקידים, אלא גם של משמעות אישית לערכים אלה.

בדיקת המשמעות הייחודית של תפקידי החיים והחשיבויות שלהם עשויה להתבטא בתפיסות סטריאוטיפיות של זהות שהצעירים עשויים לכפות על עצמם, למשל, "אני אישה", "אני דתי", "אני מודרני". תפיסה שכזו גם עלולה לגרום לתכנון עתיד שאינו ביטוי של תפיסה עצמית, אלא של נורמות חברתיות ושל סטריאוטיפים. יש, לפיכך, חשיבות רבה למתן לגיטימציה וכבוד לתפיסות תרבותיות שונות בנוגע לשילוב בין התפקידים, תוך הצגת מגוון שילובים ובחינת היתרונות והחסרונות שלהם עבור אנשים שונים ובתרבויות שונות. חשוב לזכור כי תפקידים של היועצים לצעירים אינו לכפות עליהם, במישרין או בעקיפין, את ערכי התרבות שלהם או ערכי תרבות ספציפיים. עליהם להכיר היכרות מעמיקה את התרבות שבה הצעירים עימם הם עובדים חיים ולאפשר הבנה מעמיקה של המשמעות והנגזרות במחירותיהם בתחומים השונים. ההתמודדות הערכית של הצעירים בעת עיצוב זהותם מחייבת את היועץ המלווה אותם להכיר לעומק את עצמו ואת דעותיו, כמו גם את התרבות של הקבוצה שאותה הוא מנחה ושל הצעיר שעמו הוא נפגש ואף לכבד אותה.

מאחר שהאקספלורציה היא תהליך מתמשך לאורך חייו של האדם (Flum & Blustein, 2000), יש חשיבות רבה להדגשת ההשתנות האפשרית של החשיבות המיוחסת לתפקידי החיים השונים. חשוב להבהיר לצעירים כי בתקופות שונות של חייהם תהיה בולטות שונה לתפקידים שונים וכי תהיינה לכך השלכות על השקעת הזמן והאנרגיה מצדם. בתקופת הלימודים האקדמיים הראשונים, למשל, תפקיד הסטודנט עשוי להיות מאוד מרכזי בחייהם, ואילו תפקיד העובד יהיה משני (עבור צעירים מסוימים). לעומת זאת, בתקופת הלימודים האקדמיים השנייה (של תואר שני, שלישי או תואר ראשון נוסף), המתרחשת פעמיים רבות תוך כדי עבודה קבועה ותפקידי משפחה חדשים, תפקיד הסטודנט יקבל משמעות שונה ובוודאי שהזמן שיוכל להיות מוקדש לו יהיה מועט יותר. הבנה זו של התפתחות והשתנות החשיבות המיוחסת לתפקידי החיים מחייבת את הרצון והיכולת מצד הצעירים לחזור ולשאל שאלות חקירה באשר לדברים החשובים להם והמספקים אותם בשלבים שונים של החיים, כמו גם את יכולתם לבחון אפשרויות של שילוב בעזרת מושגים כמו פשרה, ויתור, מיצוי, מקסימיליזציה וכד'.

הצעירים אינם נדרשים לתת תשובות מוחלטות לשאלות אלה, אך בהחלט עליהם ללמוד לשאול את עצמם שאלות בנוגע להשפעות ההדדיות של בחירות מקצועיות ומשפחתיות ולדעת להתייחס לכך בכובד ראש. עבודה שכזאת, למעשה, מקנה מיומנויות חקירה אשר תשמשנה אותם בשלבי החיים הבאים. מיומנות זו של שאילת שאלות עצמית תוך בחינה של כלל התפקידים צריכה להיות טבעית וברורה, כך שיוכלו לעשותה באופן עצמאי בכל אחד משלבי ההתפתחות שלהם במהלך החיים. המודעות לקונפליקטים הצפויים להם כתוצאה משילוב מסוים של תפקידים עשויה לסייע להם בתכנון עתידם בצורה שתאפשר להם לצמצמם. כאן המקום לשלב ידע הקשור לגורמים המפחיתים ומצמצמים את רמות הקונפליקט, כמו תמיכה מבן/בת הזוג, תמיכת ממונים, גמישות בשעות העבודה וסיוע בעבודות הבית (Grzywacz & Marks, 2000), תוך התייחסות לרצונות והערכים של הצעיר וליכולות והעניין שלו להיעזר בהם. ידע זה, המתמקד באופני התארגנות שונים מול הסביבה הקרובה, עשוי לסייע בידם לתכנן שילוב מאוזן ומהנה בין תפקידי החיים החשובים, שילוב המתאים לערכיהם ולתפיסת עולמם.

ידע ייחודי (בתחום העיסוק): המרכיב השני כולל חקירה ולמידה של תחום החיים שבו עוסקים (התחום המקצועי, התחום הלימודי, התחום ולאומי ועוד).

היכרות עם עולם העבודה: רוב התכניות העוסקות בהתפתחות קריירה כוללות במרכיב זה היכרות עם מגוון מקצועות על מאפייניהם (סביבת עבודה, תנאי עבודה, מאפייני תפקידים וכו') ואת הדרישות הפורמליות המוצבות בפני המועמדים. ידע בעולם העבודה ובמקצועות השונים נמצא כמרכיב חשוב ביעילות של התערבויות בתחום הקריירה (Whiston & Cinamon, 2015). חשוב ללמד את הצעירים כיצד לרכוש ידע זה תוך ממקורות מידע אפשריים (אינטרנט, שיחה עם ספק בעלי מקצוע, שיחה עם סטודנטים) ולהדגיש בפניהם כי יש להתעדכן בידע הנרכש לנוכח השינויים בשוק העבודה. התפיסה האינטגרטיבית אשר הוצגה בפרק זה מדגישה את החשיבות והנחיצות שבהיכרות עם תחומי חיים נוספים ועם ההשפעות ההדדיות ביניהם וכן בלימוד שלהם. כאשר נבחנת, לדוגמה, ההכשרה המקצועית הנדרשת למקצוע מסוים, יש לבחון נוסף לנטייה וליכולת גם את ההשלכות של תהליך הכשרה מסוג זה על תפקידי חיים אחרים, כמו גם את ההתאמה של התהליך לתפיסת עולמו ולתרבותו של הפרט. אין הכוונה שמאפיינים אישיים, ערכיים או תרבותיים, ישמשו תבחין לבחירה או לדחייה של מקצוע מסוים, אלא ליכולת של הפרט להבין את משמעויות והשלכות הבחירה בתחום אחד על תפקידי חייו האחרים וליכולת שלו להיערך לתוצאות הבחירה

במעגלי חייו האחרים ולהתמודד עמן. כך, למשל, בדיון באפשרות של בחירת תחום לימודים כדאי להתייחס גם להשלכות של משך הלימוד על מטרות בתחומי חיים אחרים. אפשר וחשוב לבחון מקצועות גם דרך ההשלכות של דרישות מקצועיות על חיי משפחה: מהן ההשלכות, לדוגמה, של מקצוע המתאפיין בעבודת משמרות על חיי ההורות והזוגיות? האם השלכות אלה מתאימות לשאיפות המשפחתיות? איזה ויתורים ייתכנו? ולא רק האם המקצוע מתאים לכישורים ולנטיות של הפרט.

היבט נוסף במרכיב זה של היכרות עם עולם העבודה אשר כדאי להתמקד גם בו בתהליך למידת התחום יעסוק במדיניות הארגונית הקשורה לרגישות כלפי מיעוטים וצרכים מיוחדים ולשילוב בין תפקיד העובד ותפקידי משפחה. במחקרם של תומפסון, בובה ולינס (Thompson, Beauvais & Lyness, 1999) נמצא כי לארגונים שונים יש תרבות שונה בכל הנוגע לקשר שבין עבודה ומשפחה, "תרבות עבודה-משפחה", למשל. יש ארגונים אשר מאפשרים שעות עבודה גמישות, ואף דואגים למסגרות לילדי העובדים על מנת להקל על השילוב שבין תפקידי העבודה והמשפחה, ואילו ארגונים אחרים אינם מתייחסים כלל להיבטים משפחתיים. עוד נמצא במחקר זה, כי רק חלק מהעובדים השתמשו בתכניות ארגוניות שסיפק מקום העבודה במטרה לעזור לשלב בין התפקידים, כגון שעות עבודה גמישות ומסגרות עבור הילדים. ארגונים מסוימים חותרים על דגלם את הגיוון (diversity) ואת האחריות החברתית לשילוב מיעוטים ולשילוב אנשים עם צרכים מיוחדים. מדיניות זה עשויה לעצב את חווית התעסוקה של העובדים. לפיכך, יש חשיבות רבה לכך שהצעירים ידעו כי במקצועות שונים ובארגונים שונים יש מדיניות שונה בסוגיית שילוב המקצוע עם החיים המשפחתיים, וכן שיכירו במידת הרלוונטיות של מדיניות זו עבורם. חשוב שיכירו את זכויותיהם כעובדים וכן ידעו לאלו ארגונים ביכולתם לפנות כשזכויותיהם נפגעות. כלומר, חשוב גם שהלמידה של הצעירים את התחומים השונים שמעניינים אותם, ואת ההשתמעויות התעסוקתיות של תחומים אלה תתמקד גם בבחינת המדדים של מדיניות הארגון כלפי משפחה, זכויות עובדים ומדיניות הארגון כלפי מיעוטים.

היכרות עם עולם המשפחה: המשפחה המודרנית בחברות בתר-תעשייתיות וליברליות היא רבת גוונים, ותהליכים חברתיים שונים מעניקים לגיטימיות לרבגוניות זו אשר מתבטאת במבנה המשפחות, בתפקודן ובעמימות גבולותיהן (פוגל-ביז'אוי, 1999). בד בבד עם הכרת מגוון של מקצועות, יש חשיבות להיכרות עם מבנים שונים של משפחות והתאמתם לערכי הפרט, ולחשיבות שמייחס הצעיר לכל אחד מתפקידי העבודה והמשפחה. חשוב להבהיר כי קיים מגוון רחב של

תצורות משפחתיות, וכל דפוס משפחתי מאפשר דפוסי תעסוקה שונים. ערך רב קיים בהכרת המאפיינים של תצורות משפחתיות שונות, השאיפות המשפחתיות וערכי המשפחה של הצעירים. בשלב זה חשוב לבחון את ההשפעות ההדדיות בין תצורות משפחתיות אלה לבין אפשרויות תעסוקתיות שונות. משפחות כפולות קריירה שבהן קיימת הכרה של שני בני הזוג במורכבות השילוב בין התפקידים ובצורך להבנות באופן מתמשך את חלוקת העבודה בבית, תצלחנה לעמוד באתגר זה, ליהנות ממנו ולמצות עצמן בשני התפקידים, יותר מאשר משפחות שבהן שני בני הזוג עובדים אך לא מתחלקים בעבודות הבית. משפחות חד-הוריות הנאלצות או בוחרות במבנה משפחתי שכזה תיתקלנה בקשיים רבים יותר בשילוב בין תפקידי עבודה ומשפחה ממשפחות להן שני הורים החיים יחד. בהקשר זה כדאי לצעירים ערביים לדון במתח המבני הקיים במשפחות כפולות קריירה ערביות לנוכח היות החברה הערבית במעבר ממסורתיות למודרניות. מומלץ לאפשר לצעירים לבחון את העמדות והערכים המשפחתיים שהם מחזיקים בהם ואת התאמתם לערכי העבודה ולשאיפות המקצועיות שלהם. דיונים בסוגיית העמדות והתפיסות הנוספות הקיימות בסביבתו הקרובה של הצעיר ביחס למבנה המשפחה ולתפקידי מגדר עשויים לסייע לזהות מוקדי התנגדות וקונפליקטים ולהיערך להתמודדות עמם. יש להתייחס גם לזכויות משפטיות של התא המשפחתי, כמו זכויות מס, חשיבה משפחתית ארוכת טווח, תפקידי הורים בשלבי חיים שונים ועוד.

לימוד מיומנויות: לימוד מיומנויות של קבלת החלטות ושל חיפוש מידע הוא מהמרכיבים המשמעותיים ביותר בכל תכנית של התפתחות קריירה (רפלקציה של חיפוש מידע, קבלת החלטות, התמודדות עם קונפליקטים, בקשת סיוע ומתן סיוע, יצירת רשתות חברתיות). תכניות רבות להתפתחות קריירה מבססות לימוד מיומנויות אלה על נושאים הקשורים לתחום המקצועי: כיצד אוספים מידע על אפשרויות לימודיות או תעסוקתיות שונות ואיך מחליטים במה לבחור. למרות העובדה כי יועצים אינם מרבים לעסוק בתחום הבחירה המקצועית, הרי שתחום זה מפותח מאוד וכולל גם תכניות אינטראקטיביות המאפשרות לפרט ללמוד על עצמו ועל עולם העבודה באמצעות המחשב בעזרת תכנות שונות.

מאחר שההחלטות המקצועיות קשורות להחלטות בתחומי חיים אחרים, כמו משפחה, דת ולאום, ולהיפך, ללימוד ותרגול מיומנויות אלה יש חשיבות רבה גם בתחומי החיים האחרים. מערכת השיקולים שלפיה הפרט מקבל החלטה צריכה לכלול גם את השיקול המשפחתי - איזה מבנה משפחתי הוא רוצה ואיזו חשיבות הוא מייחס לכך בעת שהוא מתכנן את המקצוע שלו? איזה אורח חיים דתי אני

רוצה לקיים? מה מקום הפנאי בחיי? הגישה המתמשכת לתהליכי האקספלורציה (Flum & Blustein, 2000), כמו גם תפיסת הזהות הדינאמית, מעלות את חשיבותה של מיומנות נוספת החיונית להתפתחות הפרט בתפקידי חייו השונים - מיומנות הרפלקציה-החקירה. מאחר שזהות הפרט מורכבת מזהויות תפקיד המשתנות בחשיבותן בשלבי חיים שונים ושההתנסויות השונות בכל אחד מהתפקידים ובשילוב ביניהם מאפשרות בחינה מחודשת של הזהות, הרי שיש צורך במיומנות בדיקה ובירור של התחושות והעמדות הקשורות בהתנסויות אלה. לבדיקה זו נחוצות מיומנויות של חיפוש מידע חיצוני (ידע המצוי מחוץ לפרט ויש ללמוד כיצד להשיג ולתכלל אותו) וחיפוש מידע פנימי (צרכיו ועמדותיו של הפרט). מיומנות של רפלקציה מתבטאת, בין היתר, ביכולת לשאול שאלות אישיות, למשל, מדוע בחרתי לחלק את זמני בין התפקידים בצורה זו? מה החשיבות שאני מייחס לכל תפקיד כרגע? איך אני מרגיש בכל אחד מהתפקידים? איזה ידע חסר לי ואיך ניתן להשיגו? הכשרת צעירים לקראת תודעה רפלקטיבית והקניית מיומנות לביצוע תהליך זה באופן עצמאי פעמים רבות במהלך חייהם, חיונית להכנתם לקראת מימוש סיפור חיים אותנטי ורלוונטי עבורם.

הקניית מיומנויות של יצירת רשתות חברתיות, של מתן תמיכה חברתית ושל בקשתה אינן מקובלות בדרך כלל בתכניות ייעוץ לקריירה. לאור תרומתן המשמעותית ולעתים אף המכריעה של מיומנויות אלה בהתמודדות עם לחצים תעסוקתיים ומשפחתיים (ראה הרחבה: Cinamon & Bellavia & Frone, 2005; Rich, 2008), כמו גם בהתקדמות תעסוקתית ומקצועית, הרי שיש חשיבות רבה בכל ניסיון להקנות ולתרגל מיומנויות אלה בעבודה עם צעירים לקראת יצירת תמונת חיים משמעותית. עבודה שכזו עשויה להוות משאב חיוני ומשמעותי עבור צעירים אלה, שכן שליטה בהן עשויה לקדם את הצעירים ולסייע מאוד במסע חייהם כבוגרים. היכולת ליצור קבוצת תמיכה חברתית בתקופות לחוצות מבחינה תעסוקתית או מקצועית יכולה לסייע בעמידה באתגרים ובמניעת נזקי הלחצים. היכולת ליצור רשתות חברתיות במקום העבודה עשויה לסייע בהתקדמות ואף לתרום לעניין וההנאה המקצועיים. חשוב להתייחס להיבט התרבותי של יצירת רשתות חברתיות - כיצד מקובל ליצור קשרים מקצועיים בתרבות הערבית ובתרבות היהודית וכיצד מבקשים עזרה בכל תרבות. סוגיה זו חשובה ביותר לנוכח העובדה שצעירים ערביים רבים עשויים להשתלב במקומות תעסוקה יהודיים. היכרות עם הפערים התרבותיים עשויה לאפשר לצעירים לנהל את חייהם מתוך מודעות גבוהה.

הקניית מיומנויות אלה, כמו גם העבודה על הנושאים האחרים שהועלו בפרק זה, יכולה להיעשות באופן פרטני בשיחות אישיות ואף באופן קבוצתי. מטא-אנליזה של מחקרים אשר התמקדו בתכניות התערבות בקריירה הצביעה על חמישה מאפיינים ומרכיבי תכנית הקשורים ביעילות גבוהה ובהצלחה של תכניות ההתערבות: א. הבהרה בכתב של מטרות אישיות; ב. מתן משווא והתייחסות אינדיבידואלית למטרות האישיות שכותבים המשתתפים; ג. הצגת מידע מאורגן ורלוונטי בנושאים הנלמדים; ד. מעורבותן של דמויות לחיקוי הקשורות למגדר או לתרבות של המשתתפים; ה. סיוע ביצירת רשת תמיכה חברתית למימוש התכניות של המשתתפים (Brown & Ryan-Krane, 2000). מחקרים מעטים התמקדו ביעילותן של תכניות קריירה המתמקדות במיעוטים. אוקחה (Okocha, 1994) מציין ארבעה מרכיבים חשובים שכדאי כי ייכללו בתכניות קריירה המיועדות למיעוטים: א. איסוף ולימוד התרבות של קבוצת המיעוט על ידי המשתתפים עצמם ולא על ידי המנחה; ב. הכרה ומתן כבוד לתרבות של קבוצת המיעוט; ג. מעורבותה של הקהילה בתוכנית; ד. הדגשת הצורך במתן זכויות וסגור על מיעוטים. יש לזכור כי מחקר זה נעשה בקרב מיעוטים בארצות הברית, השונים מהמיעוט הערבי במדינת ישראל. אין ספק כי היכרות עם התרבות האישית והיכולת לסגור על תרבותך חיוניים בכל קבוצת מיעוט. ההמלצה על מעורבות הקהילה נראית רלוונטית גם ביחס למיעוט הערבי לנוכח המתח המבני הקיים בין התרבות המערבית של הרוב היהודי לבין זו של המיעוט הערבי.

פרק זה הציג תפיסה רחבה, הקשרית ודינאמית לעבודה עם מבוגרים צעירים לקראת יצירת תמונת עתיד בהירה, רלוונטית ומשמעותית עבורם. מפאת קוצר היריעה נכללו בו סוגיות מרכזיות בלבד שיש לתת עליהן את הדעת: רגישותו של שלב חיים זה של הבגרות הצעירה, הראייה הרחבה של מספר תפקידי חיים, הצורך בהקניית מיומנויות העשויות לשרת את הפרט גם בשלבי החיים האחרים וההתייחסות להקשר התרבותי הייחודי שבו חי הצעיר. נושאים חשובים נוספים, כמו הרגישות הייחודית הנדרשת בעבודה עם מבוגרות צעירות, ההדגש הפוליטי והשלכותיו על התפתחות הקריירה של צעירים ונושאים אחרים, לא נסקרו בפרק זה באופן מעמיק אך ראויים בהחלט להתייחסות בהמשך.

מקורות

- בן-ברוך, א' (2000). הזמן החברתי-תרבותי. מדע, 25, 16-21.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2007א). **החברה הערבית בישראל (סטטיסטיקל 48)**. אוחר מתוך http://www.cbs.gov.il/www/statistical/arab_pop03.pdf
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2007ב). **ישראל במספרים**. אוחר מתוך http://www.cbs.gov.il/publications/isr_in_n07h.pdf
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2007ג). **נשים וגברים בישראל (סטטיסטיקל 70)**. אוחר מתוך http://www.cbs.gov.il/www/statistical/mw2007_h.pdf
- זועבי, ס' (2007). תפיסת מחסומים, משאבים ומסוגלות עצמית ביחס לקריירה טכנולוגית בקרב סטודנטים ערבים בישראל. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- זכאי, ד' (1998). **זמן פסיכולוגי**. תל אביב: משרד הביטחון.
- חזקיה, א', צינמון, ר', ג'. (2010). תרומתן של התנסויות בגיל ההתבגרות למסוגלות העצמית לשלב בין תפקידי עבודה ומשפחה- מחקר משולב. היועץ החינוכי.
- מנסור, פ' (2005). **תפיסתם של מתבגרים ערבים בישראל את הגורמים המסייעים ואת הגורמים המעכבים את התפתחות הקריירה המקצועית שלהם**. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- מסאלחה, ו' (2008). **תפיסת יחסי עבודה ומשפחה בקרב סטודנטים ערביים בזיקה למגדר ותרבות**. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- עוזר, ע' (2013). **מאפייניה של חקירה תעסוקתית וכלכלית בקרב מבוגרים צעירים ממיצב כלכלי נמוך מחקר משולב**. חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.
- פוגל ביז'אוי, ס. (1999). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות. בתוך יזראעלי ואח' (עורכות). **מין, מגדר, פוליטיקה**. עמ' 107-166.
- צינמון, ר"ג וריץ, י' (2004). עבודה ומשפחה: הכנת מתבגרים לשילוב בין תפקידי חיים. בתוך ר' אהרד וא' קליגמן (עורכים), **ייעוץ בבית הספר בחברה משתנה** (עמ' 159-180). תל אביב: רמות.

- Abu Baker, K. (2002). "Career women" or "working women"? Change versus stability for young Palestinian women in Israel. *Journal of Israeli History*, 21, 85-109.
- Adams, G. R., & Marshall, S. K. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in-context. *Journal of Adolescence*, 19, 429-442. doi:10.1006/jado.1996.0041
- Al-Haj, M. (1988). The changing Arab kinship structure: The effect of modernization in an urban community. *Economic Development and Cultural Change*, 36, 237-258.
- Al-Haj, M. (1989). Social research on family lifestyles among Arabs in Israel. *Journal of Comparative Family Studies*, 20, 175-195.
- Arnett, J. J. (2002). *Readings on adolescence and emerging adulthood*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Arnett, J. J. (2004). A longer road to adulthood. In J. J. Arnett (Ed.), *Emerging adulthood: The winding road from late teens through the twenties* (pp. 3-25). New York, NY: Oxford University Press.
- Arnett, J. (2006). *Emerging adulthood: Understanding the new way of coming of age*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Barnett, R. C, Garies, K. C, James, J., Sc Steele, J. (2003). Planning ahead: College seniors' concerns about career-marriage conflict. *Journal of Vocational behavior*, 62, 305-319.
- Bellavia, G. M., & Frone, M. R. (2005). Work-family conflict. In J. Barling, E. K. Kelloway (Eds.), *Handbook of work stress* (pp. 113-147). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Berman, A. M., Schwartz, S. J., Kurtines, W. M., & Berman, S. L. (2001). The process of exploration in identity formation: The role of style and competence. *Journal of adolescence*, 24(4), 513-528.
- Blustein, D. L. (1997). A context-rich perspective of career exploration across the life roles. *The Career Development Quarterly*, 45(3), 260-274.

- Blustein, D. L., & Flum, H. (1999). A self-determination perspective of interests and exploration in career development. In M. L. Savickas & A. R. Spokane (Eds.), *Vocational interests: Meaning, measurement, and counseling use* (pp. 345-368). Palo Alto, CA: Davies-Black.
- Brown, S. D., & Ryan-Crane, N. E. (2000). Four (or five) session and a cloud of dust: Old assumptions and new observations about career counseling. In S. D. Brown & R. W. Lent (Eds.), *Handbook of Counseling Psychology* (pp. 740-766). New York, NY: John Wiley & Sons.
- Cassidy, T. (2005). Leisure, coping and health: The role of social, family, school and peer relationship factors. *British Journal of Guidance & Counselling*, 33(1), 51-66.
- Cinamon, R.G. (2006). Anticipated work-family conflict: Effects of gender, self-efficacy, and family background. *The Career Development Quarterly*, 54, 202-215.
- Cinamon, R. G. (2009). Role salience, social support, and work-family conflict among Jewish and Arab Female Teachers in Israel. *Journal of Career Development*, 36, 139-158.
- Cinamon, R.G. (2012). Managing work and family roles - The contribution of internal and external resources. Paper presented in a symposium at the Annual Meeting of the American Psychology Association, Orlando, August.
- Cinamon, R.G. (2015). "The Synergy Project": A Group Career Counseling Intervention to Enhance Work-Family Management. In Hartung, Paul J. (Ed); Savickas, Mark L. (Ed); Walsh, W. Bruce (Ed), (2015). *APA handbook of career intervention, Volume 2: Applications*. APA handbooks in psychology. (pp. 413-425). Washington, DC, US: American Psychological Association
- Cinamon, R.G., Gross-Spector, M., & Rich, Y. (2013) Cultural effects on the exploration process among Israeli emerging adults. Paper presented at the International conference Life Designing and Career Counseling: Building Hope and Resilience, Padova-Italy.

- Cinamon, R. G., & Rich, Y. (2002). Attributions of importance to work and family roles: Implications for the work family conflict. *Journal of Counseling Psychology*, 49, 212-220.
- Cinamon, R.G., & Rich, Y. (2008, February). *The role of teachers in promoting at risk's career development*. Paper presented at the International counseling Psychology Conference, Chicago.
- Cinamon, R.G., & Rich, Y. (2014). Work and family plans among at-risk Israeli adolescents: A mixed-methods study. *Journal of Career Development*, 41(3), 163-184.
- Côté, J. E. (2000). *Arrested adulthood: The changing nature of maturity and identity*. NYU Press.
- Côté, J. E., & Levine, C. (1987). A formulation of Erikson's theory of ego identity formation. *Developmental Review*, 7, 273-325.
- Du Bois-Reymond, M. (1998). 'I don't want to commit myself yet': Young people's life concepts. *Journal of Youth Studies*, 1(1), 63-79.
- Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York, NY: W. W. Norton.
- Flum, H., & Blustein, D. L. (2000). Reinvigorating the study of vocational exploration: A framework for research. *Journal of Vocational Behavior*, 56(3), 380-404.
- Flum, H., & Kaplan, A. (2006). Exploratory orientation as an educational goal. *Educational Psychologist*, 41, 99-110.
- Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of management review*, 31(1), 72-92.
- Grotevant, H. D. (1987). Toward a process model of identity formation. *Journal of Adolescent Research*, 2, 203-222.
- Grzywacz, J. G., & Marks, N. F. (2000). Reconceptualizing the work-family interface: An ecological perspective on the correlates of positive and negative spillover between work and family. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 111.

- Haj-Yahia, M. M., Bargal, D., & Guterman, N. B. (2000). Perception of job satisfaction, service effectiveness and burnout among Arab social workers in Israel. *International Journal of Social Welfare*, 9(3), 201-210.
- Herzog, H. (2004). Both an Arab and a woman: Gendered radicalized experiences of female Palestinian citizens of Israel. *Social Identities*, 10, 53-82.
- Holland, J. L. (1997). *Making vocational choices: A theory of vocational personalities and work environments*. Psychological Assessment Resources.
- Holland, D., Lachicotte, W., Skinner, D., & Cain, C. (1998). *Identity and agency in cultural worlds*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hornblower, M. (1997). Great Expectations. *Time*, 149(23), 58-60.
- Jopp, D. S., & Hertzog, C. (2010). Assessing adult leisure activities: An extension of a self-report activity questionnaire. *Psychological Assessment*, 22(1), 108.
- Kerpelman, J. L., & Schvaneveldt, P. L. (1999). Young adults' anticipated identity importance of career, marital, and parental roles: Comparisons of men and women with different role balance orientations. *Sex Roles*, 41(3-4), 189-217.
- Kroger, J. (2004). *Identity in adolescence: The balance between self and other*. Psychology Press
- Kulik, L., & Rayyan, F. (2003). Spousal relations and well-being: A comparative analysis of Jewish and Arab dual-earner families in Israel. *Journal of Community Psychology*, 31(1), 57-73.
- Lapan, R. T., & Kosciulek, J. F. (2001). Toward a community career system program evaluation framework. *Journal of Counseling & Development*, 79(1), 3-15.
- Leuty, M. E., Hansen, J. I. C., & Speaks, S. Z. (2015). Vocational and leisure interests a profile-level approach to examining interests.

Journal of Career Assessment. doi: 10.1177/1069072715580321

- Levinson, D. J. (1978). *The seasons of a man's life*. New York, NY: Knopf.
- Lieblich, A. (1989). *Transition to adulthood during military service: The Israeli case*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Luyckx, K., Goossens, L., & Soenens, B. (2006). A developmental contextual perspective on identity construction in emerging adulthood: change dynamics in commitment formation and commitment evaluation. *Developmental psychology*, 42(2), 366.
- Luyckx, K., Schwartz, S. J., Berzonsky, M. D., Soenens, B., Vansteenkiste, M., Smits, I., & Goossens, L. (2008). Capturing ruminative exploration: Extending the four-dimensional model of identity formation in late adolescence. *Journal of Research in Personality*, 42(1), 58-82.
- Mahajna, S. (2000). Future orientation in sociocultural and family context: The case of Arab adolescent girls. Unpublished master's thesis, University of Haifa, Haifa, Israel.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558.
- Marcia, J. E. (2002). Identity and psychosocial development in adulthood. *Identity: An international journal of theory and research*, 2(1), 7-28.
- Mayseless, O. (1993). Attitudes toward military service among Israeli youth. In D. Ashkenazy (Ed.), *The military in the service of society and democracy* (pp. 32-36). Westport, CT: Greenwood Press.
- Mayseless, O. (1995). Attachment patterns and marital relationships. In S. Shulman (Ed), *Close relationships and socioemotional development* (pp. 185-202). Westport, CT: Ablex Publishing.
- Mayseless, O., & Scharf, M. (2003). What does it mean to be an adult? The Israeli experience. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 100, 5-20.

- Merino, R. (2007). Pathways from school to work: Can the competences acquired in leisure activities improve the construction of pathways? *Journal of Education and Work*, 20(2), 139-159.
- Mikulincer, M., Florian, V., & Weller, A. (1993). Attachment styles, coping strategies, and posttraumatic psychological distress: The impact of the Gulf War in Israel. *Journal of Personality and Social Psychology*, 64(5), 817.
- Nelson, L. J. (2003). Rites of passage in emerging adulthood: Perspectives of young Mormons. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 100, 33-49.
- Nelson, L. J., Badger, S., & Wu, B. (2004). The influence of culture in emerging adulthood: Perspectives of Chinese college students. *International Journal of Behavioral Development*, 28, 26-36.
- Newman, D. B., Tay, L., & Diener, E. (2014). Leisure and subjective well-being: A model of psychological mechanisms as mediating factors. *Journal of Happiness Studies*, 15(3), 555-578.
- Nurmi, J. E. (1993). Adolescent development in an age-graded context: The role of personal beliefs, goals, and strategies in the tackling of developmental tasks and standards. *International Journal of Behavioral Development*, 16(2), 169-89.
- Nurmi, J. E., Berzonsky, M. D., Tammi, K., & Kinney, A. (1997). Identity processing orientation, cognitive and behavioural strategies and well-being. *International Journal of Behavioral Development*, 21(3), 555-570.
- Okocha, E. (1994). *Blood on the Niger: An untold story of the Nigerian civil war*. USA Africa in association with GOM SLAM.
- Oyserman, D. (1993). The lens of personhood: Viewing the self and others in a multicultural society. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(5), 993.
- Qian, X. L., & Yarnal, C. (2011). The role of playfulness in the leisure stress-coping process among emerging adults: An SEM analysis. *Leisure/Loisir*, 35(2), 191-209.

- Rich, Y., & Seri, N. (2009). *Do religiosity and gender predict young adults' exploration and stability?* Paper presented at the annual meeting of the American Psychological Association, Toronto.
- Rumrill, P. D., Roessler, R. T., & Cook, B. G. (1998). Improving career re-entry outcomes for people with multiple sclerosis: A comparison of two approaches. *Journal of Vocational Rehabilitation, 10*(3), 241-52.
- Salmela-Aro, K., & Nurmi, J. E. (1997). Goal contents, well-being, and life context during transition to university: A longitudinal study. *International Journal of Behavioral Development, 20*(3), 471-491.
- Savickas, M. L. (1999). The transition from school to work: A development perspective. *The Career Development Quarterly, 47*(4), 326.
- Schwartz, S. H. (1994). Studying human values. In A. M. Bouvy, F. Vijver, P. Boski, & P. Schmitz (Eds.). *Journeys Into Cross-Cultural Psychology*. (pp. 239–254). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Schwartz, S. J., Kurtines, W. M., & Montgomery, M. J. (2005). A comparison of two approaches for facilitating identity exploration processes in emerging adults an exploratory study. *Journal of Adolescent Research, 20*(3), 309-345.
- Seginer, R. (2001). Young people chart their path into adulthood: The future orientation of Israeli Druze, Arab and Jewish adolescents. *Megamot Behavioral Sciences Journal, 41*, 113-147.
- Seginer, R. (2005). Adolescent future orientation: Intergenerational transmission and intertwining tactics in cultural and family settings. In W. Friedlmeier, P. Chakkarath, & B. Schwarz (2005). *Culture and human development: The importance of cross-cultural research for the social sciences* (pp. 231-251). Hove, England: Psychology Press/Erlbaum (UK) Taylor & Francis.
- Seginer, R. (1988). Adolescents' orientation toward the future: Sex role differentiation in a sociocultural context. *Sex Roles, 18*(11-12), 739-757.

- Seginer, R., & Halabi-Kheir, H. (1998). Adolescent passage to adulthood: Future orientation in the context of culture, age, and gender. *International Journal of Intercultural Relations*, 22(3), 309-328.
- Seginer, R., Karayanni, M., & Mar'i, M. (1990). Adolescents' attitudes toward women's roles. *Psychology of Women Quarterly*, 14(1), 119-133.
- Seginer, R., & Mahajna, S. (2004). How the future orientation of traditional Israeli Palestinian girls links beliefs about women's roles and academic achievement. *Psychology of Women Quarterly*, 28(2), 122-135.
- Shulman, S., & Ben-Artzi, E. (2003). Age-related differences in the transition from adolescence to adulthood and links with family relationships. *Journal of Adult Development*, 10(4), 217-226.
- Smooha, S. (1992). *Arabs and Jews in Israel* (Vol. 2). Boulder, CO: Westview Press.
- Smooha, S. (1998). The implications of the transition to peace for Israeli society. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 555(1), 26-45.
- Super, D. E. (1990). A life-span, life-space approach to career development. In D. Brown & L. Brooks (Eds.), *Career choice and development: Applying contemporary theories to practice* (2nd ed., pp. 197-261). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Super, D. E., Savickas, M. L., & Super, C. M. (1996). In D. Brown & L. Brooks (Eds.), *Career choice and development*.
- Tanner, J. L. (2006). Recentering during emerging adulthood: A critical turning point in life span human development. In J. J. Arnett & J. L. Tanner (Eds.), *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century* (pp. 21-55). Washington, DC: American Psychology Association.

- Thompson, C. A., Beauvais, L. L., & Lyness, K. S. (1999). When work–family benefits are not enough: The influence of work–family culture on benefit utilization, organizational attachment, and work–family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 54(3), 392-415.
- Trenberth, L. (2005). The role, nature and purpose of leisure and its contribution to individual development and well-being. *British Journal of Guidance & Counselling*, 33(1), 1-6.
- Triandis, H. C., McCusker, C., & Hui, C. H. (1990). Multimethod probes of individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(5), 1006.
- Whiston, S. C., & Sexton, T. L. (1998). A review of school counseling outcome research: Implications for practice. *Journal of Counseling & Development*, 76(4), 412-426.
- Whiston, S. C., & Cinamon, R. G. (2015). The Work–Family Interface: Integrating Research and Career Counseling Practice. *The Career Development Quarterly*, 63(1), 44-56.
- Willoughby, B. J., Hall, S. S., & Goff, S. (2015). Marriage matters but how much? marital centrality among young adults. *The Journal of Psychology*, 149(8), 796-817. doi: 10.1080/00223980.2014.979128.
- Yoder, A.E. (2000). Barriers to ego identity status formation: A contextual qualification of Marcia's identity status paradigm. *Journal of Adolescents*, 23, 95-106.
- Zvonovskii, V., & Lutseva, S. (2004). Young people's favorite leisure activities: The character of changes in the sphere of culture. *Russian Education & Society*, 46(1), 76-96.

צעירים בישראל: מצב קיים, מגמות ושינויים

רונית עמית

תנו להם הזדמנות, תשקיעו בצעירים: הגיע הזמן שממשלות וגופים עסקיים יכירו בעוול שהם עושים לצעירים במדינה. תשקיעו בנו, תקשיבו, תאמינו בנו. תפסיקו לומר שאנחנו דור מבוזבז, עליכם להרגיש נבוכים בגלל אמירות כאלו. אל תתנו לדורנו להירשם בהיסטוריה כדור שגרמתם לו להחליק במורד. לא ההיסטוריה וגם לא הצעירים של היום יסלחו לכם על כך (מתוך פוסט שכתב צעיר אנגלי ב-2013).

מטרתו של מסמך זה היא לספק מבט עדכני על הנעשה בתחום הצעירים בישראל. לאחר תיאור קצר של מאפייני הגיל והייחודיות שלו תובא תמונת מצב של התכניות, הפעולות והמענים הקיימים כיום בישראל לטובת אוכלוסייה זו. לבסוף יובאו כמה המלצות לפיתוח עתידי בתחום, לרבות תפישת מדיניות כוללת לקידום צעירים בישראל.

מבוא

הסקירה של תחום הצעירים בישראל מבוססת על ניסיוני כמנהלת קרן גנדיר ועל הידע הרב שנצבר בקרן לאורך השנים. קרן גנדיר היא קרן פילנתרופית ישראלית אשר הוקמה ב-2004 על ידי יהודית יובל רקנאטי ומשפחתה. עם הקמת הקרן קיבלנו החלטה אסטרטגית להשקיע את עיקר משאבי הקרן בתמיכה בצעירים בישראל ובפיתוח תכניות עבורם. חזון הקרן מתאר את תפישתנו:

אנו מאמינים שהצעירים בישראל (המהווים היום כ-30% מכלל תושביה) הם משאב חשוב ומרכזי למדינה. לכן אנו שואפים לכך שצעירינו יבחרו לחיות בישראל ויזכו למימוש אופטימלי של הפוטנציאל הגלום בהם. צעירים אלה יהיו בעתיד מנהיגי המדינה ויובילו לשגשוג כלכלי, סביבתי וחברתי.

בחרנו בתחום מכמה סיבות. ראשית, תחום הצעירים זוהה כתחום ייחודי. בישראל בשנת 2004 צעירים שהשתחררו מהצבא נחשבו מבוגרים, ובשונה מארצות אחרות לא הייתה בארץ מודעות לחשיבותה של תקופת הבגרות הצעירה, להשפעתה על חייו של האדם ולעובדה שהבחירות שיעשו בתקופה זו יקבעו את צורת חייו של הצעיר, את הישגיו ואת אושרו בעתיד. תקופת גיל זו כונתה בקרב גנדי "הגיל הנעלם". הנחת העבודה בקרב הייתה שבתמיכה בקבוצת גיל זו ובפיתוח מענים לצרכיה טמון פוטנציאל ליצירת אימפקט חברתי משמעותי.

סיבה נוספת לבחירה בתחום הצעירים קשורה לערכים המאפיינים את משפחת רקנאטי. בני המשפחה ביקשו לנצל את החופש ואת העצמאות היחסית שיש להם כבעלי קרן פרטית ולמצוא "שדה בלתי חרוש" שאפשר להעז ולפעול בו בדרכים חדשניות כדי לתמוך במיזמים ובתכניות שמעודדים אחריות אזרחית וקהילתית ושמקדמים פלורליזם חברתי. מצאנו שלא כמו באירופה ובארצות הברית, בישראל לא קיים אז ידע פרקטי או אקדמי על קבוצת הגיל הזו, הפילנתרופיה לא התעניינה בצעירים והיו מעט מאוד תכניות חברתיות שענו על צורכיהם, חלקן הגדול בחיתוליהן. נוצר פוטנציאל לעודד ולקדם תכניות שונות מענה אפקטיבי ברמת הצעיר היחיד, אך גם מציעות מודלים המבוססים על תפישה ערכית דמוקרטית ופלורליסטית המחזקת את החברה האזרחית.

נוסף על כך, מיפוי המצב הקיים הראה כי למדינת ישראל אין מדיניות בתחום והיא אינה מקצה משאבים לאוכלוסייה זו: המדינה השקיעה משאבים רבים בתכניות לילדים ונוער עד גיל 18 - הן בתכניות לאוכלוסיות מוחלשות והן בתכניות למצטיינים - אך לא השכילה להבין שנדרשת השקעה קטנה נוספת כדי למנף את ההשקעה בילדים ובנוער ולקצור שיפור משמעותי. אחת הדוגמאות לכך היא מדיניות הממשלה כלפי צעירים בוגרי פנימיות: המדינה השקיעה כספים רבים בפנימיות עבור ילדים ונוער חסרי עורף משפחתי עד גיל 18. על פי דו"ח ועדת שמיד (2006), ההוצאה הממשלתית השנתית לילד השווה במסגרת חוץ-ביתית הוערכה בכ-33,810 ש"ח. אולם מעט שמלאו להם 18 המדינה למעשה נוטשת את אותם צעירים: הם נותרים ללא מקום לגור בו וללא הדרכה וליווי לקראת בניית חיים עצמאיים, תעסוקה או לימודים, ולכן עלולים למצוא את עצמם שוב בשולי החברה. מציאות זו הובילה אותנו למסקנה שהשקעה של הקרן בתחום עשויה לעורר לו מודעות גם בקרב מקבלי החלטות.

מאז ועד היום הקרן פועלת בתחום זה. במהלך השנים הללו תמכנו במאות תכניות וסייענו במימון למעלה מעשרה מחקרים אקדמיים, ואנו מעורבים ביוזמות

משותפות עם משרדי ממשלה, קרנות ורשויות מקומיות. לפני כשלוש שנים יזמה הקרן כתיבת דו"ח מקיף העוסק בתחום הצעירים בישראל, מתאר את המצב הקיים וממפה את כלל התכניות, הפעולות והמהלכים שקיימים בישראל בכל הקשור לתמיכה בצעירים (מידות, 2013). בימים אלה מסייעת הקרן בהקמתה של תכנית חדשנית ללימודי צעירים העומדת להיפתח באקדמית תל אביב יפו.

בישראל חיים כיום כ-1.6 מיליון צעירים בגילים 18-30 ועוד כחצי מיליון צעירים בגילים 31-35. אוכלוסייה זו, שהיא כרבע מאוכלוסיית המדינה, היא הגורם המניע של החברה הישראלית לפיתוח כלכלי וחברתי, ולכן אוכלוסיית צעירים חזקה ויציבה היא תנאי הכרחי לשגשוגה של החברה בישראל.

בטרם הצגת מודלים של עבודה ותכניות נבחרות הפועלות כיום בישראל יש להבין מהי תקופת הבגרות הצעירה, מהם מאפייניה ומדוע יש להתייחס אליה כאל תקופת חיים נפרדת וייחודית - בעולם המערבי בכלל ובישראל בפרט.

חשיבותה של תקופת הבגרות הצעירה ומדוע היא מעוררת עניין

איך אתה יכול לדעת מה תעשה לפני שאתה עושה את זה? התשובה היא שאתה לא יודע. (הולדן, גיבור "התפסן בשדה השיפון", סלינגר, 1975, עמ' 209).

"בגרות צעירה" או "בגרות בהתהוות" (emerging adulthood) היא מושג שהתגבש בעולם המערבי בעשרים השנים האחרונות. שמה מעיד על אופייה: זהו שלב במעבר מהתבגרות לבגרות שבו הצעיר לרוב עדיין לא הקים משפחה ולא גיבש מסלול קריירה ברור ומתקשה לעמוד בזכות עצמו רגשית וכלכלית (Arnett, 2007).

הבגרות הצעירה נחשבת לתקופה קריטית שמשפיעה על חייו של האדם, והבחירות שיבחר בשלב זה יקבעו את צורת חייו, את הישגיו ואת אושרו בעתיד. התמודדות מיטבית בתקופה זו משפיעה על הפרט ועל החברה שבה הוא חי. אפשר לתאר זאת באופן ציורי: הצעיר עומד בפרשת דרכים שממנה נפרשים מסלולים רבים. אם יינתנו לו הזמן והכלים לבחון ולהעריך את המסלולים, יגדלו סיכוייו לבחור את המסלול האופטימלי עבורו. ככל שיהיה מוגבל בתהליך ימעטו סיכוייו להצליח ולהגשים את עצמו (Arnett, 2006).

ההכרה בערך האדם, הדאגה לזכויות הפרט ומחויבותה של החברה לחיים בעלי משמעות ועניין עבור חבריה הם הבסיס הערכי שעליו נשענת חברה דמוקרטית. השקעה בצעירים ויכולתה של החברה לספק להם את האמצעים

הדרושים כדי לצלוח תקופה זו בהצלחה הן אינטרס של החברה ושל המדינה. דוגמה מעניינת לגישה זו באה דווקא מתחום מדעי המוח: לורנס סטיינברג טוען בספרו (Steinberg, 2014) שאם גמישות המוח גדלה הודות לעיסוק בחדשני ובמאתגר, בתובעני ובמעורר מוחית, ואם כניסה לשלב החיים השגרתי והמרגש פחות של היותך בן זוג ואדם עובד עלולה לסגור את 'חלון' הגמישות של המוח, הרי דחיית ההתבגרות אינה רק יתרון - היא יכולה להיות מעלה.

התבוננות באירועי השנים האחרונות בעולם בכלל ובישראל בפרט מחזקת את הטענה שצעירים הם משאב חברתי וכלכלי. המהפך הפוליטי של 2008 בארצות הברית הונע בעיקר על ידי צעירים. המחאה החברתית בישראל בקיץ 2011 הונהגה על ידי צעירים. דור ההייטק מורכב ברובו מצעירים שייסדו חברות מצליחות, ובמגזר השלישי גדל מספרם של יזמים חברתיים צעירים הפועלים לשינוי חברתי וחינוכי בפריפריה.

ואולם, קיימות גם מגמות מדאיגות. צעירים רבים הולכים לאיבוד. דו"ח של חברת הייעוץ העולמית מקינזי שפורסם במרץ 2013 מתריע כי העולם כולו עומד בפני קטסטרופה עתידית: צעירים בשנות ה-20 לחייהם נדחקים למבוי סתום בשל חוסר יכולת לפתח קריירה ולהשתלב באפקטיביות בשוק העבודה, וההערכה היא שבעשור הקרוב יהיו כ-75 מיליון צעירים מובטלים. אנו ניצבים בפני בזוז משווע של משאבים והון אנושי שיביא להידרדרות חברתית וכלכלית ועלול לגרום גם לייאוש, למרד ולפרצי אלימות (McKinsey Center for Government, 2013).

הידע שנצבר תרם להבנה שלהשקעה באנשים צעירים יש רווחים כלכליים וחברתיים בטווח קצר ובטווח הארוך. תמיכה בצעירים ויצירת הזדמנויות עבורם ישפיעו על איתנותה של החברה האנושית. ברחבי העולם פותחו עבור צעירים תכניות ייחודיות שהשפיעו על המדיניות הממשלתית במדינות שונות. נכון לשנת 2014, ב-122 מדינות (מתוך 199 מדינות רשומות) התקיימה תכנית לאומית לצעירים (טארא, 2015).

לסיכום, תקופת הבגרות הצעירה היא תופעה חדשה הנובעת משינויים התפתחותיים וסביבתיים בחברה המערבית, והיא מהווה גשר קריטי לחיים הבוגרים. החברה מקצה משאבים אדירים לחינוך ולרווחה של ילדים ונוער, ומתן מענה אפקטיבי לצורכיהם של צעירים יאפשר לחברה ליהנות מההחזר החברתי והכלכלי של השקעה זו.

צעירים בישראל: מצב קיים, מגמות ושינויים

המודעות למאפייניהם הייחודיים של צעירים והחשיבות של מתן מענה לצורכיהם התעוררו בעשור האחרון גם בישראל. הראשונים לפתח מענים היו ארגונים חברתיים, רובם מתחום הילדים והנוער, שהבינו את החשיבות שבבניית תכניות ייחודיות למבוגרים צעירים. גם העניין האקדמי בתחום הלך וגבר, ומספר המחקרים האקדמיים המנסים לבחון את קבוצת הגיל הזו ולהבין תופעות ייחודיות שמאפיינות אותה עולה מדי שנה בשנה. רשויות מקומיות החלו להפנות תשומת לב מסוימת לתופעה, ומשרדי ממשלה אחדים החלו להפעיל תכניות שמיועדות לצעירים, במיוחד לאחר מחאת קיץ 2011. למרות ההתפתחות הגדולה, נכון לשנה זו (2016) טרם גובשה מדיניות לאומית לצעירים. הטבלה שלהלן מציגה מגמת גידול ברורה בהיקפי הפעילות המגוונים עבור הצעירים (מידות, 2013).

טבלה 1: שינוי בהיקפי פעילות עבור צעירים בישראל

תחום	2004	2013	גידול ב-%
מספר התכניות	70	200	300
צעירים שלוקחים חלק בתכניות השונות	100,000	900,000	900
מענים על פי סוגי אוכלוסיות	1 (סטודנטים)	9	900
מרכזי צעירים	1	42	4,200
תקנות ממשלתיות	4	15	400
משרדי ממשלה עם תכניות לצעירים	4	9	200
גופי פילנתרופיה	4	16	400
מחקרים אקדמיים	1	19	1,900

מרבית התכניות נשענות על ההבנה שמבוגר צעיר נמצא בעיצומו של שלב הבחירה בארבעה תחומים לפחות: קריירה והשכלה, דיור, השתייכות ומעורבות חברתית וזוגיות ומשפחה. בתקופה זו המבוגר הצעיר עסוק בגיבוש הזהות האישית ובניסיון למצוא דרך שתגשר על הפער שבין מה שהוא יכול לבין מה שהוא רוצה (Munsey, 2006). בישראל אפשר לחלק תקופה זו לארבע תקופות משנה לפי גיל, שבכל אחת מהן תתמקד הבחירה בעיקר בתחום אחד: 18-21 - סיום התיכון והשירות הצבאי/הלאומי-אזרחי (נכון בעיקר לאוכלוסייה היהודית), תקופה שבה עסוקים הצעירים במיוחד בשאלה של זהות עצמית והגדרת קבוצות

ההשתייכות; 26-21 - בחינה וגיבוש קריירה ולימודים גבוהים; 26-30 - תחילת הקריירה התעסוקתית; 30-35 - הקמת משפחה והורות.

למרות החלוקה הברורה והגדרת תחומי העיסוק של הצעירים, יש לזכור שהחברה בישראל הטרוגנית מאוד. על פי דו"ח מידות (2013), 22% מהצעירים משתייכים לחברה הערבית ו-14% משתייכים לחברה החרדית; מתוך הצעירים בעלי הצרכים המיוחדים 14% מוגדרים כצעירים במצבי סיכון, 13% הם צעירים עם מוגבלויות ו-3% הם עולים חדשים. לכן, בבואנו להבין את צורכיהם של צעירים בישראל יש לנתח את המענים הנדרשים לכל אחת מתת-הקבוצות.

להלן תיאור התכניות, הפעולות והמענים הקיימים כיום בישראל בשלוש הזירות המרכזיות: המגזר החברתי, המגזר העסקי והממשלה. חשוב לציין שהתחום דינמי, משתנה וצומח, ובשל חדשנותו אין מאגר מידע מסודר הכולל את כל הפעולות הקיימות. סקירה זו תביא את התכניות והפעולות המרכזיות בכל אחד מהמגזרים ולא תוכל להקיף את כולן.

ארגונים חברתיים

המגזר החברתי בישראל היה הראשון להבין את השינויים שחלים בקרב הדור הצעיר ולפתח מענים רלוונטיים לצרכיו. בעשור האחרון פותחו מאות תכניות במגוון רחב של תחומים כמענה לצורכי הצעירים, במיוחד עד גיל 30. הטבלה שלהלן מתארת את הפעילויות והפלטפורמות המרכזיות שהתפתחו בהתאם לתחומי העניין של צעירים ועל פי סוגי האוכלוסייה:

טבלה 2: פלטפורמות מרכזיות בהתאם לתחומי עניין ועל פי סוגי האוכלוסייה:

כלל הצעירים	צעירים מאוכלוסיות מיוחדות*	צעירים מנהיגים	פלטפורמות מרכזיות
• ייעוץ פרטני או קבוצתי במרכזי צעירים לבחירת קריירת עבודה • פיתוח כישורים לעולם העבודה (כתיבת קו"ח, הכנה לראיונות, כישורי חיים)	• שירות לאומי- אזרחי לצעירים שלא גויסו לצבא • מנטורים לסיוע בבחירת מסלול קריירה • סדנאות הכנה לעולם העבודה (מיומנויות בסיס, כישורי חיים, התנהלות פיננסית, היכרות עם מעסיקים ומקומות עבודה) • תכניות סיוע מיוחדות לצעירות • ליווי וסיוע לבוגרי מסגרות חוץ-ביתיות	• שילוב צעירים בעמדות מפתח במגזר הציבורי	• מרכזי צעירים • פורום שירות אזרחי-לאומי • פורום ארגוני צעירים בסיכון • פורום ארגוני צעירות בסיכון • צוערים לשירות ציבורי, שלטון מקומי • פורום בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות
• סדנאות ייעוץ בבחירת מסלול לימודים • אתרים מקוונים לבחירת מסלול אקדמי • מידע על מלגות וסיוע במלגות • תכניות התמחות במקומות עבודה לקראת סיום הלימודים	• מכינות קדם-אקדמיות • ליווי בעת לימודים • הכשרות מקצועיות • מלגות ייחודיות	• תכניות לשילוב צעירים מוכשרים במערכת החינוך • שילוב סטודנטים מצטיינים בתעשייה	• שותפות בין תכנית הישגים, המל"ג ומרכזי צעירים
• תכניות דיור בר-השגה	• דירות מעבר • דיור לחסרי עורף משפחתי • דיורית לצעירות	• כפרי סטודנטים	• פורום צעירות, פורום בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות
• מעורבות חברתית במרכזי צעירים • התארגנויות פוליטיות ברשויות מקומיות • תכניות מנהיגות והתנדבות סטודנטים	• קבוצות מנהיגות של בוגרי תכניות • פעילות צעירות לשינוי חקיקה עבור בוגרי מסגרות חוץ-ביתיות	• קהילות משימתיות וקבוצות מחנכים ביישובי פריפריה • ארגוני בוגרים • חממות ליזמים חברתיים	• מועצת הקהילות המשימתיות • קואליציית ארגוני בוגרים • פורום השירות הציבורי שלי

* אוכלוסיות מיוחדות כוללות צעירים במצבי סיכון, צעירים עם מוגבלויות ואוכלוסיות מוחלשות כגון עולים ומיעוטים.

המגזר העסקי

חברות עסקיות חייבות להצליח בשוק תחרותי ולשם כך עליהן להיות אטרקטיביות ולמשוך אליהן עובדים איכותיים. רבות מהן מכירות בכוחם של צעירים להיות המנוע להתפתחות העסקית שלהן ומתייחסות לצעירים כאל הון אנושי שיש להשקיע בו. חלקן מבינות שלשם כך עליהן להבין טוב יותר את הדור החדש ואת הצרכים והציפיות שיש לצעירים כיום. ב-2011 התפרסם סקר המתאר ציפיות אלו וממנו עלה כי 84% מהצעירים מעדיפים תפקיד מגוון, 80% מצפים לקבל במסגרת העבודה אחריות רחבה, עצמאות ושיקול דעת ולהרגיש משמעותיים, מרבית הצעירים טוענים שאתגר בעבודה ותחושה של מימוש היכולות חשובים יותר משכר גבוה, 72% מעדיפים עבודת צוות ו-60% יעדיפו מקום עבודה שמתאפיין בתרבות של יחסים לא פורמליים (אדום ודרנוב, 2011). אכן, עיון באתרי אינטרנט של חברות גדולות מלמד שעסקים הפנימו את המסר: הם מבטיחים לצעירים עבודה עם אתגר, משלבים אותם בצוותי חשיבה, שולחים אותם לקורסים להתפתחות מקצועית ומבטיחים אווירה צעירה ולא פורמלית.

למרות האמור לעיל, ענפים רבים במשק מתקשים לגייס צעירים מתאימים. לטענת החברות הפועלות בענפים אלה, החסמים המרכזיים לגיוס צעירים הם הכשרה מקצועית שאינה איכותית ואינה רלוונטית למקצועות הנדרשים וכן היעדר כישורים בסיסיים הדרושים לעולם העבודה, כמו יכולת התמדה, מיומנויות מחשב ולמידה עצמית, אצל רבים מהצעירים. בעלי מפעלים וחברות מנסים להתגבר על חסמים אלה והקימו בעצמם יוזמות לגיוס ולהכשרה של צעירים (כגון מפעלי ההכשרה של אורמת ושל תפן).

ממשלת ישראל

במדינת ישראל אין תכנית לאומית לקידום צעירים, אלא פרויקטים והסדרות רגולטוריות הנותנים מענה חלקי לצורכי אוכלוסיות הצעירים. כמה משרדי ממשלה פעילים במיוחד בתחום:

המשרד לפיתוח הנגב הגליל והפריפריה - זהו המשרד הראשון שהקים אגף צעירים. פעילויותיו המרכזיות: קידום ומימון מרכזי צעירים בפריפריה, סיוע במעבר קהילות לערים בפריפריה, סיוע לסטודנטים בגליל ובנגב ותמיכה בתכניות לחיזוק הצעירים בפריפריה ולהעלאת חוסנם החברתי.

משרד הביטחון - הקרן והיחידה להכוונת חיילים משוחררים פועלות על פי חוק ומספקות לחיילים משוחררים ולמסיימי שירות לאומי-אזרחי מענק שחרור,

פיקדון אישי וכן מענים אישיים בתכניות להשלמת לימודים, השכלה גבוהה והכשרה מקצועית.

משרד הרווחה והשירותים החברתיים - מספק שירותים לצעירים בסיכון, ובכללם שירות המבחן למבוגרים, תכניות הכשרה לתעסוקה ומתן פתרונות דיור חלקיים, בייחוד לצעירות מנותקות ולבוגרי פנימיות חסרי עורף משפחתי.

משרד הבינוי והשיכון - מפעיל כיום את תכנית "כאן גרים" לסטודנטים ותומך בקהילות צעירים הפועלות בפריפריה.

משרד הכלכלה - מפעיל תכניות להכשרה מקצועית, פועל בפריפריה הגיאוגרפית ובקרב יישובים בחברה הערבית באמצעות מרכזי תעסוקה המעניקים שירותי הכשרה, ליווי וסיוע בהכשרה ובהשמה תעסוקתית.

הרשות לשירות אזרחי-לאומי - בשנים האחרונות נסק מספר התקנים למתנדבים מאוכלוסיות מיוחדות: מספר הצעירים בעלי מוגבלויות המשרתים בשירות הלאומי-אזרחי גדל מ-84 לפני חמש שנים ל-1,500 תקנים לבעלי מוגבלויות כיום. מספר הצעירות הערביות שמשרתות בשירות האזרחי יגיע בשנה הבאה ל-5,000, ומספר התקנים לצעירים בסיכון שלא גויסו לצבא עומד על 700 בשנה. השנה הושק פרויקט מיוחד לשילוב 100 צעירים בעלי רישום פלילי, ובימים אלה מתקיימים דיונים בהשתתפות נשיא המדינה ושרת המשפטים שבהם נבדקת האפשרות למחוק את הרישום לאחר שיסיימו את השירות. מחקר מיוחד של חברת "עדליא" בדק את התועלת הכלכלית שההשקעה בתקנים עבור אוכלוסיות מיוחדות תניב למשק הישראלי (עדליא, 2011). ממצאיו הראו באופן מובהק כי השירות תורם ערך כלכלי חיובי ומהותי למשק הלאומי, וכי מסגרת תומכת ובונה עבור מתנדבים מאוכלוסיות מוחלשות מביאה לתרומה ניכרת לתוצר הלאומי.

הרשויות המקומיות - רשויות מקומיות רבות מתייחסות לצעירים כהון אנושי וחברתי שהכרחי להתפתחותן, ופועלות כדי להשאיר צעירים חזקים ביישוב ולמנוע את המעבר שלהם לרשויות אחרות. זוהי מגמה שמאפיינת הן רשויות חזקות כמו תל אביב והן רשויות בפריפריה החברתית והגיאוגרפית, שהבולטות בהן הן באר שבע, ירוחם ומגדל העמק. הרשויות פועלות בכמה תחומים: הן מפעילות תכניות עבור צעירים, תומכות במרכז הצעירים ביישוב וחלקן גם מעודדות הבאת קהילות צעירים ליישוב ותומכות בקהילות אלה. בעשר השנים האחרונות נוסדו מחלקות צעירים בעשרות רשויות, ובחלקן משמש נציג ציבור כמחזיק תיק צעירים יישובי.

צעירים בישראל - המלצות לפיתוח עתיד

תחום הצעירים בישראל השתנה שינוי משמעותי בעשר השנים האחרונות. היקפי העשייה, התכניות הרבות, היקף ההשקעה ומגוון המענים הקיים, לצד עלייה במספר המחקרים האקדמיים העוסקים בתחום, משקפים את התמורות החדות שחלו בעשור האחרון. ואולם, כדי ליצור שינוי בחייהם של צעירים כפרט וכקהילה יש להתמודד עם כמה אתגרים מרכזיים.

מודלים ותפישות עבודה

ההתייחסות לצעירים כאל משאב וכאל הזדמנות לצמיחה חברתית כלכלית מחייבת פיתוח מודלים ופרקטיקות עבודה חדשניות:

הוליסטיות - על פי התפישה ההוליסטית יש ליצור מענים המתייחסים בו-זמנית לכלל תפקידי החיים של הצעיר. תכניות שמטרתן לסייע לו לבחור את עתידו המקצועי חייבות להתרחש מתוך פרספקטיבה רחבה על כל תפקידי חייו (Super, Brown & Brooks, 1990). כך, למשל, סיוע אפקטיבי בגיבוש קריירה לצעירים יתבצע כדיאלוג בין המומחה לצעיר ויאפשר לו לחקור ולזהות את כוחותיו, את יכולותיו ואת החזון האישי שלו בכל תחומי חייו. יש לציין כי גם בישראל מתפתח ידע תיאורטי ויישומי המבוסס על גישה זו.

הכוח שייך לצעירים - תפישה זו גורסת שבידיו של כל צעיר היכולת ליצור שינוי בחייו ובחיי סביבתו. תכניות לצעירים - ובייחוד לצעירים במצבי סיכון או לצעירים עם מוגבלויות - מתבססות עדיין על הגישה הטיפולית המתמקדת בהסרת החסמים והגורמים שמעכבים את התפתחות הצעיר. גישה זו הוכחה כאפקטיבית פחות בעבודה עם צעירים: למרות המספר הרב של התכניות, שיעור הצעירים הפונים לקבלת סיוע הוא נמוך מאוד, בין השאר משום שהם אינם רוצים לחוש שמזלזלים בהם וביכולתם. צעירים מעדיפים תכניות הפונות אליהם כצרכנים ולא כנזקקים ומאפשרות להם להיות אקטיביים ומעורבים בצריכת המידע והשירותים (אהרון, 2015). מודל התערבות שנותן לצעיר הזדמנות להכיר את כוחותיו ולהשתמש בהם, לקחת אחריות על התהליך ועל תוצאותיו וגם להיות מעורב, להתנדב ולהשפיע על סביבתו, יגדיל את תחושת המסוגלות שלו בהווה ואת הישגיו בעתיד.

מחקרים מצביעים על כך שהחל משנות ה-20 בחייו של אדם קיימת ירידה מתמדת בגמישותו של המוח ומכאן גם בנטייה לחפש חידושים. מנקודת מבט זו, להתארכות המעבר לשלב הבגרות, שמאפיין את בני ה-20 בימינו, יש יתרונות

משמעותיים (Steinberg, 2014). סביבה שמאפשרת לצעירים לפעול, ליזום ולייצר פתרונות חדשניים תייצר ערך מוסף גבוה. בניית תשתיות שמעודדות התארגנויות של צעירים במטרה לייצר שינוי ולפתח חדשנות בכל תחומי החיים יגדילו את הסיכוי של החברה כולה להשתכלל. דוגמה מעניינת מגיעה מברצלונה: עיריית ברצלונה רואה בחדשנות גורם מרכזי לפיתוח כלכלי בר-קיימא של העיר, ולכן הובילה את הפיכתה של העיר למעבדה ולחממה עירונית המאפשרת לצעירים לייצר פתרונות חדשניים במגוון רחב של תחומים, יוצרת עבורם רשתות מקצועיות וחברתיות ומחברת אותם לליבת העשייה של העיר.

יצירת שותפויות ופיתוח שוק מעורב

אוכלוסיית הצעירים מגוונת והטרוגנית ויש לה השפעה על עתיד המדינה בתחומים רבים: חברה, כלכלה, סביבה וביטחון. משום כך, מענה לצרכיה הוא אחריות משותפת של כל המגזרים. פיתוח תשתיות ומענים לקידום הצעירים מחייב שיתופי פעולה ויצירת זירה של שוק מעורב שבו לוקחים חלק כל השחקנים הרלוונטיים: ממשלה, ארגונים חברתיים, אנשי עסקים, פילנתרופיה והצעירים עצמם.

להלן כמה דוגמאות לשיתופי פעולה שנוצרו בישראל בשנתיים האחרונות בתחום זה:

מיזם עובדים ביחד - ישראל סובלת זה שנים מכשל שוק בתחום התעסוקה: צעירים רבים מובטלים או מועסקים בעבודות זמניות שאינן הולמות את יכולתם, ובה בעת מעסיקים במגזר העסקי מדווחים על מחסור גדול בעובדים צעירים ואיכותיים. כדי לייצר פתרון מיטבי שיאפשר לצעירים להשתלב בקריירה איכותית ולחבר בינם לבין מקצועות מבוקשים בחברות עסקיות, השולחן העגול במשרד ראש הממשלה יזם תכנית שמשלבת בין כל הכוחות: ממשלת ישראל, מעסיקים, ארגוני חברה אזרחית שעובדים עם צעירים ופילנתרופיה. התכנית מגובשת בימים אלו ואמורה לפעול כבר לקראת סוף 2016 (עמית, 2013).

שוק מעורב - פיתוח יזמות חברתית עסקית - צעירים מבקשים לפתח קריירה שתספק מענה כלכלי, אך תייצר גם משמעות חברתית. זוהי תופעה בין-לאומית שאותותיה נראים גם בישראל. בהקשר זה יוזכרו שתי פלטפורמות מעניינות: האחת היא הקמת קרן הון סיכון חברתית ללא מטרת רווח (Impact First), המזהה פתרונות טכנולוגיים בעלי ערך חברתי של יזמים צעירים ומחברת בינם

לבין משקיעים עסקיים; השנייה היא הנפקת איגרות חוב חברתיות על ידי המדינה כדי לעודד משקיעים עסקיים לממן פיתוח תכניות שיצמצמו נשירה של סטודנטים מלימודי מדעים.

שילוב בין תיאוריה ומעשה - התפתחותו של התחום תלויה רבות במידת השיפור של התכניות והמענים הקיימים. פיתוח ידע, למידה מתמשכת, שיפור תהליכים, התמקצעות ובחינת האפקטיביות של התכניות הם תנאי הכרחי. לשם כך נדרשת חבירה של האקדמיה והמחקר לפרקטיקה ולעשייה בשטח. שיתוף הפעולה נדרש בכמה מישורים: פיתוח מודלים יישומיים מבוססי מחקר, ביצוע מחקרי הערכה לתכניות קיימות ועתידיות ופיתוח פרופסיה ייחודית לאנשי מקצוע שעובדים עם צעירים.

גם בתחום זה יש כמה ניצנים: חוקרים מהאקדמיה נעזרים בארגוני השטח כדי להגיע לנחקרים. יש חוקרים שמנגישים את הידע שצברו לטובת תכניות ומסייעים בפיתוח מודלים יישומיים, כמו תכניות לבוגרי מסגרות חוץ-ביתיות, מדיניות סיוע לצעירים במצבי סיכון ועוד. שיתופי פעולה אחדים נוצרים בין האקדמיה לפילנתרופיה ולארגונים חברתיים במטרה להעריך תכניות התערבות ולסייע בשיפורן. שיתוף פעולה חשוב שהחל בין אקדמיה לשטח הוא בתכניות הכשרה לאנשי מקצוע בתחום. התכנית הראשונה המכשירה יועצי קריירה לצעירים נפתחה לפני כארבע שנים בבית הספר לחינוך באוניברסיטת תל אביב. בימים אלו מתגבשת באקדמית תל אביב יפו תכנית ראשונה בישראל ללימודי תואר שני בתחום הצעירים.

שיתופי פעולה אלו בין האקדמיה לממשלה ולחברה האזרחית, אף שהם בתחילת הדרך, מסמנים כיוון מעודד בעל פוטנציאל להתרחבות ולהשפעה רבה על תחום הצעירים בישראל.

מדיניות ממשלתית

נכון לחודש יוני 2016 עוסקים כמה משרדי ממשלה בתכנון תכניות ייחודיות לצעירים: בממשלת ישראל ה-34 קם המשרד לשוויון חברתי, בראשות השרה גילה גמליאל, אשר פועל להקמה של אגף צעירים שמטרתו לגבש תכניות פעולה לענייני צעירים; על שולחנו של שר הרווחה הונחה לאחרונה תכנית לאומית שמטרתה לסייע ולקדם צעירות וצעירים במצבי סיכון; המשרד לפיתוח הנגב והגליל הגדיל את סמכויותיו ופועל ליישום תכניות לצעירים ברשויות המוגדרות כפרפריה חברתית.

עם זאת, בשונה ממרבית מדינות המערב, מדינת ישראל טרם אימצה את העמדה שלפיה השקעה בצעירים היא הכרחית. עדיין לא קיימת תכנית לאומית לצעירים המכילה הצהרת כוונות של המדינה לטובת פיתוח האוכלוסייה הצעירה. באמצעות תכנית כזו על המדינה לגשר על פערים עצומים בין הצרכים של הצעירים לבין המענים הקיימים, לגבש אסטרטגיות פעולה מתואמות בין המשרדים ולהקצות משאבים למימושו.

סיכום

"הבטחתם יונה, עלה של זית" שרו הילדים המפורסמים של שנת 1973. הילדים של שנת 83 ו-93 כבר לא חיכו ליונה עם עלה. ניסיונות כושלים לשלום, מלחמות ואירועי טרור גרמו ליונה להיראות כמו חלום רחוק. ההבטחות המנופצות של הדורות שאחרי 73 מתמקדות בהנחה שאם הם יעשו הכל כמו שצריך - לימודים, תיכון, צבא, אפילו אוניברסיטה במקרים רבים - הם יגיעו למצב שבו הם יוכלו להתקיים בשקט, אם לא שקט ביטחוני אז לפחות שקט כלכלי, תעסוקתי. אבל גם את ההבטחות האלה, כך עושה רושם, מתקשים היום לקיים (מתוך מאמר דעה שכתב צעיר ישראלי בעיתון גלובס - עמית, ספטמבר 2014).

צעירים הם שותפים חיוניים בכל ההיבטים של פיתוח החברה בישראל, ועשויה להיות להם תרומה משמעותית בעיצוב מדיניות וביישום תכניות. תמיכה בצעירים הללו ויצירת הזדמנויות המאפשרות להם להשתלב בעולם העבודה ובמערכות חברתיות, כלכליות ופוליטיות, ישפיעו על איתנותה של ישראל ועל יכולתה של החברה להתפתח ולשגשג (Pereznieto & Harding, 2013). לשם כך יש להפנות את עיקר המאמצים לגיבוש של תכנית לאומית מקיפה המושתתת על קואליציה רב-מגזרית, שתבנה תשתית שתאפשר לצעירים לקחת אחריות על חייהם, לממש את הפוטנציאל הגלום בהם ולהיות אזרחים פעילים המשפרים את פני החברה בישראל.

מקורות

- אדום, ש' ודרנוב, ג' (2011). ציפיות צעירים ישראלים מעולם העבודה. **משאבי אנוש**, 26. אוחר מתוך <http://www.hrisrael.co.il/home/artdetails.aspx?mCatID=68424&artID=9478>
- אהרון, ק' (2015). **סיוע לצעירים**. מסמך פנימי שהוכן עבור פורום גורמי מימון צעירים.
- טארא. (2015). **מדיניות לאומית לקידום צעירים בישראל**. נייר עמדה עבור קרן גנדיר.
- מידות (2013). **צעירים חסרי מנוח**. דוח תחום בנושא ארגונים הפועלים עם ולמען צעירים בוגרים בישראל.
- סלינגר, ג"ד (1975). **התפסן בשדה השיפון**. תל אביב: עם עובד.
- עדליא, יעוץ כלכלי. (2011). **עלות-תועלת מהפעלת תכנית שירות אזרחי-לאומי בישראל בקרב אוכלוסיות מוחלשות**. אוחר מתוך <http://www.gandyr.com/wp-content/uploads/2013.pdf>
- עמית, א' (2014). **החוסן הכלכלי טמון בצעירים**. גלובס, ספטמבר 2014.
- עמית, ר' (2013). **מיפוי מענים וצרכים עבור אוכלוסיות הצעירים בסיכון בישראל**. דוח מטעם קרן גנדיר שהוגש לשולחן העגול הממשקי במשרד ראש הממשלה.
- שמיד, ה' (2006). **דו"ח הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ונוער בסיכון ומצוקה**. מוגש לראש הממשלה ושר הרווחה.
- Arnett, J. J. (2006). The psychology of emerging adulthood: What is known, and what remains to be known? In J. J. Arnett & J. L. Tanner (Eds.), *Emerging adults in America: Coming of age in the 21st century* (pp. 303-330). Washington, DC: American Psychology Association.
- Arnett, J. J. (2007). Afterword: Aging out of care – Toward realizing the possibilities of emerging adulthood. *New Directions for Youth Development*, 113, 151-161.
- McKinsey Center for Government. (2013). *Education to employment: Designing a system that works*. Retrieved from

http://mckinseyonsociety.com/downloads/reports/Education/Education-to-Employment_FINAL.pdf

Munsey, C. (2006). Emerging adults: The in-between age, *APA - The American Psychological Association*, 37(6), 68-81.

Pereznieto, P., & Harding, J. H. (2013). *Youth and international development policy: The case for investing in young people*. The Overseas Development Institute (ODI). Retrieved from <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/8402.pdf>

Steinberg, L. (2014). *Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence*. New York, NY: Eamon Dolan / Houghton Mifflin Harcourt.

Super, D., Brown, D., & Brooks, L. (1990). A life-span, life-space approach to career development. *Career choice and development: Applying contemporary theories to practice* (2nd ed., pp. 197-261). San Francisco, CA: Jossey-Bass. http://www.youthpolicy.org/library/wp-content/uploads/library/2014_State_Youth_Policy_2014_En.pdf

שער שני:

אבני דרך
בהתפתחות של
צעירים בישראל

"הטיול הגדול אחרי הצבא": תרמילאות בקרב צעירים ישראלים

חגית בוני-נח ודריה מעוז

תקציר

פרק זה סוקר את נושא הצעירים הישראלים היוצאים לטיול תרמילאות, טיול שהפך להיות נדבך משמעותי במסלול החיים של הצעיר הישראלי בשני העשורים האחרונים. בפרק נסקרים שורשי תופעת המסע בתרבות הישראלית, מאפייני "בו-תרבות" התרמילאים הצעירים, הכוללת ערכים, נורמות התנהגות, מנהגים וגם שפה ייחודית, עם דגש על נורמת השימוש בסמים. בסוף ננסה לפענח לאן פניה של התרמילאות הצעירה בהמשך.

מבוא

טיול התרמילאים בקרב צעירים, אשר לרוב נערך למזרח הרחוק ולדרום אמריקה לאחר השירות הצבאי, הפך לתופעה חברתית משמעותית בחברה הישראלית בעשרים השנים האחרונות (בוני-נח, 2008; Shulman, Blatt & Maoz, 2005; Walsh, 2006). על פי הערכות של משרד החוץ וגורמים נוספים קרוב ל-50,000 צעירים ישראלים יוצאים מדי שנה לטיול תרמילאים, כ-30,000 יוצאים למזרח הרחוק והשאר בעיקר לדרום אמריקה. מרביתם מטיילים תקופות ארוכות, בדרך כלל 3 עד 12 חודשים (צדוק, 2005; Bonny-Noach & Mell, 2015). תופעת התרמילאות של הצעירים הישראלים זכתה להתעניינות בקרב סוציולוגים, אנתרופולוגים, פסיכולוגים וחוקרי תירות בישראל, ומחקרים רבים התפרסמו בתחום זה בעשור וחצי האחרונים.

תרמילאות (Backpacking), מושג חדש יחסית בחקר התיירות, מוגדרת כתיירות לא ממוסדת של צעירים בעיקר. זהו טיול שנמשך מעל שלושה חודשים במסלול די גמיש שאינו קבוע מראש ושבּו הוצאה כספית נמוכה (בעיקר על לינה ועל אוכל), כפי שהגדיר זאת ריליי (Riley, 1988) כשטבע את המשפט המתאר את התרמילאים כמי ש"מטיילים זמן ממושך בתקציב מועט" (long-term budget travellers). טיול התרמילאות של הצעיר הישראלי, נמצא לרוב בשלב החיברות 'עלומים', שלב שטבע קניסטון בשנות ה-70 של המאה ה-20 (Keniston, 1970), ושיש המכנים אותו כיום שלב של "בגרות מתהווה". זהו שלב המצוי בין ההתבגרות לבגרות, שלב שאינו אוניברסאלי ולא מצוי בכל חברה, אלא לרוב רק בחברות שמאפשרות לחבריה הצעירים זמן ארכה נוסף, כעין "גיל התבגרות מאוחר". השלב הזה, שבו מצויים התרמילאים הצעירים, תואם גם לשלב ההתפתחות המשברי של "גיבוש הזהות אל מול בלבול הזהות" של אריק אריקסון (Erikson, 1968). לפי אריקסון, לאינדיבידואלים שעדיין אינם מוכנים לפתרון של רכישת זהות לכידה ועדיין אינם מוכנים למלא את ההתחייבויות בחברה, מיסדה החברה את המורטוריום (moratorium), מצב של פסק זמן ודחיית חובות חברתיים - חובות המוטלים על אלו המצויים בשלב הבגרות, אלו אשר רכשו כבר את הזהות. יש חוקרים המתארים את טיול התרמילאים של הצעיר הישראלי כמצב מורטורי, מצב שבו התרמילאים הצעירים מצויים בפסק זמן שבו ניתנת להם הלגיטימציה החברתית להתנסויות, לצבירת חוויות ולהתנהגות מתייגת שאינה מקובלת בקרב אלו שגיבשו את זהותם. לפי ההרחבה של מרסייה (Marcia, 1966, 1980) את שלב גיבוש הזהות של אריקסון לארבעה סטטוסים של זהות, הרי שניתן לזהות כי רוב התרמילאים הישראלים מצויים בסטטוס זהות מורטורי (אורכה), הכולל את היותם בעיצומו של משבר (crisis) אולם עדיין אינם חווים מחויבות (commitment), וכתוצאה מכך הם אינם הולכים בתלם, הם פתוחים להתנסויות חדשות ומטיילים ספק בסמכות ובערכים הקיימים. שלב זה לרוב הינו שלב זמני ומהווה הכנה לקראת השלב הבא, שהוא משיג הזהות. מיעוט מהתרמילאים ניתן לזהות כשייכים לסטטוס הזהות הדיפוזיט (פיזור זהות) של מרסייה, אלו שאינם חווים משבר ולא מחויבות, שמצויים במבוכה ובבלבול, ולכן הם בסיכון רב יותר להתנהגויות נסחפות, כמו שימוש לא מבוקר בסמים, היסחפות אחר כתות ותנועות רוחניות למיניהן ועוד.

אנתרופולוגים מצינים כי הטיול מהווה עבור הצעירים הישראלים כעין "טקס מעבר" (rite of passage), שבו מצויים התרמילאים הצעירים בשלב הלימינליות

(liminality), האמצעי בטקס המעבר (Turner, 1969) והמצוי בין שלב ההפרדות (separation) מגיל ההתבגרות לבין שלב ההצטרפות (aggregation) לשלב הבגרות. בשלב זה מצוי התרמילאי במצב "בין לבין", המאפשר ניסוי וטעייה, התנהגות מתירנית ופריקת עול המלווה בסיכונים.

יש שהשוו את "הטיול הגדול" ל"צליינות חילונית" (secular pilgrimage), המקבילה לצליינות הדתית, כשהתרמילאי הצעיר מתפקד כעין "צליין חילוני" הפוקד מקומות שהפכו "קדושים" עבור התרמילאים ושהביקור בהם הפך לחובה ולחוויה נדרשת. יש הרואים בטיול כאמצעי לבריחה ולהתנתקות מהחברה הישראלית, הנתפסת כתובענית ולוחצת, ויש המציינים כי הטיול הוא אמצעי לבחינת ערכי החברה הישראלית ומשמש כאתגר (בוני-נח, 2008; יעקבסון, 1987; מבורך, 1997; בלוח-צמח, 1998; מעוז, 2005, 2006, 2007; שמחאי, 1998; נוי, 2002; היכל, 2000; Noy, 2000, 2005, 2006, 2007; Maoz, 2004, 2005; Avrahami, 2001; & Cohen, 2005). טיול התרמילאים של הצעירים הישראליים הוא ביחס ישיר לשירות הצבאי. מצד אחד, הטיול הוא ההפך מהשירות הצבאי, כיוון שהוא כולל פעילות שחורגת מהשגרה, כמו שבירת נורמות, שימוש בסמים ועוד, אך מצד שני הטיול מהווה המשך ישיר לשירות הצבאי, דבר הבא לידי ביטוי בגיבוש בקרב התרמילאים, בהתנהלות הטיול ועוד. הטיול מהווה כעין המשך והשלמה לטקס המעבר לבגרות, שאותו לא הספיקו הצעירים לסיים בהיותם חיילים בצבא כיוון שהיו עדיין קשורים משמעותית להוריהם.

התרמילאים הצעירים של השנים האחרונות (דור ה-Y וה-Z) מאופיינים יותר כמחפשי הדוניזם ופחות כמחפשי משמעות, בהשוואה לתרמילאים הישראלים בשנים קודמות. טיולי התרמיל של צעירים בעולם תוארו כחיפוש אחר חמשת ה-S: Sun, Sand, Sea, Sex and Sangria (ה-Sangria (סנגריה) היא משקה אלכוהולי (צוברי, 2008). עבור התרמילאי הישראלי הסמים יותר דומיננטיים ופחות האלכוהול, כך שאולי ראוי שה-S החמישי בקרב תרמילאים ישראלים יוחלף ל-Samim או Stimulants. כיום, התרמילאים הצעירים יוצאים לזמן קצר יותר מאשר תרמילאים בני דור ה-X, וחלק ניכר מהם כבר יודעים מה הם מתעתדים לעשות אחרי הטיול. חלקם כבר נרשמים ללימודים אקדמיים טרם צאתם לטיול, אולם אחרים חוזרים לישראל אחרי הטיול מבולבלים עדיין, נמצאים בשלב של מחפשי זהות.

שורשי תופעת המסע בתרבות הישראלית

את שורשי תופעת התרמילאות בחברה הישראלית אפשר לראות כבר ב-1952, עת דידי מנוסי החל בשנה זו את מסורת טיולי ההרפתקאות ליעדים רחוקים. מנוסי, חלוץ המטיילים במזרח אסיה, דיווח על היותו הישראלי היחיד שם. במקביל, פיתח מאיר הר-ציון את מסורת המסעות המסוכנים של יחידים וקבוצות קטנות בארצות אויב (אלמוג, 1997). שנות ה-60 העליזות, שהתאפיינו במרד נעורים ברחבי אירופה ובארה"ב ובמסעות, מצאו את הישראלים רדומים מבחינה תיירותית. תרמילאי נוסף משנות ה-60 הוא נחום מגד, שנסע לדרום אמריקה בשנת 1961 לטיול תרמילאות בן שנתיים, וגם הוא העיד שלא פגש אף ישראלי בדרך מאחר שאז לא הייתה מקובלת תיירות מסוג זה בישראל (חילו, 1998). הגידול במספר התרמילאים הישראלים שערכו מסע ממושך ליעדים רחוקים החל באמצע שנות ה-70, ויש התולים אותו בהשפעתה של מלחמת יום כיפור. מגמות אלה מתיישבות עם היווצרותן של תנועות מחאה ותיירות מחאה של צעירים (Cohen, 1973). לומסקי-פדר (1996) חקרה סיפורי חיים של גברים ישראלים שהשתתפו במלחמה ושחלקם שהו תקופה ממושכת בחו"ל אחריה. המלחמה הובילה לתחילתו של שבר בהגמוניה החברתית-תרבותית ובקולקטיביזם כמושג יסוד בהווה הישראלית. אך תופעת התרמילאות הישראלית הייתה עדיין בחיתוליה, ובעיתונים מראשית שנות ה-80 מתוארים מסעותיהם של תרמילאים כקוריוז. מטייל מפורסם מהתקופה הוא יוסי גינסברג, שכתב את הספר "בחזרה מטואיצ'י" על אודות הרפתקאותיו בג'ונגל הבוליביאני. צור שיזף, שנסע ב-1982 לקטמנדו, דיווח שפגש שם תשעה ישראלים בלבד (חילו, 1998). גם פנינה בר, שנסעה להודו ב-1980, סיפרה ש"היה קשה מאוד לקבל ויזה. ישראלים מעטים מאוד הסתובבו שם" (מידן, 1999, עמ' 89-93).

בתחילתה הייתה התרמילאות הישראלית דומה לנוודות העולמית - אינדיבידואליסטית, לא ממוסדת, מחוץ לשביל המסומן, אך עם הזמן תופעת התרמילאות, כמו הנוודות, התמסדה והתרחבה. במשך השנים התחלפו יעדי הנסיעה המועדפים על המטייל הישראלי הצעיר - ארצות הברית התחלפה באירופה, שפינתה מקומה לדרום אמריקה, שפינתה מקומה לדרום מזרח אסיה. לקראת סוף שנות ה-80, ובעיקר משנות ה-90 ואילך, הפך הטיול לנורמטיבי וקונפורמי (Avrahami, 2001) וקיבל את הכינוי "הטיול הגדול" שיעדיו העיקריים הם שניים - דרום אמריקה ודרום מזרח אסיה (Reichel, Fuchs & Uriely, 2009). תופעת התרמילאות, שהחלה בקרב משוחררי הצבא מבני המעמד הבינוני, התפשטה גם לגילאים ובני מעמדות אחרים.

"בו-תרבות" התרמילאים

לתרמילאים הישראלים מאפיינים ייחודיים. הם בדרך כלל יוצאים לטיול לאחר סיום השירות הצבאי, מתאפיינים בגיבוש ובקשרים בין-אישיים חזקים במיוחד ונוטים להתכנס בתוך עצמם ולא להתערבב עם תרמילאים מארצות אחרות או עם המקומיים בארצות היעד. במהלך הטיול משתייך התרמילאי הצעיר לתרבות התרמילאים ("בו-תרבות"), וזו כוללת נורמות חדשות, שפה ייחודית, מנהגים וטקסים. על התרמילאי הצעיר מופעל פיקוח חברתי אשר הופך נורמות אלו, מקומות לביקור וחוויות ייחודיות לחובה (must). כלפי התרמילאים הסוטים מנורמות אלו מופעל לחץ חברתי מצד שאר התרמילאים להתיישר לנורמות אלו.

אחת הנורמות הרווחות, למשל, היא ל"טרק בעונה" - יציאה למסעות רגליים ארוכי טווח והרפתקניים בזמן המתאים לכך, ובמיוחד בדרום אמריקה ובנפאל. זו אולי הסיבה שכבר שנים המוני ישראלים עורכים טרקים הרפתקניים שהם בחלקם מסוכנים ולא בטיחותיים. התרמילאים אוחזים בתחושה שמה שיעשו בטיול הוא חוויה חד-פעמית ודברים שבהם לא יתנסו עתה, לא יתנסו בהם עוד לעולם. הם חיים בהרגשה שזה הזמן שלהם, שזה ה"טיול של החיים", וכשהוא יגמר, כשישובו הביתה לישראל, יחכו להם "החיים הכבדים", האמיתיים, הלוחצים. לכן אולי זו הסיבה שגם אחרי מפולת השלגים בנפאל, שהתרחשה לפני כשנתיים, היו עדיין תרמילאים ישראלים שהצהירו כי למרות האסון הכבד שפקד את האזור לאחרונה, הם "לוקחים את סיכון" ורוצים לצאת למסע הרגלי שכולם מדברים עליו, אחרת יתחרטו על זה "כל ימי חייהם". זו גם הסיבה שהתרמילאים מוכנים להתנסות (אפילו חד-פעמית) בחוויות מסוכנות שבארץ כלל לא היה עולה בדעתם להתנסות בהן. לכן גם חלקם יתנסו בשימוש בסמים.

שימוש בסמים - חלק מ"בו-תרבות" התרמילאים

גם השימוש בסמים בקרב התרמילאים הצעירים הוא אחת מהנורמות הרווחות במהלך הטיול. מחקרים שנערכו בקרב תרמילאים או תרמילאים לשעבר מצביעים על דפוסי שימוש גבוהים בקרבם, גם ביחס לשאר בני גילם בישראל (בוני-נח, 2008; Segev, Paz & Potasman, 2005). הסמים הנפוצים ביותר בשימוש הם חומרים הלוצינוגניים, אולם גם ממריצים, כמו קנביס ותוצריו, קקטוסים ופטריות הזייתיות, אם די אקסטזי, קטמין וקוקאין (בוני-נח, 2008; Bonny-Noach & Mell, 2015; Bonny-Noach & Sagiv-Alayoff, 2017; Maoz, 2007; Segev et al., 2005).

בעשרים השנים האחרונות תופעת השימוש בסמים בקרב התרמילאים הפכה לבעיה חברתית בחברה הישראלית, והיא זקוקה לפתרון חברתי. תהליך ההבניה של בעיית הסמים בקרב התרמילאים הצעירים נמשך על פני כמה שלבים: בשלב הראשון, עד שלהי 1995, לא הוכרה בקרב קובעי המדיניות בישראל בעיית סמים בקרב התרמילאים. בשלב השני, בשלהי דצמבר 1995 ועד פברואר 1996, העיתונות הישראלית סיקרה את נושא מסיבות הסמים בחופי גואה בהודו בהרחבה, ועשרות כתבות התפרסמו בעיתונים הגדולים בישראל על אודות שימוש נרחב בסמים של תרמילאים צעירים בחופי גואה בהודו. בשלב השלישי מוגדר השימוש הנרחב בסמים בקרב התרמילאים כמסוכן לערכי החברה הישראלית ומוגדר כ"בעיה חברתית" הדורשת התערבות חברתית-פוליטית- טיפולית (בוני-נח, 2008; Bonny-Noach, 2018).

התרמילאים הצעירים טוענים ששימוש בסמים הוא חלק מבו-תרבות (Co-Culture) התרמילאים ואינו נחשב סטייה, אלא ההיפך, זוהי נורמה מקובלת וכלפי הסוטים ממנה מופעל לחץ חברתי שמתבטא בין היתר בשאלות ביקורתיות של פיקוח חברתי, כמו "מה, לא היית במסיבת ה- full moon בקופנגן?"¹; "מה, לא עישנת ג'ארס?"². מיסוד המסלול על ידי המטיילים והלחץ החברתי הופכים את החוויות הייחודיות הללו של הטיול לחובה חברתית. חלק מהתרמילאים שלא השתמשו בסמים בטיול (בעיקר בהודו) הרגישו כסוטים מכלל אוכלוסיית התרמילאים. על מידת המקובלות של השימוש בסמים תעיד גם שפת התרמילאים המשופעת בכינויים של סמים לסוגיהם, בכינויים של איכויות סמים, בכינויי כמויות, ובכינויי מקומות שבהם אפשר למצוא סמים בטיול.

הסטיגמה השלילית של סוטים שדבקה במשתמשים בסמים בחברה הישראלית, ובעיקר באוכלוסיית המכורים לסם הרואין (המכונים "נרקומנים"), לא דבקה באוכלוסיית התרמילאים הצעירים. רוב התרמילאים נמנים עם בני המעמד הבינוני והבינוני-גבוה, "מלח הארץ". הממסד התייחס לתרמילאים המשתמשים בסמים בסובלנות יחסית, כאל בני נוער התרים עדיין אחר זהותם ומצויים עדיין בשלב המורטורי, שבו השימוש בסמים הוא חלק מתהליך ההתבגרות, כעין טקס מעבר לגיטימי בשלבי חייהם.

1 מסיבות "ירח מלא" חביבות מאוד על התרמילאים. הן מלוות במוסיקה אלקטרונית וכוללות שימוש בסוגי סמים שונים. במשך השנים הן זכו לנגזרות המכונות מסי בות "חצי ירח", "רבע ירח" וכדומה.

2 ג'ראס (צ'ראס) - חשיש הודי הידוע בקרב התרמילאים באיכותו המשובחת.

התרמילאים הצעירים - שומרים על זהות חזקה של ישראליות

אחד המאפיינים הבולטים של התרמילאים הישראלים הוא הקולקטיביות. כקולקטיביים הם נוהגים לטייל בקבוצות על פי "גל" (זרימה של קבוצות גדולות ביעד הטיול לפי עונות השנה) ולהתיישב במובלעות (enclaves) שבהן מתגודדים מאות ולעתים אלפי תרמילאים ישראלים. מובלעות אלו עברו תהליך של מקדונלדיזציה (Ritzer & Liska, 1997) - תהליך התמערבות שהוא חלק מתהליכי גלובליזציה המשפיעים על התיירות ונובעים ממנה. במקומות הללו מתערבבים מוצרים וסחורות לוקאליים, כמו סדנאות "רוחניות", בגדים ושלל תכשיטים ומוצרי אמנות "מקומיים", פסטיבלים וריטואלים דתיים עם שירותים וסחורות גלובליים-מערביים. המובלעות הללו עוברות תהליך של "ישראליות" הרחבות והשבילים מוצפים בשלטים בעברית, בכל מקום אפשר להשיג ספרים בעברית ואינטרנט בעברית. המסעדות מגישות אוכל ישראלי - צ'יפס, מלואח, שניצל, סלט ישראלי, מילקי וחמוס. התפריטים בעברית, המוסיקה המושמעת ברקע היא בעברית. בכל מובלעת יש סניף של בית חב"ד או של תנועה דתית אחרת, כמו זו של הרב קוק. מלבד זאת, יותר ויותר עסקים ישראליים קמים, חלקם עצמאיים וקטנים (עסק לקוסמטיקה, תכשיטים, טיפולי גוף ונפש) וחלקם גדולים, לרוב בשיתוף עם מקומיים (מסעדות, חומסיות, בתי הארחה). ישנם מקומות, כמו הכפר הקטן דרמקוט בדרמסלה בהודו, למשל, שבו כבר אי אפשר להשיג מאכלים הודיים באף מקום. הישראלים גם מאמצים את הטיפולים המקומיים הפופולריים לעצמם, ורבים הופכים למורים לרייקי, למדיטציה, ליוגה ועוד. יש גם שהופכים לסוחרים סמים ומוכרים לחבריהם. רוב הישראלים מעדיפים להיעזר בשירותיהם של ישראלים אחרים - לאכול במסעדה ישראלית, לעשות מסאז' או רייקי אצל ישראלי ולקנות סמים מישראלי. הטיול בהודו הוא במידה רבה התנהלות בחממה. המובלעות הללו משופעות בשירותים לתייר, כגון סוכנויות טיולים, אינטרנט, טלפונים, מסעדות, בתי תה ואכסניות, ושפע של מידע זורם בין התרמילאים ומקל על התנהלותם (Maoz, 2006).

התרמילאים הישראלים שמטיילים במדינות מתפתחות - יותר משהם משתלבים במרחב, הם שומרים על זהות חזקה של ישראליות באמצעות התנהלות קולקטיבית חזקה ומגובשת. הצעירים הישראלים "מורדים" בעיקר בשיח. זהו מרד המתוחם במהות, בזמן ובמקום. אלה צעירים, שכמו רבים אחרים בעולם המערבי העכשווי, מנסים לחפש משמעויות מחוץ לחברה שבה גדלו וחיו, במרכזים אלקטיביים אחרים. אבל לרוב זהו חיפוש שטמונה בחובו דווקא שאיפה להתמזג בקהילה שלהם.

מחקרים על תרמילאים מלאומים אחרים מצאו כי רובם מתנהלים באופן עצמאי, לעתים רחוקות בקבוצות קטנות של עד ארבעה אנשים שמטיילים יחד או במובלעת על בסיס זמני. הישראלים תוארו במחקרים האלה כקולקטיביים באופן מיוחד ויוצא דופן. לאום נוסף שתויג כסגור בתוך עצמו כתייר הוא הלאום הפניני, שנמנע מלהתערבב עם המקומיים או עם תיירים אחרים. תרמילאים אירופאים, על פי המחקרים, נוטים להתרחק מבני עמם ולהכיר תרמילאים מלאומים שונים ואת המקומיים (Hottola, 1999). תופעת הקולקטיביזם משמעותית מאוד בקרב התרמילאים הצעירים והיא מצטמצמת עם העלייה בגיל, ואילו האינדיבידואליזם, שקיים באופן מצומצם יותר בקרב הצעירים, הולך ומתחזק עם העלייה בגיל והמסע הופך לבעל היבטים יחידניים.

לקהילה התרמילאית הישראלית הצעירה שנוצרת בהודו יש גבולות גיאוגרפיים וטריטוריה משותפת, סמלים, שפה, דרכי התנהגות, טקסים, לבוש, קשרים חברתיים, תחושת שייכות ותמיכה הדדית. התרמילאים עוזרים זה לזה, למשל, בעת צרה, אסון, תאונות ומחלות, גם לישראלים שהם אינם מכירים - מה שכונה בספרות קומוניטיס (communitas), כלומר אחווה, תמיכה וחברות, מה שטרנר הגדיר כ "Each for all, and all for each" (Turner, 1987, p. 10).

השמירה על זהות חזקה של ישראליות בזמן הטיול באה לידי ביטוי גם באמצעות הלשון, המשמשת כלי לחיברות, ללכידות קבוצתית ולציון הזהות החברתית. סמיכות הטיול לשירות הצבאי שהם סיימו לא מכבר משפיעה על הדרך שבה הם מתנהלים, כמו גם על הרצון להתרחק מהמסגרת הרשמית, הנוקשה ומלאת הסכנות של השירות בצבא. בעת הטיול עדיין באים לידי ביטוי דפוסים חברתיים שנרכשו בתקופת השירות הצבאי תוך שהם ממשיכים להתגבש (נוי, 2003). סלנג התרמילאים הצעירים מנכס מילים משדות סמנטיים הרלוונטיים לחברה בישראל, ביניהם מילות סלנג רבות הנוגעות לצבא ולמלחמה. כיוון שרוב התרמילאים הישראלים יוצאים לטיול זמן קצר אחרי השירות הצבאי, אפשר להבחין גם בהשפעה של העולם הצבאי על שפתם. כיוון שהשימוש בסמים כה רווח בעת הטיול, גם סלנג התרמילאים המשתמשים בסמים מוצף בביטויים ובמילים הנוגעים לצבא ולמלחמה. לדוגמה, "פעור" - תרמילאי חדש שאינו מבין עדיין איפה הוא נמצא, מכונה גם לעתים כנמצא ב"הלם בקו"ם", ולעומתו, תרמילאי ותיק יכונה "פז"מניק". תרמילאים שמכונים "מטכ"ליסטים" הם מיטיבי הלכת, אלו שבאים "לחרוש" את המדינה, ופעמים רבות השימוש במינוח הינו לגנאי: כאלה שמרגישים שהם עדיין ב"מסע אלונקות". נוסף על כך, חלק מהמילים בסלנג

הסמים של התרמילאים שנלקחו מהלקסיקון הצבאי משמשות אצלם במשמעות אחרת. לדוגמה, "ניקויי קנים" משמש לתיאור ניקוי הצילום לאחר עישון הג'אראס ולא במשמעות של ניקוי הנשק). דוגמאות נוספות למילים השאלות מהעגה הצבאית ונוכסו לתרבות השימוש בסמים הן: חוטר, טילים לריסים, כדורים, מ"פ (מסטול פצצות), סילון, פגז, פלנלית, פצצות, פצצות לגבות ותותח.

שינויים וצפי לעתיד

בשנים האחרונות אנחנו עדים לשינויים בתופעת התרמילאות הישראלית שמשקפים במידה רבה גם שינויים כלל-עולמיים בתופעה. ראשית - התרמילאות מתרחבת לגילאים שונים, לאנשים ממעמדות שונים במצבים משפחתיים שונים. לא רק צעירים, רווקים ממעמד בינוני-גבוה, אלא גם מבוגרים יותר, אפילו אחרי הפרישה לפנסיה, וממנעד רחב יותר של מעמדות. גם היעדים התרחבו וישנה כניסה והתחזקות של יעדים חדשים, ביניהם סין, מזרח אירופה, מרכז אמריקה (מקסיקו, גואטמלה, ניקרגואה וקוסטה ריקה), וייטנאם, קמבודיה, לאוס (משיקולים של מחיר וחדשנות) וגם סרי לנקה וקובה. במקביל נזנחים יעדים שהיו פופולריים בעבר, כמו ברזיל וארגנטינה, בגלל עלייה ביוקר המחיה שם.

הטיול התרמילאי הפך עם השנים נוח יותר ויותר ומגמה זו מתחזקת. טיולי התרמיל הם חלק מתרבות הפנאי ותוצאה של העלייה ברמת החיים של המעמד הבינוני בישראל ובכל העולם. תרמו לכך גם הנגישות וההזולה של התחבורה האווירית והתפתחות הטכנולוגיה והתקשורת שתרמה להתקרבות בין מדינות ויבשות בעולם. ביעדים המועדפים על רוב התרמילאים אפשר לצפות במודרניזציה מואצת ובהתרחבות השירותים המערביים הניתנים בהם. המובלעות, שבהן התרמילאים הישראלים מתיישבים, הולכות ומתרבות, והמאפיינים הישראליים שבהן מתגברים. הטכנולוגיה המתקדמת פותחת עוד יעדים ומקלה על אוכלוסיות חדשות להיכנס לתרמילאות, על שמירת קשר עם הארץ ועל ההתנהלות במסע. התרמילאות מתרחקת עוד יותר מהתרבות המקומית, מרחיבה את הבועה של התרבות המערבית שהיא מביאה אתה, והיא תמשיך להתמסד, ככל הנראה, עד הגעתו של טרנד חדש.

מקורות

- אלמוג, ע' (1997). הצבר - דיוקן. תל אביב: עם עובד.
- בוני-נח, ח' (2008). תרמילאים וסמים, תיעוד, מחקר, טיפול ומניעה. ירושלים: הוצאת ביאליק.
- בלוך-צמח, ד' (1998). תייר, "תייגר" וכל השאר (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך). האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- היכל, ע' (2000). לוקאיות ישראלית נודדת במזרח: חווית "הטיול במזרח", השפעותיה על תפישת החיים של המטיילים (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך). האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- חילו, א' (30 באוקטובר, 1998). קח מקל, קח תרמיל. עיתון ירושלים, עמ' 41-36.
- יעקבסון, י' (1987). צליינות חילונית בקונטקסט ישראלי - מסעותיהם של צעירים ישראליים למקומות מרוחקים (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך). אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.
- לומסקי-פדר, ע' (1996). המשמעות האישית של חווית המלחמה: סיפורי חיים של גברים ישראלים. מגמות, לח(1), 73-48.
- מבורך, ע' (1997). הטיול הממושך לאחר השחרור מצה"ל (חיבור לשם קבלת תואר דוקטורט). האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- מידן, ע' (3 בספטמבר, 1999). הרומן שלי עם הנזיר רמאנדה. ידיעות אחרונות, 7 ימים, עמ' 89-93.
- מעוז, ד' (2005). היבטי מחזור חיים במסע של ישראלים להודו (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור). האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- מעוז, ד' (2006). כל גיל והתרמיל שלו. בתוך א' ניר (עורך), מהודו ועד כאן: הוגים ישראליים כותבים על הודו והיהדות שלהם (עמ' 107-125). ירושלים: ראובן מס.
- מעוז, ד' (2007). היבטי מרכז ופריפריה במובלעות של תרמילאים ישראלים בהודו. בתוך ע' היילברונר ומ' לוין (עורכים), בין שדרות לשדרות רוטשילד: יחסי מרכז-פריפריה בתרבות הישראלית (עמ' 141-165). תל אביב: רסלינג.
- נוי, ח' (2002). המסע הגדול: ניתוח נרטיבי של סיפורי-טרקים ישראליים (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור). האוניברסיטה העברית, ירושלים.

נוי, ח' (2003). סיפורים של גבריות הגמונית: גוף ומרחב בסיפורי תרמילאים ישראלים. *סוציולוגיה ישראלית*, ה(1), 75-120.

צדוק, ד' (2005). שימוש בסמים בקרב תרמילאים - נתונים ומסגרות טיפול. הכנסת -מרכז מחקר ומידע.

צוברי, י' (2008). מה בין ההתחברות אל התרבות המקומית לבין נהנתנות וחיי שעה - טיולי תרמיל וסמים בעידן הפוסט-מודרני. בתוך ח' בוני-נח (עורכת), *תרמילאים וסמים, תיעוד, מחקר, טיפול ומניעה* (עמ' 301-312). ירושלים: הוצאת ביאליק.

שמחאי, ד' (1998). "לא סלול, לא מתמיד מסומן, השביל הזה מתחיל כאן" - תרמילאות של ישראלים במזרח הרחוק (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך). אוניברסיטת חיפה.

Avrahami, E. (2001). *The Israeli backpackers: A study in the context of tourism and postmodern condition* (Doctoral Dissertation). New York, NY: City University of New York.

Bonny-Noach, H. (2018). The Evolution of Israeli public policy for drug-using backpackers. *Israel Journal of Health Policy Research*. 7 (1), 23.

Bonny-Noach, H., & Mell, H. (2015). A drug treatment program for young Israeli military veterans. In N. el-Guebaly, G. Carrà, & M. Galanter (Eds.), *The Textbook of Addiction Treatment: International Perspectives* (pp. 2005-2011). Milan & New York, NY: Springer.

Bonny-Noach, H. & Sagiv- Alayoff, M. (2017). Rescuing Israeli Travelers: Effects of substance abuse, mental health, geographic region of rescue, gender, and age of rescues. *Journal of Travel Medicine*, 24(5), 1-6.

Cohen, E. (1973). Nomads from affluence: Notes on the phenomenon of drifter-tourism. *International Journal of Comparative Sociology*, 14(1-2), 89-103.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York, NY: Norton.

- Hottola, P. (1999). *The Intercultural Body - Western Women, Culture Confusion and Control of Space in the South Asian Travel Scene*. Joensuu: Julkaisuja Publications.
- Keniston, K. (1970). Youth: A new stage of life. *American Scholar*, 39, 631–641.
- Maoz, D. (2004). The conquerors and the settlers: Two groups of young Israeli backpackers in India. In G. Richards & J. Wilson (Eds.), *The global nomad: Backpacker Travel in theory and practice* (pp. 109–122). Clevedon: Channel View Publications.
- Maoz, D. (2005). Young adult Israeli backpackers in India. In C. Noy & E. Cohen (Eds.), *Israeli backpackers: From tourism to rite of passage* (pp.159-188). Albany, NY: State University of New York Press.
- Maoz, D. (2006). The mutual Gaze. *Annals of Tourism Research*, 33(1), 221-239.
- Maoz, D. (2007). Backpackers' motivations the role of culture and nationality. *Annals of Tourism Research*, 34(1), 122-140.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551–558.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 159–187). New York: Wiley.
- Noy, C., & Cohen, E. (Eds.). (2005). *Israeli backpackers: From tourism to rite of passage*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Reichel, A., Fuchs, G., & Uriely, N. (2009). Israeli backpackers: The role of destination choice. *Annals of Tourism Research*, 36(2), 222-246.
- Riley, P. J. (1988). Road culture of international long-term budget travelers. *Annals of Tourism Research*, 15, 313-328.
- Ritzer, G., & Liska, A. (1997). 'McDisneyization' and 'Post-Tourism':

- Complementary perspectives on contemporary tourism. In C. Rojek & J. Urry (Eds.), *Touring cultures: Transformations of travel and theory* (pp. 96-109). London & New York: Routledge.
- Segev, L., Paz, A., & Potasman, I. (2005). Drug abuse in travelers to south-east Asia: An on-site study. *Journal of Travel Medicine*, 12(4), 205-209.
- Shulman, S., Blatt, S. J. & Walsh, S. (2006). The Extended Journey and Transition to Adulthood: The Case of Israeli Backpackers. *Journal of youth studies*. 9:2, 231-246.
- Turner, V. (1969). *The ritual process*. Chicago, IL: Aldine
- Turner, V. W. (1987). Betwixt and between: The liminal period in rites de passage. In L. C. Madhi, S. Foster, & M. Little (Eds.), *Betwixt & Between: Patterns of Masculine and Feminine Initiation* (pp. 5-22). La Salle, Illinois: Open Court.

הסתגלות ללימודים אקדמיים במהלך שנת הלימודים הראשונה - תפקיד השינה, מצב הרוח ודחק

לילך לב-ארי שמואל שולמן

תקציר

אחת המטלות ההתפתחותיות העומדת בפני מבוגרים צעירים (emerging adults) היא התחלת לימודים אקדמיים. מעבר זה לאקדמיה דורש ממבוגרים צעירים רבים התמודדות עם לחצים שכמותם לא חוו קודם לכן: דרישות אקדמיות מוגברות, דרישות כלכליות ותעסוקתיות נוספות וצורך בבנייה ובתחזוק של מערכות יחסים. מאמצים אלה באים בד בבד עם התרחקות מבית ההורים ודרישות גדולות יותר לעצמאות. מטרת מחקר זה הייתה לבדוק את הסתגלותם של סטודנטים במהלך שנת לימודם הראשונה באוניברסיטה, בדגש על מדדים של שינה, מצב רוח ודחק. נבדקו 150 סטודנטים בשנה א באוניברסיטה ובמכללה. הסטודנטים נבדקו פעמיים: במהלך הסמסטר הראשון של לימודיהם ולאחר מכן באמצע הסמסטר השני. בכל בדיקה ניהלו המשתתפים למשך שבעה ימים רצופים יומנים אינטרנטיים יומיים, שבהם דיווחו על שעות השינה היומיות שלהם, על הפרעות שינה, על מצב רוחם, על תחושת דחק, ועל יכולת התמודדות. ניתוח אשכולות גילה שלושה סגנונות של התמודדות המדגישים את החשיבות של שינה בשלב המעבר ללימודים אקדמיים בקרב סטודנטים בשנה א. שתי הקבוצות הראשונות, 'מסתגלים היטב' ו'בלתי מסתגלים', נבדלו אחת מהשנייה בכמות השינה ובאיכותה וגם במדדים של דחק ושל מצב רוח. הקבוצה השלישית שהתגלתה, שהוגדרה כ'מסתגלים מחדש', אופיינה בכך שבמהלך הסמסטר הראשון ללימודים ישנו חבריה פחות, שונות השינה שלהם הייתה מוגברת וגם זמן ההשקעה שלהם בלימודים היה מוגבר, זאת ביחס לקבוצת ה'מסתגלים היטב'.

אך במהלך הסמסטר השני, קבוצה זו השתנתה ודמתה הרבה יותר לקבוצת ה'מסתגלים היטב' בכך שהסטודנטים שבה ישנו יותר והשקיעו השקעה מותאמת וסבירה בלימודים. המחקר מתחקה אחר תפקידה של השינה במהלך תקופת המעבר לאקדמיה. כמו כן תוצאות המחקר מצביעות על אחוז מסוים של צעירים אשר תהליך ההסתגלות שלהם למעבר הוא ארוך יותר. אמנם בהמשך הם מגיעים לרמת הסתגלות טובה, אך יש מקום להגברת הערנות לצרכים של צעירים החווים קושי בתהליכים מעבריים.

מבוא

המעבר ללימודים אקדמיים מסמן תקופה של שינוי הכוללת לעתים יציאה ראשונה מבית ההורים (Ames et al., 2011; Shaver, Furman & Burhmester, 1985), התנהלות אקדמית עצמאית, דאגה לתעסוקה ואחריות כלכלית (Gall, 2008; Evans & Bellerose, 2000; Pittman & Richmond, 2008). אף כי המעבר לאוניברסיטה יכול להיחווה כאירוע חיובי ומרגש, ישנם סטודנטים שעבורם זוהי תקופה מאתגרת במיוחד מבחינה חברתית ונפשית (Birnie-Lefcovitch, 2000; Fisher & Hood, 1987; Wintre & Yaffe, 2000) ושחווים תחושות של בדידות (Cutrona, 1982), דחק או דיכאון (Wintre & Yaffe, 2000).

בתקופות מעבר חשיבותה של השינה מודגשת בשל הצורך להתמודד עם מטלות חדשות ועם קשיים (Dahl & Lewin, 2002; Fuligni & Hardway, 2006; Loessl, Valerius, Kopasz, Hornyak, Riemann & Voderholzer, 2008). מחקרים הדגישו את חשיבות השינה בתקופת גיל ההתבגרות לתהליכי ההתבגרות של המוח ולהתמודדות עם דרישות קוגניטיביות וחברתיות הולכות וגדלות (Carskadon, Harvey, Duke, Anders, Litt & Dement, 2002; Taylor, 2005; Jenni, Acebo & Carskadon, 2005). באותו האופן, ישנה חשיבות לשינה בעת המעבר ללימודים אקדמיים. למרות זאת, סטודנטים בתחילת דרכם מדווחים דווקא על ירידה בכמות השינה (Carskadon & Davis, 1989; Lund, Reider, 2010; Whiting & Prichard, 2010) ועל כך שאיכות השינה שלהם בשנת הלימודים הראשונה פחותה מזו שבהמשך לימודיהם (Suen, Hon & Tam, 2008).

על אף החשיבות של שינה בקרב מבוגרים צעירים, מרבית המחקרים שחקרו דפוסי שינה עד כה התמקדו בקבוצות גיל אחרות, כגון תינוקות, ילדים, מתבגרים

וקשישים (Sadeh & Gruber, 2002). מחקרים אחדים אשר עסקו בשינה הראו כי קיימת ירידה מתמדת בכמות השינה הממוצעת ליום מגיל שנתיים (12.5 שעות) ועד לגיל 9 (10 שעות). מחקרים הראו כי בין הגילים 19 ל-29 דפוסי השינה נותרים יציבים פחות או יותר (Giannotti, Cortesi, Sebastiani & Vagnoni, 2005; Thorleifsdottir, Bjornsson, Benediktsdottir, Gislason & Kristbjarnarson, 2002). מחקרים אלה מצביעים על ממוצעים של 6.0-7.5 שעות שינה באמצע השבוע ובין 6.5-8.5 שעות שינה בסופי השבוע (Campos-Morales, Valencia-Flores, Castaño-Meneses, Castañeda-Figueiras & Martínez-Guerrero, 2005; Galambos, Dalton & Maggs, 2009; Lund et al., 2010; Oluwole, 2010; Reid & Baker, 2008; Yang, Wu, Hsieh, Liu & Lu, 2003; Yeung, Chung & Chan, 2008).

נכון להיום, לא קיימים מחקרים על אודות דפוסי שינה בקבוצת גיל זו בקרב האוכלוסייה בישראל. מחקר בין-תרבותי שנערך לפני 18 שנה הראה כי מתבגרים ישראלים ישנים פחות מחבריהם ממדינות אירופאיות וכי הם שוכבים לישון מאוחר יותר בהשוואה למדינות אחרות (Tynjälä, Kannas & Välimaa, 1993). יש לציין כי מחקרים מהעולם מתמקדים בעיקר בהפרעות שינה ובקשרים שבין דפוסי שינה ומדדים שונים של תפקוד (ולאו דווקא בדפוסי שינה אצל אנשים בריאים). באבולץ ושות' (Buboltz, Soper, Brown & Jenkins, 2002), לדוגמה, מצאו שסטודנטים באוניברסיטאות דיווחו על קשיי שינה רבים ועל פחות שעות שינה בהשוואה לכלל האוכלוסייה. בדומה לכך, יאנג ושות' (Yang et al., 2003) דיווחו שמתוך כלל בעיות הבריאות של סטודנטים באוניברסיטה, הפרעות שינה הן התלונה הנפוצה ביותר. מחקרים אלה גילו כי מחסור בשינה או הפרעות שינה משפיעים באופן שלילי על תפקוד יומיומי, ושיש להם קשר לתפקוד קוגניטיבי לקוי, לקשיי למידה ולמצב רוח ירוד (Lee, Kim & Suh, 2003; Pilcher & Walters, 1997; Wolfson & Carskadon, 1998).

מחקרים בנושא המעבר לאקדמיה הראו כי תלמידי שנה ראשונה באוניברסיטה הם בעלי נטייה גבוהה לדחק, הנובעת מתקופת המעבר ומההסתגלות הנדרשת בשנה זו (D'Zurilla & Sheedy, 1991; Towbes & Cohen, 1996). גורמי הדחק בתקופה זו הם רבים וחלקם קשורים לדרישות האקדמיות החדשות: אווירה לימודית חדשה ודרכים לא מוכרות של הוראה, הפחתה בתמיכה הניתנת על ידי מורים, תחרות על השגת ציונים, ניסיון להספיק ולמלא אחר כל מחויבויותיהם בזמן המועט שיש להם וויסות עצמי הנדרש כדי לפתח את המיומנויות הדרושות

להם (Fram & Bonvillian, 2001; Macan, Shahani, Dipboye & Phillips, 1996; Trueman & Hartley, 1990). לסיכום, קשיי הסתגלות במעבר לאקדמיה יכולים לבוא לידי ביטוי הן בדפוסי שינה והן באספקטים אחרים של אפקט שלילי, חרדה, דחק והתמודדות.

למחקר זה שתי מטרות: תחילה, לתעד בפעם הראשונה דפוסי שינה בקרב מבוגרים צעירים ישראלים; שנית, לעקוב אחר סטודנטים בשנתם האקדמית הראשונה ולראות כיצד דפוסי שינה שונים קשורים לגורמי דחק. על כן, שיערנו שתי השערות: בדומה לממצאים מחקרים קודמים, סטודנטים ישראלים ישנים פחות מסטודנטים ברחבי העולם; הקשיים בעת המעבר ללימודים אקדמיים יבואו לידי ביטוי במערכים שונים של דפוסי שינה, דחק ואפקט.

שיטה

משתתפים והליך

במחקר זה השתתפו 286 סטודנטים (220 נשים) הלומדים בארבע מכללות ואוניברסיטאות במרכז הארץ. גיל המשתתפים בטווח 19-29 (ממוצע 23.21; סטיית תקן 1.75). מרבית המשתתפים היו רווקים (96.5%). מרבית המשתתפים ילידי הארץ (90.4%) והיתר הם בני משפחות עולים שחיו בישראל לפחות שנה אחת. המדגם מייצג מעמד סוציאלי של מעמד הביניים. במהלך סמסטר ב הסכימו להשתתף במחקר ההמשך 150 (52.4%) סטודנטים מהמדגם המקורי.

מדדים

תיעוד יומי - שינה

המשתתפים התבקשו למלא יומן אינטרנטי למשך שבועה ימים רצופים שבו תיעדו מדי יום את כל פעילויותיהם בכל שעה במהלך 24 השעות האחרונות. דף האינטרנט נבנה בצורת טבלה, כאשר השורות ייצגו את השעות ביום והעמודות ייצגו פעילויות יומיות אפשריות: לימודים, שינה, עבודה, אכילה, סידורים בבית, בילוי עם חברים, צפייה בטלוויזיה, מטלות לימודיות, משחק במחשב, מנוחה, בילוי עם משפחה, נסיעות, סידורים מחוץ לבית, סידורים כלליים ותפילה. בדיקה כזו בוצעה כמתואר בעבודתם של פוליגני והרדוויי (Fuligni & Hardway, 2006). המשתתפים התבקשו לסמן את הפעילות שבה עסקו בכל שעה נתונה.

נוסף על כך, הם התבקשו לדרג אפקט שלילי, דחק נתפס ועד כמה חשו שהתמודדו בהצלחה עם תחושת הדחק היומית שלהם (כמפורט להלן). לבסוף, נשאלו על אודות נתונים דמוגרפיים.

שאלונים לדיווח עצמי

דיווחים יומיים - דפוס השינה של כל משתתף בכל לילה הוערכו ע"י סיכום מספר שעות השינה המדווח ב-24 השעות האחרונות בתיעוד היומי (Fuligni & Hardway, 2006). אָפֶקט שלילי נבדק על ידי שאלון ה-Profile of mood (POMS; Lorr & McNair, 1971) states הבדק אָפֶקט על בסיס יומי (Bolger & Zuckerman, 1995; Fuligni & Hardway, 2006). דחק והתמודדות עם דחק נמדדו באמצעות שאלון ה-The stressful demands questionnaire, המותאם למתבגרים (Fuligni & Hardway, 2006) ולבוגרים (Bolger & Zuckerman, 1995). כמו כן, דיווחו המשתתפים על השכיחויות היומיות של שעות לימוד, שעות עבודה וזמן בילוי עם חברים.

איכות השינה הוערכה באמצעות שאלון ה-Pittsburgh Sleep Quality Index (PSQI; Buysse, Reynolds, Monk, Berman & Kupfer, 1989).

עייפות יומית נבדקה באמצעות ה-Epworth sleepiness scale (ESS; Johns, 1991), שמעריך עייפות יומית סובייקטיבית.

רמת החרדה הכללית נמדדה בעזרת ה-Brief Symptom Inventory (BSI; Derogatis & Cleary, 1977; Derogatis & Fitzpatrick, 2004) שהותאם לאוכלוסייה בישראל (Canetti, Shalev & De-Nour, 1994).

סימפטומים של דיכאון נמדדו בעזרת ה-Beck Depression Inventory (BDI; Beck, 1978; Beck & Steer, 1984).

(לפירוט שיטה מלאה, ראו: Lev-Ari & Shulman, 2013).

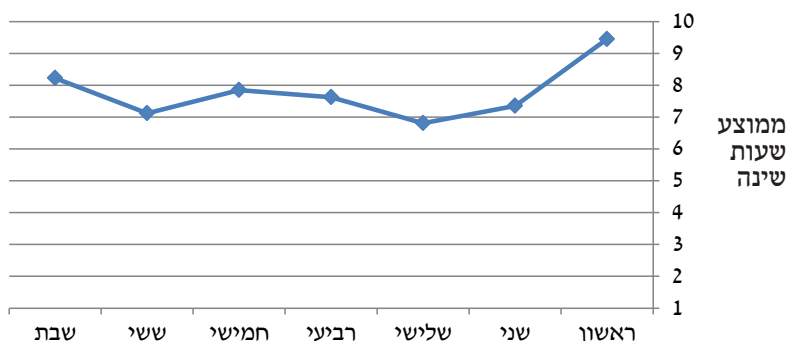
תוצאות

מטרתו הראשונית של מחקר זה הייתה לתעד את דפוס השינה של מבוגרים צעירים בישראל במהלך המעבר שלהם ללימודים האקדמיים. מבוגרים צעירים דיווחו על ממוצע של 7.78 שעות שינה בלילה (בטווח של 0-19 שעות בלילה עם סטיית תקן של 2.73). הליך בדיקה חוזרת (repeated measure) שהשווה שעות שינה במהלך כל אותו השבוע הראה תנודות משמעותיות לאחר הימים השונים ($F_{(6,280)}=33.91, p<.0001, \eta^2=.42$). תנודות אלו הגיעו לכדי הבדל של כמעט שעה אחת שונות בממוצע לאורך השבוע (ממוצע=85; ס"ת=88; ראה גרף מספר 1). נוסף על כך, מבוגרים צעירים ישנו כמעט שעה יותר במהלך סוף השבוע (ממוצע=8.27; ס"ת=1.67) בהשוואה לממוצע מספר שעות השינה

בלילות אמצע השבוע (ממוצע=7.41; ס"ת=1.54, $p<.0001$, $t_{(285)}=-8.04$). שעת השינה הממוצעת הייתה מעט לפני 23:00 (ס"ת=3.53 שעות) באמצע השבוע, בעוד שבסוף השבוע נטו מבוגרים צעירים ללכת לישון כחצי שעה מאוחר יותר (23:30; ס"ת=3.32). נשים דיווחו על מעט פחות שעות שינה בממוצע (7.69; ס"ת=1.32) בהשוואה לגברים (ממוצע=8.07; ס"ת=1.28, $p<.05$, $t_{(282)}=2.06$). נוסף לשעות השינה, יותר ממחצית המבוגרים הצעירים דיווחו על איכות שינה טובה, ורק 2.4% דיווחו על איכות שינה גרועה מאוד. כמעט מחצית מהמשתתפים דיווחו כי אינם ישנים מספיק וכי בשל כך הם חשים עייפות במשך היום.

נוסף לכל אלה, מבוגרים צעירים דיווחו על ממוצע של 5.47 שעות לימוד ביום. באמצע השבוע למדו בממוצע 1.11 שעות יותר מאשר בסופי שבוע. רק 51% (17.8%) מתוך כלל הנבדקים דיווחו כי אינם עובדים כלל במהלך השבוע. מבין אלה שעבדו, זמן העבודה הממוצע ביום היה 2.78 שעות, מעט פחות בימי חול ויותר בסוף השבוע. מבוגרים צעירים גם דיווחו כי הקדישו בממוצע 1.67 שעות ביום לבילוי עם חברים.

גרף 1: דפוסי שינה לאורך השבוע, בקרב מבוגרים צעירים בישראל



מטרתו השנייה של המחקר הייתה מעקב אחר השתנות ההסתגלות של המבוגרים הצעירים לאורך שנת הלימודים האקדמית הראשונה שלהם. בהתאם לכך, השווינו בין מדדי השינה והאפקט שנבדקו במהלך סמסטר א לבין אלה שנמדדו במהלך סמסטר ב, ומצאנו שבאופן כללי במהלך הסמסטר השני הסטודנטים הסתגלו לסביבתם החדשה (ראה טבלה 1).

טבלה 1: הבדלים בממוצעים (וסטיות תקן) בין זמן 1 וזמן 2 באשר לעייפות, אפקט, דחק, התמודדות ושעות לימוד

ערך $t_{(df)}$	זמן 2 ממוצע (ס"ת)	זמן 1 ממוצע (ס"ת)	
$t(143) = 1.93^*$	7.92 (4.07)	8.43 (3.78)	עייפות
$t(147) = -2.09^*$	2.48 (.76)	2.38 (.70)	אפקט שלילי
$t(147) = -3.00^{**}$	2.77 (.75)	2.62 (.64)	דחק
$t(147) = -3.79^{***}$	3.72 (.65)	3.54 (.61)	התמודדות
$t(142) = 2.18^*$	1.95 (.79)	2.08 (.86)	חרדה
$t(147) = 3.55^{***}$	4.85 (2.22)	5.53 (2.00)	שעות לימוד

הערה: $p < .05^*$; $p < .01^{**}$; $p < .001^{***}$

מטבלה 1 ניתן לראות כי המבוגרים הצעירים דיווחו על עייפות רבה יותר בסמסטר א לעומת סמסטר ב. במדדי האפקט וההתמודדות, דיווחו על אפקט שלילי גבוה יותר ודחק רב יותר דווקא בסמסטר ב, עם זאת דווח גם על תחושת התמודדות טובה יותר. תחושת החרדה ירדה בסמסטר ב בהשוואה לסמסטר א. לא נמצאו הבדלים במדדים של שינה ובסימפטומים של דיכאון.

על מנת לזהות פרופילים אפשריים של הסתגלות של סטודנטים במעבר שלהם לאקדמיה, בוצע ניתוח אשכולות. הוכנסו לניתוח מדדים של שעות שינה באמצע השבוע, שונות השינה, אפקט שלילי ודחק, כל אלו במהלך סמסטר א (מדידה 1) ובמהלך סמסטר ב (מדידה 2). הניתוח הניב שלושה אשכולות אשר נבדלו באופן מובהק במדדים של דפוסי שינה ושל אפקט בשתי המדידות (ראה טבלה 2).

טבלה 2: ניתוח מסלולים של הסתגלות - ממוצעים של דפוסי שינה ואפקט בשתי המדידות

F(145)	אשכול 3 בלתי מסתגל N=59	אשכול 2 מסתגל מחדש N=20	אשכול 1 מסתגל היטב N=69	
142.36*	7.53	5.01 ^a	8.84	שעות שינה אמצע השבוע מדידה 1
31.73*	7.30	7.88 ^a	8.70	שעות שינה אמצע השבוע מדידה 2
44.72*	1.45	3.09 ^a	1.52	שונות שינה מדידה 1
NS	1.62	1.85 ^a	1.64	שונות שינה מדידה 2
11.85*	2.66 ^b	2.50	2.11	אפקט שלילי מדידה 1
11.21*	2.80 ^b	2.49	2.20	אפקט שלילי מדידה 2
13.42*	2.93	2.36	2.43 ^b	דחק מדידה 1
9.46*	3.08	2.55	2.56 ^b	דחק מדידה 2

הערות: *p<.0001; האותיות מסמלות הבדלים מובהקים בין מדידה 1 למדידה 2 בתוך אשכול מסוים: a - p<.0001; b - p<.05.

כמוצג בטבלה 2, נמצאו שלושה מסלולים מובחנים של הסתגלות: מסלול 1 - מסתגל היטב, מסלול 2 - מסתגל מחדש ומסלול 3 - בלתי מסתגל. המסתגלים היטב (N=69, 49.6%) דיווחו על ממוצע של למעלה מ-8.7 שעות שינה בלילות אמצע השבוע בשתי המדידות. נוסף על כך, היו להם רמות נמוכות יותר של אפקט שלילי ושל דחק, ושונות השינה שלהם הייתה נמוכה בשתי המדידות. עם זאת, רמת הדחק עלתה בין המדידה הראשונה למדידה השנייה.

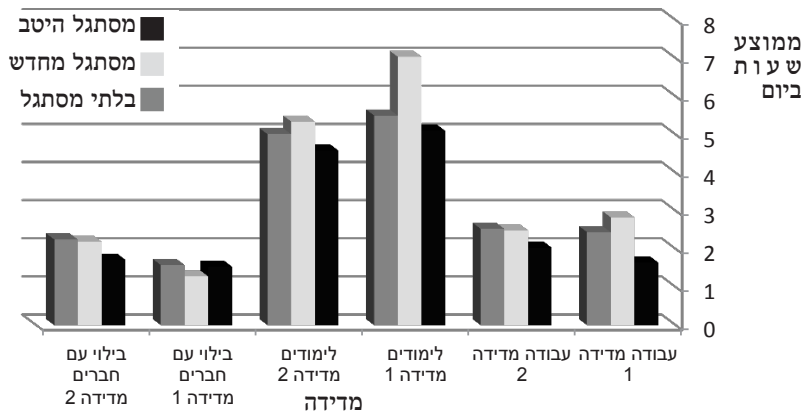
המסתגלים מחדש (N=20, 13.5%), הקבוצה השנייה, ישנו בתחילה רק 5 שעות בלילות אמצע השבוע ודיווחו על רמה בינונית של אפקט שלילי ורמת דחק נמוכה. במדידה השנייה קבוצה זו ישנה בממוצע כמעט 8 שעות בלילה, ורמת האפקט השלילי שלהם הייתה גבוהה מזו של קבוצת המסתגלים היטב בשתי המדידות. במדידה השנייה, רמת הדחק המדווח שלהם הייתה דומה לזו של קבוצת המסתגלים היטב.

בקבוצה השלישית דיווחו הבלתי מסתגלים ($N=59, 39.9\%$) על מספר נמוך יותר של שעות שינה בשתי המדידות. נוסף על כך, קבוצה זו דיווחה על רמות גבוהות יותר של אפקט שלילי ודחק בשתי המדידות.

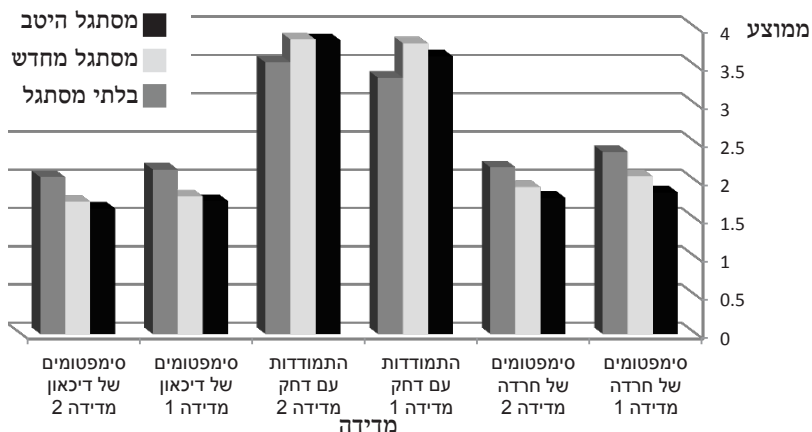
לא נמצאו הבדלים כלשהם בין שלושת מסלולי ההסתגלות לגבי מדדים דמוגרפיים.

ניתוחי שונות על שלושת מסלולי ההסתגלות בשתי המדידות החוזרות בוצעו כדי לבחון האם קיימים הבדלים בין שלושת האשכולות באיכות שינה, בפעילויות יומיות, בהתמודדות עם דחק ובסימפטומים פסיכולוגיים. גרף 2 וגרף 3 מראים את ההבדלים בין האשכולות השונים עבור מדדי התמודדות של סטודנטים בשנת לימודיהם הראשונה.

גרף 2: ממוצע שעות עבודה. לימודים ובילוי עם חברים ביום. על פי אשכולות ההסתגלות



גרף 3: ממוצע סימפטומים של חרדה, התמודדות עם דחק וסימפטומים של דיכאון, על פי אשכולות ההסתגלות



כפי שניתן לראות בגרפים המסתגלים מחדש החלו את שנת הלימודים עם יותר שעות עבודה, יותר זמן המוקדש ללימודים ופחות זמן המוקדש לחברים. הם חוו במהלך הסמסטר הראשון יותר חרדה ודיכאון מאשר קבוצת המסתגלים היטב, אך פחות מהבלתי מסתגלים. במהלך הסמסטר השני המסתגלים מחדש הקטינו את מספר שעות העבודה שלהם, את מספר השעות המוקדשות ללימודים, אך הגדילו את מספר שעות של בילוי עם חברים. לבסוף, רמות ההתמודדות עם דחק של כל הקבוצות עלו משמעותית בסמסטר השני. הבלתי מסתגלים דיווחו באופן עקבי על רמת התמודדות עם דחק הנמוכה ביותר בהשוואה לעמיתיהם בשני מסלולי ההסתגלות האחרים. חברי קבוצת הבלתי מסתגלים דיווחו גם על מספר גבוה יותר של סימפטומים של חרדה בשתי המדידות. עם זאת, כל המשתתפים דיווחו על ירידה במספר הסימפטומים של חרדה בסמסטר השני (פירוט נוסף עבור ממצאים אלה ניתן למצוא ב: Lev-Ari & Shulman, 2011).

דיון

ממצאי המחקר הנוכחי הראו כי סטודנטים בשנה הראשונה ללימודים ישנו בממוצע 8 שעות בלילה. עם זאת, נמצאו תנודות יומיומיות במספר שעות השינה כאשר בסוף השבוע הצעירים ישנו שעה אחת יותר. נתונים אלה מראים כי מבוגרים צעירים בישראל ישנים מעט יותר מעמיתיהם ברחבי העולם (Lund et al., 2010; Galambos et al., 2009). בדומה למתבגרים, אך בשונה מילדים וממבוגרים, אין למבוגרים הצעירים דפוסי שינה קשיחים, ומשך השינה ושעת ההליכה לישון עשויים להשתנות מלילה אחד למשנהו.

נמצאו הבדלים הן בשעות השינה והן במדדי הסתגלות נוספים בין תחילת שנת הלימודים לבין סיומה. באופן כללי, בסמסטר ב דווח על רמה מעט גבוהה יותר של דחק יומי ואפקט שלילי, אך גם על התמודדות מוצלחת יותר עם גורמי הדחק. דווח גם על בילוי זמן רב יותר עם חברים ומספר שעות לימוד סביר מדי יום, מה שהותיר יותר זמן לשינה ולפעילויות אחרות.

בניתוח מדוקדק של הממצאים נמצא כי קיימות דרכים שונות להסתגל לשנת הלימודים הראשונה. באופן קונצפטואלי, המסתגלים היטב והבלתי מסתגלים דומים לתיאור של איונס והיניץ (Evans & Heinz, 1994) בנוגע לשני המסלולים המאפיינים את המעבר של מבוגרים צעירים לבגרות. המסלול הראשון, המכונה 'אינדיבידואציה אקטיבית', מאופיין בפרטים בעלי יוזמה אישית, בעלי יכולות להתמודד עם סביבה חדשה, בין אם בעבודה ובין אם בלימודים. הממצאים של

מחקר זה מצביעים על כך שלמרות המעבר והדחק האפשרי הכרוך בכך, פרטים אלו מסוגלים להתמיד בתפקוד יומי בסיסי. כמות השינה ואיכותה דומות למדווח במחקרים קודמים על סטודנטים בשנה א (Galambos et al., 2009). **המסלול השני**, המכונה 'אינדידואציה פסיבית', מאופיין ביכולות פחותות להתמודד עם מעברים. ההתמודדות עם סביבה חדשה עלולה להיות אתגר רציני עבור מבוגרים צעירים אלו. כפי שמראים הממצאים שלנו, לא רק שצעירים אלו סובלים מדחק רב יותר, גם דפוסי השינה ואיכות השינה שלהם ירודים. יתרה מכך, גם לאחר הסמסטר הראשון חברי אשכול הבלתי מסתגלים עדיין חווים קשיים.

לדעתנו, הממצא החשוב ביותר של המחקר הנוכחי הוא חשיפת הסוג השלישי - 'המסתגלים מחדש', המונים 13% מכלל המדגם. קבוצה זו מייצגת את האתגרים ואת ההתמודדות הניצבים בפני מבוגרים צעירים בשנתם הראשונה באוניברסיטה. חברי מסלול זה מדווחים על יותר אָפקט שלילי, דחק, ויכולת התמודדות. הם ישנים הרבה פחות בסמסטר הראשון ושונות השינה שלהם כפולה מזו של החברים בשני המסלולים האחרים. לפיכך, לא רק שהם ישנים פחות שעות בלילה, אלא שכמות שעות השינה משתנה באופן קיצוני מלילה אחד למשנהו.

בטווח הארוך, המסתגלים מחדש אינם שונים מקבוצת המסתגלים היטב והם חוזרים למסלול ה"נורמאלי" לקראת סוף הסמסטר השני ללימודים. ממצאים אלו משקפים את התהליכים שמבוגרים צעירים אלו עוברים בעקבות המעבר לאוניברסיטה. עם כניסתם לאקדמיה הם ישנים פחות שעות, מבלים פחות זמן עם חברים ולומדים יותר שעות ביום, כנראה כדי לעמוד בדרישות האקדמיות. קבוצה זו ייחודית בכך שלסטודנטים שבה יש אמנם בתחילה קושי להסתגל למעבר, אך הם מצליחים להתגבר על הקשיים במהלך הסמסטר השני של שנתם הראשונה באוניברסיטה. ממצא זה דומה לטענה של גלמבוס ועמיתיה, שלפיה תנודות בכמות שעות השינה בשנה הראשונה באוניברסיטה משקפות ככל הנראה תהליך של הסתגלות הסטודנטים ולמידה כיצד להתמודד עם הדרישות החדשות (Galambos et al., 2009).

ממצאי המחקר הנוכחי מדגישים את חשיבותה של תופעת השינה במעבר לאוניברסיטה. על יועצים וסטודנטים להביא בחשבון את גורם השינה כאשר הם דנים במחיר ובתהליך של המעבר לסביבת לימודים חדשה, כפי שניתן לראות בשינויים בשונות השינה בנוסף להתייחסות לתפקוד הכללי. יש להביא בחשבון שנשים היוו כ-77% מהמדגם שלנו. אף כי לא נמצאו הבדלים מגדריים מובהקים, יהיה מעניין לחקור האם אחוז גבוה יותר של משתתפים גברים היה משנה את הממצאים.

לסיכום, המעבר לאוניברסיטה נושא בחובו שינויים ואתגרים משמעותיים, שעלולים להוביל להפרעות בתפיסת העצמי ובתפיסת הסביבה החדשה ולהוות מקור לדחק (Kenyon & Koerner, 2009; Lefkowitz, 2005). תחושות לחץ אלה מביאות להפחתה בשעות השינה, ומספר מועט של שעות שינה מקשה על ההתמודדות ביום המחרת. עם זאת, תנודות אלו הן בגדר הנורמה. הממצאים שלנו מעידים על כך שמרבית הסטודנטים מתמודדים היטב בשנה הראשונה, אך קיימת קבוצה אשר המעבר קשה לה ויש לכך ביטוי גם בהפחתה ניכרת של שעות השינה. לאחר פרק זמן מצליחים צעירים אלה להסתגל לסביבה החדשה שלהם, ודפוסי השינה שלהם הופכים לנורמטיביים. ממצאים אלה מראים כי יש על כן מקום להתייחסות רבה יותר לדפוסי שינה בקרב מבוגרים צעירים מכיוון שאיכות "חיי הלילה" שלהם קשורה לאפקט ולהתמודדות במהלך חיי היום.

מקורות

- Ames, M. E., Pratt, M. W., Pancer, S. M., Wintre, M. G., Polivy, J., Birnie-Lefcovitch, S., & Adams, G. (2011). The moderating effects of attachment style on students' experience of a transition to university group facilitation program. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 43(1), 1-12.
- Beck, A. T. (1978). *Beck depression inventory*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.
- Beck, A. T., & Steer, R. A. (1984). Internal consistencies of the original and revised beck depression inventory. *Journal of Clinical Psychology*, 40(6), 1365-1367.
- Birnie-Lefcovitch, S. (2000). Student perceptions of the transition from high school to university: Implications for preventative programming. *Journal of the First-Year Experience & Students in Transition*, 12(2), 61-88.
- Bolger, N., & Zuckerman, A. (1995). A framework for studying personality in the stress process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(5), 890-902.

- Buboltz, W. C., Jr., Soper, B., Brown, F., & Jenkins, S. (2002). Treatment approaches for sleep difficulties in college students. *Counseling Psychology Quarterly*, 15(3), 229-237.
- Buyse, D. J., Reynolds, C. F., Monk, T. H., Berman, S. R., & Kupfer, D. J. (1989). The Pittsburgh sleep quality index: A new instrument for psychiatric practice and research. *Psychiatry Research*, 28(2), 193-213.
- Campos-Morales, R., Valencia-Flores, M., Castaño-Meneses, A., Castañeda-Figueiras, S., & Martínez-Guerrero, J. (2005). Sleepiness, performance and mood state in a group of Mexican undergraduate students. *Biological Rhythm Research*, 36(1-2), 9-13.
- Canetti, L., Shalev, A. Y., & De-Nour, A. (1994). Israeli adolescents' norms of the brief symptom inventory (BSI). *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, 31(1), 13-18.
- Carskadon, M. A., & Davis, S. S. (1989). Sleep-wake patterns in the high-school-to-college transition: Preliminary data. *Sleep Research*, 18, 113.
- Carskadon, M. A., Harvey, K., Duke, P., Anders, T. F., Litt, I. F., & Dement, W. C. (2002). Pubertal changes in daytime sleepiness. *Sleep: Journal of Sleep and Sleep Disorders Research*, 25(6), 525-605.
- Cutrona, C. E. (1982). Transition to college: Loneliness and the process of social adjustment. *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research, and Therapy*, 291-309.
- Dahl, R. E., & Lewin, D. S. (2002). Pathways to adolescent health: Sleep regulation and behavior. *Journal of Adolescent Health*, 31, 175-184.
- Derogatis, L. R., & Cleary, P. A. (1977). Confirmation of the dimensional structure of the SCL-90: A study in construct validation. *Journal of Clinical Psychology*, 33(4), 981-989.
- Derogatis, L. R., & Fitzpatrick, M. (2004). The SCL-90-R, the brief symptom inventory (BSI), and the BSI-18. In M. E. Maruish

- (Ed.), *The use of psychological testing for treatment planning and outcomes assessment: Instruments for adults* (Vol. 3, 3rd ed., pp. 1-41). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- D'Zurilla, T. J., & Sheedy, C. F. (1991). Relation between social problem-solving ability and subsequent level of psychological stress in college students. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(5), 841-846.
- Evans, K., & Heinz, W. R. (1994). *Becoming adults in England and Germany*. London, UK: Anglo-German Foundation.
- Fisher, S., & Hood, B. (1987). The stress of the transition to university: A longitudinal study of psychological disturbance, absent-mindedness and vulnerability to homesickness. *British Journal of Psychology*, 78(4), 425-441.
- Fram, E. H., & Bonvillian, G. (2001). Employees as part-time students: Is stress threatening the quality of their business education? *SAM Advanced Management Journal*, 66(3), 30-35.
- Fuligni, A. J., & Hardway, C. (2006). Daily variation in adolescents' sleep, activities, and psychological well-being. *Journal of Research on Adolescence*, 16(3), 353-378.
- Galambos, N. L., Dalton, A. L., & Maggs, J. L. (2009). Losing sleep over it: Daily variation in sleep quantity and quality in Canadian students' first semester of university. *Journal of Research on Adolescence*, 19(4), 741-761.
- Gall, T. L., Evans, D. R., & Bellerose, S. (2000). Transition to first-year university: Patterns of change in adjustment across life domains and time. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(4), 544-567.
- Giannotti, F., Cortesi, F., Sebastiani, T., & Vagnoni, C. (2005). Sleeping habits in Italian children and adolescents. *Sleep and Biological Rhythms*, 3(1), 15-21.
- Johns, M. W. (1991). A new method for measuring daytime sleepiness: The Epworth sleepiness scale. *Sleep*, 14, 540-545.
- Kenyon, D. B., & Koerner, S. S. (2009). Examining emerging-adults'

- and parents' expectations about autonomy during the transition to college. *Journal of Adolescent Research*, 24(3), 293-320.
- Lee, H., Kim, L., & Suh, K. (2003). Cognitive deterioration and changes of P300 during total sleep deprivation. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 57(5), 490-496.
- Lefkowitz, E. S. (2005). "Things have gotten better": Developmental changes among emerging adults after the transition to university. *Journal of Adolescent Research*, 20(1), 40-63.
- Lev-Ari, L., & Shulman, S. (2011). Pathways of sleep, affect, and stress constellations during the first year of college. *Journal of Youth Studies*, 15(3), 273-292.
- Lev-Ari, L., & Shulman, S. (2013). Sleep, daily Activities, and their association with mood states among emerging adults. *Biological Rhythm Research*, 44(3), 353-367.
- Loessl, B., Valerius, G., Kopasz, M., Hornyak, M., Riemann, D., & Voderholzer, U. (2008). Are adolescents chronically sleep-deprived? An investigation of sleep habits of adolescents in the southwest of Germany. *Child: Care, Health and Development*, 34(5), 549-556.
- Lorr, M., & McNair, D. M. (1971). *The profile of mood states manual*. San Francisco, CA: Educational and Industrial Testing Service.
- Lund, H. G., Reider, B. D., Whiting, A. B., & Prichard, J. R. (2010). Sleep patterns and predictors of disturbed sleep in a large population of college students. *Journal of Adolescent Health*, 46(2), 124-132.
- Macan, T. H., Shahani, C., Dipboye, R. L., & Phillips, A. P. (1990). College students' time management: Correlations with academic performance and stress. *Journal of Educational Psychology*, 82(4), 760-768.
- Oluwole, O. S. A. (2010). Sleep habits in Nigerian undergraduates. *Acta Neurologica Scandinavica*, 121(1), 1-6.
- Pilcher, J. J., & Walters, A. S. (1997). How sleep deprivation affects psychological variables related to college students' cognitive performance. *Journal of American College Health*, 46(3), 121-126.

- Pittman, L. D., & Richmond, A. (2008). University belonging, friendship quality, and psychological adjustment during the transition to college. *Journal of Experimental Education*, 76(4), 343-361.
- Reid, A., & Baker, F. C. (2008). Perceived sleep quality and sleepiness in South African university students. *South African Journal of Psychology*, 38(2), 287-303.
- Sadeh, A., & Gruber, R. (2002). Stress and sleep in adolescence: A clinical-developmental perspective. In M. A. Carskadon (Ed.), *Adolescent sleep patterns: Biological, social, and psychological influences* (pp. 236-253). New York, NY: Cambridge University Press.
- Shaver, P., Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Transition to college: Network changes, social skills, and loneliness. In S. Duck & D. Periman (Eds.), *Understanding personal relationships: An interdisciplinary approach* (pp. 193-219). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Suen, L. K. P., Hon, L. K. E., & Tam, W. W. S. (2008). Association between sleep behavior and sleep-related factors among university students in Hong Kong. *Chronobiology International*, 25(5), 760-775.
- Taylor, D. J., Jenni, O. G., Acebo, C., & Carskadon, M. A. (2005). Sleep tendency during extended wakefulness: Insights into adolescent sleep regulation and behavior. *Journal of Sleep Research*, 14(3), 239-244.
- Thorleifsdottir, B., Björnsson, J. K., Benediktsdottir, B., Gislason, T., & Kristbjarnarson, H. (2002). Sleep and sleep habits from childhood to young adulthood over a 10-year period. *Journal of Psychosomatic Research*, 53(1), 529-537.
- Towbes, L. C., & Cohen, L. H. (1996). Chronic stress in the lives of college students: Scale development and prospective prediction of distress. *Journal of Youth and Adolescence*, 25(2), 199-217.
- Trueman, M., & Hartley, J. (1996). A comparison between the time-

- management skills and academic performance of mature and traditional-entry university students. *Higher Education*, 32(2), 199-215.
- Tynjälä, J., Kannas, L., & Välimaa, R. (1993). How young Europeans sleep. *Health Education Research*, 8(1), 69–80.
- Wintre, M. G., & Yaffe, M. (2000). First-year students' adjustment to university life as a function of relationships with parents. *Journal of Adolescent Research*, 15(1), 9-37.
- Wolfson, A. R., & Carskadon, M. A. (1998). Sleep schedules and daytime functioning in adolescents. *Child Development*, 69(4), 875-887.
- Yang, C., Wu, C., Hsieh, M., Liu, M., & Lu, F. (2003). Coping with sleep disturbances among young adults: A survey of first-year college students in Taiwan. *Behavioral Medicine*, 29(3), 133-138.
- Yeung, W., Chung, K., & Chan, T. C. (2008). Sleep-wake habits, excessive daytime sleepiness and academic performance among medical students in Hong Kong. *Biological Rhythm Research*, 39(4), 369-377.

”אין סיבה לעזוב את הבית”: מבוגרים בהתהוות הגרים בבית הוריהם

קרן אהרון וסלביה פוגל-ביזאוי

תקציר

בישראל גדל מספרם של מבוגרים בהתהוות הנשאים לגור בבית הוריהם אחרי השרות הצבאי, תוך דחיית מועד הקמת משפחה והתבססות בעבודה. מאמר זה מציג את התופעה בקרב מבוגרים בהתהוות יהודים בני המעמד הבינוני, מנקודת מבטם, תוך התחקות אחר המשמעויות שהם מקנים לחייהם. לשם כך בוצעו 22 ראיונות עומק מובנים למחצה בקרב צעירים יהודים, רווקים ורווקות, חילונים, מסורתיים ודתיים (על פי הגדרתם) מערי המרכז והפריפריה, מהם 11 גברים בני 21-27 ו-11 נשים בנות 21-25.

1. מהמחקר עולות הנקודות המשותפות הבאות:

- המבוגרים בהתהוות נשענים רגשית וכלכלית על הוריהם גם לאחר השירות הצבאי, וככל שהדבר תלוי בהם, אין להם סיבה לעזוב את הבית בתקופה זו של חייהם. לדידם, הסדר זה מאפשר להם, גם במחיר של אובדן פרטיות מסוים, להתמקד בתהליך החיפוש העצמי, בעיקר בתחומי הזוגיות והעיסוק, ללא ירידה ברמת חייהם.

- המרואיינים מייחסים חשיבות רבה לצריכת בילוי ולהשקעה בעצמם וכן לגמישות הכלכלית המתאפשרת להם כתוצאה מהמגורים בבית ההורים. עבורם, דפוסי הצריכה הם חלק מהגדרת הזהות העצמית, כך שבניגוד למצופה, נמצא דמיון בדפוסי הצריכה בין הצעירים המתגוררים בפריפריה לאלה המתגוררים במרכז הארץ.

עוד עולה מן המחקר כי הצעירים הגרים בבית הוריהם, רואים את עצמם כאנשים עצמאיים, בין היתר כי בעיניהם הם כבר הוכיחו את עצמאותם במהלך השירות הצבאי וחלקם גם במסגרת "הטיול הגדול".

2. עם זאת, המחקר גם מצביע על הבדלים בקרב המרואיינים:

- בשונה מהצעירים החיים במרכז הארץ, אלה הגרים בפריפריה מכינים עצמם לכך שבניגוד לרצונם יאלצו לעבור למרכז על מנת להתפתח מבחינה מקצועית. זאת לנוכח מיעוט האפשרויות התעסוקתיות הקיימות בפריפריה.

- כמו כן, בשונה מהגברים, המרואיינות הצעירות מראש מביעות נכונות לרסן את עצמן מבחינה מקצועית למען טיפוח המשפחה, אף כי הן מציבות את עצמן במרכז ושואפות למימוש עצמי.

ממחקר זה נגזרות שתי מסקנות:

- לא קיימת מדיניות ממשלתית מספקת בנושא מבוגרים בהתהוות בתחומי הדור, התעסוקה, ההכוונה וההכשרה המקצועית. מדיניות כזו, שגם תתייחס לממד המגדרי, נדרשת למען המבוגרים והמבוגרות בהתהוות.

- ממצאי המחקר מוסיפים לדיון הנרחב המתקיים בספרות מזה מספר שנים ביחס לדרך בה תהליכי האינדיבידואליזציה נחווים בפועל בהקשרים חברתיים שונים, כגון מעמד, דת, לאום ומגדר ומפנים את הזרקור להצטלבות קטגוריות אלה עם קטגוריית הגיל.

מגורים של מבוגרים בהתהוות בבית הוריהם

בשנת 2000 טבע לראשונה הפסיכולוג ג'פרי ארנט (Jeffrey Arnett) את המונח "בגרות בהתהוות" (emerging adulthood), המתאר שלב ביניים בעשור השלישי בחייהם של צעירים בחברות בתר-תעשייתיות. על פי ארנט, בתקופה זו הצעירים מרבים בהתנסויות אשר מסייעות להם להגדיר את זהותם העצמית ולמצוא משמעות לחייהם ובשל כך הם דוחים את מחויבותם לעבודה. מנגד, מייזלס וקרן (Mayseless & Keren, 2014) טוענות שדחייה במחויבות לעבודה נובעת משינויים חברתיים וכלכליים, לרבות התארכות משך רכישת השכלה ורכישת מקצוע, וכן מהשאפה של הצעירים למצוא עבודה המתאימה לזהותם, להערכתם העצמית ולדרך שבה הם מפרשים את חייהם. לכך מוסיפים צינמון,

ריץ וגרוס-ספקטור (2012) כי שוק עבודה דינמי ובלתי יציב, המאפיין חברות בתר-תעשייתיות, מערער את אמונם של הצעירים באפשרות לבנות קריירה יציבה וצפויה. לעומתם, סטיין (2013) טוען כי הצעירים דוחים את בחירותיהם המשמעותיות בתחום העיסוק מפני שיש ביכולתם לבחור קריירה מתוך מערך עצום של אופציות, שחלקן לא היו קיימות כלל לפני כעשור. זאת ועוד, אם ארנט רואה בצורך בהתנסויות בסיס לדחייה בהקמת התא המשפחתי (Arnett, 2010), גידנס לעומתו מייחס את הדחייה בהקמת המשפחה לתהליכי האינדיבידואליזציה של המשפחה המעמידים את הפרט, את רצונותיו ואת שאיפותיו במרכז מוסד זה (Giddens, 1992). האינדיבידואליזציה, לצד התפתחות הטכנולוגיה אשר אפשרה לנתק בין יחסי מין לפריון, תורמות לאוטונומיה של הפרט גם במסגרת הזוגית, והן מאפשרות לו להעמיד את עצמו במרכז וכן לנהל משא ומתן בין צרכיו לצורכי המשפחה (פוגל-ביזאוי, 1999). כתוצאה מתהליכים אלה גם היחסים האינטימיים הופכים נזילים, שוויוניים וזמניים יותר משהיו בעבר (באומן, 2007), ולכן מתחברת שאיפה להגשמה רומנטית, בעיקר בקרב נשים (Beck & Beck, 2002). כל אלה מעודדים התרחקות מהתסריט המאורגן מראש על ידי מוסדות החברה ותורמים לדחייה במועד הקמת משפחה, תוך יצירת דפוס של הישענות ארוכה יותר מאשר בעבר על ההורים.

אחת התופעות הנלוות לכך היא התופעה ההולכת ומתעצמת של צעירים הנשארים לגור בבית הוריהם, על אף שבחברות הבתר-תעשייתיות מגורים עצמאיים או עצמאיים למחצה מסייעים בהתפתחותם של המבוגרים בהתהוות (צינמון, ריץ וגרוס-ספקטור, 2012). כך, בארצות הברית ב-2012 התגוררו עם הוריהם 36% מבין הצעירים בני 18-31 (Fry, 2013), בעוד שבאותה שנה באנגליה התגוררו 35.1% מבני 18-34 ובאיטליה 64% מהם חיו באותה צורה (Eurostat European Commission, 2014). השיח הציבורי המתקיים בעשור האחרון בארצות הברית-תעשייתיות ביחס להישארות צעירים בני המעמד הבינוני בקן הוריהם קושר זאת לקושי של אותם צעירים לקנות או לשכור דירה עקב זינוק ביוקר הדיור (דאן, 2012). מנגד עומד ניתוחו של גולדשיידר (Goldscheider, 2009) המפריך טענה זו באמצעות הצלבה בין שתי תופעות הפוכות: ירידה במחירי הדירות בארצות הברית בין השנים 1980-2000, בד בבד עם עלייה באחוז המבוגרים בהתהוות אשר נשארים לגור בבית ההורים. לטענתו, דחייה במועד בניית התא המשפחתי ודחייה בפיתוח הקריירה נובעים מנורמות חברתיות, כגון מחויבות הורית, הנותנות לגיטימציה לתופעה.

מבוגרים בהתהוות בישראל

על אף הדמיון מבחינת שאיפות בין מבוגרים בהתהוות השייכים למעמד הבינוני (היהודי) בישראל לבין מבוגרים בהתהוות בחברות בתר-תעשייתיות אחרות, לצעירים בארץ שלושה מאפיינים ייחודיים:

- המאפיין הראשון הוא השירות הצבאי, שהוא שלב חניכה למעמד של בוגר שווה זכויות בחברה הישראלית היהודית ואחד המרכיבים החשובים ביותר הן של הזהות הישראלית והן של תחושת הבגרות האישית (יזרעאלי, 1999; ששון-לוי, 2006). השירות הצבאי מזמן לצעירים התנסויות המחייבות אותם לקבל אחריות על עצמם ולעתים קרובות גם על אחרים, וכן לקבל החלטות באופן עצמאי ולשלוט בדחפיהם.

- לאחר השירות הצבאי, ובמידה רבה בהשפעתו, חלק לא מבוטל מקרב הצעירים הישראלים בני המעמד הבינוני, גברים ונשים כאחד, מתרחקים מהמשפחה ויוצאים לטיול בתרבויות לא מוכרות (שמחאי, 2000). הטיול הוא מעין טקס מעבר מודרני לבגרות, ויש בו המשך של תהליך העצמה אישי שהחל במהלך השירות הצבאי. לטענת שמחאי, "הטיול הגדול" מאפשר לצעירים לדחות את הכניסה לעולם המבוגרים מבלי לקרוא תיגר עליו. יחד עם זאת, אף על פי שבמהלך הטיול הצעירים נהנים מעצמאות ומפרטיות, מרביתם חוזרים להתגורר בבית ההורים (Simchai, 2014).

- ייחוד נוסף של המבוגרים בהתהוות בישראל נגזר ממרכזיותו של מוסד המשפחה בחברה הישראלית, אשר נשמר על אף תהליכי האינדיבידואליזציה של החברה ומוסדותיה, המאפיינים בעיקר, אך לא רק, את המעמד הבינוני היהודי משנות ה-80 של המאה שעברה (Fogiel-Bijaoui, 2016). מרכזיות זו של המשפחה בחיי הפרט והחברה מכתיבה לפרט את מחזור חייו (גיל נישואין, גיל פריון וכדומה), ומבנה את האישיות בראש ובראשונה כאם וכרעיה אשר חובותיה הראשונים הם ללדת ילדים ולטפל בביתה ובבני משפחתה (פוגל-ביזאוי ובכר, 2003). מרכזיות המשפחה בישראל מוצאת את ביטוייה גם בקשר שבין הורים לילדיהם. ואכן, שרף ומייזלס (2005) מצאו כי היחסים בין ההורים לבין המבוגרים בהתהוות ממשיכים להיות משמעותיים ביותר לשני הצדדים וכי ההורים ממשיכים להיות מקור של תמיכה רגשית לילדיהם אף לאחר השירות הצבאי. לכן אין זה מפתיע שבישראל בשנת 2010 חיו עם הוריהם 47.9% מהגברים בני 25-29 ו-26.1% מהנשים בנות אותו גיל (הלשכה מרכזית לסטטיסטיקה, 2015).

שאלות המחקר

מחקר זה נועד להבין את תופעת המגורים בבית ההורים בקרב מבוגרים בהתהוות יהודים השייכים למעמד הבינוני בישראל, מנקודת מבטם. במסגרת זו מתחקה המחקר אחר המשמעויות הישירות והעקיפות שהצעירים מקנים לבחירתם ובוחן מה חושבים הצעירים על תקופה זו של חייהם. משאלה כללית זו נגזרות ארבע שאלות אחרות: הראשונה מתייחסת למשמעויות שהמבוגרים בהתהוות מקנים למגורים בבית הוריהם. השאלה השנייה בוחנת את המניעים שהובילו את המבוגרים בהתהוות לבחור להתגורר בבית הוריהם. שאלה נוספת מבקשת לעמוד על השפעת השירות הצבאי ו"הטיול הגדול" על בחירה זו, והשאלה האחרונה מתייחסת לדרך שבה הם רואים את עתידם.

מתודולוגיה

שיטת המחקר שננקטה בעבודה זו היא איכותנית. בוצעו 22 ראיונות עומק מובנים למחצה בקרב צעירים יהודים רווקים חילוניים, מסורתיים ודתיים (על פי הגדרתם), מהם 11 גברים בני 21-27 ו-11 נשים בנות 21-25. טווח הגילים נקבע הן על פי מועד סיום השירות הצבאי והן על פי חציון גיל הנישואים בישראל, אשר עמד בשנת 2010 על 27.6 לגברים ו-25.5 לנשים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2013). כל המרואיינים שנבחרו משתייכים למעמד הבינוני ומתגוררים ביישובים עירוניים משום ששכבה זו חשופה יותר לתהליכים בתר-תעשייתיים ובחלקם מובילה אותם (פוגל-ביזאוי, 1999). על כן, עשרה מהמרואיינים מתגוררים באזור המרכז: תל אביב, רמת גן, גני תקווה, הוד השרון, הרצליה, רעננה, נס ציונה, ראשון לציון ושוהם; שמונה מתגוררים בפריפריה: צפת, טבריה, קריית ביאליק, מגדל העמק, באר שבע, אשדוד וקריית גת, וארבעה מרואיינים גרים בירושלים. יש לציין כי לצורך המחקר אומצה ההגדרה של "פריפריה" כשילוב בין ריחוק גיאוגרפי מתל אביב עם חולשה כלכלית יחסית של האזור, המשמשת, על פי צפדיה (2012), בקביעת מדד הפריפריאליות של הלמ"ס.

קולם של המבוגרים בהתהוות

א. אין סיבה לעזוב את הבית

המבוגרים בהתהוות המתגוררים בבית ההורים מציינים כי ככל שהדבר נוגע להם אין להם סיבה לעזוב את הבית בתקופה הנוכחית של חייהם, שהיא עבורם "פסק זמן" בין השירות הצבאי הנוקשה והמגביל לבין החיים כבוגרים.

ב', בת 22, ירושלים¹: "אני חושבת שיש דברים אחרים כרגע שאני צריכה להשקיע בהם את הזמן והכסף שלי".

לדידם, לגיטימי לגור בבית ההורים.

ג', בן 25, רמת גן: "אני לא רואה בזה משהו רע".

המגורים בבית ההורים מספקים לצעירים מסגרת נוחה מבחינה פרקטית ומכילה מבחינה רגשית, דבר העולה בחשיבותו על אובדן מסוים בפרטיות.

ט', בן 27, ראשל"צ: "זה נוח. זה שיש לך את האוכל שלך תמיד במקרה... יש לך את כל הכלים להצליח".

במגורים בבית ההורים באה לידי ביטוי הדאגה והאכפתיות של ההורים כלפיהם וניכרת קרבה רגשית בין הצעירים להוריהם.

ש', בת 24, קריית גת: "אימא עוזרת לך והיא עם אוזן קשבת בהרבה מאוד דברים".

ת', בת 25, צפת: "טוב להרגיש שדואגים לך, שיש מישהו שחושב עלייך".

המבוגרים בהתהוות מגדירים את עצמם בוגרים ועצמאיים ולא רואים סתירה בין עצמאות ומגורים בבית ההורים.

י', בן 23, הרצליה: "אני מחשיב את עצמי כעצמאי וגר בבית".

בעיניהם, אחריות ובגרות באים לידי ביטוי בשלושה אופנים עיקריים: החלטה עצמאית באשר לאופן הוצאת הכסף שהם מרוויחים; היעדר חובה לתת דין וחשבון להורים ביחס להתנהלות היום יומית; וכן אופן חשיבה שקול. מבחינתם, עזיבת הבית פירושה התקדמות בחיים, המקבלת ביטוי בהתחלתם של לימודים גבוהים או במעבר למגורים עם בן או בת הזוג.

ב. השפעת השירות הצבאי על הבחירה לגור בבית ההורים

השירות הצבאי נתפס על ידי מרבית הצעירים כתקופה חיובית ומשמעותית מאוד, אם כי לא קלה פיזית ונפשית. השירות הוכיח להם שביכולתם להתמודד עם אי-ודאות ואפשר להם ללמוד על עצמם דברים חדשים.

א', בת 23, רעננה: "כשאת רחוקה מהבית בתנאים של צבא זה בוחן הרבה דברים באופי שלך".

מערכת הלחצים של השירות גורמת לכך שכעת, כשהם חשים יותר בוגרים ואחראים, הם מבקשים לעצמם שקט ורגיעה ואינם ממהרים אל עבר התמודדויות נוספות.

1 הציטוטים מוצגים כלשונם ללא תיקון שגיאות שפה וניסוח.

ב, בת 22, ירושלים: "אמרתי לעצמי עכשיו לפחות שנה מנוחה".

במהלך השירות הצבאי המבוגרים בהתהוות, גברים ונשים כאחד, הבינו טוב יותר את משמעות המשפחה והבית עבורם. חלקם מציינים כי חוויה זו תורמת להחלטה להישאר בבית ההורים לאחר תום השירות.

ת', בת 23, הוד השרון: "רציתי להישאר בבית בגלל טראומת הצבא".

ג. השפעת ה"טיול הגדול" על הבחירה לגור בבית ההורים

בקרב המעמד הבינוני היהודי, ה"טיול הגדול" נתפס כנורמה חברתית הן עבור גברים והן עבור נשים, והוא מעסיק את רוב מסיימי השירות הצבאי בחודשים הסמוכים לשחרור, בין אם יוצאים אליו ובין אם לאו. הטיול משמש פסק זמן, ובד בבד לתחושת מנוחה הוא מספק מענה לצורך בניתוק, התרחקות מהמוכר וממערכת הציפיות המופעלת עליהם.

ש', בת 24, צור הדסה: "אני חושבת שעושים את זה כי זו ההזדמנות בערך היחידה שאתה לא מחויב לשום דבר".

כמו כן, הטיול מהווה ציון דרך רגשי משמעותי עבור המבוגרים בהתהוות ומסמן נקודת מפנה בתהליך החיפוש העצמי.

ע', בן 24, ירושלים: "קודם כול, בטיול הבנתי לאיזה כיוונים אני מכוון להגיע. הכרתי את עצמי במצבים חדשים".

הציפייה לכך שיתרחש במהלך הטיול תהליך משמעותי בהגדרת זהותם מאפשרת להם לדחות החלטות דרמטיות עד לאחר הטיול, לרבות יציאה מבית ההורים. על אף העצמאות המוחלטת בזמן הטיול, ואולי דווקא בגללה, החזרה לבית ההורים נתפסת כדבר מובן מאליו עבורם.

ט', בת 22, גני תקווה: "כולם חוזרים הביתה לגור בבית".

ד. תפיסת החיים

ד.1. להיות במרכז, לבזבז ו"לזרום"

המבוגרים בהתהוות שמים את רצונותיהם ואת צורכיהם במרכז ותופסים את תקופת המעבר כסוג של חופש.

מ', בן 22, שהם: "התקופה עכשיו היא תקופה של הזדמנויות... סוג של חופש כי אתה באמת יכול לבחור את מה שאתה רוצה".

הם אף מצפים שהסביבה, ובעיקר הוריהם, ישימו אותם במרכז, ולכן אינם מתנגדים להישען על ההורים. מעניין לציין כי אלה המתגוררים במרכז הארץ

ואלה המתגוררים בפריפריה כאחד, דיווחו על הפניית משאבים כספיים ניכרים לרכישת מוצרים אישיים, כגון אופנה וגאדג'טים, וכן על נסיעות לחו"ל, בילוי במסעדות, בתי קפה ומועדונים.

ע', בת 21, תל אביב: "אני לא רוצה לעבוד כדי שיספיק לשלם את השכר דירה. אני רוצה לעבוד כדי שיהיה לי את הכסף לבילויים, למסעדות ולקניות... לבזבז 2000 ש"ח בכיף כל חודש".

ד.2. לבחור זה קשה

בתהליך בחירת תחום העיסוק, המבוגרים בהתהוות מתלבטים בין תחומים שאינם קרובים כלל זה לזה.

ב', בת 22, ירושלים: "אני מתלבטת בין ביוטכנולוגיה שנחשב טוב בשוק וחינוך מיוחד שאני אוהבת".

לצד רצונם ליהנות ממצב הדמדומים שמתאפשר כל עוד לא בחרו כיוון לחיים, היעדר הידיעה מלחיץ אותם.

ט', בת 22, גני תקווה: "הייתי רוצה לדעת מה אני רוצה ללמוד. לא דחוף לי להתחיל ללמוד, אבל הייתי רוצה לדעת מה".

הלימודים הגבוהים, באוניברסיטה או במכללה, נתפסים בעיניהם כתנאי ראשון והכרחי להתקדמות, על אף שהם מכירים בכך שלימודים לא בהכרח תורמים למציאת עבודה וגם לא לחיים קלים בעתיד. אין זה מפתיע אם כך שלמבוגרים בהתהוות רגשות אמביוולנטיים כלפי הלימודים. מחד גיסא, הלימודים ממחישים עליית מדרגה בסולם החיים; מאידך גיסא, קיימים חששות מכך שלא יצליחו להגיע להישגים וכן מכך שייאלצו לרדת ברמת החיים במהלך הלימודים. בשל הוויתורים הצפויים ברמת החיים, הצעירים שואפים להגיע ללימודים עם מידה רבה של מוכנות רגשית לאחר שנהנו מתקופה של מנוחה ובילויים. בתהליך הקשה של הבחירה, הצעירים מציינים שהיו שמחים להיעזר בשירותי ייעוץ ותמיכה. אולם, ניכר כי הם אינם מודעים למרכזי הצעירים המספקים שירותי ייעוץ והכוונה מקצועית. כמון כן, חלקם מביעים ציפייה לגבי מדיניות חברתית שתכלול, בין היתר, הקלה במיסים ובתשלומי שכר לימוד וכן בניית דירות לצעירים.

ק', בן 24, באר שבע: "יותר הזדמנויות של לתת לצעירים להתחיל ללמוד". בחירה קשה נוספת אשר ניצבת בפני המבוגרים בהתהוות היא בחירת בן או בת זוג. גברים מתייחסים לתהליך ההתנסות ולבחירה יותר בקלילות מנשים, אך גם הנשים שואפות להתנסות לפני שיקבלו החלטה.

א', בת 23, רעננה: "היום יש יותר אפשרויות כאילו גם מבחינת בני זוג, את יוצאת, מנסה, לא מתאים עוברת הלאה".

גם הצעירים אשר מצויים בקשר זוגי מוטרדים בענייני זוגיות. אותם מטרדות התלבטויות בנוגע למעבר למגורים משותפים. בקרב המרואיינים המסורתיים והדתיים, קיימת לגיטימציה מסוימת להתנסות, אם כי התנסות זו כוללת היכרות ובילוי משותף, בדרך כלל ללא מגע פיזי.

ד.3. התנהלות פיננסית

קושי נוסף שיש למבוגרים בהתהוות, נשים וגברים כאחד, נוגע להתנהלותם הפיננסית. אף על פי שהם עובדים לפרנסתם, מרביתם לא מודעים להיקף הוצאותיהם ולגובה החיסכון וכן לא מגדירים לעצמם אסטרטגיה ברורה של התנהלות פיננסית. המגורים בבית ההורים מאפשרים להם להימנע מהתמודדות עם הנושא ולעתים אף עם חריגה ממסגרת הכנסותיהם. חלקם מציינים כי ההורים, ובעיקר האבא, מנהלים בפועל את הנושא הפיננסי עבורם.

ג', בן 25, רמת גן: "אתה מבזבז המון (יותר מאלפיים בחודש) על שטויות על אוכל, יציאות... אבא שלי דואג לשים בצד את הכסף... הוא יכול חופשי להתעסק בחשבון שלי".

המבוגרים בהתהוות תופסים את החיים בארץ כלא קלים בהיבטים של עבודה, רכישת דירה ובהיבט הביטחוני. תפיסה זו היא הבסיס לשני דפוסי התנהגות הפוכים: האחד, דפוס של "הנאה מהרגע" והנאה מהיותם צעירים ללא דאגות; השני הוא התארגנות לקראת העתיד. לדבריהם, שני דפוסים אלה מקבלים מענה בו-זמנית במגורים בבית ההורים. הלכה למעשה, מגורים בבית ההורים מאפשרים להם, בעיקר בשנתיים-שלוש הראשונות לאחר השירות הצבאי, ליהנות מהרגע ולדחות את ההתמודדות עם הקשיים הכלכליים.

ד.4. משפחתיות וקריירה בעתיד

הקמת משפחה גרעינית הטרנסקסואלית נורמטיבית נתפסת בעיני המבוגרים בהתהוות כתהליך מובן מאליו, בשונה משאר החברות הבת-תעשייתיות (Fogiel-Bijaoui, 2016). כפי שמסכם זאת ט', בן 27 מראשון לציון: "כל אחד רוצה משפחה".

גם גברים וגם נשים תופסים את סוף שנות ה-20 ותחילת שנות ה-30 כמועד המקובל להקמת המשפחה. שאיפתם היא להקים משפחה, אולם רק לאחר שיסיימו את לימודיהם ויתחילו בקריירה מקצועית.

ד', בת 22, אשדוד: "אני לא אתחתן לפני שיש לי עבודה משמעותית".

נכון הוא כי גם הנשים וגם הגברים שואפים לקריירה מספקת ומתגמלת ושילוב קריירה עם חיי משפחה. ברם, הקושי בשילוב קריירה-משפחה מטריד יותר את הנשים. על כן הן מכינות את עצמן לכך שיידרשו מהן ויתורים בקריירה לשם טיפוח המשפחה, ועל סמך הנחה זו אחדות אף בוחרות כבר כיום את עיסוקן.

ש', בת 24, צור הדסה: "בתור אישה כאילו אני כן יודעת שאת צריכה לעשות ויתורים אם את רוצה משפחה וילדים. כאילו, לא שגבר לא צריך, פשוט אישה לפעמים, אימא, צריכה לעשות יותר".

לעומתן, הגברים מתמקדים בהיבט הכלכלי ובקושי הפיזי בניהול זמן אשר יאפשר להשקיע במשפחה.

מ', בן 22, שהם: "קשה להרוויח מספיק בשביל משפחה... הצלחה מאוד מסנוורת ולוקחת לך יותר מדי זמן על חשבון המשפחה".

ד. 5. מהפריפריה למרכז

מרבית הצעירים המתגוררים בפריפריה מרוצים מסגנון החיים שבה. לדבריהם, הוא מתאים להם יותר, בעיקר בכל הקשור למשפחה. אף על פי כן, לדידם, על מנת להתפתח מקצועית יהיה עליהם בעתיד לעבור להתגורר במרכז הארץ. זאת כיוון שהם תופסים את מרכז הארץ כפותח יותר אפשרויות תעסוקה ומאפשר להגיע לרמה מקצועית גבוהה יותר.

ק', בן 23, מגדל העמק: "(פה) אי אפשר להתפתח ואי אפשר כלום... אני לא יכול לעזוב את העמק. אני כל כך מחובר אליה משפחתית שכל כך קשה לי לצאת מפה".

ב', בת 21, טבריה: "בטבריה אין לך משהו שאת יכולה לבוא ולהתחיל לעבוד בו ולהתקדם ולהמשיך עם זה הלאה".

דיון

מיהם המבוגרים בהתהוות בישראל

מחקרנו מצביע על כך כי בדומה לחברות בתר-תעשייתיות, גם בישראל בגרות בהתהוות במעמד הבינוני היהודי היא תקופת מעבר המאפשרת דחייה של מועד הקמת התא המשפחתי ודחייה של התבססות בעבודה (צינמון, ריץ וגרוס-ספקטור, 2012). אולם, בשונה ממבוגרים בהתהוות במרבית החברות הבתר-תעשייתיות, הצעירים בישראל מתחילים את שלב הבגרות בהתהוות בתחושת מסוגלות אישית גבוהה אשר נבנתה במהלך השירות הצבאי (ששון-לוי, 2006)

והתעצמה ב"טיול הגדול" (שמחאי 2000). תחושה זו עומדת בבסיס הסתירה, לכאורה, שבין תפיסת המבוגרים בהתהוות את עצמם כעצמאיים ובין המגורים שלהם בבית ההורים. אפשר לטעון שהשירות הצבאי וה"טיול הגדול" משמשים לצעירים הוכחה כי ביכולתם להתמודד עם המציאות בכוחות עצמם ומעניקים להם תחושת הישג ואישור פנימי של עצמאות.

מחקרנו גם מצביע על הקשר בין השירות הצבאי ללאומיות, לאידיאולוגיה ציונית ולנכונות להקרבה עצמית. כפי שניסחו זאת המרואיינים:

ע', בן 24, מירושלים: "הבנתי כמה אני אוהב את המדינה".

ש', בת 24, מקריית גת: "זאת זכות גדולה להגן על המדינה שלנו".

ניתן לשער שביצוע המחקר סמוך למבצע הצבאי "צוק איתן" הקצין תחושות אלה. חשוב עוד לציין שלאומיות זו מתקיימת על אף התגברות האינדיבידואליזם ועל אף התחזקות פילוסופיית ה-New Age בישראל (Simchai, 2014). עם זאת, בעקבות השירות הצבאי מתעצמות גם הציפיות של הצעירים לקבלת תמיכה פיזית ורגשית מהמשפחה, כפי שראינו לעיל.

בשנים הראשונות שלאחר השחרור מצה"ל מרבית המבוגרים בהתהוות עובדים בעבודות זמניות. הסיבה העיקרית היא כפי הנראה, מבנה שוק העבודה והיעדר תכניות ממשלתיות המסייעות לצעירים לרכוש הכשרה או השכלה ולהשתלב בחברה כאזרחים בוגרים. עם זאת, מחקרנו מצביע על שלוש סיבות נוספות. ראשית, עבודות זמניות מאפשרות להם להרוויח כסף, המשולם על בסיס יומי ולעתים קרובות במזומן; כך מתאפשר לצעירים לבלות ולמצות את חיי הלילה באופן שמתאים לאורח החיים הבלתי מחייב שהם מבקשים לאמץ לעצמם בתקופה זו. נוסף על כך, עבודות אלה מדגישות את מרכיב הזמניות של התקופה ואת הנתק מהחיים הבוגרים ומהמוסדות החברתיים המקובלים שבהם הצעירים רואים עצמם משתלבים בעתיד. הסיבה השלישית נובעת מהמלגה המוענקת על ידי הביטוח הלאומי לאחר שישה חודשים של "עבודה נדרשת". מלגה זו מעודדת אותם לעסוק בעבודות אשר אינן נתפסות בעיניהם כקריירה הולמת (המוסד לביטוח לאומי, 2014).

ייחוד נוסף של המבוגרים בהתהוות בישראל בא לידי ביטוי בהתייחסותם להקמת משפחה ולהבאת ילדים לעולם כדבר מובן מאליה. לצד תפיסה פוסט-מודרנית של שאיפה למימוש עצמי באמצעות קריירה, הצעירים מציגים גם שאיפות לעתיד הכוללות הקמת משפחה גרעינית נורמטיבית כמסגרת לגידול ילדים. בכך הם

נותנים ביטוי למעמדו המרכזי של מוסד המשפחה בחברה הישראלית וכן מחזקים את הטענה שהמשפחתיות בישראל מקפלת בתוכה את הבניית הנישואין כמסגרת להולדת ילדים וכקוד תרבותי (פוגל-ביזאוי ובכר, 2003).

מה כל כך טוב בבית?

עבודתנו מצביעה על העובדה כי יוקר הדיור איננו הסיבה היחידה המסבירה מדוע המבוגרים בהתהוות נשאים בבית ההורים ועל כך שיש בכך גם מידה מסוימת של בחירה. נראה כי מגורים בבית ההורים מספקים למבוגרים בהתהוות שקט נפשי ואפשרות להיות מחויבים בעיקר לעצמם וכך להתרכז בלימודיהם ובתהליכי חיפוש עצמי - כל זאת מבלי שרמת חייהם תרד. למעשה, נוצרת עבורם ההזדמנות להסיט תקציבים לטובת צריכה אישית ולאמץ גישה הדוניסטית שבחלוף חלון הזדמנויות זה תחדל להיות לגיטימית.

זאת ועוד, הבית והמשפחה משמשים עוגן מוכר ויציב המספק מלבד נוחות גם מסגרת רגשית של הכלה המסייעת לצעירים להתמודד עם אי-ודאות ועם ריבוי אופציות, המאפיין חברות שפע. תמיכת ההורים נתפסת בעיניהם מובנת מאליה (Goldscheider, 2009). במובן זה, מגורים בבית ההורים מאפשרים למבוגרים בהתהוות להמשיך חלקית להיות ילדים שהוריהם דואגים להם רגשית ופיזית.

כמו כן, על רקע התרופפות המוסדות המסורתיים והזהות החמקנית המבוגרים בהתהוות מגדירים את עצמם במידה רבה באמצעות צריכה (אילוז, 2002). הצריכה, לרבות בילויים, משמשת בידיהם כלי ליצירת גבול סימבולי המבחין בינם לבין המבוגרים. יתרה מכך, הגמישות באשר לאופן השימוש בכספם מספקת לצעירים חוויה של עצמאות. לפיכך, הם אינם ממהרים ליטול על עצמם מחויבויות כספיות כבדות משקל, כגון תשלום לשכר דירה, אשר יצמצמו את מידת הגמישות.

אי-שוויון מגדרי ואי-שוויון חברתי

אחד הממצאים המרכזיים במחקרנו הוא העובדה כי הנשים הצעירות מבטאות שילוב מורכב בין תפיסה פוסט-מודרנית לתפיסה מסורתית. מחד גיסא, הן מציבות את עצמן במרכז; תרות אחר נוחות אישית ואחר הגשמה עצמית; מבטאות עצמאות באמצעות שירות צבאי, נסיעה ל"טיול הגדול" ולימודים גבוהים ומדגישות את שאיפתן למצוא חיים בעלי משמעות בתחום האהבה ובעבודה (Mayseless & Keren, 2014). מאידך גיסא, הן מופיעות ככאלה שהפנימו את כוחו של מוסד

האימהות בחברה הישראלית וכינונו ככרטיס הכניסה עבור הנשים להשתתפות בקולקטיב (ברקוביץ', 1999). מתברר שגם צעירות אלה רואות את עצמן קודם כול כאימהות עתידיות וכאחראיות העיקריות על גידול ילדיהן ולמעשה מציגות כוונות לוותר מראש על פיתוח קריירה כשהפכו לאימהות. תמת הוויתור מבטאת הערכה נמוכה יותר לקריירה של נשים בהשוואה לקריירה של גברים ומשעתקת את אי-השוויון המגדרי בחברה.

אי-שוויון נוסף נמצא במישור החברתי ומתבטא בכך שצעירים המתגוררים בפריפריה מכינים את עצמם לכך שייאלצו להעתיק את מקום המגורים ולעבור להתגורר במרכז הארץ על מנת להתפתח מבחינה מקצועית. צעירים אלה הדגישו כי אינם מעוניינים להעתיק את מקום מגוריהם ובכך לוותר על סגנון החיים המועדף עליהם, אך נאלצים לעשות זאת בשל אי-שוויון בהזדמנויות תעסוקה בין המרכז לבין הפריפריה. הפנמת הגישה הניאו-ליברלית, אשר העבירה את האחריות לרווחה האישית מהמדינה אל הפרט, מובילה אותם לבחור באסטרטגיה זו ללא הצבת דרישה לשינוי המצב בפריפריה. לא נמצאו הבדלים בין מרואיינים חילוניים, מסורתיים ודתיים.

סיכום ומסקנות

עבודה זו היא ייחודית משום שהיא מקנה קול למבוגרים בהתהוות בהקשר הזוכה לתאוצה בתשומת לב החברה הישראלית - המשך המגורים בבית ההורים. במסגרתה, ניסינו לנתח את התופעה בקרב מבוגרים בהתהוות יהודים השייכים למעמד הבינוני בישראל, מנקודת מבטם. מטרתנו הייתה להתחקות אחר המשמעויות שהמבוגרים בהתהוות מקנים למגורים בבית הוריהם, תוך הבנת המניעים לכך וליבון השפעת השירות הצבאי ו"הטיול הגדול" על בחירת הסדר מגורים זה. כמו כן, ניסינו להבין כיצד הצעירים רואים את עתידם.

מהמחקר עולה כי המרואיינים בחרו להישאר בבית הוריהם משום שהבית מספק להם תמיכה פיזית ורגשית, תוך שמירה על האוטונומיה שלהם ועל כסף פנוי לצריכה - הסדר המאפשר להם לבטא את זהותם העצמית מבלי להתחייב. בנושא זה ראוי לציין כי לא נמצאו הבדלים בין צעירים המתגוררים במרכז הארץ ובין אלה המתגוררים בפריפריה, וכן בין חילונים ובין מסורתיים ודתיים. מהמחקר גם עולה כי המרואיינים סיימו את השירות הצבאי עם תחושה שעכשיו "מגיע להם" לקבל ולהישען על הוריהם. ניכר כי המובחנות שהצעירים יוצרים לעצמם

מההתנהלות היום יומית של המשפחה תוך התמקדות בעצמם, מאפשרת להם לבחור במגורים בבית ההורים ועם זאת לחוש עצמאים וכן להפגין עצמאות בכל הקשור להתנהלותם הכספית והיום יומית. פרשנות פוסט-מודרניסטית זו של מושג ה"עצמאות" מזמינה מחקרי המשך להבנת תפיסות העולם והפרקטיקות השייכות למבוגרים בהתהוות בישראל.

המחקר גם משקף שתי בעיות יסוד המאפיינות את החברה בישראל. הראשונה קשורה לאי-השוויון המגדרי המוטמע בקרב הצעירות, אשר בא לידי ביטוי בהתייחסותן לעתידן המקצועי. ניכר כי למרות זהותן הפוסט-מודרנית והשאיפה להגשמה עצמית, המוראיינות מוכנות לרסן את התפתחותן הפרופסיונאלית בתחום הקריירה לטובת מה שהן תופסות כמחויבותן המשפחתית. על כן, נראה כי הגל הפמיניסטי ששוטף את החברה בישראל מאז שנות ה-70 (Fogiel, 2016, Bijaoui), עוד לא חלחל מספיק לתחום המשפחה. כתוצאה מכך, החלוקה המגדרית הלא שוויונית בסוגיית "משפחה - עבודה" הופיעה כמובנת מאליה גם אצל הצעירים וגם אצל הצעירות. בעיה נוספת שקיבלה ביטוי במחקר זה קשורה לאי-שוויון חברתי ולהיעדר הזדמנויות לפיתוח קריירה בפריפריה. מצב זה מוביל לעתים את המבוגרים בהתהוות לנטוש באי רצון את מקום מגוריהם לטובת מגורים במרכז הארץ. ניתן לשער שהשקעה בהזדמנויות תעסוקה בפריפריה תאפשר לצעירים לממש את רצונם ולהישאר להתגורר בפריפריה ותוך כך תסייע בפיתוחה.

כמו כן, ממצאים אלה מחדדים את הצורך במסגרות ממשלתיות בישראל התומכות במבוגרים בהתהוות בדומה לאלה הקיימות במדינות כגון דנמרק או גרמניה. עובדת היעדרן מגבילה את אפשרויות הצעירים להתבסס מקצועית ומשפחתית. לפיכך מחקר זה קורא להתערבות ממשלתית שתספק תמיכה כלכלית-חברתית למבוגרים בהתהוות ותקנה מענה לצורכיהם, ובכך תסייע להם להשתלב בחברה כאזרחים הנוטלים אחריות על חייהם.

נוסף על כך, היות וממצאי המחקר מציגים את עמדות הזרם המרכזי בחברה בישראל - יהודים בני המעמד הבינוני, והיות והמדגם הוא הומוגני, עולות תהיות רבות ביחס למציאות החיים של מבוגרים בהתהוות בקרב הרבדים האחרים והמגוונים של החברה הישראלית, כולל ביחס לצעירים שמשפחותיהם אינן יכולות או אינן רוצות להיות עוגן תמיכה בזמן כה קריטי בחייהם. מחקרי המשך יוכלו לתרום להעמקת סוגיות אלה.

לבסוף, מחקר זה תורם לדיון הנרחב המתקיים זה מספר שנים בנוגע לדרך בה תהליכי האינדיבידואליזציה נחווים בפועל בקרב קבוצות גיל שונות בהקשרים חברתיים שונים (Cuzzocrea & Collins, 2015; De Beer, 2007; Duncan & Smith, 2006). המחקר מצביע על כך כי "כתיבת התסריט העצמי" שהמבוגרים והמבוגרות בהתהוות נדרשים לבצע במסגרת תהליכי האינדיבידואליזציה בחברות הפוסט-תעשייתיות (Beck & Beck-Gernsheim, 2002; Giddens, 1992), הוא תהליך מורכב, מהוסס ולא נטול סתירות. בין היתר, במסגרת תהליך זה, כפי שמצאנו, השהייה בבית ההורים יכולה להפוך למקור של עצמאות ושל זהות עצמית אוטונומית עבור המבוגרים בהתהוות. מחקרים עתידיים נדרשים כדי להעשיר את הבנת תהליך האינדיבידואליזציה בארץ ובעולם, תוך בחינת המשמעויות שהצעירים והצעירות ממיקומים שונים ב"כפר הגלובלי" מקנים לו.

מקורות

אילוז, א' (2002). **תרבות הקפיטליזם** (עמ' 95-102). ירושלים: הוצאת משרד הביטחון, ספריית האוניברסיטה המשודרת.

באומן, ז' (2007). **מודרניות נזילה** (עמ' 46-80). ירושלים: מאגנס והאוניברסיטה העברית.

ברקוביץ', נ' (1999). אשת חיל מי ימצא? נשים ואזרחות בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, ב(1), 277-317.

דאן, א' (9 ביוני, 2012). שוב גוזל: לבני ה 20 ומשהו נגמר הכסף והם חוזרים לבית ההורים. **פורבס**. אוחר מתוך

<http://www.forbes.co.il/news/new.aspx?0r9VQ=HFK>

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2013). **שנתון סטטיסטי לישראל 2013 - מס' 64**. ירושלים.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2015). **הסדרי מגורים של צעירים**. ירושלים. אוחר מתוך http://www1.cbs.gov.il/www/publications12/1490/pdf/t01_13.pdf

המוסד לביטוח לאומי. (2014). **מענק לחייל משוחרר שעבד בעבודה נדרשת**. אוחר מתוך http://www.btl.gov.il/benefits/Demobilized_Soldier/Pages/default.aspx

יזרעאלי, ד' (1999). המיגדור בשירות הצבאי בצה"ל. תיאוריה וביקורת, 14, 109-85.

סטיין, ג' (23 במאי, 2013). האם בני דור המילניום הם התקווה הגדולה של האנושות? הארץ (תרגום ממגזין טיים: פרס-דניאלי). אוחר מתוך <http://www.haaretz.co.il/magazine/premium-1.2028057>

פוגל-ביזאוי, ס' (1999). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט-מודרניות. בתוך ד' יזרעאלי ואחרות (עורכות), מין מגדר פוליטיקה (עמ' 107-166). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

פוגל-ביזאוי, ס' ובכר, ש' (2003). אוטופיה רומנטית, משפחתיות ושינוי חברתי. מכללה האקדמית בית ברל, היחידה למחקר והערכה בהכשרה להוראה ובחינוך.

צינמון, ג', ריץ, י' וגורס-ספקטור, מ' (2012). מאפייניה של החקירה בשלב הבגרות הצעירה - המקרה של צעירים ישראלים - דוח מחקר מסכם. קרן גנדיר.

צפדיה, א' (2012). פריפריה ומרכז בישראל. פנים, 57, 35-29.

שמחאי, ד' (2000). השביל הזה מתחיל כאן. תל אביב: הוצאת פראג.

שרף, מ' ומיזלס, ע' (2005). נוער ישראלי מה כבר יש לו בחייו? את הוריו, את הוריו ואת הוריו. בתוך ג' רהב, י' וזנר ומ' ונדר-שוורץ (עורכים), נוער בישראל 2004 (עמ' 119-139). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב.

ששון-לוי, א' (2006). זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי (עמ' 9-31, 152-191). ירושלים: האוניברסיטה העברית ומאגנס.

Arnett, J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.

Arnett, J. (2010). Oh, grow up! Generational grumbling & the new life stage of emerging adulthood: commentary on Trzesniewski & Donnellan. *Perspectives on Psychological Science*, 5(1), 89-92.

Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization* (pp. 1-21). London: Sage Publication.

Cuzzocrea, V., & Collins, R. (2015). Collaborative individualization? Peer-to-peer action in youth transitions. *Young*, 23(2), 136-153.

De Beer, P. (2007). How individualized are the Dutch? *Current*

Sociology, 55(3), 389-413.

Duncan, S., & Smith, D. (2006). Individualization versus the geography of 'new' families. *Twenty-First Century Society: Journal of the Academy of Social Sciences*, 1(2), 167-189.

Eurostat European Commission. (2014, March 14). *Share of young adults aged 18-34 living with their parents*. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/product_details/dataset?p_productcode=ILC_LVPS08

Fogiel-Bijaoui, S. (2016). Families, nation & individualization in Israel. In C. L. Shehan (Ed.), *The encyclopedia of family studies* (pp. 1222-1226). New York, NY: Wiley-Blackwell.

Fry, R. (2013). *A rising share of young adults live in their parents' home*. Pew Research. Social & demographic trends. Retrieved from <http://www.pewsocialtrends.org/> 2013/08/01/a-rising-share-of-young-adults-live-in-their-parents-home/

Giddens, A. (1992). *The transformation of intimacy: Sexuality, love & eroticism in modern societies* (pp. 184-204). Stanford University Press.

Goldscheider, F. (2009). The price of independence: The economics of early adulthood. *Contemporary Sociology*, 38(3), 229-230.

Mayseless, O., & Keren, E. (2014). Finding a meaningful life as a developmental task in emerging adulthood: The domains of love and work across cultures. *Emerging Adulthood*, 2(1), 63-73.

Simchai, D. (2014). Ethno-national identity and the new age world view in Israel. *Israeli Studies Review*, 29(2), 17-38.

צעירים ומתחתנים: החתונה כאירוע מכונן בחיי מבוגרים צעירים

אורית אבוהב

תקציר

המאמר יציג את המאפיינים הבולטים של דפוסי הנישואין ושל טקסי החתונה הנהוגים היום בישראל בקרב בני דור הצעירים (מבוגרים צעירים). מרבית בני הדור הסוציולוגי הזה מתחתנים ונוהגים לקיים סדרה של טקסים הקשורים בשינוי המשמעותי בחייהם כבוגרים - יצירת קשר זוגי. המאמר יציג את הזיקה שבין התמורות שחלו בטקסי החתונה לבין שינויים מרכזיים בחברה הישראלית של תחילת המאה ה-21.

מבוא

שאלה שצעירים ישראליים בגיל הנישואין אינם שואלים לרוב היא למה למעשה להתחתן. התבוננות מושכלת בדפוס ההתנהגות הכמעט אוטומטי של צעירי ישראל, שלפיו כ"שמגיע הזמן" מתחתנים ועושים זאת בדרך כלל בטקס רב רושם, מעלה הרהורים מספר על תהליכים משמעותיים בחברה הישראלית ובחוויה היומיומית של חבריה. מאמר זה מתמקד בניתוח סוציולוגי-אנתרופולוגי של הנישואין ושל הטקסים הנלווים אליו מנקודת ראותם של צעירים ישראליים, קבוצת גיל שלא זכתה לעושר של מחקר ושל כתיבה אקדמית.

נישואין וטקסי נישואין - היקף התופעה

הנישואין והטקסים הנלווים להם הם חוויה שכמעט כל משפחה ישראלית חווה, והם חלק בלתי נפרד מחיי היום יום של קהילות שונות בחברה הישראלית. ממחקר שנערך בעשור הראשון של המאה ה-21 עולה כי יותר מ-90% מהיהודים הישראליים סברו כי חשוב או חשוב מאוד לקיים את הטקסים היהודיים שבמעגל החיים. כ-80% מהם הביעו דעתם כי יש לערוך נישואין בברכתו של רב. רק כ-45% שללו את האפשרות שהם או בני משפחתם היו בוחרים להינשא בנישואין אזרחיים אם היו כאלה במדינת ישראל (אריאן, 2009). נתונים אלה מראים כי המנהג מקובל, מבוסס ומובן מאליו, וכי גם אם תתקיים האפשרות לבחור בנישואין אזרחיים, יבחר הרוב המכריע של צעירי ישראל בדגם כלשהו של נישואין דתיים ולא יותר על הטקס הנלווה למעמד החדש. השלכותיו של טקס הנישואין הן לא רק על הזוג הנישא, אלא גם על המשפחה הרחבה ועל מעגלים חברתיים-משפחתיים רחוקים יותר, שכן נוסף על המשמעות החברתית של טקסי החתונות, הם בעלי משקל בלתי מבוטל בכלכלה ובצריכה בחברה הישראלית, וההוצאות הכרוכות בעריכת טקסים אלה עלולות להשפיע על משק הבית של הזוג הצעיר לשנים רבות.

ישראלים בני עשרים פלוס, ה"יוצאים לחיים" לאחר השירות הצבאי, נדרשים להתמודד לראשונה עם בחירות עצמאיות. עד כה הותוו עבורם מסלול חייהם: הלימודים בתיכון, השירות הצבאי ואף "הטיול הגדול" בחו"ל לאחר השחרור מן הצבא. עתה הם נאלצים לקבל החלטה אינדיווידואלית ולהביא בחשבון את מחירה ואת השלכותיה. ההתמודדות עם המצב החדש יוצרת אצלם בלבול, חוסר ודאות, ניידות ושינויים מהירים. לדוגמה, במחקר שנערך אך לאחרונה בתחום בחירת הלימודים האקדמיים, העידו יותר מ-90% מהסטודנטים שהם התקשו לקבל החלטה באיזה מוסד ללמוד ובאילו חוגים ומגמה לבחור, ו-30% שינו את בחירת מגמת לימודיהם במהלך הלימודים (אמיר, 2014).

כשם שהצעירים מתקשים לבחור בין ריבוי אפשרויות בתחום הלימודים, כך הם מתקשים גם בבחירת קשריהם הזוגיים. מאפיין זה בא לידי ביטוי ביצירת מערכות יחסים מקבילות עם דמויות שונות העונות על הצרכים המגוונים. למשל, דמות אחת, בן זוג או בת זוג בנישואין לכל החיים, אינה יכולה לתת מענה למגוון התשוקות, ועל כן אף לאחר הנישואין יש המתמידים בקשרים מתמשכים עם דמויות נוספות, גברים כנשים. למשל, ידידים בני אותו מין - ידידות בין נשים לצורכי "דברים שנשים אוהבות לעשות" וידידות בין גברים לשם מימוש

"בילויים של גברים". סביר להניח שההתמקדות בבן זוג אחד או בבת זוג אחת וההחלטה להתחייב בקשר נישואין נובעות מהיעדר אורך נשימה ומהרצון לסיים את ייסורי ההתלבטות. הקושי של דור המבוגרים צעירים להתמודד עם הצורך בבחירה מעלה את השאלה מדוע הם בכל זאת מתחתנים; לשם מה להינשא כאשר קיימות דרכים לגיטימיות אחרות למימוש חיים משותפים? שאלה זו, המערערת על המובן מאליו, עומדת הן לעיני המתחתנים הפוטנציאליים והן לעיני חוקרי תופעת הנישואין.

על היקף שיעור הנישואין ניתן ללמוד מנתוני הלמ"ס שהתפרסמו לרגל יום המשפחה בפברואר 2015 (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2016). בשנת 2014 היו בישראל כ-1,694 אלף זוגות. רוב הזוגות בישראל (כ-95%) הם זוגות נשואים. יתר הזוגות, כ-88 אלף זוגות, הם בני זוג החיים יחד אך אינם נשואים זה לזה, כ-84 אלף מהם זוגות יהודים. בשנת 2014 נישאו בישראל 51,271 זוגות. מהם 96% התחתנו בישראל בבתי דין המוסמכים לעריכת נישואין. משכבת הגיל 21-30 נישאו בשלוש השנים האחרונות כ-75,000 זוגות. (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014). לפיכך נבחן מדוע למרות קיומו של מגוון אפשרויות לקשרים בין-אישיים, המבוגרים צעירים בוחרים להתחתן.

כיום גיל הנישואין הממוצע בישראל לנישואין ראשונים הוא 28 לגברים ו-26 לנשים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2014). קיימות סיבות "טובות" להתחתן ולמסד באופן זה קשר של זוגיות. החתונה מתקיימת במקרים רבים לא דווקא מבחירת "האחד והיחיד", אלא משיקולים מעשיים יותר שאינם תמיד במודע, כגון הלחץ להוליד ילדים, "השעון הביולוגי המתקתק" (המופנה כלפי נשים), הצורך להתבסס כלכלית בין השאר מ"רווחי החתונה", הרצון להיות "כמו כולם" והרצון לרצות את ההורים ואת הקרובים. אפשר להינשא בטקס צנוע על מדרגות הרבנות, אך קיימות סיבות "טובות" לערוך מסיבת כלולות: החתונה היא כף, אפשר להרוויח כסף מעודפי המתנות ביחס להוצאות, מקבלים מתנות, האני העצמי נמצא במרכז במסיבה ובטקס ואין עוד אירועים במחזור חיי אדם שהם משמעותיים כל כך כמו החתונה.

עם זאת, לקבוצת גיל זו (בני 21-30) יש גם כמה סיבות "טובות" לא להתחתן או לחשוש מהמעבר לזוגיות: הלגיטימציה שהמשפחה נותנת לעצמאות היחיד וההתערבות המינימלית של ההורים מאפשרות לעמוד בלחצים להינשא; העלייה בתוחלת החיים מאריכה את השלבים הראשונים בבגרות ודוחה את מועד

הנישואין; והלגיטימציה למגורים משותפים ללא נישואין, הקיימת בקרב פלגים מסוימים בחברה החילונית. כתומאה מכך, נוהג המגורים המשותפים ללא נישואין (זוגרים) מתפשט בקרב המעמד הבינוני-גבוה החילוני העירוני, ונראה כי שיעורו עולה בהתמדה. נתוני הלמ"ס משנת 2013 בנוגע לגברים ולנשים בני 20-29 שחיו עם בני זוג, מלמדים כי 14% מהגברים ו-10% מהנשים לא התחתנו (אלמוג ואלמוג, 2015). בחברה החילונית הקשר המסורתי ההיסטורי בין יחסי מין לבין נישואין הולך ומתנתק: ערך שמירת הבתולים התערער, ויחסי המין מתקיימים גם לפני החתונה. רק במגזר הדתי על פלגיו מקפידים לשמר את קשר זה.

קפלס, פרסטנברג, קאר ונפוליטנו (Kefalas, Furstenberg, Carr & Napolitano, 2011) בדקו מאפייני נישואין של מבוגרים צעירים באוכלוסיות עירוניות וכפריות בארצות הברית, והבחינו בשני דגמי נישואין: "נישואין טבעיים" ו"נישואין מתוכננים". דגם הנישואין הטבעיים נפוץ בחמישית מן הזוגות הנשואים שנבדקו בארה"ב. מִאֲמָצִי דגם זה מתגוררים בדרך כלל באזורים הכפריים, הם בני מעמד בינוני-נמוך ונמוך, טרודים בתחרות בשוק העבודה הפוסט-תעשייתי וברכישת מקצוע. הם מוכנים להיכנס לקשר זוגי מחייב בנישואי בזק בגיל צעיר בלי לחוות חיי רווקות ולהתמודד עמם. בדיעבד חלקם מתחרטים על כך כי לא היו בשלים לנישואין. ה"טבעיים" הם ממשיכייהם של דפוסי הנישואין בדור המתחתנים של שנות ה-60 וה-70 במאה ה-20. הם רואים בנישואין ובמחויבות הנלוות אליהם דבר טבעי, לא מודע ולא מכוון.

המאפיינים של "המתכננים", אלה המאמצים את הדגם השני, שונים משל "הטבעיים". הם עירוניים, משכילים ובני המעמד הבינוני-גבוה והגבוה. משום שהם תופסים את יצירת הקשר הזוגי המחייב כסממן של בגרות, ומשום ששלבי הבגרות מתארכים ומשתהים, הם דוחים את הקמתו של משק בית עצמאי ואת הנישואין. בני העילית והמעמד הבינוני עסוקים תקופה ארוכה הן ברכישת השכלה והן בחיפוש אחר יציבות בשוק העבודה. הם מקיימים קשרים אינטימיים אך לא קבועים עם כמה בני זוג או חווים מגורים משותפים עם בן זוג אחד. הם מעוניינים להיות מיושבים בדעתם לפני הנישואין, ולדעתם צמיחה אישית ובגרות ראוי שיתממשו לפני הנישואין. גורמים כמו מחיר הדיור הגבוה, הדרישות לסיום תהליך ההשכלה, קשיי שוק העבודה והקשר החברתי מאפשרים לצעירים ליהנות ממנעמי הנישואין בלי המחויבות שבצדם, גורמים להם להיות זהירים בהחלטתם לשנות את הסטטוס המשפחתי שלהם. אפילו לידת ילד משותף אינה דוחפת אותם בהכרח למשרדי רישום הנישואין. הם חשים שעליהם להשהות ככל

האפשר את ההחלטה להינשא כדי לוודא שבחרו בבני הזוג הראויים וכדי להבטיח יציבות בנישואין. הנישואין מתקיימים רק לאחר שנבחנו היחסים, הושגו מטרות מקצועיות ואישיות, וכל אחד מבני הזוג הגיע לבשלות של המערכת הקוגניטיבית המאפשרת השלמה עם ויתור על הגשמת חלק מן המטרות האישיות בתמורה לקיום חיי שותפות במסגרת מחייבת של נישואין. התנהגות זו מפתיעה שכן היא מנוגדת למעמדה הבלתי מעורער של "האוטופיה הרומנטית" בחיים המודרניים (אילוז, 2002). "המתכננים", כמו גם "הטבעיים", לא ציינו כי אהבה, התאהבות או תשוקה היו הגורם החשוב ביותר לנישואין. ה"טבעיים" רואים בנישואין סממן לבגרות, ולעומתם ה"מתכננים" רואים בבגרות תנאי מוקדם לנישואין.

בישראל דגם הנישואין של המבוגרים צעירים הוא מעין דגם ביניים - בין ה"מתכננים" ל"טבעיים". הם נישאים כי זוהי ברירת המחדל, בבחינת המובן מאליו. הם שקולים ומחושבים בבחירת בן הזוג ובעיתוי מועד הנישואין. יוצאים מגדר דפוס זה הם שניים: אלו שבחרו באורח חיים המאפיין את "מדינת תל-אביב", הדומים יותר ל"מתכננים"; ואלו החיים בפריפריה המסורתית יותר, המתקרבים לדגם ה"טבעיים". הרצון לפיתוח קריירה, להתפתחות אישית ולקבלת אחריות הוא מן השיקולים לקביעת גיל הנישואין. אף שהשאיפה לעצמאות כלכלית היא גורם מרכזי נוסף, מרבית הזוגות בני המעמד הבינוני ממשיכים להיעזר כלכלית בהוריהם באופן זה או אחר גם לאחר מיסוד משפחה חדשה. תקופת המורטוריום הישראלית - בין הלימודים בתיכון, לבין השירות הצבאי, עבודה מזדמנת ו"הטיול הגדול", הלימודים הגבוהים ורכישת מקצוע- מאריכה עוד יותר את מועד ההחלטה לממש את הנישואין.

סדרת הטקסים בדרך לטקס הכלולות

מימוש ההחלטה להינשא שיאו בטקס המציין את המעבר לסטטוס המשפחתי החדש. אולם לפני ה"אירוע" חווים החתן והכלה, ביחד ולחוד, סדרת טקסים מקדימים הסוללים את הדרך ל"גרנד פינאלה": הצעת נישואין, מסיבות רווקים ומסיבת רווקות, מסיבת מקווה לכלה, מסיבת חתן לזוג וכן שבת חתן.

הטקס הראשון בסדרה הוא הצעת הנישואין. לא עוד אירוע אינטימי בין בני הזוג, אלא הפקה של החתן (ברוב המקרים) שכרוכים בה שאיפה למקוריות, תעוזה ושיתוף פעולה עם חברים בהונאת הכלה כדי להפתיעה. הנוסע בכביש הארץ עשוי להבחין בכתובת "xxx התינשאי לי?" על גשר להולכי רגל החוצה את הכביש, על קיר בניין או בשולי אתר טבע, בשיעור משותף באוניברסיטה

או באירוע באמצעי התקשורת המצולם לצרכים אחרים. דרך מקובלת אחרת, אינטימית יותר, היא יוזמה של החתן להזמין את המיועדת לבילוי בארץ או בחו"ל ולהציע לה נישואין בארוחת ערב רומנטית ואינטימית ששיאה בהענקת טבעת יהלום ובכריעה על הברכיים, כפי שלמדו מצפייה בסרטים אמריקניים ואירופיים.¹ אלמוג ואלמוג מציינים כי הצעת הנישואין חייבת להיות רומנטית, יצירתית, תיאטרלית, ייחודית וחד-פעמית. כך גם החתונה. לדעתם, היא משקפת בין השאר את הילדותיות, את הרצון לשתף, את הרצון לעמוד במרכז תשומת הלב ואת האקסהיביציוניזם של הדור הזה (אלמוג ואלמוג, דור ה-Y, 2015). מרכיב חשוב בהצעה הוא ממד ההפתעה, כלומר הצעה של בן הזוג או של בת הזוג (ועכשיו מתפתח דפוס הצעה של בת הזוג לבן זוגה) המוצעת בזמן ובמקום לא צפויים. מארגן ההפתעה עומד במרכז במידה רבה על חשבון המופתע, שהיה אמור להיות במרכז החוויה. המעמד האינטימי של ההצעה למסד קשר זוגי בין בני זוג הופך לדרמה פומבית המתפרצת אל המרחב הציבורי ומשתלטת עליו.

אחרי ההיענות של הכלה (או החתן) להצעת הנישואין, הטקס הבא בסדרה הוא **מסיבת ה"חינה"**. אף שמקורו של טקס זה בקהילות יוצאי תימן, המזרח התיכון וצפון אפריקה, אימצו אותו גם זוגות אשכנזיים הרואים בו הזדמנות נוספת לציין בטקסיות את ההתקשרות ביניהם ולקבל מתנות. טקס זה, שבאופן מסורתי היה נהוג לקיימו במסגרת אינטימית ומצומצמת של המשפחה המורחבת במרחב של הבית הפרטי או הגינה, הפך ל"אירוע" המתקיים כיום באולמות רחבי ידיים ובניהול של אמרגני חינה מקצועיים, הדואגים ללבוש, למאכלים, לזמרה ולריקודים המסורתיים האופייניים. אורחי החינה מעניקים לבני הזוג חפצים כמתנות, כגון תכשיטים וכלי בית.

מסיבות רווקות, הנערכות בנפרד לחתן ולכלה בהשתתפות החברים מאותו מגדר, הפכו בקרב המעמד הבינוני חילוני לחלק בלתי נפרד מהדרך לטקס הכלולות, והן כמעט הכרח היוצר ציפיות אצל החברים המארגנים אותן. תכליתן להתענג על ימיהם האחרונים של החתן והכלה כרווקים. מקור משמעותן בהתייחסות לנישואין כאל שלילת חופש מיני ואחר, כאל סוף תקופת ה"פאן" וכאל תחילתה של מחויבות לזוגיות, לאחריות ולבלעדיות יחסי המין זה עם זה. הגברים מתארגנים לערב או לסוף שבוע סוער של שתייה ואכילה במועדון או בבית פרטי, עם רקדנית בטן או בלעדיה, תוך הבלטה והפגנה של התנהגות ילדותית, משוחררת, בלתי אחראית המלווה ברמזים מיניים ניכרים. למסיבת הרווקות של

1 מנהג הענקת טבעת יהלום באירופה ובאמריקה הומצא והונע על ידי יוזמה כלכלית של חברות כלכליות המוכרות יהלומים, והוא הוטמע כחלק ממסורת רבת שנים.

נשים דגמים מספר: יש הבחורות בחיקוי הדגם של מסיבת רווקים גברית, אם כי בדרך כלל הרמיזות המיניות בוטות פחות; יש הרואות בכך הזדמנות לחזק את הזהות הנשית, להעניק לכלה לעתיד מניסיון חייהן המצטבר ולהעמיד במרכז את האימהות ואת הנשיות.

לדרישת הרבנות האורתודוקסית, על הכלה "להיטהר" לפני החתונה, כלומר עליה לקיים את מצוות הטבילה במקווה. בניגוד לדור או שניים בעבר, שבהם התנגדו הכלות החילוניות לטבול במקווה ועשו הכול כדי להימנע מכך, היום כלות חילוניות נענות ברצון לדרישה זו. הן רואות בה הזדמנות לחיבור לזהותן היהודית (לא בהכרח למילוי מצוות) והזדמנות לחגיגת נשים נוספת. הכלה מלווה למקווה באמה, בקרובות משפחה ובחברותיה הטובות ביותר, והן עורכות לה קבלת פנים ומשתה צנוע במקווה לאחר צאתה מהטבילה.

יום לפני טקס החתונה שוהים בני הזוג בחדר במלון או בצימר ששכרו מראש, הסמוכים למקום האירוע. שם ישוה גם בליל הכלולות. ביום החתונה החל מהבוקר עוברים בני הזוג (בנפרד) טקסי הכנה לטקס החתונה. אלה כוללות "יום פינוק והכנה לחתונה" לכלה ולקרובותיה במכוני יופי המתמחים בכך: לבישת השמלה, איפור ותסרוקת בד בבד עם ארוחה טובה, מסג' ומנוחה המסייעים להן להירגע לקראת האירוע המלחיץ.² נוהג זה מסייע בהתארגנות לפני הטקס, מאפשר ניתוק מסורתי בין החתן לכלה ביום כלולותיהם ומכניס את הכלה בהדרגה לתפקיד ה"מלכה ליום אחד" על ידי צריכה של מותרות שבימים רגילים אין היא צורכת.

החתן מתארגן לטקס בסיוע חבריו, ובמכונית מקושטת מגיע למכון היופי לקחת את הכלה למסע של צילומים באתרים קבועים (מול השקיעה בים, בחיק הטבע, בנוף מרהיב וכד'). צילומים אלה ישתלבו בסרטון שיכינו צלמי הווידאו שמתעדים את החתונה, נוסף על אלבום תמונות הסטילס המעוצב או במקומו. הזוג יציג אותם לראווה בביקורים של בני המשפחה והחברים לאחר החתונה. שדרוג עכשווי של הסרטון הוא הפקת סצנות צילום שבהן החתן והכלה, לבושים בבגדי חתונה, מתפרעים ומשליכים צבע ובוץ זה על זה או הורסים בדרכים אחרות את בגדי החתונה. כמובן, אלו לא בגדי החתונה האמיתיים שילבשו באירוע עצמו. הרס בגדים שנרכשו בעלות גבוהה רק למטרת השחתתם הוא פן נוסף בהצגת ה"אני עשיר כול יכול שיכול להרשות לעצמו" המאפיין את מסיבות החתונה. פן זה מתבטא בעיקר בהגזמה בכמות האוכל ובמגוון שלו, עד כי איש אינו מסוגל

2 המשימה של הכלה, של אמה ושל חמותה להיראות במיטבן כוללת דיאטה להרזיה, טיפולים קוסמטיים דרסטיים (ניתוחים, שאיבות שומן וכיו"ב), עד כי עובדת סיעוד זרה בישראל שאבחנה את התופעה שאלה האם מדובר ב-Jewish tradition.

לאכול את כולו ולעכלו. אי אפשר שלא לראות בנוהג הצריכה המופרזת וריאציה של תחרות הפוטלץ³ האינדיאנית שתכליתה לקבוע מי מהמתחרים הם בעלי המשאבים הרבים יותר. לשם כך נערכת תחרות של הרס חפצים הממחישה את יכולתו של כל צד להרשות לעצמו לא רק לייצר את החפצים אלא גם להשחיתם.

צעידת בני הזוג במסע הטקסים בדרך לחתונה עשויה לשמש אבן בוחן לאיתנות יחסיהם והכנה לדרמה הגדולה ביותר בסופו של המסלול. קבלת ההחלטות הנדרשת לעצם קיומו של כל אחד מהטקסים בדרך לחתונה - גיבוש אופיו ורשימת מוזמניו - מחייבת פשרות, שיתופי פעולה, התמודדות עם לחצים משפחתיים והבנה שאלה גם יידרשו מהם כזוג בחייהם המשותפים בעתיד. על כן, עבור המבוגרים הצעירים שטרם צברו ניסיון רב בפוליטיקה של הזוגיות בפרט ושל קואליציות קבוצתיות אחרות בכלל, הטקסים הללו הם מכינה לעתיד.

דפוסי טקס הנישואין

מרבית הישראלים בוחרים לערוך טקס נישואין בצורתו המסורתית. "בסקר שבדק זוגות שהתחתנו בשנת 2012 נמצא ש-83% מהזוגות ערכו חתונה מסורתית-דתית כשרה. כל השאר התחתנו בחתונה רפורמית או בחתונה אזרחית או ערכו הסכם ממון אצל עורך דין" (אלמוג ואלמוג, 2015). כאמור, הטקס מסמן נקודת מפנה משמעותית בזרם החיים ומערב נוסטלגיה, רגש וזהות אישית ואתנית. האחיזה בדפוס המקובל והשמרני מאפשרת לתת ביטוי לסממנים אלה, ובהיותו קבוע ומוכר הוא נוסך ביטחון ורוגע במשתתפים הצופים במצופה: צורת העמידה, סדר הטקס, הטקסט והפרקטיקות הנהוגות ששיאן בשבירת הכוס (קורן, 2011). לעומת זאת, מבוגרים צעירים חשופים להלכי רוח, לאופנות, לדעות ולאידיאולוגיות אשר טקס הנישואין המסורתי סותר או שאינו נותן להם ביטוי הולם. האימוץ של גישות פמיניסטיות, דחייה עקרונית של שליטת הרבנות האורתודוקסית בטקסי מעברי החיים, אי היכולת להינשא בנישואין דתיים - כל אלה עשויים להביא לבחירה בעריכת טקס לא רבני או רבני מתון.

זהותם האתנית, מעמדם המשפחתי וגורמים אחרים מביאים זוגות לדחות את הטקס הדתי המסורתי.³ האלטרנטיבות לטקס הנישואין הן ויתור מוחלט על טקס יהודי ובמקומו עריכת הסכמים משפטיים או נישואין אזרחיים בחו"ל. אפשרות נוספת היא למתוח את גבולות הטקס המסורתי ולצקת בו צורה ותוכן

3 מאות זוגות שמעמדם המשפטי-הלכתי אינו מאפשר להם להינשא בארץ, נאלצים או רוצים לנסוע לחו"ל כדי להינשא ומשלמים עשרות אלפי שקלים כדי לממש את הזכות הבסיסית בחיי כל הצעירים בעולם - הקמת משפחה בעלת מעמד משפטי הולם.

שונים. הטקס מעוצב כך שהוא משקף את אישיות בני הזוג ואת עולמם מבלי לזנוח את המרכיבים המהירים אותם לעברם. הצורך בעיצוב אישי של הטקס מתבהר על רקע נטיותיהם של מבוגרים צעירים לחדד את החד-פעמיות ואת הייחודיות של זהותם האישית. חלקם בוחרים בטקס מסורתי שמנהלים רבני עמותת "צוהר" או רבנים שקיבלו על עצמם את רוח הארגון. הללו מתחברים טוב יותר לתפישותיהם ולרגשותיהם של צעירי דור ה-Y החילוניים, והם משתדלים לשוות לטקס הנישואין אופי עדכני יותר וצעיר ברוחו. התמורה בסגנון הטקס אינה בשינוי המתכונת ההלכתית, אלא בתוספות ובאלתורים ברוח פלורליסטית ובתיבול של הומור עממי. בני הזוג רוצים שהחתונה תהיה לא רק מקורית, אלא גם "קולית" (אלמוג ואלמוג, 2015); על עיצוב מחדש של הטקס המסורתי ראו קורן, 2011). יותר ויותר נשים וגברים בעלי מודעות פמיניסטית חשים אי-נוחות מטקס הנישואין במתכונתו המסורתית משום שיש בו ביטוי לאי-שוויון מגדרי, בעיקר בתפיסת האישה כרכוש העובר מאביה לבעלה ובהשלכות המעשיות והטקסיות שיש לכך בטקס הגירושין. החתונות שעורכים רבנים רפורמיים וקונסרבטיביים מספקות מענה לשילוב של יהדות מסורתית עם דגשים המותאמים לרוח הזמן, אך הרבנות הראשית אינה מכירה בהן כטקס רשמי. אפשרות אחרת היא קיום חתונה יהודית-חילונית שעורכים מנחי טקסים שהוכשרו לכך ברוח הרואה את היהדות כתרבות יותר מאשר דת. חתונה כזו עולה בקנה אחד עם הנטייה של מבוגרים צעירים לאמץ זרמים "רוחניים" מתוך שלל אפשרויות בגיבוש הזהות האישית, בעיקר בשל ההשפעה שיש למסעות החיפוש העצמי במזרח הרחוק.

בשנים האחרונות מתגבש דפוס של חתונה חברתית, הבא להתריס כנגד הראוותנות וההגזמה של הפאר בחתונות המקובלות ולהציע אלטרנטיבה סביבתית, בת-קיימה וצנועה. בחתונה החברתית תורמים האורחים, ידידי הזוג ובני המשפחה, את תרומתם הייחודית להפקת הטקס, בין שבהכנת תבשילים ובין שבצילום האירוע, במוזיקה או בקישוט. משום כך בחתונה חברתית לא נהוג שהאורחים מביאים מתנות כסף וחפצים.

אורחות הנישואין והתמורות בחברה הישראלית

החתונה היא סיפור קטן אך גדוש, שבכוחו להאיר את התמונה הפנורמית הרחבה של החברה הישראלית בהיבטים שונים - קטגוריית הגיל מבוגרים צעירים, אופי היחסים השוררים בין חבריה, מקומם של אירועים אישיים בהיבטים הטקסיים של החיים החברתיים והתרבות הישראלית במגזריה השונים.

אורחות החתונה בקרב דור המבוגרים הצעירים, בעיקר בני המעמד הבינוני החילוני הישראלי, מאירות פנים מסוימות של החברה הישראלית ושל התרבות הישראלית בנות הזמן ומדגישות את התמורות שחלו בהן בעשורים האחרונים. למרות הגיוון הרב בחברה הישראלית אומץ טקס החתונה בקרב שכבות אוכלוסייה מגוונות - בני מעמדות חברתיות כלכליים שונים, קבוצות אתניות נבדלות, חילוניים, מסורתיים ודתיים. הזיקה למסורת היהודית, גם מצד האוכלוסייה החילונית, בשילוב הכוח הבלתי מבוטל של המסגרת המשפחתית בחברה הישראלית והאוניברסליות של המשפחה בעולם, מסבירים את שכיחותה של תופעת החתונה בישראל למרות הגיוון שבה. עם זאת, ראוי להעיר כי תיאור אורחות הנישואין כפי שמופיע במאמר זה אינו כולל אוכלוסיות ייחודיות, כגון עניים מרודים או חרדים קנאים, המקיימים אורחות נישואין אחרים. העניים אינם יכולים להיכנע לצו השעה של האופנה הקיימת בנוהגי טקסי הנישואין, ואילו החרדים אינם מעוניינים להיכנע לו. החרדים מקיימים טקסים שדפוסיים מבטאים את מעמדם בתוך החברה החרדית; למשל, טקס נישואין רב-משתתפים במשפחות רבנים ידועים ואדמו"רים או טקס צנוע במשפחות חרדים מרובות ילדים. אורחי החתונה נוהגים להביא את ילדיהם, קטנים כגדולים, להתכבד בכיבוד צנוע ולהגיש לחתן ולכלה חפץ כמתנה, בדרך כלל פריט יודאיקה. בחתונת חרדים מקבלים האורחים הצעירים, חבריו לישיבה של האברך שמתחתן, יחס מיוחד. הם מוזמנים כדי למלא תפקיד - לשמח חתן וכלה. אין מצפים מהם להביא מתנות ומקצים להם שולחן כיבוד צנוע המיועד רק להם.

אם כן, טקס החתונה הוא שיאה של דרמה חברתית שבה מעורבים רגשות, אינטרסים אישיים ואינטרסים קבוצתיים, נדיבות וחשבונאות, הוצאות והכנסות (אבוהב, 2013). הוא מציג בתמצות מאפיינים אנושיים אוניברסליים, ובה בעת מצביע על תכונות ייחודיות לחברה הישראלית. באופן שאינו מובן מאליו, טקס החתונה מטשטש הבדלים של עדה ושל מעמד בקהילות אתניות שונות ובמעמדות חברתיות שונים - מהנמוך ועד הבינוני-גבוה. כמעט כל הזוגות הנישאים מקיימים טקס חתונה כלשהו המוצע בתוך סל אפשרויות בלתי מוגבל, כביכול, של הדרכים לציון מעבר שלב במעגל החיים.

הנוהג הנפוץ בימינו - העצמת החתונה באמצעות סדרת טקסים מקדימים ובאמצעות הגדלת ההשקעה במסיבה עצמה - שונה מהדפוסיים הטקסיים שהיו מקובלים בעבר. בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה שימשו החגים הלאומיים והדתיים עוגן של משמעות עבור היחיד. חגים מחזוריים בלוח השנה היהודי צוינו באופן טקסי על פי מסורות יהודיות שהיו קרובות ללב חלק הארי

של החברה. במגזרים שהגדירו עצמם כחילוניים מובהקים, הופשטו המועדים והחגים מגווניהם הדתיים והתמלאו בתכנים ערכיים וסמליים חדשים. בימינו החברה הישראלית חומרנית, נהנתנית וסולידרית פחות. היא צועדת לכיוון של אינדיווידואליזם והפרטה מצד אחד, ומצד שני קוסמופוליטיות ואימוץ דפוסי תרבות מתרבויות אחרות. בתוך המגזר הדתי מתעצמים ההבדלים בין הדתיות האורתודוקסית המתחזקת לבין הדתיות המודרנית. המועדים המשמעותיים עבור היחיד והמשפחה הם אלה המדגישים את שלבי המעבר במחזור חיי אדם ואת הישגיהם של יחידים. מועדים, טקסים וחגים מלווים בדרך כלל בהיבטים רגשיים המבוטאים באוכל ובהענקת מתנות. לכך נלווים גם התנאים החומריים והחברתיים המשתנים.

הפרשנות הקלסית לפומביות של טקסי מעבר אישיים היא ההכרזה קבל עם ועדה על שינוי הסטטוס המשפחתי של היחיד, שינוי המעמד מרווק לנשוי ובעל משפחה. מבחינה זו ניתן לראות בטקס הנישואין של היום מעין אישור ולא חניכה. אין הוא מבטא סף כניסה למצב אישי חדש, אלא אישור למצב קיים - הזוג כבר חי יחד במגורים משותפים, לעתים גם הולידו ילד אחד או יותר. מסיבת החתונה מקבלת היום מעמד של האירוע המשפחתי-אישי המשמעותי והגדול ביותר. התמורות קשורות בירידה באוריינטציה המשפחתית ובעלייתו של אתוס הזוגיות, ובהתאם לכך נתפסת החתונה כאירוע אישי של בני הזוג. ילדות קטנות החולמות על דמותן ככלה בחופתה, מוזנות מן הפנטזיות שבסרטי טלוויזיה וממסיבות החתונה שהן משתתפות בהן במהלך חייהן, לעתים כשושבינות. הדרמה, האישה כדיווה, כמלכה ליום אחד, כנסיכה או כל תואר אחר שהיא עשויה להתאוות לו הם מיצויה של החוויה. אופי טקסי החתונה היום מסיט את המסר מהודעה בציבור על הזוג החדש אל התגשמות חד-פעמית של חלום פנטסטי של נערה ההופכת לאישה נשואה. לא עוד אהבה וזוגיות לעד המוצהרות בפומבי, אלא שרשרת אירועים המגיעים לשיאם בהדרגה באירוע החתונה (עוד על היבטי המגדר בסוגיה זו ראו טריגר, 2012, עמ' 65).

ראוי להעיר כי קיום הנישואין המובן מאליו בחברה הישראלית אינו מייצג את המצב בעולם הרחב. על פי פרסטנברג, החוקר את המשפחה ואת הנישואין באופן השוואתי, שינויים דמוגרפיים בעולם מצביעים על התרחשותו של "המעבר הדמוגרפי השני" (The second demographic transition), שבמסגרתו מתרחשים שינויים משמעותיים בתחום המשפחה והנישואין (Furstenberg, 2014). פרסטנברג מצביע על התרחבות הפער בנושא הקמת המשפחה, בייחוד בנוגע לעיתוי לידת הילד הראשון, בין מעמדות שונים במדינות בעלות כלכלה

מפותחת. בישראל כיום, למרות הקיטוב הכלכלי-מעמדי בחברה, יש דמיון רב בין שדרות החברה בנוגע לעיתוי הנישואין ולהקמת המשפחה. יהיה מעניין לבדוק אם דורות המבוגרים צעירים הבאים יתמידו לדבוק בדפוסי הנישואין של הוריהם או שגם אצלם יורגש המעבר הדמוגרפי השני.

סיכום

בקרב שכבות ומעמדות חברתיים כלכליים שונים בחברה הישראלית היהודית בת זמננו רוב הצעירים מתחתנים ועורכים טקסים דומים. המבוגרים הצעירים מקימים משפחות ומציינים זאת באמצעות סדרת טקסים המובילה בהדרגה לשיא - טקס הנישואין. הדרמה החברתית שהטקס מייצר מבטאת את הדגש המושם בחברה הישראלית על צרכנות, על אתוס האינדיווידואליזם ועל הישגיו של הפרט. חשיבותם של הטקסים האישיים עולה עם השנים, בעוד שמקומם של המועדים והחגים הלאומיים והדתיים פוחת והולך. אורחות טקסי הנישואין מבטאים גם את הנטייה לנסות ולטפס במעלה הסולם החברתי ששלביו הם יכולת כלכלית מופגנת, גם אם יש צורך בהלוואות לשם כך, ויצירת חוויה שתיחרט בזיכרונם של האורחים לשנים רבות.

מקורות

אבוהב, א' (2013). מתנה לחתונה - כרטיס כניסה לאירוע או נדיבות? אינטרסים, רגשות, הדדיות. **עיונים בחקר התרבות**, 2, 185-163.

אילוז, א' (2002). האוטופיה הרומנטית: בין אהבה לצרכנות. חיפה: אוניברסיטת חיפה וזמורה-ביתן.

אלמוג, ע' ואלמוג, ת' (2015). דור ה-Y בישראל: דו"ח מחקר. אוחר מתוך <http://www.peopleil.org/book.aspx?bId=7>

אמיר, ת' (2014, פברואר). בחירת מסלול לימודים באקדמיה. הרצאה ביום עיון על מאפייני דור ה-Y, אוניברסיטת חיפה.

אריאן, א' (2009). יהודים ישראלים - דיוקן: אמונה, שמירת מסורת וערכים יהודים ישראל. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2014). משפחות בישראל - נתונים לרגל "יום המשפחה". אוחזר מתוך http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201411025.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2016). משפחות בישראל - נתונים לרגל "יום המשפחה". http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201611030.

טריגר, צ' (2012). בהחלט הייתם צריכים: מבט חוזי על תרבות מתנות החתונה בישראל. עיוני משפט, כ"ב(1), 96-51.

קורן, ע' (2011). הרי אתה מחודש לי: מגדר, דת ויחסי כוח בטקס הנישואין היהודי. ירושלים: מאגנס.

Furstenberg, F. F. (2014). Fifty years of family change: From consensus to complexity. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 654, 12-30.

Kefalas, M. J., Furstenberg, F. F., Carr, P. J., & Napolitano, L. (2011). "Marriage is more than being together": The meaning of marriage for young adults. *Journal of Family Issues*, 32, 845-875.

"מלח הארץ": בין מבוגרים לצעירים; בין אזרחות רפובליקנית, ליברלית ואתנו- לאומית; ובין פוליטיות לא-פוליטיות*

נטע ארנון שושני

במאמר זה אתחקה אחר התחושות האזרחיות של מבוגרות-צעירות ומבוגרים-צעירים מן ההגמוניה הישראלית, ואחר התהליכים האישיים והחברתיים אשר עברו עם המדינה ומולה, בתקופה שטרם המחאה החברתית ב-2011.

במחקר זה ראייתי נשים וגברים שגילם 35-36, אשר גדלו בעמדה חברתית הגמונית, ונתפסו כ"מלח הארץ" וכ"טובי בניה" בעיני עצמם ובעיני סביבתם. מתוך כך, קבוצה אזרחית זו תפסה עצמה כמייצגת וכמגשימה של אזרחות אידיאלית, ובהתאם הביעה ציפייה לעמדת בכורה אזרחית, פורמלית ונורמטיבית. אלא שלמרבה האבסורד, במקום לזכות בזכויות אזרחיות עודפות, שלהבנתה היא ראויה להן, היא חשה כאילו היא נתבעת מן המדינה לעוד ועוד חובות אזרחיות.

תחושה זו איפיינה בעיקר מבוגרות-צעירות ומבוגרים-צעירים ממעמד הביניים היהודי-החילוני, אשר נהנים מהון חומרי, תרבותי והשכלתי, המאפשר להם לנצל בצורה מיטבית את יתרונותיהם החברתיים - ברמה האישית. מיצוב זה יצר מחד גיסא את תחושת הנסיגה שחוו במיקומם האזרחי, ומאידך גיסא אפשר להם לכוון מחדש את הקשר בינם לבין המדינה, באמצעות סלילת נתיבים חדשים של אזרחות עוקפת מדינה. בדרך זו, כך קיוו, יחדשו את הנגישות אל תחושת ההגמוניה אשר נחמסה מהם, תוך הסתמכות על מודל אזרחי שאינו עוד מובן-מאליו, כי אם סובייקטיבי ונתון למשא ומתן תמידי.

* מאמר זה מבוסס על עבודת הדוקטורט שלי: "מקום, אזרחות, מעמד - סיפורי חיים של מחזור 91", בהנחייתן המסורה של פרופ' אורנה ששון-לוי ופרופ' עדנה לומסקי-פדר. אני מודה להן מקרב לב.

מבוא: טרום מחאה

חורף 2010. ההמונים טרם יצאו לרחובות בדרישה לצדק חברתי, אך בשיחות סלון ובמדידות התקשורתיות השונות כבר התרקמה תמונה חברתית של אי-נחת. פחות משנה טרם המחאה החברתית, אספתי סיפורי חיים של 52 בנות ובני¹ מחזור ג' (1991) מבית הספר האזורי ברמת הגולן. מבוגרות-צעירות ומבוגרים-צעירים אלו גדלו בצומת ייחודי המשלב בין שלוש עמדות ישראליות חברתיות דומיננטיות: הם שייכים לאוכלוסייה יהודית אשכנזית ילידת הארץ; התבגרו בספך הצינוי האידיאליסטי; והנם צאצאי ההגמוניה החברתית-כלכלית, משלוחותיה של ההתיישבות העובדת. מן הפן הסוציולוגי בנות ובני הקבוצה הם מקרה מבחן של ההגמוניה הישראלית על גלגוליה השונים, ולכן ביקשתי ללמוד מנקודת מבטם על שינויים שחלו בחברה הישראלית. מיקומם החברתי המורכב של חברות וחברי הקבוצה ייצר בקרבם תחושת אליטיזם אזורי וחברתי כצעירות וכצעירים, ומתוכו עלו ציפיות כלפי מערכת היחסים שלהם עם המדינה כמבוגרות וכמבוגרים.

דור ההורים הקים בשנות ה-60 וה-70 את יישובי רמת הגולן במסגרת חוזה אזורי רפובליקני שלפיו הפרט תורם לקולקטיב ומתוגמל על כך על-ידי המדינה. בעקבותיו, ציפו בנות ובני הדור השני להתיישבות למיקום מועדף, יחס מתגמל ועמדת בכורה אזורית מן המדינה. אלא שבניגוד להוריהם, התבגרו המרואיינות והמרואיינים בשנות ה-80 וה-90, שבהן היחסים בין המדינה לאזרחיותה ולאזרחיה עברו תהליכי ליברליזציה אזורית וניאו-ליברליזציה כלכלית. תהליכים אלה כללו נסיגה חלקית של המדינה מחובת אחריותה לביטחונם הסוציאלי של הפרט, בעוד שחובותיו כלפיה נותרו בעינם. לכן, למרבה האבסורד, במקום לזכות בזכות ראשונים כפי שראוי היה להם, להבנתם, חשו בנות ובני מחזור ג' כי דווקא מהם נתבעות עוד ועוד חובות אזוריות ללא תגמול הולם. מתוך כך, ביקשתי לשאול ולתאר: כיצד מתמודדת יחידה דורית הגמונית בנסיגה עם התחושה שהיא מאבדת את יתרונותיה החברתיים והאזרחיים?

המבוגרות-הצעירות והמבוגרים-הצעירים במחקרי תיאור כינון מחדש של הקשר בינם לבין המדינה, בהסתמך על מודל אזורי שאינו עוד הדדי ומובן מאליו, כי אם משתנה ונתון לפרשנות. באווירה זו של אכזבה נסללו נתיבים חדשים של אזרחות עוקפת מדינה: מדובר בסלילת נתיבים אזוריים חדשים, אשר ביקשו להשיב יתרונות המגיעים להם, לדעתם, ללא מעורבותה של המדינה

1 מחקר זה מביא את קולותיהם של נשים וגברים כיחידה דורית משותפת, ולפיכך הקפדתי להשתמש בשני המינים בכתיבתי עליהם.

שכשלה (או שחמקה) מלהעניק אותם. האזרחות העוקפת שאסקור התגלמה בויתור על תחושת השותפות האזרחית עם המדינה. במקומה, עד מחאת 2011 הופגנה פרקטיקה של א-פוליטיות כאקט פוליטי. הדור המבוגר-הצעיר, בנות ובני ההגמוניה החברתית-אזרחית הנסוגה, בחר במודע להימנע ממעורבות פוליטית מפלגתית ואזרחית, למרות שבעברו נטל בה חלק פעיל.

בהמשך המאמר אצביע על הנסיבות אשר הובילו את המרואיינות והמרואיינים שלי לסגת מן הפוליטיקה הממסדית, הפורמלית, ואטען כי מדובר בהימנעות אשר היא עצמה מייצגת פרשנות, עמדה ומעשה פוליטי. לאחר מכן, אראה כיצד צורת אזרחות זו מצאה ביטוי עם פרוץ מחאת קיץ 2011 ולאחריה, במערכות בחירות 2013 ו-2015.

רקע תיאורטי: בין אזרחות רפובליקנית, ליברלית ואתנו-לאומית

מערכת היחסים בין מדינת ישראל לאזרחית ולאזרח הישראלי נוצרה, התעצבה והשתנתה במפגש בין שלושה שיחים: שיח רפובליקני מקומי היוצר היררכיה אזרחית-חברתית לפי התרומה האישית והקולקטיבית של הפרט לחברה ולמדינת ישראל; שיח ליברלי אוניברסלי-שוויוני התופס את האזרחית ואת האזרח כנשאים וכנשאים של זכויות אזרחיות, פוליטיות וחברתיות, מעצם חברותם במדינה, וללא תלות בתרומתם לה; ושיח אתנו-לאומי אקסקלוסיבי שיוצר גבולות אזרחיים באמצעות חוקים ומדיניות, ומדגיש את הקשר שבין מדינת היהודים לאזרחיה היהודים (Shafir & Peled, 1998).

אלא שמשנות ה-80 ואילך, נסוג השיח האזרחי הרפובליקני בישראל, שלפיו אזרחות נמדדת על-פי מידת התרומה ל"טוב המשותף" (בדגש על ביטחון המדינה) - מולו התחזקו השיח הליברלי, שלפיו קודמת חובת המדינה ל"זכויות הפרט", וכן התחזקה הכלכלה הניאו-ליברלית, שבעטייה צומצמה והופרטה הרווחה החברתית שסיפקה המדינה. מהלכים אלו לא התרחשו באחת, אלא כתהליך של הפקרה. תחילה, התכרסמו זכויותיהן של קבוצות לא-אזרחיות (Inglehart, 1997). בהמשך, התרחבה הפגיעה לשולי החברה האזרחית - ולבסוף הגיעה אל מרכז. המבוגרות-הצעירות והמבוגרים-הצעירים במחקר, אשר חוו את השחיקה במחויבות המדינה לאורך התבגרותם, תיארו לפיכך פגיעה בתחושת האזרחות עצמה.

האזרחות נתפסה במקורה כמונח מודרני, כזה הנשען על הגדרות פורמליות, על הסדרים לגאליים ועל זכויות אוניברסאליות, ומייצר שוויון בהשתייכות ללאום, לקהילה ולתרבות (Marshall, 1950). בהתאם, הסטטוס "אזרחית" או "אזרח" נשא עמו אוסף של חובות וזכויות הן כפרט והן כחלק מן הקולקטיב, אשר התממשו בגבולות חברתיים וטריטוריאליים ברורים. גם הספרות המחקרית הקלאסית שעסקה בנושא האזרחות, הפרידה בין הרמה האזרחית הפורמלית, שקושרה לאזרחות לגאלית, לבין הרמה האזרחית הפרשנית, שהוצגה ביחס לחוסר באזרחות כזו ולשאיפה להשגתה (כגון מהגרי עבודה או פליטים).

אולם, כיום נדונה האזרחות (הן כמושג והן כמימוש) גם מתוך הבנה חדשה כי בעידן אינדיבידואלי מחד גיסא, וגלובלי מאידך גיסא - אין היא עוד בבחינת קבוע אובייקטיבי גם עבור קבוצות אזרחיות פורמליות-לגאליות. גבולותיה עמומים, והיא נתונה למשא ומתן ולהשפעה מצד האוכלוסייה, השוק והטכנולוגיה (Ong, 2006; Turner, 2001). מתוך הבנה זו, במחקר הנוכחי אני מסתכלת על תפיסות סובייקטיביות של אזרחות כפי שהן מתגלמות בחיי היומיום של האזרחית והאזרח, מנקודת מבטם.

מתודולוגיה ואוכלוסיית המחקר: בין מבוגרים לצעירים

המרואיינות והמרואיינים שפרסו את סיפורי חייהם בפני מהווים יחידה דורית, הן מבחינה טכנית (קוהורט של שנת לידה ומקום מגורים) והן מבחינה תוכנית (פרשנות משותפת להתנסויות ייחודיות וקולקטיביות באירועים היסטוריים משמעותיים). יחדיו, הם עונים להגדרתו של מנהיים (Mannheim, 1952) למושג "יחידה דורית": זוהי קבוצה מובחנת שהתעצבה מתוך זמן, מקום ומהלך חיים משותפים. סיפורי חיים הם כלי מתודולוגי הולם לחקר יחידה דורית שמקורה במחזור תיכוני אחד. הרקע המשותף מייצר אחדות של זמן, מקום ופרשנות תרבותית. כך מתאפשר מעבר קל, טבעי והגיוני בין אוסף הנרטיבים האינדיבידואליים לנרטיב הקולקטיבי. מחקר המחזור מבקש לשמש כמקרה מבחן לקבוצה תרבותית ספציפית, אך יותר מכך הוא מבקש להצביע על תהליכים חברתיים אשר מתרחשים בחברה הכללית ומשתקפים במחזור הנחקר.

במחזור ג' בבית הספר התיכון האזורי ברמת הגולן למדו 96 תלמידות ותלמידים, מתוכם 52 בוגרות ובוגרים התראיינו ומילאו טפסי פרטים אישיים (54% מן המחזור). רשימת המרואיינות והמרואיינים נלקחה מתוך ספר הסיום

של המחזור. הקשר עמם נוצר באמצעות רשתות חברתיות מגוונות: באינטרנט (דוגמת Facebook), מפה לאוזן, או דרך היכרות אישית - מכיון שאני עצמי בוגרת מחזור ה' (1993) של אותו בית הספר, חברתם לספסל הלימודים. כמותם, נולדתי להורים צעירים ממקימי ההתיישבות ברמת הגולן בשנות ה-70. סיפור חייהם הוא במידה לא מבוטלת גם סיפור חיי.

מתוך הראיונות והשאלונים עולה כי 20 מרואיינות ומרואיינים (כ-40% מן הראיונות) התגוררו בילדותם במועצה המקומית קצרין, אשר זכתה לכינוי "עיר הגולן", שכן הנה היישוב היחיד שאינו בעל מאפיינים כפריים מובהקים. שאר המרואיינות והמרואיינים הנם בנות ובני מושבים, כפרים או קיבוצים, בעלי אופי קהילתי, שיתופי וחקלאי ברמות שונות. כ-40% מן המשפחות שאינן מקצרין - עסקו בחקלאות. משפחות המוצא התאפיינו ברובן בהשכלה לא-אקדמית (כ-50% מהאימהות וכ-65% מהאבות היו בעלי השכלה תיכונית בעת שבנותיהם ובניהם למדו בתיכון) ובילודה גבוהה יחסית: 3.7 ילדים בממוצע למשפחה, בהשוואה לכ-1.9 ילדים בממוצע למשפחה יהודית בשנות ה-70 וה-80². רובם המוחלט של ההורים (אימהות ואבות) שירתו בצה"ל. המרואיינות והמרואיינים היו ברובם ילדים בכורים או שניים במשפחותיהם (מקום 1.6 במשפחת המוצא), בהתאם להיותם דור המשך לזוגות צעירים, מקימי ומיישבי רמת הגולן לאחר כיבושה במלחמת ששת הימים.

כיום, 10 מבין המרואיינות והמרואיינים גרים ביישוב שבו גדלו בילדותם, ובסך-הכול 18 (כשליש) נשארו לגור בצפון הארץ, הווה אומר מחיפה וצפונה. מעל 80% מהם בזוגיות קבועה, מעל 80% מהם היו הורים לילדים בעת הראיונות, ומי שטרם הביאו ילדים לעולם - הביעו ברובם שאיפה להקים משפחה. כמו הוריהם, רובם המוחלט (נשים וגברים) שירתו בצה"ל. מספר ילדיהם נמוך במידה משמעותית משל הוריהם: 2.3 למשפחות בעלות ילדים, נתון הזהה לממוצע הארצי בקרב האוכלוסייה היהודית בשנות האלפיים³. הם משכיילים יותר מהוריהם ומעריכים את מצבם הכלכלי כמשופר. למרות זאת, בניתוח הממצאים באמצעות תיאוריה מעוגנת בשדה - עלתה תמה מרכזית של אי-נחת אזרחית.

2 לפי אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה <http://www.cbs.gov.il>, בשנים 1970-1991 היו בממוצע 3.8-3.92 נפשות במשקי בית יהודיים, לא כולל משקי בית של בודדים.

3 לפי אתר הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה <http://www.cbs.gov.il>, בשנת 2011 היו בממוצע 2.26 ילדים במשקי בית יהודים עם ילדים עד גיל 17. לאיש מן המרואיינות והמרואיינים לא היו בעת הראיונות ילדים מעל גיל זה.

דרך ללא מוצא: בין תרומה לתמורה

מקבל פעם אחת בשנה מכתב מהמח"ט: "תודה לכם ולבני משפחותיכם על התרומה!". זיבי! איפה ההטבות?! איפה?! אני עכשיו עושה מילואים של עשרים שנה? תעשה לי עכשיו הנחה במס על המשכנתא לבית, לא יודע... הטבות במס, תיתן לי משכורת 13 בשנה, לאנשים שעושים מילואים! (רמי⁴, אגרנום)

בנות ובני מחזור ג' תפסו עצמם כמגלמים את האזרחות האידיאלית. מיצוב זה נשען בו-זמנית הן על שייכות להגמוניה לאומית, חברתית וכלכלית, והן על מילוי חובות אזרחיות המעוגנות בחוק, אך נושאות אופי וולונטרי. לפי טרנר (Turner, 2008), שירות בצבא ותשלום מיסים הם "המידות הטובות" של האזרחות. לאור תרומה אזרחית זו, על פניה התיאורטיים והמעשיים, ציפה רמי לתמורה מן המדינה. אם תרומתו שלו למדינה נמדדת בהצטיינות צבאית וכלכלית - הרי שתמורתה על כך צריכה להימדד באותן הקטגוריות בדיוק, כפי שעולה מדבריו.

בהשך לכך, דבריו של גל, להלן, מייצגים את תחושת האכזבה של רבות ורבים:

הולך ומתפורר ההסכם הלא כתוב הזה בין האזרח למדינה. פעם היה הסכם, לא חתמנו עליו אמנם, אבל חתמנו עליו בפועל, דה-פקטו. הוא אמר שאני אלך לצבא אבל אני אקבל מהמדינה X, Y, Z. והיום זה לא קרה. אתה לא מקבל מהמדינה כלום. להיפך, רק לוקחים ממך. (גל, בכיר בחברת ביטחון אזרחית)

אם כן, בנות ובני ההגמוניה ניצבו בפני שוקת אזרחית שבורה. בצר להם, נטלו לעצמם חירות לשרטט מחדש את הגבול בינם לבין המדינה, ולהבנות מחדש את מערכת היחסים האזרחית ביניהם. תפיסות סובייקטיביות אלו של אזרחות אשר מוצגות בדברי מבוגרות-צעירות ומבוגרים-צעירים בישראל, על מופעיהן העקרוניים והמעשיים, מובילים אל אזרחות עוקפת מדינה. להלן אציג את הנתיב המרכזי שנסלל מן האכזבה האזרחית אל פרקטיקה אזרחית חלופית, שלא באמצעות המדינה.

סלילת נתיב עוקף: בין פוליטיות לא-פוליטיות

מורן תיארה במפח נפש נתיב אזרחי חדש אשר בו היא ספק בוחרת ספק נאלצת לבחור:

אני אדאג למשפחה שלי, לסביבה שלי הקרובה, ואני לא ארחיב את הדאגות שלי מעבר לזה. אבל אני מתבאסת מזה מצד אחד, מצד שני יש לי מין ייאוש כזה ממה שקורה, אז... לא יודעת, אני לא שלמה עם עצמי בקטע הזה - הייתי יותר ערנית

4 שם בדוי, כמו כל השמות במאמר זה.

פוליטית, בואי נגיד, הייתי יותר מתעניינת, זה היה יותר... לא יודעת, עכשיו יש לי איזה מין מיאוס ואדישות לכל העניין. (מורן, עורכת דין וסטודנטית לקולנוע)

מתוך הציטוט עולה אמנם הכרה בחשיבות המעורבות הפוליטית, אולם לתחושה של מורן מעורבות כזו היא חסרת תוחלת, ולכן העדיפה להשקיע את מאמציה במקום שבו עדיין יש לה אפשרות להשפיע: במשפחתה. חשוב להדגיש כי מקומה המרכזי של המשפחה בחיי הפרט והחברה בישראל אינו תופעה חברתית חדשה. מראשיתה, קידשה החברה בישראל את המשפחתיות בשל מגוון סיבות: מצב ביטחוני מתוח, דפוסים עדתיים, מסורת דתית ופיקוח חברתי אינטנסיבי (פרס וכץ, 1991). דבריה של מורן הם המשך למגמה זו, אך הפעם כתהליך חברתי של הפרטת המשפחה. בעטיו, המשפחה מתפקדת בחיי הפרט בעיקר כמסגרת חברתית חלופית לחברה, יותר מאשר כמסגרת המקשרת בין הפרט לחברה. אלמוג (2004, עמ' 1226) תיאר זאת כ"אהבה זוגית במקום אהבת מולדת". כלומר, לא מדובר עוד במשפחתיות במסגרת הפטריארכיות הלאומית, אלא כתחליף לתחושת חסרונה. מורן, חברותיה וחבריה, ויתרו על חלקים ממחויבותם האזרחית, והתכנסו לתוך אינדיבידואליזם אישי-משפחתי. עמדה מסתייגת זו, של הימנעות מכוונת מכל מפגש עם פניה השונות של הפוליטיקה, נשמעה היטב בסיפורי החיים טרם המחאה החברתית.

האזרחות העוקפת מדינה לא התגלמה רק בהתעלמות תודעתית ורגשית מחיי היומיום במופעים כאקטואליה. המבוגרות-הצעירות והמבוגרים-הצעירים במחקר, מן היחידה הדורית של ההגמוניה בנסיגה טרם המחאה החברתית, נמנעו במכוון משתי פרקטיקות אזרחיות בסיסיות: הצבעה בבחירות והפגנה.

אני לא מרגיש שבשנים האחרונות יש אלטרנטיבה אמיתית, מישוה ששווה להצביע בשבילו. זה לא משנה מי יהיה, לא ממש משנה לי אם זה זה או מישוה אחר. אני אנצל את היום חופש אם כבר ולא... מעבר לזה - עזבו אותי! בסופו של דבר כולם עושים אותו הדבר, בסופו של דבר. (אודי, טכנולוג רפואי)

אני נורא לא אוהב הפגנות כי אני חושב שהן לא עושות שום דבר. הן כן גורמות לך להרגיש "וואו!", אתה שייך למשהו גדול - אבל תכליס לא... בארץ, הן לא משנות שום דבר. אני נורא רציתי ללכת לצעדה של גלעד שליט, אבל לא יצא לי. אמ... נגיד, אני... אני סתם... סתם תליתי את הסרט הצהוב (סמל להזדהות עם המאבק לשחרור שליט - נא"ש), כאילו... אבל... אני ממש לא פעיל פוליטית, אני חושב שכרגע הפוליטיקה בישראל היא כל כך לא... צריכים עכשיו אולי להעיק את כולם ולהביא חדשים, אבל אין שום אלטרנטיבה. (איתי, איש חינוך)

אודי ואיתי נהגו בעבר להצביע ולהפגין, כלומר - ניסו להשפיע על המרחב הציבורי. בחלוף השנים חשו כי "אין שום אלטרנטיבה", מי שנמצא בשלטון - גרוע, אך אין טובים ממנו להחליפו. אין בעיניהם הבחנה בין נבחרי הציבור השונים: "בסופו של דבר כולם עושים אותו הדבר", כשהכוונה היא כי למעשה הם אינם עושים דבר, מתחמקים ממילוי שליחותם הציבורית ובוגדים בבחורות ובבוחרים. לכן הגיעו שניהם לתובנה שלפיה הבחירות וההפגנות הפכו מאקטיביזם - לְסִמּוּל. כך, לדוגמה, ציין אודי כי יום הבחירות הפך מאקט קולקטיבי של דמוקרטיה - לאקט אינדיבידואלי של יום חופש מהעבודה. איתי משוכנע גם כי הוא מייצג עמדה רווחת בציבור: "טוב, אני אומר מה שכולם אומרים, זה לא משהו חדש". התחושה הכללית העולה מציטוטים אלו, ומעוד רבים אחרים שנאמרו ברוח זו, מבטאת תפיסות סובייקטיביות של אזרחות המתאפיינות בחוסר אונים, בייאוש ובאכזבה.

טיעונים אלו מוצאים תימוכין במדד הדמוקרטיה הישראלית 2012 של המכון הישראלי לדמוקרטיה (הרמן, אטמור, הלר, ולבל, 2012). מן הדו"ח עולה כי הרוב בציבור מרגיש שיכולתו להשפיע על מדיניות הממשלה מועטה או כלל לא קיימת (34.9%-ו-27.8% בהתאמה)⁵. יתרה מזו, אם בעבר תוארה החברה הישראלית כעוסקת כמעט כפייתית באקטואליה (ברזילי, 2003), הרי שבשנים האחרונות מתארת הסוציולוגיה הישראלית נסיגה מן המעורבות בחיי המדינה, בקרב האזרחיות והאזרחים בישראל בכלל ובנות ובני מעמד הביניים הישראלי בפרט. הנסיגה לבשה פנים שונים. ברזילי מתאר עלייה בהסתייגות מפוליטיקה ממסדית ומפוליטיקאים מקצועיים, ירידה באחוז ההצבעה בבחירות ומעבר מפעילות פוליטית מאורגנת במרחב הציבורי, כמו הפגנות, אל המרחב הפרטי. גם לפי המכון הישראלי לדמוקרטיה, חלה ירידה חדה באחוזי ההצבעה בבחירות בישראל מזה למעלה מעשור (אטמור, 2013)⁶.

מדברי המרואיינות והמרואיינים עלה כי התחושות הקשות כלפי המדינה המתנערת ממחויבותה לזכויותיהם של האזרחיות והאזרחים המצטיינים שלה, לתפיסתם, לא היתרגמו לאקטיביזם פוליטי. להיפך. מורן, אודי ואיתי נמנעו ממנו באופן מחושב, מכוון והצהרתי⁷. בחירה זו בלטה אל מול הפוליטיקה

5 בהמשך לתחושה זו, רוב משתתפי המדגם (75.2%) הצהירו כי אינם אוהדים מפלגה כלשהי או חברים במפלגה כלשהי. רק כשליש (37.6%) מרגישים שיש היום מפלגה המייצגת היטב את דעותיהם.

6 מכ-80% בבחירות 1999 ל-67.7% בבחירות 2013. בבחירות 2015 עלה אחוז ההצבעה ל-71.8%.

7 כיוון נוסף הוא בחירה בגלות חיצונית או פנימית - אך במאמר זה קצרה היריעה מכדי לדון גם בנושא זה.

האלטרנטיבית החוץ-פרלמנטרית של תנועות חברתיות ליברליות, אשר פרוחה בישראל מאז שנות ה-90, במקביל לצמצום בנטילת האחריות האזרחית מצד המדינה (גל, 2002; Shalev, 1999). דומה כי בקרב המרואיינות והמרואיינים שלי התקיימה ציפייה לפוליטיקה ממסדית אשר תפעל לטובתם. משזו לא תפקדה לשביעות רצונם - תגובתם לא הייתה התגייסות למען רעיון פוליטי ספציפי, אלא דווקא התנתקות מן הרעיונות הפוליטיים ככלל.

אלא שלטענתי, במקרה זה גם הפסיביות הפוליטית היא בחזקת הבעת עמדה פוליטית כלפי המציאות. לפי שנהב (2009, עמ' 182), תופעה פוליטית היא "מהלך חריג של ערעור המנוסח, במעשה או במחדל, אל מול מערכת היררכית של כוח - בין שהיא מערכת של שלטון ובין שהיא מערכת של סמנטיקה או של תרבות". מהלך כזה יכול לבוא לידי ביטוי בפעולה, בתנועה או ברעיון. כך, כשם שתנועה אזרחית חוץ-ממסדית היא כמובן פוליטית במהותה, גם חוסר-המעש שהציגו המבוגרות-הצעירות והמבוגרים-הצעירים לא נחוזה על ידם כנובע מתוך עצלות, אלא כהתרסה שמטרתה ערעור יחסי הכוח בינם לבין המערכת השלטונית. לתחושתם, המדינה הפקירה אותם במציאות אזרחית כאוטית, וסירובם להשתתף במשחק הפוליטי הממוסד אפשר להם להשפיע על כללי המשחק ולשנותם. במובן זה, הם בחרו להפגין א-פוליטיות כאקט פוליטי.

הסביר מיקי, שהיה בנעוריו פעיל פוליטי נלהב במאבקים אזרחיים: אני לא פעיל אזרחית כרגע בשום נושא, למעט עצומות אינטרנט. גם בזה הפסקתי להיות פעיל כי זה בעיניי... לא יודע, ממש פיתחתי אנטי לכלי הזה בתור כלי של אזרחים להביע את עצמם, כי זה נהיה איזשהו עלה תאנה לזה שלא עושים שום דבר. בלי ספק משהו שאני מרגיש בו שאני לא חי את האידאל שאני רוצה להיות בו. אני כן מאמין שאזרחים בדמוקרטיה צריכים להיות מעורבים ופעילים כל הזמן. (מיקי, הבורסה ליהלומים)

הריאיון עם מיקי הכיל אוסף של סתירות שביניהן התאמץ להכריע: הוא הבחין בין תמיכתו העקרונית בפעילות פוליטית לבין חוסר העשייה שלו בפועל; בין "מאבק" שמצדיק אקטיביזם לבין "דיבורים" שמותירים אותו פסיבי; בין דמוקרטיה סמלית המתמצה בהצבעה בבחירות ובחתימה על עצומות אינטרנט לבין דמוקרטיה השתתפותית פעילה. מול לבטים אלו, מיקי הציג הליך מחשבתי שקול של בחינה וברירה. בסופו בחר במודע בֶּא-פוליטיות כאקט פוליטי, גם אם באופן זמני: "כשהייה מאבק - אני בפנים", וְנִיתר "כרגע" על חיים פוליטיים אידיאליים, כיוון שהגיע להכרה שלפיה "עדיף לי להיות בחוץ".

כמו מיקי גם שחר, עורך דין אשר שב עם משפחתו לישראל אחרי שהות ארוכה בארצות הברית, הציג הליך רציונלי של ניתוח המציאות האזרחית והסקת מסקנות לאורה:

פשוט הבנתי שהדבר הכי חשוב בחיים זה להיות חיים טובים לך ולמשפחה שלך, וכל הקשקוש הזה שנקרא מדינה שכביכול תדאג לך או לא תדאג לך - בסוף יורקו אותך לכלבים (שחר, עורך דין)

התיאוריה הסוציולוגית מציגה את האינדיבידואליזם שהדגים שחר בדבריו כצדו השני של המטבע הניאו-ליברלי (פילק, 2004; רם, 1999, 2005; שלו, 2004). בראשיתה, נובעת תפיסת הפרט כאינדיבידואל מתוך התפיסה החברתית הליברלית: "הרעיון המרכזי העומד בבסיס הליברליזם הוא שעל החברה לאפשר את צמיחתו של הפרט ולעודד אותה, מבלי להגביל את חירותו לעשות כך" (שטרנגר, 2010, עמ' 113). מנגד, יש המדגישים את שינוי מרכז הכובד החברתי מן הקולקטיב האתנו-לאומי אל האינדיבידואל (גידנס, 2001; Beck, 1998; Giddens, 1991, 1984). תהא הסיבה אשר תהא, נטועה בשינוי פוליטי או בשינוי אונטולוגי - הרי שהאינדיבידואליזם המוחלט הותיר את האזרחיות ואת האזרחים מופקרים לגורלם. מתוך כך, המבוגרות-הצעירות והמבוגרים-הצעירים יצרו זיהוי בין ניאו-ליברליזם להתנערות המדינה ממחויבותה האזרחית לקולקטיב, ובין אינדיבידואליזם לאחריותם האישית כאזרחיות וכאזרחים: "כדאי שאתה תדאג לעצמך" (שחר).

סיכום ודיון: בין האזרח לפרט, בין אזרחות להפרטה

המבוגרות-הצעירות והמבוגרים-הצעירים מן הקבוצה ההגמונית הנסוגה, בנות ונכדים ל"אחוס"לים⁸ (קימרלינג, 2001), התבגרו לתוך מציאות של תמורות אזרחיות. המדינה עברה מדגש רפובליקני לדגש ליברלי אזרחי ולניאו-ליברליזם כלכלי, ובמקביל עבר הפרט מתפיסת עצמו כחלק מקולקטיב לתפיסה אינדיבידואליסטית.

מבחינות רבות האינדיבידואליזם נתפס כמהלך המיטיב עם הפרט, שכן הוא אינו מחויב עוד למסגרות ארכאיות של סולידריות כפויה, והוא חופשי לכאורה למצות את מרב יכולותיו האישיות ולצבור עוד ועוד משאבים חומריים, תרבותיים והשכלתיים. עם זאת, כבכל תמורה אישית-חברתית, גם תמורה זו כרוכה בתשלום. ראשית, ההתמקדות בפרט מטשטשת את תשומת הלב לקיומן של

8 אשכנזים-חילונים-סוציאליסטים-לאומיים

מסגרות חברתיות שהן רלוונטיות עבורו ומשפיעות עליו (Furlong & Cartmel, 1997); ושנית, הדגשת חירויות הפרט כבסיס לחיים אזרחיים ראויים פוגעת בציבור, כפי שמראה קמפנר (Kampfner, 2009). אמנם, האזרחיות והאזרחים הופכים קרובים אצל עצמם, אך בה-בעת הם מתרחקים מתחושת שייכות חברתית ולאומית לסביבה שבה הם חיים.

מסיפורי החיים של בנות ובני המחזור הנחקר, מבוגרות-צעירות ומבוגרים-צעירים מן ההגמוניה הישראלית בנסיגה, עלה כי הבינו את המחיר והצרו עליו, אך חשו כי הם מגיבים למציאות אזרחית שנכפתה עליהם שלא בטובתם. ההצדקות למהלך זה היו מגוונות: מַרְגְּשֹׁת יאוש ומיאוס כלפי המציאות האזרחית ועד לרציונליזציה באשר לחוסר היכולת להשפיע עליה. כך או כך, הנתבים ששירטטו בראיונות סימנו דרכים מגוונות לפרקטיקה א-פוליטית כאקט פוליטי: החל ממיק שהציג נסיגה זמנית בפרקטיקה החברתית-לאומית מתוך החלטה מודעת; וכלה במורן שהציגה נסיגה טוטאלית אל אינדיבידואליזם אישי-משפחתי גם ברמת העניין ותשומת הלב.

באומן (2007) מתאר את תהליך שינוי היחסים עם המדינה כמאבק שבו "האזרח" ניגף לפני "הפרט". היחסים הרפובליקניים של ערכות הדדיות, שלפיהם המדינה דואגת לאזרח והאזרח מקריב מרווחתו לטובתה ולטובת החברה - אינם מחייבים עוד את מי מהצדדים. כפי שהופרטו השוק, מדינת הרווחה והקולקטיביות, כך הופרטו גם האזרחות, וכמו עברה לאחריותו של האזרח והיא נתונה כעת לפרשנות ולהתחשבנות. במצב זה, נתפסה המדינה כמנצלת את היחידה הדורית המבוגרת-הצעירה מן ההגמוניה ללא הגינות וללא תמורה אזרחית ראויה, ולכן חשו חברותיה וחבריה כמי שאינם מחויבים עוד אלא לעצמם ולמשפחותיהם. מתוך סיפורי חייהם בחורף 2010 שלפני המחאה החברתית, הצטיירה תמונה שלפיה האזרחות בגרסתה הפורמלית, הרפובליקנית וההשתתפותית, הגיעה לדרך ללא מוצא אשר חייבה סלילת נתיב עוקף.

אחרית דבר: בין חורף 2010 לקיץ 2011

בקיץ 2011 התנערו המבוגרות-הצעירות והמבוגרים-הצעירים בישראל מן המשפחתיות, הפסיביות והאדישות שלתוכן התכנסו, ושטפו את הרחובות במחאה האזרחית הגדולה ביותר בתולדות מדינת ישראל. בפיהם נישאה דרישה חד-משמעית: "העם דורש צדק חברתי!". נדמה היה לי כי המציאות "מיישרת קו" עם הקובלנות האזרחיות שעלו במחקרי.

אני מבקשת לטעון כי אירוע אזרחי-היסטורי זה אינו סותר את הַא-פוליטיות כאקט פוליטי, אלא מסמן צומת-דרכים שבו התפצל הנתיב של האזרחות העוקפת מדינה.

רם ופילק (2013, עמ' 5) מציעים קריאה של המחאה כהמשכה של הַא-פוליטיות כאקט פוליטי: "אבל מדוע התחוללה המחאה ברחובות ולא במוסדות? מדוע באמצעים חוץ-פרלמנטריים של מאהלים והפגנות ולא באמצעות ייצוג מפלגתי? הסיבה לכך היא משבר ייצוג עמוק ואי־אמון כולל במערכת הפוליטית. אחד המאפיינים הבולטים של המחאה היה הגדרתה על ידי המוחים עצמם בתואר 'אֶ-פוליטית' או 'לא פוליטית'". במובן זה, כוננה מחאת האוהלים כממשיכה בנתיב האזרחות העוקפת מדינה וכמכוננת כלים חדשים להתרסה, השפעה ושינוי אזרחיים.

מנגד, ליאון (2009) מציע כיוון אחר לנתיב הַא-פוליטי: תסיסה, שבסופה שיבה אל הפוליטיקה. דווקא מתוך ההתרחקות בין המדינה לאזרחיותה ולאזרחיה, אותו שֶׁבֶר שהוא ציר מרכזי כל כך בסיפורי החיים ששמעתי, חזה ליאון את המהפך שישביח את הפעולה הפוליטית: "פעילותו של המעמד הבינוני החדש במובלעות החברה האזרחית מניבה באופן מתפתח פוליטיקה רבת השפעה, המייצבת לאטה לא רק חלופה אפשרית להסדרי החברה הפוליטית, אלא אף הופכת את אותו תחום ניטרלי לכאורה של 'חברה אזרחית' וקשרים וולונטריים - לחברה פוליטית לכל דבר, שממנה יכולה לקום, ובשלב כלשהו אף תקום, אלטרנטיבה שתחתור לשלטון ולהשפעה ממסדית" (ליאון, 2009, עמ' 110-111). גם גלעד תיאר את הרגע הזה בראיון, אם כי בלשון יומיומית יותר:

ישראלים זה... תתעלל בהם, תתעלל בהם, עד איזשהו שלב. באיזשהו שלב הם כבר ייערף להם הפיוז ואז אתה... ואז, איך אומרים את זה? ואז כבר יתעצבנו!... הנה, סוחטים אותך ו... את יודעת, ואז - הופה, עד כאן! (גלעד, תעשייה צבאית)

מדברי גלעד עולה תחושת לחץ, על סף פיצוץ. מנוגדת לרוח הפוליטית הפסיבית שעלתה מן הראיונות שצוטטו לעיל. לתחושתו ולתחושת חברותיו וחבריו, קבוצתם היתה נתונה להפקרה אזרחית וכלכלית מצד המדינה. אולם, הגיע הרגע שבו נגדשה הסאה וה"ישראלים" קמים לתבוע בחזרה את אשר לתחושתם נחמס מהם. במובן זה, המחאה החברתית לא ביטאה דרישה לצדק חברתי, אלא דרישה לצדק סקטוריאלי - מבוגרות-צעירות ומבוגרים-צעירים מן ההגמוניה הישראלית ניסו לנכס מחדש את זכויותיהם הקולקטיביות מן העבר, מתוך תפיסותיהם הסובייקטיביות של אזרחות אינדיבידואלית בהווה.

קריאה כזו להחלפת הָא-פוליטיות ברצון להחזיר עטרה ליושנה (לא בדמות מסורת ספרדית, אלא בדמות פריבילגיות הגמוניות) - תוכל להסביר גם את הצלחתו של יאיר לפיד בבחירות 2013. מפלגת "יש עתיד" סחפה תומכות ותומכים מן הדור המבוגר-הצעיר, אשר צמחו אל תוך גלוקליות של אינדיבידואליזם, כלכלה ניאו-ליברלית ומהפכה תקשורתית. אלו ביקשו, האמינו או קיוו לראות בלפיד, איש התקשורת האמיד, את מי שיציע אותם בחזרה אל יתרונותיהם הישנים באמצעות הפוליטיקה החדשה.

אולם, במהלך כהונתו כשר האוצר בכנסת התשע-עשרה הבינו רבים מן המצביעות והמצביעים של לפיד, שהוא אינו פועל לטובתם ואינו מקרב אותם בחזרה אל העמדה האזרחית שאליה הם כמהים, אלא פועל לטובת האליטה המצומצמת אליה הוא משתייך. בבחירות 2015 איבדה מפלתו מחצית ממוכה, ורבים חזרו לדפוס הצבעה זהותיים-שבטיים-מסורתיים (לפי מוצא, מעמד, מידת דתיות, מיקום גיאוגרפי וכו').

המבוגרות-הצעירות והמבוגרים-הצעירים מן ההגמוניה החברתית הנסוגה בישראל עברו בעשור השני של המילניום מֶא-פוליטיות כאקט פוליטי, אשר הייתה מעניינו של מאמר זה, דרך מחאה חברתית, אל פוליטיקה חדשה - וממנה שבו אל הפוליטיקה הישנה. מעניין יהיה לחקור מה יהיה הנתיב הבא שבו יבחרו לצעוד בחיפוש אחר בכורתם האזרחית האבודה, והאם ימצאו את אשר הם מחפשים.

מקורות

אטמור, נ' (2013). שיעורי ההשתתפות בבחירות 2013 מנקודת מבט מקומית. פרלמנט, 75. אוחר מתוך <http://www.idi.org.il> ספרים-ומאמרים/פרלמנט/גיליון-75/שיעורי-ההשתתפות-בבחירות-2013-מנקודת-מבט-מקומית

אלמוג, ע' (2004). פרידה משרוליק. חיפה: אוניברסיטת חיפה, זמורה ביתן.

באומן, ז' (2007). מודרניות נזילה. ירושלים: מאגנס.

ברזילי, ג' (2003). התרבות הפוליטית והמשפטית בישראל. בתוך א' יער וז' שביט (עורכים), מגמות בחברה הישראלית (עמ' 707-821). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.

- גידנס, א' (2001). הגלובליזציה בראייה מפוקחת. מפנה, 32, 42-47.
- גל, ג' (2002). מדיניות חברתית בישראל - השינוי בשיח הציבורי. מפנה, 38, 25-27.
- הרמן, ת', אטמור, נ', הדר, א' ולבל, י' (2012). מדד הדמוקרטיה הישראלית 2012. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- ליאון, נ' (2009). דת, מעמד ופעולה פוליטית בציונות הדתית בישראל. תרבות דמוקרטית, 12, 105-144.
- פילק, ד' (2004). ישראל מודל 2000: פוסט-מודרניזם נאו-ליברלי. בתוך ד' פילק וא' רם (עורכים). שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובלי (עמ' 56-34). ירושלים: מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד.
- פרס, י' וכץ, ר' (1991). המשפחה בישראל שינוי והמשכיות. בתוך ל' שמגר-הנדלמן ור' בר-יוסף (עורכות), משפחות בישראל (עמ' 35-52). ירושלים: אקדמון.
- קימרלינג, ב' (2001). קץ שלטון האחוסלים. ירושלים: כתר.
- רם, א' (1999). בין הנשק והמשק: הפוסט-ציונות הליברלית בעידן העולמקומי. בתוך א' רם וא' יפתחאל (עורכים), "אתנוקרטיה" ו"עולמקומיות": גישות חדשות לחקר החברה והמרחב בישראל - נייר עבודה מספר 12 (עמ' 102-40). באר-שבע: מרכז הנגב לפתוח אזורי.
- רם, א' (2005). הגלובליזציה של ישראל: מק'וורלד בתל אביב, ג'האד בירושלים. תל אביב: רסלינג.
- רם, א' וד' פילק (2013). עלייתה ונפילתה של המחאה החברתית (עד כה): ניתוח סוציו-פוליטי. תיאוריה וביקורת, 41, 1-10.
- שטרנר, ק' (2010). אני, פרויקט מיתוג: אינדיבידואליות בעידן הגלובלי. תל אביב: כנרת, זמורה ביתן.
- שלו, מ' (2004). האם הגלובליזציה והליברליזציה "נרמלו" את הכלכלה המדינית בישראל? בתוך ד' פילק וא' רם (עורכים), שלטון ההון: החברה הישראלית בעידן הגלובליזציה הגלובלי (עמ' 84-115). ירושלים: מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד.
- שנהב, י' (2009). על האוטו-נומיות של הפוליטי. תיאוריה וביקורת, 34, 190-181.

- Beck, U. (1998). The cosmopolitan manifesto. *New Statesman*, 11(496), 28-30.
- Furlong, A., & Cartmel, F. (1997). *Young people and social change: Individualization and risk in late modernity (sociology and social change)*. Buckingham, England: Open University Press.
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and politica*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kampfner, J. (2009). *Freedom for sale: How we made money and lost our liberty*. London: Simon and Schuster.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. In K. Mannheim (Ed.), *Essay on the sociology of knowledge* (pp. 276-320). London: Routledge and Kegan Paul.
- Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ong, A. (2006). Mutations in citizenship. *Theory Culture Society*, 23, 499.
- Shafir, G., & Peled, Y. (1998). Citizenship and stratification in an ethnic democracy. *Ethnic and Racial Studies*, 21(3), 408-427.
- Shalev, M. (1999). Have globalization and liberalization 'nationalized' Israel's political economy? *Israel Affairs*, 5(2-3), 121-152.
- Turner, B. S. (2001). The erosion of citizenship. *British Journal of Sociology*, 52(2), 189-209.
- Turner, B. S. (2008). *Rights and virtues: Political essays on citizenship and social justice*. Oxford: Bardwell Press.

שער שלישי:

צעירים במצבי סיכון

מבוגרים-צעירים על רצף הסיכון: סיווג צעירים לפי מדרג הסיכון¹

יעקב ראובן וחגית תורג'מן

תקציר

הפרק הנוכחי ידון ברצף הסיכון ובקבוצות החברתיות הייחודיות הנמצאות על פני רצף זה. בראשיתו, יוצגו גורמי הסיכון והבלימה הקיימים בחייהם של הצעירים אשר מתכנסים בשלושה מוקדי סיכון מרכזיים, וכן תוצג טיפולוגיה הממקמת את הקבוצות החברתיות המובחנות על פני הרצף. בהמשך, תוצג הבחנה בין קבוצות סיכון ייחודיות ומצבה של כל קבוצה יידון בנפרד תוך התייחסות למאפיינים הייחודיים שלה. סוף הפרק יתייחס לצעירים הממוקמים בקצה הרצף ומאובחנים כמצויים במצבי סיכון כפול וסיכון מרובה.

1 כתיבת הפרק הנוכחי מבוססת על סקירת ספרות של מחקרים אמפיריים ותיאורטיים, מחקרי הערכה לתכניות התערבות ומסמכי מדיניות שפורסמו בבמות אקדמיות ובבמות ממשלתיות. סקירת הספרות המלאה בנושא נכתבה כבסיס למסמך מדיניות שהוגש לאגף הצעירים במשרד הרווחה.

מבוא

תקופת הבגרות הצעירה היא תקופה של עצמאות, חופש וצמיחה. עבור צעירים רבים ברחבי העולם זוהי התקופה בחיים שבה הם בוחרים את עתידם ומתקדמים לעבר הגשמתו. ההנחה הרווחת היא כי תקופת חיים זו נבדלת מהאחרות מבחינה דמוגרפית, אישית וזהותית, בעיקר בתרבויות מודרניות המאפשרות עצמאות וחופש בחירה. הבגרות הצעירה אינה תחומה בגבולות גיל ברורים. קיימת הסכמה שגיל 18 הוא גבולה התחתון, הגיל שבו נפרדים רשמית הצעירים מהמסגרות שגוננו עליהם, אך אין הסכמה ברורה לגבי הגבול העליון. יש חוקרים המציינים את גיל 24 או את גיל 26 בהקשר זה, ויש אף הטוענים כי הקו העליון הוא גיל 35 (Arnett, 2004). חוקרים אלו מתבססים על כך שבשנים האחרונות יותר ויותר צעירים מעל גיל 30 אינם מצליחים להגיע לעצמאות שאפיינה את השלב ההתפתחותי הזה בעבר, והם עדיין זקוקים לתמיכה של ההורים ושל רשויות המדינה. בישראל חיים בשנת 2014 כמיליון וחצי צעירים בגילים 18-26, והם מהווים כ-18% מכלל האוכלוסייה בארץ. בהשוואה בין ישראל למדינות מערביות אחרות, ישראל מדורגת כמדינה בעלת אחוזים גבוהים של צעירים.

סקירת הספרות הבסיסית בתחום הבגרות הצעירה מגלה תמונת מצב מעודדת שלפיה בישראל וברחבי העולם יש הכרה בבגרות הצעירה כשלב התפתחותי חדש ומובחן. רוב הספרות מכוונת להיווצרותו של שלב מעבר זה כהתפתחות חדשה התלויה כמעט באופן מלא במאפיינים של העידן הפוסט-מודרני ובאתגרים שהוא מעמיד בפני הפרט בתהליכים של גיבוש ועיצוב זהות אישית וחברתית. עשרות מאמרים וספרים מקצועיים נכתבו ופורסמו בהקשר זה. רוב הספרות מתמקדת בהיבטים החיוביים של התופעה, במאפיינים ובציפיות של החברה לצד המשימות המתבקשות מהצעירים על מנת לרכוש את מקומם כבוגרים. המציאות המצטיירת מספרות זו היא סובלנית ומכילה, והיא מכוונת את הקורא להבנת אתגרי הגיל ולהיכרות עם הקשיים העלולים להעכיר את משימת ההתפתחות. סקירת מסמכי מדיניות ותוכניות התערבות לצעירים משלימה את התמונה האופטימית כשהיא מגלה שברוב המדינות בעולם יש יוזמות מאורגנות ליצירת אסטרטגיות רחבות שמטרתן סיוע ותמיכה במבוגרים הצעירים. סקר עולמי שנערך בנושא מדווח על שב-96% ממדינות העולם המפותח יש משרד ממשלתי שמייצג ומרכז את המידע לגבי קבוצת הגיל ופועל לקידום מעמדם וזכויותיהם (Youth SWAP). בישראל הטיפול בצעירים מתחלק בין משרדי ממשלה שונים (רווחה, חינוך, בריאות ועוד), רשויות ממשלתיות ומקומיות וכ-300 ארגונים ציבוריים וקרנות השייכים למגזר השלישי.

התבוננות מעמיקה והתמקדות בקבוצות הצעירים הנמצאים בסיכון להשתלבות נראית קודרת יותר. רוב הספרות המדעית בתחום מתמקדת באוכלוסיות רווחה מוכרות שטופלו על ידי המדינה כבני נוער ומגוון השירותים והסיוע שקיבלו הופסקו עם הכניסה לבגרות הצעירה. ניתוח המאפיינים של צעירים שמתקשים להשתלב בחיים הבוגרים חושף מצבי סיכון נוספים על המוכרים ומחדד את ההבנה בדבר קיומן של קבוצות נוספות הנמצאות על רצף של סיכון. קבוצות אלו כוללות צעירים שלא סומנו כמשתייכים לקבוצות בסיכון בצעירותם ושההתייחסות אליהם כצעירים בסיכון כמעט ולא קיימת. בין קבוצות אלו נמנים צעירים בעלי ליקויים קוגניטיביים, צעירים בעלי בעיות נפשיות שלא מצריכות אשפוז, צעירים מקבוצות מיעוט שונות בחברה (ערבים, חרדים, מהגרים וכו') וצעירים תרמילאים שמוצאם בדרך כלל ממעמדות בינוניים וגבוהים.

מבוגרים צעירים בסיכון

סקירת מעמדם של צעירים בעולם מדגישה תחומי חיים מרכזיים: השכלה, תעסוקה, דיור, זוגיות ומשפחה, מעורבות חברתית ובריאות ורווחה, המהווים אבן בוחן להשתלבות צעירים בחיים הבוגרים. מבוגרים צעירים המצויים בסיכון הם צעירים המתקשים בתחומים אלו, דבר שמקשה על השתלבותם באופן מלא בחיים הבוגרים (זעירא, בנבנישתי ורפאלי, 2012; קטן, Stone, Becker, 2009; Huber & Catalano, 2012). טבלה מס' 1 מרכזת את גורמי הסיכון והבלימה שמעיבים על ההשתלבות בחיים הבוגרים ואת גורמי הבלימה שמאפשרים התמודדות אפקטיבית. התבוננות ברשימת גורמי הסיכון מלמדת שרוב גורמי הסיכון והבלימה בתקופת הנערות ממשיכים להיות כאלה גם בבגרות. ממצא זה מחזק את הטענה שלפיה גיל ההתבגרות לא מסתיים בגיל 18 וסיכוניו נמשכים גם בגיל הבוגר. חומרת הסיכון לרוב אינה תלויה בהימצאותו של גורם סיכון בודד, אלא בשילוב של מספר גורמי סיכון בתחומי החיים המרכזיים יחד עם היעדרם של גורמי בלימה.

טבלה מס' 1: גורמי סיכון וגורמי בלימה

גורמי בלימה	גורמי סיכון
השכלה תיכונית מלאה	השכלה נמוכה
הכשרה מקצועית	צעירים שאינם לומדים או עובדים
עצמאות כלכלית	צעירים שמשתכרים שכר נמוך
מצב בריאותי הולם	היסטוריה של טיפול על ידי הרשויות
דימוי עצמי חיובי	היסטוריה של עבריינות ואלימות
מגורים עצמאיים	היסטוריה של קורבנות לאלימות
עורף משפחתי איתן	נכויות פיסיות ו/או נפשיות
זוגיות יציבה	שימוש קבוע בסמים ואלכוהול
שליטה בשפה	מחלות כרוניות
סיום שירות צבאי או שירות לאומי	מגורים בבית ההורים
התנדבות בקהילה	מגורים במסגרות חוץ ביתיות
מעורבות פוליטית	חוסר בעורף משפחתי
קשרים חברתיים קבועים	היעדר יחסי זוגיות
	יחסי זוגיות זמניים ומזדמנים
	מיניות פתוחה ומופקרת
	עולים חדשים
	עוני
	בידוד חברתי
	חוסר מעורבות בפעילות קהילתית

מהתבוננות בגורמי הסיכון (ראה טבלה מס' 1) ניתן להבחין בשלושה מוקדי סיכון מרכזיים בקרב המבוגרים הצעירים: סיכונים הנובעים משייכות לקבוצות מיעוט חברתיות, כגון עוני, הגירה ובידוד חברתי; סיכונים הנובעים מהיסטוריה של הזדקקות לשירותי רווחה ותקון, כגון מגורים במסגרות חוץ-ביתיות וחוסר בעורף משפחתי; וסיכונים הנובעים מלקויות ובעיות בריאות, כגון מחלות כרוניות ונכויות פיסיות ונפשיות. תרשים מס' 1 מציג מיפוי של קבוצות סיכון פוטנציאליות המובחנות על פי מוקד הסיכון המרכזי שלהם. קבוצות הסיכון שאותרו מתייחסות לצעירים שחיים בקהילה, מתקשים להשתלב בחיים הבוגרים ושאינם זכאים לסיוע על פי הגדרת הרשויות השונות.

תרשים מס' 1: קבוצות סיכון לפי מוקד סיכון מרכזי



כפי שניתן לראות בתרשים, בקרב חלק מהצעירים קיימת חפיפה בין מוקדי הסיכון ולכן ניתן להניח שכלל שמוקדי הסיכון מתמזגים יותר כך עולה חומרת הסיכון. אחד התחומים היחידים שבהם מתקיים דיון במפגש בין מוקדי סיכון הוא תחום הרפואה, שבו נפוץ השימוש במושגים 'תחלואה כפולה' ו'תחלואה נלווית' (comorbidity). מושגים אלו מתייחסים למצבים שבהם חולה סובל מיותר ממחלה או הפרעה אחת באותו זמן (בדומה לצעירים הנמצאים בשני מוקדי סיכון באותו זמן). המצב השכיח ביותר של 'תחלואה כפולה' בתחום הרווחה והתקון הוא המפגש בין תחום בריאות הנפש לבין תחום ההתמכרויות לסמים ואלכוהול. השאלה של מושג 'התחלואה הכפולה' לתחום הצעירים בסיכון מאפשרת התבוננות על צעירים בממשקי הסיכון כצעירים הנמצאים בסיכון כפול או אף בסיכון מרובה להשתלבות בחברה.

מוקדי סיכון מרכזיים בקרב המבוגרים הצעירים

מוקד סיכון - רווחה ותקו

מוקד סיכון זה כולל בתוכו לרוב צעירים עם היסטוריה של קשר עם מוסדות הרווחה בגילים צעירים יותר. שלוש הקבוצות הבולטות במוקד זה הן צעירים בוגרי מוסדות הרווחה, צעירים עם בעיית שימוש בחומרים ממכרים וצעירים עם רקע עברייני.

צעירים בוגרי מוסדות הרווחה - קבוצה זו כוללת צעירים שגדלו במוסדות, כגון פנימיות, מעונות חסות הנוער או מסגרות אומנה אחרות, והמאפיין המרכזי הממקם אותם כקבוצה בסיכון להשתלבות בחיים הבוגרים הוא היותם חסרי עורף משפחתי. מבחינת החוק, החל מגיל 18 צעירים אלו אינם זכאים להמשך שירותי הרווחה שלהם זכו במהלך תקופת הילדות וההתבגרות שלהם, ובדומה לבני גילם הם מצופים לעמוד ברשות עצמם בכל תחומי החיים.

תיאוריית 'מהלך החיים' (life course theory) בוחנת את האופן שבו מערכות יחסים ומעברים בחיים מעצבים את חיי האדם מהלידה עד המוות. על פי תיאוריה זו, צעירים בוגרי מוסדות הרווחה עוברים תהליך ייחודי בשלב הבגרות המוקדמת. הם נאלצים להתבגר בגיל צעיר יותר בשל היותם בגפם ונושאים באחריות של מבוגר כבר מגיל צעיר. עוד בשלב הבגרות הצעירה, מאמצים צעירים אלה תפקידים ואחריות של מבוגרים, כמו דאגה לענייני כספים ותחזוקת בית. המעבר לחיים הבוגרים מתרחש לרוב ללא הסיוע והתמיכה שנגישים למבוגרים צעירים אחרים בני גילם.

מחקרים שונים מעידים כי המעבר לבגרות בגיל מוקדם מנבא השלכות שליליות בשלב הבגרות הצעירה ומעבר לו (Greeson, 2013). לצעירים אלה יש נטייה גבוהה לנשור מבית הספר, לסבול מקשיים תעסוקתיים, להסתמך על סיוע ציבורי, להגיע לרחוב, להיות מעורבים בפשיעה, להתמכר לסמים ואלכוהול, לחיות ללא ביטוח רפואי ולהתמודד עם הורות מוקדמת (Greeson, 2013; Rios, 2013; Stein, 2006; & Rocco, 2014).

בישראל יוצאים ממסגרות הרווחה השונות² כ-12,000 מבוגרים צעירים. המחקרים שהתמקדו בקבוצת סיכון זו, מתארים תמונה שלפיה בוגרי פנימיות הם בעלי השכלה נמוכה יותר בהשוואה לבני גילם שגדלו במסגרת ביתית, הם

2 נתון זה מתייחס להערכה מספרית של כל בוגרי המסגרות החוץ-ביתיות וביניהן פנימיות ממלכתיות וממלכתיות-דתיות, חסות הנוער, בוגרי משפחות אומנה, פנימיות חרדיות וערביות, בוגרי מפתנים, בוגרי תכניות נעל"ה וכד'.

מתקשים בהשתלבות במסגרות השכלה והכשרה מקצועית ומתקשים להשתלב בשוק העבודה. נוסף על כך, אותם מחקרים מעידים על שיעורים נמוכים של גיוס לצבא ועל נטייה להיות מעורבים יותר בפלילים (בנבנישתי, 2007; גרשטמן-שלף ולזר, 2006; זעירא ובנבנישתי, 2008; כץ, 1988; סולימני-אעידן, 2012; שיף וקושר, 2005; Weiner & Kupermintz, 2001). סולימני-אעידן (2012) מתארת במחקרה את חוויית המעבר של בוגרי פנימיות לחיים העצמאיים, את החוויות החיוביות שלהם לצד החוויות השליליות, ומדגישה את הדיסוננס שאתו מתמודדים צעירים מקבוצה זו כאשר הם מצד אחד כמהים לעצמאות ולבגרות ומצד שני מגלים קושי אובייקטיבי להתמודד עם אתגרי הגיל בהיעדרה של סביבה תומכת.

צעירים עם בעיית שימוש בחומרים ממכרים - קבוצה זו כוללת צעירים שהמאפיין המרכזי הממקם אותם כקבוצה בסיכון הוא חשיפה לשימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בצורה שפוגעת בתפקוד הנורמטיבי שלהם וביכולת שלהם לעמוד במטלות הגיל.

מחקרים שנעשו בשנים האחרונות מצביעים על עלייה דרמטית באחוזי השימוש והשימוש לרעה בסמים ואלכוהול עם המעבר לבגרות. המחקרים בתחום מתייחסים בנפרד לשימוש בסיגריות, באלכוהול ובסמים (Rohrbach, Sussman, 2014; Sussman & Arnett, 2014; Dent & Sun, 2005; Stone et al., 2012). ומתארים מצב שבו יש מגמה יציבה בהרגלי עישון סיגריות, עלייה דרמטית בצריכת אלכוהול ועלייה משמעותית בשימוש בסמים. טווח הגילים השכיח ביותר של שימוש והתנסות בסמים הוא 19-22. מגמת הירידה בשימוש בסמים מתחילה רק בגיל 26 ובתנאי שעד גיל זה לא פיתחו הצעירים התמכרות.

סטון ושותפיו (Stone et al., 2012) סקרו את גורמי הסיכון והבלימה הרלוונטיים להבנת השימוש בחומרים ממכרים בקרב המבוגרים הצעירים. החוקרים חילקו את כלל הגורמים לארבע קבוצות:

גורמי סיכון קבועים (שלא ניתנים לשינוי באמצעות התערבות): מגדר (גברים), גזע/מוצא אתני (קבוצות מיעוט), גורמים ביולוגיים (היסטוריה של אלכוהוליזם במשפחה, זמני תגובה ארוכים לגירויים שמיעתיים וחזותיים, גנטיקה), גורמים טרום-לידהיים וגורמים שלאחר הלידה (עישון טבק ושימוש באלכוהול של ההורים במהלך היריון, חשיפה לאלכוהול של ההורים), מעמד סוציו-אקונומי (מעמד סוציו-אקונומי נמוך) וכד'.

גורמי סיכון בהקשרים סביבתיים: נורמות חברתיות (צריכת אלכוהול וסמים בקרב קבוצת השווים), חקיקה ומיסוי (הגבלת צריכת אלכוהול בהתאם לגיל, בזמן נהיגה, הגבלת שעות בברים וכד') וזמינות ונגישות החומרים.

גורמי סיכון אישיים ובין-אישיים: קשרי משפחה (קונפליקטים משפחתיים), תפקוד משפחתי (פיקוח, הטלת משמעת, שליטה התנהגותית ומערכת חינוך חוביים ושליליים), התנהגות מוחצנת, עמדות בעד השימוש בסמים (גישות חיוביות), מצב מגורים (יציאה מבית ההורים בגיל צעיר ומגורים עם שותפים), סטטוס תעסוקתי, לימודים (סטודנטים צורכים יותר אלכוהול וסמים) וקבוצת שווים (צריכת אלכוהול וסמים בחברותא).

גורמי בלימה אישיים ובין-אישיים: מוסריות גבוהה וקונפורמיות, מעורבות דתית, הישגיות לימודית ויחס חיובי כלפי בית הספר בגיל ההתבגרות, כניסה להיריון (רק עבור נשים), נישואין והתחייבות זוגית, אירועי חיים מלחיצים (מוות של הורה, שינויים קיצוניים במראה החיצוני, סיום מערכת יחסים רומנטית וכד') ושירות צבאי.

צעירים עם רקע עברייני - קבוצה זו כוללת צעירים שהמאפיין המרכזי הממקם אותם כקבוצה בסיכון הוא מעורבות בהתנהגות עוברת חוק, וצעירים שההיסטוריה העבריינית שלהם מציבה אותם בסיכון לרצידיביזם. גיל הכניסה לאחריות מלאה, שמשמעותו שיפוט על פי סטנדרטים של מבוגרים, הוא 18 ברוב המדינות בעולם (ראה טבלה מס' 2), אך יש היום מדינות שמכירות בהתארכות גיל ההתבגרות ושהן גיל הכניסה לאחריות פלילית מלאה הועלה ל-21 (אוסטריה, גרמניה ואיטליה) ואף ל-23 (הולנד). נוסף על הגדרת גיל אחריות פלילית מופחתת וגיל אחריות פלילית מלאה, ניתן לראות שמערכת הכליאה מתייחסת באופן שונה לטווח הגילים ולעתים מאפשרת כליאתם של מבוגרים צעירים במוסדות הכליאה המיועדים לבני נוער (דנמרק, פינלנד, צרפת ויוון).

טבלה מס' 2: מעמד חוקי של צעירים עוברי חוק בישראל ובעולם

מדינה	גיל אחריות פלילית (בית דין לנוער)	גיל כניסה לאחריות פלילית מלאה (בית דין לבוגרים)	טווח הגילאים המאפשר כליאה בבתי כלא לנוער או במעונות נעולים
אוסטריה	14	18/21	14-27
איטליה	14	18/21	14-21
אירלנד	10/12/16	18	10/12/16-18/21
אנגליה	10/12/15	18	10/15-21
בלגיה	18	16/18	רק במוסדות רווחה
גרמניה	14	18/21	14-24
דנמרק**	15	15/18/21	15-23
הולנד	12	23	15-23
יוון	15	18/21	15-21/25
ישראל	12	18	12/14-18
נורבגיה**	15	18	15-21
ספרד	14	18	14-21
סקוטלנד	12/16	16/21	16-21
פולין	13	15/17/18	13-18/15-21
פורטוגל	12	16/21	12/16-21
פינלנד**	15	15/18	15-21
צרפת	13	18	13-18/23
רומניה	14/16	18/20	14-21
שבדיה**	15	15/18/21	15-25
שוויץ	10/15	18/25	10/15-22/17-25/30

** אין בית דין נפרד לנוער אלא רק חוקים/דרכי ענישה שונים

בישראל היום כלואים כ-12,300 אסירים בשירות בתי הסוהר. קבוצת הגיל השכיחה ביותר מתוכם היא קבוצת המבוגרים הצעירים (בני 19-29) והיא מכילה כ-5000 אסירים, שהם כ-40% מכלל האסירים³. מחקרים שנערכו על אסירים שהם מבוגרים צעירים מצאו שלאסירים מקבוצת גיל זו יש מאפיינים ייחודיים: לכ-90% מהם יש הפרעת אישיות, רקע של שימוש בחומרים ממכרים, נטיות אובדניות ונטייה לפגיעה עצמית, והם לרוב מגיעים עם רקע של התנהגות

3 הנתונים לקוחים מהדוח הסטטיסטי של שירות בתי הסוהר: <http://www.ips.gov.il/Web/He/Research/Statistics/Prisoners/Default.aspx>

עבריינית כבר מגיל ההתבגרות (Transition to Adulthood, 2009). באשר לרקע הסוציו-אקונומי שלהם, לרובם יש רקע של השכלה נמוכה, כשליש מהם הם בעלי ידע בסיסי בקריאה וכתובה וכמחצית מהם מובטלים ומעולם לא החזיקו בעבודה קבועה.

קבוצת המבוגרים הצעירים העבריינים זכתה לתשומת לב מחקרית רבה בעיקר בשל התמקדות מחקרים קרימינולוגיים בשאלת המעבר מעבריינות המאפיינת את גיל ההתבגרות לפשיעה ולפיתוח קריירה עבריינית המאפיינת את הגיל הבוגר (Piquero, Brame, Mazerolle & Haapanen, 2002; Piquero, Farrington & Blumstein, 2007). רוב המחקרים בתחום זה מציירים את הפרופיל של הנער העברייני המועד להיות עברייני גם בחייו הבוגרים ומשם גוזרים מאפייני סיכון (risk factors) שיכולים לנבא את ההתנהגות העבריינית (Farrington, 2012). במחקר אורך שעקב באנגליה אחר צעירים מגיל ילדות ועד גיל בגרות, פרינגטון (Farrington, 2012) מזהה גורמי סיכון הקיימים אצל ילדים בגילים 8-10 היכולים לנבא עבריינות והרשעות בגיל הבגרות הצעירה. גורמי הסיכון המופיעים במחקרו מתחלקים לשישה תחומים: התנהגות אנטי-חברתית של הילדים, עבריינות במשפחה (של הורים או של אחים), כישלון בבית הספר (IQ נמוך והיעדרויות מהלימודים), פיקוח הורי ירוד (חינוך נוקשה, פיקוח נמוך, משפחות מפורקות), אימפולסיביות (לקיחת סיכונים, יכולת ריכוז נמוכה) וסטטוס סוציו-אקונומי נמוך (הכנסה נמוכה, משפחה מרובת ילדים ובית מוזנח). פרינגטון מוכיח במחקרו שרוב גורמי הסיכון הקיימים בילדות זהים לגורמי הסיכון הקיימים בבגרות.

התמקדות מחקרית בגורמי הסיכון לעבריינות מעלה בספרות שאלות שונות לגבי התנהגות נורמטיבית ויציאה מעבריינות. בעשור האחרון מתפתחת מגמה מחקרית הבוחנת את הגורמים המנבאים זניחה של עבריינות וחזרה לנורמטיביות בגיל הבגרות הצעירה (Piquero et al., 2002). מחקרים אלו בוחנים את ההבדל בפרופיל העבריינים שהחלו את הקריירה שלהם בגיל ההתבגרות והעמיקו אותה בגיל הבוגר לעומת פרופיל של עבריינים שהיו עבריינים בנעורם וזנחו את העבריינות עם הכניסה לגיל הבוגר. מחקרים אחרים בודקים מדוע צעירים שונים בעלי גורמי סיכון לעבריינות דומים (בעלי סטטוס סוציו-אקונומי נמוך, משפחה לא מתפקדת וכד') לא מפתחים את אותה קריירה עבריינית, ואיך קורה שחלקם אינם עבריינים כלל. מחקרים אלו מתמקדים לרוב בחוסן של הצעירים (resilience) ובקיומם של גורמי בלימה שמגנים על הצעירים מפני הסיכונים

העומדים בפניהם (protective factors). גורמי הבלימה שנמצאו כמנבאים יציאה מעבריינות וחזרה לשגרה הנורמטיבית בבגרות הצעירה קשורים לרוב באירועי חיים משמעותיים שמסייעים לצעירים לקבל אחריות על חייהם ולהשתלב בחיים הבוגרים: גיוס לצבא, השתלבות במוסדות השכלה גבוהה או במקומות עבודה קבועים, קיומם של קשרים רומנטיים יציבים, נישואים וכד' (Glowacz & Born, 2015).

מוקד סיכון בריאות

מוקד סיכון זה כולל בתוכו לרוב צעירים שמצב בריאותי או קוגניטיבי אובייקטיבי מקשה עליהם את ההשתלבות בחיים הבוגרים. במוקד סיכון זה ניתן למצוא צעירים שסובלים ממחלות כרוניות, כגון אפילפסיה, מנכויות פיסיות, מלקויות קוגניטיביות וכד'. המשותף בין כל הצעירים הנמצאים במוקד סיכון זה הוא שמצבם הבריאותי לא מצריך אשפוז ומצופה מהם להשתלב במוסדות ההשכלה הגבוהה, בשוק העבודה ובקהילה כפי שמצופה מבני גילם האחרים. שלוש הקבוצות הבולטות במוקד זה הן: צעירים עם קשיים רגשיים/נפשיים, צעירים לקויים מבחינה קוגניטיבית וצעירים החולים במחלות כרוניות או במחלות אחרות.

צעירים עם קשיים רגשיים/נפשיים - קבוצה זו כוללת צעירים שסובלים מבעיות נפשיות ממושכות וממצוקות רגשיות, אך אינם מוגדרים כחולי נפש ואינם זקוקים לטיפול מוסדי מתמשך. מחקרים מראים שקבוצה זו נוטה להיות משכילה פחות, לסבול משיעורי אבטלה גבוהים וממעורבות מוגברת בעבריינות.

מתח נפשי כמו גם הפרעות פסיכולוגיות ונפשיות גבוליות הן תופעה שכיחה בקרב קבוצת המבוגרים הצעירים. העשור השלישי בחייו של האדם הוא התקופה שבה ניתן לאבחן קלינית את רוב ההפרעות הנפשיות, ונוסף על כך אתגרי הגיל והלחץ המשפחתי והחברתי המופעלים על הבוגר הצעיר מקשים עליו את ההתמודדות ויוצרים משברים רגשיים משמעותיים. אחד הביטויים השכיחים בגיל זה לקשיים רגשיים קיצוניים הוא התנהגות דיכאונית ואובדנות. נתוני האיחוד האירופאי מצביעים על קבוצת המבוגרים הצעירים בני ה-24-29 כקבוצה השכיחה ביותר באוכלוסייה המעורבת בהתנהגות אובדנית (כולל ניסיונות התאבדות והתאבדויות בפועל). בישראל, שיעור ההתאבדות בקרב צעירים הוא 5.3 מקרים לכל 100,000 איש, ושיעור ההתאבדויות וניסיונות ההתאבדות יורד עם העלייה בגיל.

השוואה בין שכיחות הפרעות נפשיות בקרב בני נוער ומבוגרים צעירים שנערכה בארה"ב מעלה כי צעיר אחד מכל חמישה סובל מדיכאון עמוק או מהפרעה נפשית כלשהי, וכי המבוגרים הצעירים הזקוקים לטיפול נוטים לצרוך פחות שירותי בריאות נפש יחסית לבני נוער ובוגרים במצב בריאותי דומה (<http://archive.samhsa.gov>).

צעירים לקויים מבחינה קוגניטיבית - אלה הם צעירים גבוליים מבחינה שכלית שאינם מוגדרים כמפגרים וכן צעירים הסובלים מליקויי למידה קשים המעכבים את השתלבותם במוסדות השכלה גבוהה ובשוק העבודה.

המעבר לבגרות הוא מאתגר עבור כל אדם צעיר. עם זאת, תקופה זו של שינויים עלולה להיות קשה אף יותר עבור צעירים עם פיגור קל (mild intellectual disabilities) או עם לקויות למידה חמורות. צעירים אלה מתקשים להשתלב בלימודים במסגרות להשכלה גבוהה מפאת הליקויים שמהם הם סובלים, יש להם פחות אפשרויות תעסוקתיות מאשר לעמיתיהם השווים בעלי התפתחות תקינה, הם נדחקים לשוליים מבחינה חברתית והם תלויים יותר במשפחתם. מחקרים מוצאים כי בשלב המעבר לבגרות דאגותיהם וצורכיהם העיקריים של מבוגרים צעירים עם לקויות שונים מאלו של עמיתיהם ללא לקויות, והם מיוחסים לחשש מביריונות, לאובדן אדם שהם תלויים בו, לכישלון בחיים, לפחד מיצירת חברויות ולשמירה עליהן. זיהוי החששות של מבוגרים צעירים בשלב המעבר לבגרות עשוי להוביל להתערבויות פרו-אקטיביות הן ברמה יחידנית והן ברמה הקבוצתית. כיום, ישנן מספר התערבויות חינוכיות שמתבססות על תיאוריה של אינטליגנציה רגשית ושמטרתן לקדם חוסן נפשי אצל צעירים (Forte, Jahoda & Dagnan, 2011).

מחקר אורך מקיף שנעשה בארה"ב בחן את ההשלכות של לקויות קוגניטיביות על השתלבותם של צעירים בחיים הבוגרים (Newman et al., 2011). בתחום ההשכלה הגבוהה ולימודי הכשרה, מצא המחקר שונות גבוהה בין בעלי לקויות שונות ברישום ללימודים אקדמאיים ובתזמון שלו. בתחום ההשתלבות בשוק העבודה, מצא המחקר שונות גבוהה בין בעלי לקויות בסטטוס התעסוקתי שלהם, במשכורת ובהטבות שלהן הם זוכים. בהתאם לממצאי המחקר, מבוגרים צעירים עם לקויות בריאותיות, לקויות שפה ודיבור או לקויות למידה, נמצאו כבעלי סיכוי טוב יותר להתקבל לעבודה מיד עם תום ריאיון הקבלה ולקבל שכר גבוה יותר, זאת בהשוואה למבוגרים צעירים עם חירשות, עיוורון, מוגבלות אורתופדית, אוטיזם, לקויות מורכבות, פיגור שכלי או לקויות ראייה.

צעירים חולים במחלות כרוניות או במחלות אחרות - קבוצה זו מתייחסת לצעירים הסובלים מבעיות רפואיות מתמשכות, כגון סוכרת, סרטן, איידס ומחלות כרוניות אחרות. הגדרתם כקבוצה בסיכון נובעת מההשלכות של מצבם הרפואי הירוד על יכולת העמידה שלהם במטלות הגיל.

בעשורים האחרונים ועם התפתחות הרפואה ניתן לראות יותר מבוגרים צעירים עם מחלות כרוניות. התבוננות בדו"ח הבריאות השנתי שפורסם על ידי משרד הבריאות חושפת שיעורי חולי נמוכים בקרב קבוצת המבוגרים הצעירים (יחסית לאוכלוסיות הבוגרות) ואחוז גבוה במעט של גברים צעירים חולים בהשוואה לחולי בקרב הנשים הצעירות.

החולי בו לוקים הצעירים מקבוצה זו מציב אותם כקבוצת סיכון בעיקר בשל ההשפעות של המחלה עצמה על השגת ציוני הדרך ההתפתחותיים של הבוגר הצעיר. כאבים, מוגבלות ביכולות תפקודיות ובלקייחת חלק בפעילויות חברתיות, כמו גם היעדרויות מרובות מלימודים או ממקום עבודה, הם בעלי השפעה שלילית על השגת ציוני הדרך. נוסף על כך, קיימות ראיות מחקריות לאפליה על בסיס מחלות כרוניות בהליכי קבלה למקום עבודה או במקום העבודה באופן כללי.

מחקרים מוצאים כי מבוגרים צעירים עם מחלות כרוניות הם בעלי שיעור נמוך של סיום לימודים גבוהים, מציאת תעסוקה, עזיבת בית ההורים, נישואין והורות, לעומת בני קבוצת השווים הבריאים. גם רמות ההכנסה שלהם נמצאו נמוכות יותר ביחס לבני קבוצת השווים. הבדלים משמעותיים נמצאו בין משתתפים בעלי מחלות נוירולוגיות (כמו שיתוק מוחין ואפילפסיה) ולקויות חושיות (כמו שמיעה וראייה) לבין בעלי מחלות כרוניות אחרות. שיעורים נמוכים יותר של הצלחה בתחומי החיים השונים נצפו במקרה שהמחלה או הלקות הייתה נראית לעין.

מוקד סיכון - שייכות לקבוצות מיעוט חברתיות

קבוצות הצעירים הנמצאות במוקד סיכון זה הן קבוצות צעירים שהסיכון שלהם נובע לרוב מהגדרות חברתיות של הסטטוס החברתי שלהם ואינו קשור לבעיות אובייקטיביות כאלה ואחרות. ברוב המקרים מדובר בצעירים שהזמן והמקום שבהם נולדו מציבים בפניהם קשיים חברתיים שאינם קשורים במאפיינים אישיים או בקשיים אישיים שלהם אלא של הקטגוריה החברתית שבה הם חיים. שלוש הקבוצות הבולטות במוקד זה הן: צעירים עניים, צעירים מקבוצות מיעוט חברתיות וצעירים תרמילאים.

צעירים עניים - אלה הם צעירים ממשפחות עניות הנאלצים נוסף על התמודדות העצמית עם המעבר לגיל הבוגר גם לתמוך במשפחתם, ובשל כך אינם מצליחים לממש את עצמם. צעירים בסיכון לעוני מוגדרים באירופה כ-NEETs (Not in Education, Employment, or Training), והם צעירים שנמצאים מחוץ למעגל התעסוקה ושתנאי המחיה שבהם גדלו מקשים עליהם להשתלב במקומות שיוציאו אותם ממעגל העוני.

על פי פרסום של הקרן האירופית לשיפור תנאי המחיה והתעסוקה (Mascherini, Salvatore, Meierkord & Jungblut, 2012), צעירים בני 15-29 הם בני קבוצת הגיל שנפגעה קשות מהמשבר הכלכלי העולמי. רק 34% מהמבוגרים הצעירים היו מועסקים בשנת 2011, השיעור הנמוך ביותר שנרשם אי פעם בידי הלשכה הסטטיסטית של הקהילה האירופית. לפי דיווחים סטטיסטיים שיעורי האבטלה של הצעירים גדלו ב-21%, מ-1.5 מיליון איש ל-5.5 מיליון, רק בשנת 2011 (Mascherini et al., 2012).

התבוננות לתוך קבוצת הצעירים בעלי הסטטוס הסוציו-אקונומי הנמוך מעלה כי המבוגרים הצעירים שנמצאים בסיכון גבוה להיות מחוץ למעגל התעסוקה והלימודים הם נשים, צעירים עם נכויות, צעירים מרקע של הגירה, בעלי רמות נמוכות של השכלה, גרים במקומות מרוחקים ובעלי הכנסה משפחתית נמוכה. לפי נתוני המחקר, בעקבות המשבר באירופה, גם צעירים בעלי רמת השכלה גבוהה והישיגים לימודיים מתקשים להיכנס למעגל העבודה.

אחד הביטויים לעוני הוא היעדר דיור. מחוסרי דיור (הומלסים) צעירים הם כיום אחת מהקבוצות המרכזיות הנדחקות לשוליים בחברה. צעירים אלה מתמודדים עם סיכונים רבים, כמו שימוש בחומרים מסוכנים והתנהגויות מיניות מסוכנות העלולות לגרום מחלות מין ומחלות זיהומיות. בעוד שישנה התעניינות רבה בקרב רשויות הרווחה וחוקרים באוכלוסיית בני הנוער מחוסרי בית (עד גיל 18), כמעט אין התעניינות בצעירים (בני 18-24) המצויים במצב זה. קבוצה זו חשובה במיוחד מכיוון שהמחסור בדיור פוגע בתהליך ההתפתחותי של הבגרות המוקדמת שלהם. הצעירים האלו חווים לחצים הקשורים לעוני, להתנתקות מהמשפחה, לחוסר יציבות מבחינת מקום מגורים, לקשרים חברתיים מסוכנים ולסכנות סביבתיות אפשריות נוספות. נוסף על כך, בעת הגעתם לגיל 18 הם יוצאים משירותי הרווחה אשר סייעו להם עד כה והם נשארים ללא כל רשת תמיכה.

צעירים מקבוצות מיעוט חברתיות (עולים חדשים, ערבים, חרדים) - קבוצה
זו כוללת בתוכה צעירים מהגרים שהם או הוריהם לא נולדו בארץ ושעליהם להתמודד עם ההסתגלות לחברה החדשה נוסף על מטלות הגיל הנורמטיביות, צעירים ערבים נוצרים ומוסלמים שהלאום הערבי שלהם בישראל מציב אותם כקבוצת מיעוט מוחלשת בחברה וצעירים חרדים שבשל רמת הדתיות הגבוהה במסגרת הביתית שבה גדלו אינם שייכים לזרם המרכזי בחברה ולכן ההתמודדות שלהם עם המעבר לחיים הבוגרים היא אמביוולנטית ומציבה אותם בפני סיכונים.

המחקרים הבוחנים את התפתחות תחושת הזהות מגלים כי רוב הצעירים מגיעים לשלב הבגרות המוקדמת עם הבנה של זהותם החברתית וכי בשלב זה כבר יש להם תחושת זהות מבוססת. הזהות החברתית עלולה להיפגע כתוצאה מחוויות שליליות, כמו אפליה על רקע גזעי, ובעיקר כאשר האדם מגיע לבגרותו ללא בחינה אישית של זהותו האתנית. שלב הבגרות הצעירה מביא עמו שינויים בהשקפות העולם. מחקרים מראים שהשתייכות למערך האקדמי ולעולם התעסוקה עשויה להשפיע על מידת היכולת של מבוגרים צעירים לחקור את השקפות עולמם ולחזק את זהותם החברתית. באופן כללי, תקופת הבגרות הצעירה מאופיינת במספר מצומצם של תהליכים התפתחותיים נורמטיביים ונוטה להטרוגניות רבה בקרב בני האדם השונים, ומשום כך ניתן לומר כי עבור אנשים מסוימים זוהי תקופה משמעותית של חקר הזהות, אך עבור אחרים כלל לא.

במחקר שבדק בניית זהות חברתית בקרב שחורים בארצות-הברית, נבחן מודל המציג ממדים שונים בזהות הגזעית. המודל מתייחס לקשר שבין תפיסות באשר לזהות הגזעית לבין השלכות על בריאות הנפש, והוא יוצא מנקודת הנחה כי ההשלכות עשויות להשתנות כתוצאה מהקשרים סביבתיים שונים. המודל מציג ארבעה ממדים של זהות חברתית בהקשר הספציפי של תקופת הבגרות הצעירה: מידת מרכזיות מרכיב האתניות בזהות האישית, חשיבות הקבוצה האתנית, מידת חשיבות מרכיב האתניות לאדם בזהותו והקשר בין אידיאולוגיה לזהות. המחקר מצא כי ההרכב האתני של הקהילה עשוי למתן את הקשר בין האמונות הגזעיות של הצעירים לבין הסימפטומים של הדיכאון במשך השנים. ממצאי המחקר מדגישים את חשיבות ההשפעה שעשויה להיות לסביבה החברתית המורחבת על בריאותם הנפשית של שחורים בגיל הבגרות הצעירה (Hurd, Sellers, Cogburn, 2013).

צעירים 'תרמילאים' - קבוצה זו מתייחסת לצעירים שכחלק מתהליך ההתבגרות שלהם יצאו למסע ארוך בחו"ל שניתק אותם ממסלול ההתפתחות

הנורמטיבי ושמקשים בעמידה במטלות הגיל מרגע חזרתם לחברה. בשני העשורים האחרונים בישראל הפכה תופעת התרמילאיות, וכחלק ממנה השימוש בסמים בקרב התרמילאים, לבעיה חברתית הדורשת התייחסות ופתרון. טיול התרמילאים, שבו יוצאים למסע גדול למדינות רחוקות, שכיח בעיקר בקרב שתי קבוצות צעירים. האחת היא של יוצאי צבא המעוניינים 'להתאוורר' לאחר תקופה ממושכת שבה היו במסגרות ולפני התחלת מחויבות של לימודים אקדמאיים או פיתוח קריירה. הקבוצה השנייה היא של בני 30 לערך היוצאים לטיול עם אותה מטרה לקראת שלב ה'התיישבות' (נחמקין, 2008). הטיול הממושך מאפשר לצעירים אלו לגלות עולם ולחדור למחוזות לא מוכרים. אחד ממחוזות אלו הוא השימוש בסמים. התרמילאים על פי רוב רואים בהתנסות בסמים חלק מתהליך של גילוי עולמות חדשים, והתייחסותם לנושא היא לרוב בהקשר חיובי של תגלית והתנסות.

במחקר שערכו שגב, פז ופוטסמן בשנים 2000-2004 הוא מצא כי 66% מהמטיילים הישראלים במזרח הרחוק השתמשו בסמים קלים במהלך הטיול, בעיקר בהודו, שבה נמצא השיעור הגבוה ביותר - 70.1% עוד הוא מוצא כי 20% השתמשו בסמים קשים (Segev, Paz & Potasman, 2005). על פי הערכות אחרות של העוסקים בתחום, יותר מ-85% מהתרמילאים הצעירים משתמשים בסמים במהלך הטיול (פריש, 2008).

חווית השימוש בסמים שכיחה בעיקר בקרב הצעירים הישראלים המטיילים בהודו, שעבורם שימוש בסמים הוא נורמת התנהגות בולטת ונתפס כחוויה שאסור לפספס אותה. חלק מהצעירים רואים בשימוש בסמים התנהגות שאינה נורמטיבית אך רק בישראל. תרמילאים רבים מתרצים את השימוש הרב בסמים במהלך הטיול במחירים הזול ובזמינות שלהם ובכך שהם חלק מחווית המסע. חלק מהם רואים בנטילת סמים קשים כאחד משיאי הטיול. זה מסמל עבורם חופש מוחלט, ניתוק מעברם ומעצמם, ובעיקר ניתוק מבעיות וטרדות יומיומיות של בוגרים ותחושת אופוריה (כרמל, 2008). מחקרים מעידים על קשר הדוק בין גיל התרמילאים ובין השימוש בסמים כחלק מהמסע, כך שככל שגיל התרמילאים הוא גבוה יותר כך פוחת באופן ניכר השימוש שלהם בסם (מעוז, 2008). תופעה זו נמצאה שכיחה יותר בקרב ישראלים ופחות בקרב תרמילאים בני לאומים אחרים. נראה כי היקף רחב של התופעה מעיד על הצורך של הצעירים לברוח מההתמודדות עם שלב רכישת הזהות וזהו אמצעי לשיכוך החרדה הנובעת מברייחה זו (מוס, 1990).

על פי נתוני הרשות למלחמה בסמים מדי שנה נפגעים כ-2000 תרמילאים ישראלים משימוש בסמים מסוכנים במהלך הטיול, והם סובלים מהזיות, חרדות והתקפים פסיכטיים שלא מאפשרים להם לחזור לארץ בכוחות עצמם. כ-600 מהם נזקקים לטיפול פסיכיאטרי ממושך לאחר החזרה.

צעירים במוקדי סיכון כפול וסיכון מרובה

סיכון כפול וסיכון מרובה מתארים מצבים שבהם צעירים מוצאים את עצמם משתייכים ליותר מקבוצת סיכון אחת באותו הזמן (ראה תרשים מס' 1). כך, למשל, שכחים המקרים שבהם צעירים עם בעיית שימוש בסמים סובלים גם מבעיות נפשיות ברמות שונות, וצעירים מהגרים נמצאים בקבוצות סיכון לעוני ובקבוצות סיכון לעבריינות. כיום, הצעירים המצויים במצב של סיכון כפול או סיכון מרובה מתמודדים עם קושי רב יותר גם בשל השילוב והעוצמה של הסיכונים וגם בשל העובדה שרוב המערכות המטפלות מחולקות על פי מוקדי התערבות ספציפיים, ולכן יש סיכוי גבוה שהטיפול בהם יהיה ממוקד בגורם סיכון אחד תוך התעלמות ממוקדי הסיכון האחרים ומהקשר ביניהם.

התבוננות לתוך מצבי 'הסיכון המרובה' מעידה שהמפגש שבין תחומי הסיכון השונים לעתים אינו מקרי ושעבור חלק מהצעירים הימצאות במצב סיכון בממד אחד בחיים מהווה פוטנציאל לאי-יציבות ולהיגררות למוקדי סיכון נוספים. למשל, מהגרים צעירים שמתקשים להסתגל לזהות החברתית בחברה החדשה נמצאים בסיכון לאי-השתלבות בשוק העבודה וכפועל יוצא מכך נמצאים גם בסיכון לעוני ולהתנהגות אנטי-חברתית שסופה עבריינות. תובנה זו היא משמעותית במונחים של אבחון והתערבות היות והיא יוצרת צורך להבחין בין מצבים שבהם הסיכונים השונים קשורים, ואולי אפילו נובעים אחד מהשני, לבין מצבים שבהם אין קשר בין הימצאות בקבוצת סיכון אחת לבין הימצאות בקבוצות סיכון אחרות. ההבחנה בין פרופילים שונים של סיכון מרובה כרוכה לרוב בהתבוננות בשלושה פרמטרים עיקריים:

רצף כרונולוגי - האם הימצאות בקבוצת סיכון אחת קודמת מבחינת ההיסטוריה של הצעירים להימצאות בקבוצה אחרת? למשל, הימצאות בקבוצת סיכון המאופיינת בשוליות בשל הגירה יכולה להיות קודמת להימצאות בקבוצת סיכון המאופיינת בעבריינות או בקבוצת סיכון המאופיינת בעוני. התבוננות ברצף הכרונולוגי תאפשר להעריך מצבים של סיכונים כרוניים לעומת סיכונים אקראיים ונקודתיים.

יחס של גורם ותוצאה - האם הימצאות בקבוצת סיכון אחת גורמת לכניסה לקבוצת סיכון אחרת? למשל, הימצאות בקבוצת סיכון המאופיינת בשימוש בסמים ואלכוהול מובילה לעתים לכניסה לקבוצת סיכון המאופיינת בעבריינות. התבוננות בקשר שבין מוקדי סיכון תאפשר להעמיק את הבנת הנסיבות שהובילו את הצעירים לסיכונים שאתם הם מתקשים להתמודד.

חומרת הסיכון - האם הימצאות בקבוצת סיכון אחת היא חמורה או קיצונית יותר עבור הפרט מאשר הימצאות בקבוצת סיכון אחרת? למשל, הימצאות בקבוצת סיכון המאופיינת בלקויות קוגניטיביות עשויה להיות בעלת משמעות רבה יותר לפרט מאשר הימצאותו בקבוצת סיכון המאופיינת בהגירה. בצומת זה השאלה הנשאלת היא עד כמה קיצוניים המאפיינים של הסיכון עבור הפרט, ומכאן מתאפשרת ההבחנה בין מוקדי סיכון ראשיים לבין מוקדי סיכון משניים.

ריבוי של מוקדי סיכון יוצר ריבוי אפשרויות של תכניות התערבות המצריכות בניית אסטרטגיית התערבות. בתהליך בניית האסטרטגיה נשאלות שאלות רבות, כגון: האם נכון להפעיל מס' תכניות התערבות בו-זמנית? האם התערבות אמורה לגעת במוקדי סיכון ספציפיים או לעבוד על הקשר בין מוקדי הסיכון? איך בוחרים באיזה מוקד סיכון מטפלים ובאיזה לא? איך בוחרים באיזה מוקד סיכון מתחילים התערבות? ועוד. אבחון מדויק של פרופיל הסיכון המרובה בהתאם לשלושת הפרמטרים שהוזכרו הוא בעל השפעה משמעותית על עיצוב אסטרטגיות התערבות ושיקום אפשריות עבור צעירים בסיכון. מיפוי של מגוון סגנונות המדיניות ותכניות ההתערבות מאפשר יצירת ארבע אסטרטגיות התערבות מרכזיות:

טיפול בכל סיכון בנפרד בהתאם לחומרת מוקדי הסיכון - אסטרטגיית ההתערבות מאופיינת בסדרתיות ובכך שאין חפיפה בין תחומי ההתערבות. התערבות ראשונה מתחילה עם גורם סיכון אחד, שהוא לרוב גורם הסיכון הראשי או החמור יותר, ועם סיומה יש מעבר להתמודדות עם גורמי הסיכון האחרים, אחד אחר השני בהתאם למידת החומרה שלהם.

טיפול בכל סיכון בנפרד בהתאם לקשר שבין מוקדי הסיכון - אסטרטגיית ההתערבות מאופיינת אף היא בסדרתיות ובכך שאין חפיפה בין תחומי התערבות. על פי אסטרטגיה זו, התחלת ההתערבות היא עם מוקד הסיכון אשר זוהה כגורם לכניסתם של צעירים לקבוצות סיכון אחרות. הנחת ההתערבות היא שההתמודדות עם מוקדי סיכון שאובחנו כגורמים לסיכונים אחרים, תמזער את מצבי הסיכון האחרים הנובעים מהם.

טיפול מקביל במוקדי סיכון - אסטרטגיית התערבות המבוססת על ההנחה שאין קשר או תלות בין גורמי סיכון ולכן מאופיינת בטיפול מקביל במוקדי הסיכון השונים. על פי אסטרטגיה זו, כל תכנית התערבות ממוקדת במוקד סיכון אחד ולא מתקיים שיח בין התכניות השונות.

התערבות אינטגרטיבית במכלול גורמי הסיכון - בניית תכנית התערבות פרטנית ורב-מערכתית המבוססת על ראייה הוליסטית של מצב 'הסיכון המרובה'. אסטרטגיית התערבות זאת נותנת מענה לכל גורמי הסיכון שאתם מתמודד הפרט בו-זמנית תוך התייחסות לקשר ולהשפעה ההדדית המתקיימים ביניהם.

יתרה מכך, מבוגרים צעירים לא מעטים נמצאים במצבים שונים של סיכון מרובה. הצלחת הטיפול בצעירים אלו תלויה במידה רבה באבחון ובמיפוי נכון של המאפיינים ושל מוקדי הסיכון של הצעירים ובבחירת אסטרטגיית ההתערבות הנכונה. מבין ארבע אסטרטגיות ההתערבות שהוצעו להלן, לא ניתן להעיד על סגנון אחד שהוא יעיל יותר מסגנון אחר, אלא ראוי להדגיש את חשיבותו של אבחון הפרופיל המדויק והתאמתו לאסטרטגיה שנותנת לו מענה. ההעמקה במאפייני הסיכון המרובה והבנתו תורמת במידה רבה לא רק לאבחון ובניית אסטרטגיות התערבות, אלא גם לפיתוח תכניות התערבות חדשניות המאופיינות ברציונאליות וביצירתיות.

סיכום ומסקנות

בשנים האחרונות קיימת בעולם הכרה בשלב הבגרות הצעירה (18-25) כשלב התפתחותי מובחן, ויש התעניינות הולכת וגוברת בקבוצת הצעירים המזוהה כקבוצת גיל ייחודית הזקוקה להתייחסות הולמת ומותאמת כפי שנוהגים בקבוצות גיל ייחודיות אחרות, כגון, ילדים, נוער וקשישים. במדינות ויבשות שונות ברחבי העולם יש ניצני חקיקה ויוזמות למדיניות כוללת בדבר קידום מעמדם של המבוגרים הצעירים בחברה. עם זאת, בולטת העובדה שהעשייה נמצאת בראשיתה, לא קיימות מסגרות מדיניות ממשלתיות כוללניות וישנו כיסוי חלקי של טיפול בצעירים ובצורכיהם. הפרק הנוכחי התמקד בהבנת רצף מצבי הסיכון של המבוגרים הצעירים ובאבחון וזיהוי קבוצות של מבוגרים צעירים הנמצאים במצבי סיכון להשתלבות בחיים הבוגרים, ובכך הפגיש את הקורא עם קבוצות סיכון נוספות ופתח מקום לשאלות ולדיון בדבר הגדרת הסיכון בקרב המבוגרים הצעירים.

סקירת תחום זה מלמדת שבישראל רק חלק קטן מהארגונים המספקים שירותים למבוגרים צעירים אכן מתמחים בעבודה עם קבוצה זו, ולרוב מדובר בארגונים המספקים שירותים לאוכלוסיות נוספות, כגון ילדים ונוער, והצעירים הם קבוצה קטנה ושולית המקבלת מהם שירותי חירום במקרים שבהם מסתמנים מצוקה וסיכון ממשיים. רוב המענים הניתנים לצעירים הם בעיקר בתחום ההשכלה והתעסוקה, מטבע הדברים הם מופנים לצעירים נורמטיביים וצעירים בסיכון מתקשים להשתלב בהן, ולכן הם נופלים בין הכיסאות. שיפור מעמדם של כלל המבוגרים הצעירים בישראל ושל אלה המצויים במצבי הסיכון השונים כרוך בקידום חקיקת מעמד הצעירים כקבוצה מובחנת, בבניית תכניות התערבות ממוקדות לאוכלוסיות בסיכון, בקידום שיתופי פעולה בין המשרדים הממשלתיים והמוסדות החברתיים השונים לבין אגף הצעירים במשרד הרווחה ובהכשרת עובדים צעירים.

מקורות

- בנבנישתי, ר' (2007). **צעירים הבוגרים ממסגרות של השמה חוץ ביתית: אתגרים ושירותים**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- גרשטנמן-שלף, ל' ולזר, א' (2006). מעקב אחר הסתגלות בוגרי פנימייה טיפולית לחיים מחוץ לפנימייה. **חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית**, 26(1), 41-58.
- זעירא, ע' ובנבנישתי, ר' (2008). בוגרים של פנימיות חינוכיות בישראל: תמונת מצב. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 95-134.
- זעירא, ע', בנבנישתי, ר' ורפאלי, ת' (2012). **צעירים מגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות - דו"ח מחקר מסכם**. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, בית הספר לעבודה סוציאלית.
- כץ, ק' (1988). **אזרחים בוגרי "בני ברית": דו"ח מעקב אחרי בוגרי בית הילדים "בני ברית" (עבודת גמר לקבלת תואר מוסמך)**. האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- כרמל, ז' (2008). הטיפול בתרמילאים במסגרת בית חולים פסיכיאטרי. בתוך ח', בוני-נח (עורכת), **תרמילאים וסמים - תיעוד, מחקר, טיפול ומניעה (עמ' 106-117)**. ירושלים: הוצאת ביאליק.
- מוס, רא"ה (1990). **תיאוריות על גיל ההתבגרות**. תל אביב: הוצאת הדפוס החדש.
- מעוז, ד' (2008). שימוש בסמים בקרב תרמילאים ישראלים צעירים בהודו. בתוך

- ח' בוני-נח (עורכת), תרמילאים וסמים - תיעוד, מחקר, טיפול ומניעה (עמ' 189-169). ירושלים: הוצאת ביאליק.
- נחמקין, י' (2008). הטיפול הפסיכיאטרי בתרמילאים נפגעי סמים ב"כפר איזון". בתוך ח' בוני-נח (עורכת), תרמילאים וסמים - תיעוד, מחקר, טיפול ומניעה (עמ' 140-144). ירושלים: הוצאת ביאליק.
- סולימני-אעידן, י' (2012). חווית המעבר לחיים עצמאיים של בוגרי פנימיות בישראל. מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית, כ(36), 145-162.
- פריש, ע' (2008). תרמילאים נפגעי סמים והטיפול בהם ב"כפר איזון". בתוך ח' בוני-נח (עורכת), תרמילאים וסמים - תיעוד, מחקר, טיפול ומניעה (עמ' 118-131). ירושלים: הוצאת ביאליק.
- קטן, י' (2009). צעירים בישראל - בעיות, צרכים ושירותים - תמונת מצב ומבט לעתיד. ירושלים: משרד הרווחה, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה.
- שיף, מ' וקושר, ח' (2005). מחקר מעקב אחר בוגרי פנימיית "בית אפל" בגילאי 18 ומעלה. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית.
- Arnett, J. J. (2004). *Adolescence and emerging adulthood*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Farrington, D. P. (2012). Childhood risk factors for young adult offending. *Young Adult Offenders: Lost in Transition?* 8, 48.
- Forte, M., Jahoda, A., & Dagnan, D. (2011). An anxious time? Exploring the nature of worries experienced by young people with a mild to moderate intellectual disability as they make the transition to adulthood. *British Journal of Clinical Psychology*, 50(4), 398-411.
- Glowacz, F., & Born, M. (2015). 18 away from delinquency and crime: Resilience and protective factors. In J. Morizot & L. Kazemian (Eds.), *The Development of Criminal and Antisocial Behavior* (pp. 283-294). Springer International Publishing.
- Greeson, J. K. (2013). Foster youth and the transition to adulthood: The theoretical and conceptual basis for natural mentoring. *Emerging Adulthood*, 1(1), 40-51.
- Hurd, N. M., Sellers, R. M., Cogburn, C. D., Butler-Barnes, S. T.,

- & Zimmerman, M. A. (2013). Racial identity and depressive symptoms among Black emerging adults: The moderating effects of neighborhood racial composition. *Developmental psychology*, 49(5), 938–950.
- Mascherini, M., Salvatore, L., Meierkord, A., & Jungblut, J. M. (2012). *NEETs – Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*. EMCC.
- Newman, L., Wagner, M., Knokey, A. M., Marder, C., Nagle, K., Shaver, D., & Wei, X. (2011). *The post-high school outcomes of young adults with disabilities up to 8 years after high school: A report from the National Longitudinal Transition Study-2 (NLTS2)*. NCSER 2011-3005. National Center for Special Education Research.
- Piquero, A. R., Brame, R., Mazerolle, P., & Haapanen, R. (2002). Crime in emerging adulthood. *Criminology*, 40(1), 137-170.
- Piquero, A. R., Farrington, D., & Blumstein, A. (2007). *Key issues in criminal career research*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rohrbach, L., Sussman, S., Dent, C., & Sun, P. (2005). Tobacco, alcohol, and other drug use among high-risk young people: A five-year longitudinal study from adolescence to emerging adulthood. *Journal of Drug Issues*, 35, 333–355.
- Rios, S. J., & Rocco, T. S. (2014). From foster care to college barriers and supports on the road to postsecondary education. *Emerging Adulthood*, 2(3), 227–237.
- Segev, L. Paz, A. & Potasman, I. (2005). Drug abuse in travelers to south-east Asia: an on-site study. *J of Travel Medicine*, 12(4), 205-209.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work*, 11, 276–279.
- Stone, A. L., Becker, L. G., Huber, A. M., & Catalano, R. F. (2012). Review of risk and protective factors of substance use and problem use in emerging adulthood. *Addictive behaviors*, 37(7), 747-775.

Sussman, S., & Arnett, J. J. (2014). Emerging adulthood: Developmental period facilitative of the addictions. *Evaluation & the health professions, 37*(2), 147-155.

Transition to Adulthood. (2009). A New Start: Young Adults in the Criminal Justice System. England: Author. Retrieved from <http://www.t2a.org.uk>

Weiner, A., & Kupermintz, H. (2001). Facing adulthood alone: The long term impact of family break up and infant institutions, a longitudinal study. *British Journal of Social Work, 31*(2), 213–234.

מה מצפה להם בצדו השני של הגשר? מעקב אחר משתתפי תכנית סיוע לבוגרי פנימיות חסרי עורף משפחתי

טליה-מיטל שוורץ-טיירי, עדנה גלבוצקי ושמעון שפירו

תקציר

בקרב המבוגרים הצעירים בישראל יש קבוצה ייחודית של צעירים שהושמו בפנימיות בגיל צעיר, גדלו בהן עד הגיעם לגיל 18 או עד לסיום לימודיהם בבית הספר התיכון, ובגרו מהפנימייה בלי שתהיה להם משפחה לחזור אליה. יש ביניהם מי שהתייתמו מהוריהם או ננטשו על ידם בגיל צעיר, ויש כאלה שלא יכלו לקיים קשר עם הוריהם בגלל רקע של הזנחה קשה או התעללות או בגלל מצבם הנפשי של ההורים. קבוצה זאת מוגדרת כיום כ"בוגרי השמה חוץ-ביתית חסרי עוגן משפחתי". כאשר הם מסיימים את שהותם בפנימייה רבים מהם נותרים ללא קורת גג וללא תמיכה בהתמודדות עם משימות, כמו שירות צבאי או אזרחי, בחירת מסלול קריירה ודאגה למילוי צורכי היום-יום. בפרק זה אנו מתארים ומעריכים את התכנית "גשר לעצמאות" שמיועדת לצעירים אלה ומופעלת על ידי עמותת "ילדים בסיכוי".

עמותת "ילדים בסיכוי" שמה לה למטרה לשפר את איכות החיים של ילדים ובני נוער שמתחנכים בפנימיות ואת סיכוייהם לעתיד טוב יותר. העמותה פועלת כשדולה לקידום ענייניהם של ילדים שגדלים בפנימיות, ומפעילה תכניות שונות בפנימיות בשיתוף עם הצוותים החינוכיים והטיפוליים ועם הפיקוח של משרד הרווחה. נוסף על כך, העמותה מפעילה מזה עשר שנים את "גשר לעצמאות", תכנית המציעה קורת גג וליווי אישי לכמה מאות בוגרי פנימיות חסרי עוגן משפחתי. בפרק זה נתאר את התכנית, נציג את הרציונל שלה, ונדווח על מחקר מעקב אחר 25 צעירים וצעירות שהשתתפו בתכנית. מטרת המעקב הייתה לעמוד על מצבם של צעירים אלה לאחר סיום השתתפותם בתכנית, ולקבל מהם משוב

על התכנית כדי לעמוד על מעלותיה ועל מגבלותיה. נדווח על המסקנות שנבעו ממחקר זה ועל השינויים שהוכנסו לתכנית בעקבותיו.

מבוא

הספרות שעוסקת בבגרות הצעירה מצביעה על תפקידה המכריע של תמיכה משפחתית בשלב זה של החיים (ישראלאוילי, 2014; Surjadi, Lorenz, Wickrama & Conger, 2011; Swartz, Kim, Uno, Mortimer & O'Brien, 2011). נוסף על סיוע כלכלי ורגשי מתמשך, רשת ביטחון משפחתית מקנה לצעירים כישורי חיים ומיומנויות שמקלים על המעבר לעצמאות (Furstenberg, 2010). צעירים רבים ממשיכים להיות חלק מהמשפחה וליהנות מסיוע בלימודים גבוהים, ביצירת קשרים בוגרים, בהקמת חיים עצמאיים ואף בהפיכה להורים (Shanahan, 2000). תמיכתה של המשפחה מעניקה לצעיר מגוון משאבים ורגשיים וחומריים המסייעים לו במעבר לבגרות עצמאית, ואילו היעדרה גורם לפגיעות בקרב צעירים ללא עורף משפחתי. תקופת המעבר לבגרות עלולה להציב אתגרים קשים במיוחד עבור צעירים אשר במציאות חייהם נעדרת רשת ביטחון משפחתית, בין שהקשר עם המשפחה אינו קיים ובין שהמשפחה אינה מסוגלת להעניק לצעיר את התמיכה המתאימה (ישראלאוילי, 2014).

ילדים ללא עורף משפחתי הגדלים במסגרות חוץ-ביתיות נמצאים בסיכון גבוה להימצא בקשיים ולהיחשף לסוגים שונים של מצוקה בשלב המעבר שבין מסגרות ההשמה לבין היציאה לעצמאות (בנבנישתי, 2008; שיף ובנבנישתי, 2004; Lee & Berrick, 2014). בבגרותם, בעת יציאתם לחיים עצמאיים, עומדים הם בפני אתגרים רבים וקשים יותר בהשוואה לצעירים אשר גדלו בחיק משפחתם. בעוד שגילם של צעירים בעלי עורף משפחתי העוזבים את בית הוריהם עולה בעקביות מדי שנה בישראל ובעולם (Sandor & Ludwinek, 2014; Furstenberg, 2010), נאלצים צעירים חסרי עורף משפחתי להתמודד עם אתגרי היציאה לעצמאות בגילים מוקדמים יותר מן הראשונים ובאופן שאינו הדרגתי (Courtney & Dworsky, 2006). ממחקרים עולה כי אוכלוסייה זו חשופה למצבי סיכון, כמו היעדר השכלה וקשיים לימודיים (Courtney & Hughes-Heuring, 2005; Pecora et al., 2006), אבטלה ועוני (Macomber et al., 2008), הפיכה לקורבן ניצול או אלימות, הורות יחידנית, קורת גג בלתי יציבה, נגישות ירודה לשירותי בריאות הולמים (Reilly, 2003) ומשברים נפשיים (Courtney, Piliavin, 2003).

(Grogan-Kaylor & Nesmith, 2001). בקרב צעירים אלו התמודדות עם המצבים הללו ללא מענה ותמיכה עלולה לגרום להיווצרותן של התנהגויות מסכנות בבגרות (Cosner-Berzin, Rhod & Curtis, 2011). חלקם נותרים חסרי בית, מעורבים בהתנהגות עוברת-חוק ואף נאסרים (Cusick, Courtney, Havlicek & Hess, 2011; Lee, Courtney & Hook, 2012). על כן דרושים שירותים שיספקו לצעירים אלה תמיכה בתקופת המעבר לעצמאות ולאחריה (זעירא, בנבנישתי ורפאלי, 2012; קטן, 2009; Courtney, 2009).

תכנית "גשר לעצמאות"

התכנית "גשר לעצמאות" הוקמה על ידי עמותת "ילדים בסיכוי" בשיתוף עם משרדי הרווחה והחינוך, ג'וינט-אשלים, הקרן למפעלים מיוחדים של המוסד לביטוח לאומי, קרן גנדיר וכמה גופים נוספים כמענה לקשיים שתוארו לעיל. התכנית מיועדת לצעירים חסרי עורף משפחתי בוגרי פנימיות, כפרי נוער ומשפחות אומנה, שאין להם בית לחזור אליו כאשר מסתיימת שהותם במסגרת. התכנית קולטת צעירים שרמת תפקודם מאפשרת להם מגורים עצמאיים בקהילה.

מטרת התכנית לספק לצעירים רצף של שירותים כמענה לצורכיהם הייחודיים: קורת גג, מעטפת ליווי והכוונה, פיתוח כישורי חיים, סיוע כלכלי בעת מצוקה, השלמת לימודים, לימוד מקצוע, השמה במקומות עבודה, הפנייה ותמיכה בטיפולים רפואיים ונפשיים ותיווך במהלך השירות הצבאי או האזרחי. כל זאת תוך מאמץ לשמור על עצמאות מרבית של משתתפי התכנית ולכבד את זכותם להגדרה עצמית ולפרטיות תוך התחשבות בצורכי הזולת.

בסוף שנת 2014 הקיפה התכנית 170 צעירים וצעירות שגרו ב-29 דירות, שמרביתן מופעלות בשיתוף עם פנימיות, עם האגודה למען החייל או עם עמותות השירות הלאומי. כל צעיר זכאי למגורים למשך שנה וחצי לכל היותר, נוסף על תקופת השירות הצבאי או הלאומי. מרבית הדירות ממוקמות במרכזי ערים, נגישות לצירי תחבורה ולשירותים עירוניים. לכל צעיר נבנית תכנית אישית, תחומה בזמן, שכוללת מרכיבים של שילוב בצבא או בשירות הלאומי, השתלבות בתעסוקה, הכשרה מקצועית או לימודים, התנהלות כלכלית ועוד. הצעירים משלמים שכר דירה כפי יכולתם ומנהלים אורח חיים עצמאי. מלווים מטעם התכנית עומדים לרשותם בכל עת, אולם לא לנים אתם בדירות. הליווי נמשך גם כאשר תקופת מגוריהם של הצעירים בדירה תמה והם אמורים לעבור למגורים

עצמאיים ולעמוד ברשות עצמם. מאה ושישים צעירים, שהיו בדירות ויצאו או כאלה שמלכתחילה לא גרו בדירות, זוכים גם הם לליווי של עובדי התכנית. פרק זה עוסק רק בצעירים שהתגוררו תקופה כלשהי בדירות של התכנית.

מחקר מעקב אחר בוגרי התכנית

מטרת המחקר

מטרת מחקר המעקב הייתה לקבל תמונה באשר למציאות חייהם של בוגרי תכנית "גשר לעצמאות" לאחר עזיבתם את דירות התכנית. המחקר הקיף כמה תחומים מרכזיים: הערכת הסיוע של התכנית, דיור, לימודים, תעסוקה ומצב כלכלי, פנאי, מערכות יחסים פורמאליות ולא-פורמאליות ושביעות רצון מן החיים.

אוכלוסיית המחקר כללה 25 צעירים, 15 נשים ו-10 גברים. מדגם זה של צעירים נלקח מבין 56 צעירים וצעירות אשר שהו בשבע דירות של התכנית בין השנים 2007 ל-2012. טווח הגילים היה 21 עד 27, כאשר הממוצע הוא 23.9 ($SD=1.9$).

משתתפי המחקר

כל המרואיינים הצטרפו לתכנית "גשר לעצמאות" עם היציאה מהמסגרות החוץ-ביתיות. מתוכם 22 התגוררו בפנימייה, שניים במשפחות אומנה ואחת בהוסטל לנערות במצוקה. משתתפי המחקר הם אלה שניתן היה ליצור עמם קשר ואשר הסכימו להתראיין, ולכן אין הם מדגם מייצג של כלל הצעירים שהתגוררו בדירות של התכנית. מהשוואה בין 25 הנחקרים לבין 31 הבוגרים שלא רואיינו עולה כי בקרב הנחקרים עבר זמן ארוך יותר מאז סיום השהות בדירה והשהות בה הייתה קצרה מעט יותר לעומת הבוגרים שלא רואיינו. נוסף על כך, שיעור גבוה יותר מקרב משתתפי המחקר שירת בשירות הלאומי, בעוד שהרוב המכריע של אלה שלא השתתפו שירתו בצה"ל. בדרך כלל המשרתים בצה"ל נחשבים לאוכלוסייה חזקה יותר מן המשרתים בשירות לאומי. לא נמצאו הבדלים בחלוקה על פי מין או גיל. על אף ההבדלים בין אלה שנחקרו לבין אלה שלא נחקרו, מצבם של הנחקרים ועמדותיהם עשויים לספק תובנות על מצבם של צעירים ללא עורף משפחתי עם יציאתם לעצמאות ועל הסיוע הדרוש להם.

כלי המחקר

כלי המחקר היה ריאיון מובנה, שכלל שאלות סגורות ופתוחות, פותח על ידי בנבנישתי (2009) והותאם לצורך המחקר הנוכחי. השאלות התייחסו לשני תחומים מרכזיים: הראשון, היבטים בהערכת התכנית - הערכת סל השירותים של התכנית והערכת הליווי; השני, היבטים בחיי הצעיר והערכת תפקודים מרכזיים - מגורים, שירות צבאי או לאומי, תפקוד חברתי, תפקוד תעסוקתי ולימודי, תפקוד במערכות יחסים זוגיים, שימוש במערכות תמיכה כלכליות, אינסטרומנטליות ורגשיות, ניהול אורח חיים ומעורבות בפעילויות פנאי, מצב בריאות, מעברי חיים ומשברים הכרוכים בהם, שביעות רצון מהחיים וממערכות התמיכה הקיימות ואופטימיות. המידע שהתקבל באמצעות השאלות הפתוחות קודד ועובד באמצעות ניתוח תוכן תמטי.

ממצאי המחקר

ממצאי המחקר מבוססים על ניתוח כמותי של תשובות לשאלות סגורות ועל תמות מרכזיות אשר עלו מתוך התייחסויותיהם של המרואיינים לשאלותיה של המראינית. פרק זה מחולק לשני חלקים. הראשון עוסק בהערכת הנחקרים את הסיוע שהם קיבלו מהתכנית, והשני מציג את מצבם של הצעירים לאחר היציאה מהדירה.

הערכת התכנית על ידי המשתתפים

באופן כללי, הביעו המרואיינים שביעות רצון מהשתתפותם בתכנית (לוח 1). לדבריהם עזרה להם התכנית בנושאי השירות הצבאי והלאומי, וסייעה להם להסתדר באופן עצמאי ולהתקדם בחיים. יחד עם זאת, בנושאי לימודים ועבודה ציינו רק מיעוט מהנחקרים שהתכנית סייעה להם. המרואיינים ציינו לטובה גם את הליווי שזכו לו מסגל התכנית. הם ייחסו למלווים מטעם התכנית זמינות, רצון לעזור והתייחסות מכבדת. מקצת המרואיינים ציינו את המשך הקשר התומך גם לאחר סיום שהותם בדירה. ההערכה החיובית הייתה להיבטים הרגשיים של הליווי וגם לסיוע האינסטרומנטלי, אם כי קצת פחות.

עבור צעירים רבים נתפש הסיוע מטעם התכנית כעוגן מרכזי בחייהם: "אם לא הפרויקט, קשה לדעת איך הייתי מסתדר היום"; "כזכות התכנית קיבלתי עוד מלא כוח להמשיך הלאה, ויש לי יותר אומן וביטחון בעולם". צוות התכנית תואר כגורם משמעותי בהשוואה למקורות סיוע קודמים, וככזה שהצליח ליצור שינוי של ממש בחיי הצעירים. האווירה בתכנית תוארה כמשפחתית, אשר נמשכה גם לאחר עזיבת הדירה וסיום ההשתתפות הרשמית בתכנית: "פתאום הרגשתי מעין משפחה"; "תחושה שמתגאים בנו"; "לא ויתרו לי עד שהסדרתי".

קשר חיובי עם המלווה התאפיין בקרבה רגשית חזקה ובתמיכה רציפה, לעתים אף טוטאלית, ביחסים בלתי אמצעיים ובשמירה על קשר גם לאחר התכנית:

"כמו אימא"; "היא (המלווה) הייתה אתי אפילו בלידה"; "כולו קשוב אליך, אין לו ריכוז במשהו אחר"; "היא לא באה לחנך, היא באה בטוב"; "עד היום היא בקשר אתי והיא בכלל לא חייבת". מאידך גיסא היו גם מרואיינים, אם כי מעטים יותר, שתיארו יחסים של ריחוק בינם לבין המלווה, אשר התאפיינו בקשר טכני ולא בשיח רגשי.

לוח 1: הדירוג שהעניקו המשתתפים לממדים בתכנית

היגדים	דירוג	בכלל לא	לא נכון	קצת נכון וקצת לא נכון	נכון	נכון מאוד
אני מרוצה מההשתתפות שלי בתכנית	-	-	6	2	15	
אני מרוצה מהמלווה שלי בתכנית	1	4	1	4	15	
ההשתתפות בתכנית עזרה לי:						
כשהיה לי עצוב וקשה	1	3	6	3	12	
מבחינה כלכלית	2	-	4	7	12	
ללמוד להסתדר באופן עצמאי	5	-	4	8	8	
להתקדם בחיים	4	2	5	7	7	
בענייני צבא/שירות לאומי	4	1	2	7	10	
בענייני לימודים	6	6	7	1	5	
בענייני עבודה	5	5	7	5	3	

תיאור חוויית המגורים בדירות של התכנית מעלה תמונה מורכבת ולא אחידה. מרבית המרואיינים ציינו לחיוב את המגורים בדירה ואת הקשר בין הצעירים ובינם לבין המלווים. עם זאת, היו מי שתיארו את המגורים בדירה כחווייה שלילית בגלל אי-שמירת כללים וחוסר התחשבות מצד חברים לדירה. נחקרים אלה טענו שצוות התכנית לא היה מודע מספיק למתרחש בדירות ולא שלט בנעשה בהן. הם טענו שנדרשה התערבות רבה יותר של צוות התכנית כדי לשמור על התנהלות נורמטיבית בדירה: "לאכוף את החוקים... שלא יהיו שם חגיגות, הרי בעל דירה בסוף היה מעיף אותם". מאידך גיסא, היו גם כאלה שהתלוננו על כללים נוקשים מדי, המנוגדים לאופן שבו הם תפשו חיים עצמאיים. הם טענו שהתערבות היתר של המלווים אינה מתאימה לצורכיהם: "צריך לרכך את הקטע של המשמעת, כי סך הכול זה לא הפנימייה, זה החיים האמתיים"; "אי אפשר לצפות מבנאדם להיות בוגר, אבל גם במקביל להגיד לך כל הזמן מה לעשות, זה לא תורם... הרי אם אני שותה מדי פעם בסוף יום עבודה זה לא אומר שאני עבריינ'".

מציאות חייהם של הצעירים לאחר עזיבת הדירה

בריאיון התבקשו הבוגרים לשתף את החוקרת במצבם ובתחושותיהם לאחר היציאה מן הדירה. ניתוח החוויות העלה סוגיות חשובות העוסקות בחוויות המשבר, באתגרים בתחום הדיור, הלימודים והתעסוקה, במצוקה כלכלית מתמשכת ובתחושות ניתוק חברתי. חוויות אלה יוצגו להלן.

חוויית המשבר - חוויית המשבר תוארה באופנים רבים. היעדרה הפתאומי של מערכת תמיכה רגשית וחומרית לוותה בתחושות של חוסר וודאות, בדידות חריפה ואף ניתוק חברתי. הצעירים ייחסו חוויה זו למעבר החד לחיים עצמאיים: "לא ידענו מה יהיה"; "לא היה מי שיעזור"; "אתה עכשיו לבד ותתמודד במים עמוקים". ייזום קשר עם התכנית לשם קבלת סיוע לאחר שהסתיימה לווה בתחושת כישלון מהיציאה לעצמאות: "לא נעים לי לבוא משום מקום". זאת מפני שלעתים קבלת סיוע נתפשה על ידי הצעיר כ"הוכחה" לכך שלא הצליח להסתדר בעצמו. לעומת זאת, יציאה מן המשבר יחסה ליכולתו של הצעיר להתגבר על האתגר בכוחות עצמו: "חילצתי את עצמי".

יצירת קשר, זיהוי המשבר והגשת סיוע מצד המלווה והתכנית תוארו על ידי המשתתפים כ"גלגל הצלה", אשר מנע את הנפילה הבאה: "הייתי יכול להיעלם לה, אבל כשהייתי צריך אותה היא הייתה עוזרת לי". המשתתפים הדגישו לחיוב

את העובדה כי היוזמה ליצירת הקשר באה מטעמו של המלווה, מכיוון שחשו מבוכה רבה לבקש סיוע, גם כשהמצב היה קשה מאוד והם לא היו בטוחים במעמדם בסיום השהות בדירות: "הקשר עם ערן היה אינטנסיבי ויומיומי, ותמיד הוא אמר שמי שרוצה לדבר אתו שיצלצל. אבל זה לא נעים לבוא ולצלצל. אוף זה קשה".

דיוור, לימודים ותעסוקה - בזמן הריאיון גרו הצעירים בשכירות בשוק החופשי (לבד או עם שותפים), במגורים לחיילים משוחררים או עם בן הזוג או בת זוג. מגורים עם קרובי משפחה בכלל, ועם הורים בפרט, תוארו כמוצא אחרון וכסידור זמני בלבד. קשה היה להם למצוא מקום מגורים עם עזיבת התכנית, וחלקם אף ציינו כי לא היו בטוחים אם יהיה להם מקום לישון בו. בתקופת המשבר גרו מרביתם בשניים עד שישה מקומות שונים. כאשר נזקקו לעזרה במציאת מקום מגורים, הגורם המסייע העיקרי היה התכנית. במעט מן המקרים פנו לסיוע של חברים או גורמי טיפול אחרים. המרואיינים תיארו את המגורים בדרכים שונות, אולם לא באמצעות כינויי שייכות, כמו "הדירה שלי" או "בבית", אלא תיארו עצמם כ"עוף נודד". ביטוי זה, בדומה לתיאור חוויית חיפוש המגורים, מדגיש את חוויות התלישות ואי-הוודאות שליוו את המעבר לחיים עצמאיים של רבים מהבוגרים: "בן הזוג עזר לי פעם, ואז הלכתי לישון אצל חברים ופעם בעבודה בתל אביב ושוב לישון אצל חברים"; "אני צריכה עוד מעט לעזוב ואין לי מושג מה יהיה".

מרבית המרואיינים הביעו רצון להשתלב בלימודים. חלקם למדו לימודי מקצוע או הכנה ללימודים אקדמיים בעת שהותם בתכנית. מי שלא הצליחו לממש שאיפה זו, ייחסו זאת לקושי כלכלי - שכר נמוך אשר מכסה בקושי את צורכיהם השוטפים. היו שנאלצו לפרוש מן הלימודים בעקבות קשיים כלכליים שעמם לא הצליחו להתמודד.

מרבית המרואיינים עבדו בתקופת הריאיון. הם הועסקו בעיקר בעבודות זמניות בשכר נמוך. מקצתם נשארו במקום עבודה מתוך חשש שלא ימצאו עבודה אחרת וייקלעו למצוקה כלכלית. לעומתם, אחרים התקשו להתמיד במקום עבודה מסיבות שונות, כמו מעברי מגורים תכופים. על מנת למצוא עבודה נעזרו לעתים בתכנית, בחברים ובקרובים או בתכנית "למרחב", אך כי חלק מהעבודות נמצאו באופן עצמאי. היו שסיפרו על תקופה ארוכה של חוסר תעסוקה שבה חיפשו עבודה ללא הצלחה. חיפוש העבודה לוהה בתחושות של לחץ ושל מסוגלות עצמית

נמוכה שאותן ייחסו הצעירים לחסמים, כמו היעדר ניסיון, כישורים וקשרים.

מצוקה כלכלית מתמשכת ותחושת ניתוק חברתי - מצוקה כלכלית הייתה מנת חלקם של רבים ממשתתפי מחקר המעקב. היו ביניהם כאלה שנמנעו מצרכים בסיסיים ביותר, כמו תזונה נכונה, טיפולי שיניים, תרופות, מוצרי היגיינה ותשלום שכר הדירה: "ראו שאין לי מה לאכול... היו בהלם... לא היה לי כסף לאכול ופשוט רזיתי"; "טיפולי שיניים זה חשוב אבל הייתי צריכה לעשות סדר עדיפויות בחיים". בשל כך הגיעו חלקם ליתרת חובה בבנק ונאלצו לקחת הלוואות מן הבנק או מחברים: "אני מרגיש כל הזמן חובות, עדיף שלא תדעי... הלוואות". מרואיינים בעלי משפחות שבהן ילד אחד או יותר תיארו חיי עוני על אף הניסיונות לסיוע מצד קרובי משפחה או צוות התכנית. ההתמודדות עם מצוקה כלכלית והמחסור דחקו חלק מהמרואיינים לנהל חיי חברה מצומצמים ביותר ונבצר מהם לבלות עם בני גילם: "רוב החברים ממשפחות נורמליות כולם היו חיים, ואני לא חי". תחושת הניתוק מהסביבה לוותה בתחושה כי אין מי שיכול לסייע ובבושה רבה לבקש עזרה: "אתה תקוע בבית כמה חודשים ויוצא מדעתך". מאחר שמרביתם חיים בנתק ממשפחתם, נמנע מהם סיוע מקרובים, הנתונים גם הם לרוב במצוקה כלכלית: "אימא וסבתא מקבלות רק ביטוח לאומי... לאימא יש הוצאה לפועל אי אפשר לבקש ממנה". מעטים זכו לתמיכה מצד חבר קרוב שאפשר "לדבר אתו על משהו אישי". בקרב מי שהתנסו במערכות יחסים רומנטיות, לא כולם חשו קרבה לבני זוגם. מעטים ציינו מעורבות בפעילות פנאי כלשהי וכן קשר מסייע עם עובדת סוציאלית או עם גורם טיפולי פורמלי אחר בתקופה שבה התבצע הריאיון. מרואיינים שהיו בקשר עם גורם מסייע ציינו בעיקר את התכנית.

הצעירים הסבירו את הניתוק ממערכות תומכות במיעוט הזמן הפנוי שיש ברשותם ובאפשרות כספית מוגבלת לבילויים עם בני גילם. נוסף על כך, הם תיארו פער בבגרות הנפשית בינם לבין חבריהם בני גילם, פער שיוחס לחוויות החיים המורכבות שבהן התנסו בגילים צעירים. זאת ועוד, הודגש כי אינם יכולים לשאת את חבריהם בכול, בשל החשש כי לא יזכו להבנה מצד מי שבא "ממשפחות נורמליות".

כאשר נשאלו על ידי החוקרת באשר לשביעות רצונם מהחיים נחשפה תמונה קשה ביותר, אם כי לא מפתיעה לאור המוצג לעיל. הצעירים ענו בקושי רב לשאלה "עד כמה את/ה מרוצה מהחיים?". מי שהביעו שביעות רצון כלשהי קשרו אותה לתמיכה מצד מערכות תמיכה חברתיות, לאמונה שהחיים ישתפרו בעתיד,

לעבודה קבועה ויציבות כלכלית, לקשר זוגי ולהקמת משפחה משל עצמם. מרואיינים שהם הורים לילדים ציינו כי הילדים הם משאב רגשי המאפשר להם להמשיך הלאה. גם מי שלא הקימו משפחה, ייחסו לאפשרות הקמתה כוח מרפא לפצעים משפחתיים מן העבר. יש מי שטענו כי הם כלל לא מרוצים מחייהם. תחושה חריפה זו יוחסה לחוויות של חוסר אונים וקושי ליצור שינוי בחייהם, לשגרה של הישרדות ולקושי להתמודד עם חוויות קשות מן העבר ללא מערכות תמיכה.

השינויים בתכנית בעקבות ממצאי המעקב

ממצאי המחקר הובאו בפני צוות התכנית, אשר ערך התאמות ושינויים בתכנית לאור חוויות הצעירים וההסברים שהעניקו לחוויות אלו. הממצאים הובילו להבנה כי נחוץ לחזק את ההכנה לסיום השהות בדירה ואת התמיכה לאחר היציאה ממנה. על מנת להקל על המשבר החריף המלווה את היציאה מהדירה וגם להדק אחריה את הקשר עם התכנית, עוגנה בתכנית הכנה קבוצתית למהלך זה. הכנה זו כללה סדנאות בנושאים כלכליים. הוחלט גם למסד את הליווי לאחר היציאה מהדירה לתקופה של שלושה עד שישה חודשים, כאשר בסיומה מועבר הליווי לעובדת שתפקידה לסייע לצעירים שמיצו זכאותם לדור, ולכאלה שמלכתחילה אינם זקוקים לדור. השינויים כללו גם הגברת המעקב של המלווים אחר הנעשה בדירות, כדי לוודא שמירה על כללים והתחשבות הדדית בין הדיירים.

על מנת לסייע לבוגרים להתמודד עם הקשיים הכלכליים, אשר מנעו מהם בין היתר את האפשרות להשתלב בהשכלה, הרחיבה התכנית את מאגר המלגות העומד לרשותם של המשתתפים בתכנית. בתכנית החלו להיערך ימים פתוחים במוסדות להשכלה גבוהה, התקיימו קורסים לשיפור האנגלית, גויסו מתנדבים לשיעורי עזר, והוגבר שיווק ההשכלה בקרב משתתפי התכנית. כתוצאה ממאמצים אלה, בסוף 2014 השתלבו בלימודים 32% ממשתתפי התכנית. נוסף על כך, הועסקה רכזת תעסוקה, הוקם מאגר מעסיקים-ידידים, החל להינתן סיוע באבחונים ונערכה פעילות קבוצתית בנושא תעסוקה.

הממצאים העלו את הצורך להדק את הקשר של הצעירים עם מערכות תמיכה. על כן גויסה לתכנית רכזת טיפול והוקם מאגר מטפלים בעלי ניסיון בטיפול באנשים חסרי עורף משפחתי. במקביל מוסדו קבוצות טיפוליות באמצעות ביטוי אמנותי (כתיבה וציור), וגויסו משפחות מלוות לצעירים בתכנית. על מנת

לאפשר לצעירים חיי פנאי, באמצעות מלגות הורחב הסיוע לפעילות בחדרי כושר ולפיתוח כישורים אישיים.

דיון ומסקנות

מחוויותיהם של הצעירים חסרי עורף משפחתי שהשתתפו במחקר הנוכחי ניכר כי היעדרה של תמיכה בתקופה הקריטית של היציאה לעצמאות הוא פוטנציאל למשבר מתמשך העלול לפגוע בתפקודים רבים. את המשבר אפיינה תחושת בדידות רבה ("אין מי שמבין"), והוא נקשר לחוסר יציבות בתחומים רבים בחייהם של המרואיינים.

ממצאי המחקר הנוכחי דומים לממצאים של מחקרים שנעשו על בוגרי פנימיות ואומנה בשלב היציאה מהמסגרת (Courtney & Dworsky, 2006; Geenen & Powers, 2007; Schiff & Benbenishty, 2006). מחקרים אלה הצביעו על קשיים בהישגים ובנגישות להשכלה (Courtney et al., 2011), על קשיי תעסוקה ומצוקה כלכלית (שיף וקושר, 2005; Goerge et al., 2002) ועל היעדר קורת גג יציבה (Pecora et al., 2003; Sulimani-Aidan, 2014). המחקרים על בוגרי פנימיות המליצו על מסגרות המשך שאמורות לספק לצעיר את המרחב הרגשי הנדרש למעבר חיים (Stein, 2006), את הליווי והחניכה הצמודים בשלבי ההתנסות הראשוניים בעצמאות ואת החוסן להתמודדות עם קשיים (Geenen & Powers, 2007; Schiff, 2006).

מצוקתם של בוגרי פנימיות ואומנה חסרי עורף משפחתי הייתה המניע להקמת התכנית "גשר לעצמאות". ממחקר המעקב התברר שנחוץ למנוע מצב שבו המשבר שמאפיין את היציאה ממסגרת ההשמה לחיים עצמאיים רק נדחה בשנים ספורות בעקבות ההשתתפות בתכנית. המסקנה העיקרית שעולה מממצאי מחקר המעקב היא שגבולותיה של תכנית שמטרתה תמיכה במעבר לחיים עצמאיים חייבים להיות גמישים. יש למנוע יציאה חדה ולא הדרגתית מהתכנית, ולכן עליה לכלול מרכיבים של הכנה אינסטרומנטלית ורגשית לחיים עצמאיים, כמו גם המשך ליווי של הצעירים באינטנסיביות הולכת ופוחתת לאחר סיום השתתפותם בתכנית. בדרך זו תאפשר יציאתם לעצמאות תוך הפחתה הדרגתית של תלותם בסיוע.

מסקנה נוספת שעלתה מתגובות הצעירים לחוויית המגורים בדירות של התכנית נוגעת לקושי באיזון שבין השאיפה לאפשר לצעירים עצמאות בניהול חיי

היום-יום שלהם לבין הצורך להבטיח לכולם סביבה בטוחה וחופשית מסיכונים ומהפרעות. מתגובות הנחקרים התברר שאיזון זה הושג חלקית וכי נדרשת חשיבה נוספת על תפקידם של מלווי הדירות ועל מידת ההשפעה הרצויה על התנהלות הדיירים. ואכן בעקבות ממצאי המעקב נעשו בתכנית "גשר לעצמאות" שינויים על מנת להתמודד טוב יותר עם המצבים שתיארו משתתפי התכנית. הורחב מערך ההכשרה וההדרכה למלווי הדירות, ובשיתוף עם הצעירים נכתב הסכם שמגדיר את תנאי הכניסה לתוכנית, ואת זכויות וחובות הצעירים שמשתתפים בה.

מקורות

בנבנישתי, ר' (2008). **הערכת תוכניות לבוגרים של מסגרות השמה חוץ ביתית חסרי עורף משפחתי - דוח המחקר**. רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן.

בנבנישתי, ר' (2009). **הערכת תוכניות לבוגרים של השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, הקרן למפעלים מיוחדים.

זעירא, ע', בנבנישתי, ר' ורפאלי, ת' (2012). **צעירים פגיעים בתהליכי המעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות - דוח מחקר מסכם**. ירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית האוניברסיטה העברית, רמת גן: בית-הספר לעבודה סוציאלית אוניברסיטת בר-אילן.

ישראלאשוילי, מ' (2014). **חשיבות העורף המשפחתי עבור צעירים הנמצאים בשלב "הבגרות הצומחת"**. הוד השרון: עמותת למרחב.

קטן, י' (2009). **צעירים בישראל - בעיות, צרכים ושירותים בתחומי הרווחה: תמונת מצב ומבט לעתיד**. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה.

שטימברג, י' ואבירי, א' (2012). **בוגרי תכנית "למרחב": מצב הבוגרים ותפיסותיהם לגבי תחומי חיים שונים - מחקר הערכה**. תל אביב: המכון לחינוך דמוקרטי - מחלקת הערכה.

שיף, מ' ובנבנישתי, א' (2004). **מצבם של מתבגרים באומנה ותפיסת מוכנותם לחיים עצמאיים בתום השהות בה - דוח מחקר**. ירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית.

שיף, מ' וקושר, ח' (2005). **מחקר מעקב אחר בוגרי פנימיית "בית אפל" בגילאי 18 ומעלה - דוח מחקר**. ירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית.

- Cosner-Berzin, S. C., Rhodes, A. M., & Curtis, M. A. (2011). Housing experiences of former foster youth: How do they fare in comparison to other youth? *Children and Youth Services Review*, 33, 2119-2126.
- Courtney, M. E. (2009). The difficult transition to adulthood for foster youth in the US: Implications for the state as corporate parent. *Social Policy Report*, 23, 3–18.
- Courtney, M. E., & Dworsky, A. (2006). Early outcomes for young adults transitioning from out-of-home care in the USA. *Child and Family Social Work*, 11, 209–219.
- Courtney, M. E., Dworsky, A., Brown, A., Cary, C., Love, A. K., & Vorhies, V. (2011). *Midwest evaluation of the adult functioning of former foster youth: Outcomes at age 26*. Chicago, IL: Chapin Hall Center for Children. Retrieved from <http://www.chapinhall.org/research/report/midwest-evaluation-adult-functioning-former-foster-youth>
- Courtney, M. E., & Hughes-Heuring, D. (2005). The transition to adulthood for youth “aging out” of the foster care system. In D. W. Osgood, E. M. Foster, C. Flanagan, & G. Ruth (Eds.), *On your own without a net: The transition to adulthood for vulnerable populations* (pp.27-67). Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Courtney, M. E., Piliavin, I., Grogan-Kaylor, A., & Nesmith, A. (2001). Foster youth transitions to adulthood: A longitudinal view of youth leaving care. *Child Welfare*, 80, 685-718.
- Cusick, G. R., Courtney, M. E., Havlicek, J., & Hess, N. (2011). *Crime during the transition to adulthood: How youth fare as they leave out-of-home care*. Chicago, IL: Chapin Hall Center for Children at the University of Chicago.
- Furstenberg, F. F., Jr. (2010). On a new schedule: Transitions to adulthood and family change. *The Future of Children*, 20, 67-87.
- Geenen, S., & Powers, L. E. (2007). “Tomorrow is another problem”: The experiences of youth in foster care during their transition into adulthood. *Children & Youth Services Review*, 29, 1085-1101.

- Goerge, R. M., Bilaver, L., Lee, B. J., Needell, B., Brookhart, A., & Jackman, W. (2002). *Employment outcomes for youth aging out of foster care*. Chicago, IL: Chapin Hall Center for Children at the University of Chicago. Retrieved from <http://aspe.hhs.gov/hsp/fostercare-agingout02/>
- Lee, C., & Berrick, J. D. (2014). Experiences of youth who transition to adulthood out of care: Developing a theoretical framework. *Children and Youth Services Review*, 46, 78-84.
- Lee, J. S., Courtney, M. E., & Hook, J. L. (2012). Formal bonds during the transition to adulthood: Extended foster care support and criminal/legal involvement. *Journal of Public Child Welfare*, 6, 255–279.
- Macomber, J., Cuccaro-Alamin, S., Duncan, D., Kuehn, D., McDaniel, M., Vericker, T.,... Barth, R. P. (2008). *Coming of age: Employment outcomes for youth who age out of foster care through their middle twenties*. Washington, DC: Urban Institute. Retrieved from <http://www.urban.org/publications/1001174.html>
- Pecora, P. J., Williams, J., Kessler, R. C., Downs, A. C., O'Brien, K., Hiripi, E., & Morello, B.S. (2003). *Assessing the effects of foster care: Early results from the Casey National Alumni Study: Casey Family Programs*. Retrieved from <http://www.casey.org/national-alumni-study/>
- Pecora, P. J., Williams, J., Kessler, R. C., Hiripi, E., O'Brien, K., Emerson, J., ... Torres, D. (2006). Assessing the educational achievements of adults who were formerly placed in family foster care. *Child & Family Social Work*, 11, 220-231.
- Reilly, T. (2003). Transition from care: Status and outcomes of youth who age out of foster care. *Child Welfare*, 82, 727–746.
- Sandor, E., & Ludwinek, A. (2014). *Social situation of young people in Europe*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, Eurofound. Retrieved from <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef1404.htm>

- Schiff, M. (2006). Leaving care: Retrospective reports by alumni group homes. *Social Work, 51*, 343-353.
- Schiff, M., & Benbenishty, R. (2006). Functioning of Israeli group-homes alumni: Exploring gender differences and in-care correlates. *Children and Youth Services Review, 28*, 133-157.
- Shanahan, M. J. (2000). Pathways to adulthood in changing societies: Variability and mechanisms in life course perspective. *Annual Review of Sociology, 26*, 667-692.
- Stein, M. (2006). Research review: Young people leaving care. *Child and Family Social Work, 11*, 276-279.
- Sulimani-Aidan, Y. (2014). Care leavers' challenges in transition to independent living. *Children and Youth Services Review, 46*, 38-46.
- Surjadi, F. F., Lorenz, F. O., Wickrama, K. A. S., & Conger, R. D. (2011). Parental support, partner support, and the trajectories of mastery from adolescence to early adulthood. *Journal of Adolescence, 34*, 619-628.
- Swartz, T. T., Kim, M., Uno, M., Mortimer, J., & O'Brien, K. B. (2011). Safety nets and scaffolds: Parental support in the transition to adulthood. *Journal of Marriage and Family, 73*, 414-429.

צעירים חסרי עורף משפחתי וחברתי במעבר מחיי נעורים לחיי בוגרים: המציאות והאתגר

חיים להב

תקציר

מאמר זה בוחן את תופעת הצעירים, גילאי 18-25, חסרי עורף משפחתי וחברתי במעבר מחיי נעורים לחיים בוגרים בישראל (transition from adolescence to adulthood). הספרות המקצועית שעוסקת בתופעה מעלה את הצורך בהתייחסות מובחנת לשכבת הגיל הזו בתקופת המעבר הזו, על רקע הסיכון להיפגעות בתהליך ההשתלבות שלהם בחברת הבוגרים בצורה מיטבית להם ולמשפחותיהם. מדינות במערב עוסקות מזה שנים בהתוויית מדיניות ייחודית וייעודית לקבוצת מובחנת זו, כולל חקיקה והסדרה של השירותים שהמדינה תעניק להם בדרך אל החיים העצמאיים. בישראל, נכון לתחילת 2016, נעשה עד כה מאמץ רב בתחום בעיקר במסגרת המגזר השלישי (ארגונים וולונטאריים) שלקח על עצמו לפתח שירותים בתחומים ספציפיים לקבוצה זו, ואילו המגזר הראשון (הממשלתי/ציבורי) על פי רוב הגדיר והגביל בחקיקה או בתקנות את הסיוע והתמיכה של השירותים החברתיים (חינוך/רווחה/בריאות) עד גיל 18 (לאוכלוסיות עם צרכים מיוחדים עד גיל 21). מאמר זה מעלה לסדר היום את מאפייני האוכלוסייה ואת האתגרים שאוכלוסייה זו ניצבת בפניהם, וכן הוא מעלה את הצורך בגיבוש מדיניות לאומית למתן תמיכה וסיוע לשילובם התקין של הצעירים הללו בתוך החברה הישראלית הבוגרת. על המדיניות הלאומית להתייחס לתחומי חיים שזוהו כמשמעותיים לתהליך המעבר של הצעירים לקראת חיים בוגרים ועצמאיים, ועליה לשלב את כל מגזרי החברה (ממשלה/עמותות/

עסקים) לעשייה כוללנית ומשולבת (comprehensive & integrative action). בין התחומים הדורשים התייחסות ניתן למנות את תחום ההכשרה המקצועית והתעסוקה, הלימודים, הבריאות, הדיור והכלכלה, ובעיקר את הצורך בחניכה אישית (מנטורינג) ובליוי אישי לצורך סיוע בגיבוש הזהות האישית, החברתית, הערכית והתעסוקתית של הצעיר/ה בדרך לעצמאות. המאמר עוסק בעקרונות שחייבים לעמוד ביסוד המדיניות ובדרכי הפעולה הנדרשים בהמשך לתפעולה כחלק ממחויבות המדינה והחברה לצעירים בישראל.

צעירים חסרי עורף משפחתי בראי הספרות המקצועית

מדינות רבות בעולם מגדירות את תקופת המעבר מ'נעורים' ל'בוגרים' מגיל 15 ועד 25. במקרים מסוימים נכללים בהגדרה זו גם נערים ונערות בני 13, ולעתים קרובות הטווח מתפרש גם עד גיל 30. הרציונל העומד מאחורי קביעה זו נשען על ההנחה כי בגרות מותנית בהשגת עצמאות כלכלית המאפשרת הקמת משפחה והולדת הדור הבא. כיוון שבחברות המתועשות השכלה בסיסית היא תנאי הכרחי להשתלבות בשוק העבודה, נקבעה תקופת הצעירות, גילים 15-25, כתקופת הביניים, פוסט גיל הנעורים (Galland, 2003), שבמהלכה הפרט אמור סיים את חוק לימודיו הבסיסי ולהתקדם למקצוע שיאפשר לו לרכוש עצמאות כלכלית ולתפקד כאדם בוגר בחברה (IARD, 2001).

בעולם המערבי קיימת כיום הכרה בתקופת המעבר הזו כשלב התפתחותי מובחן של קבוצת גיל ייחודית הזקוקה להתייחסות נפרדת ושהמאפיין המרכזי שלה הוא בהיותה ממוקמת בין שני סטטוסים קיימים ומזוהים - נערים ובוגרים (Arnett, 2000). אלו אנשים שמפאת גילם לא ניתן לכנותם כבר נוער, אך גם לא ניתן להחשיבם כבוגרים כיוון שאינם מצליחים עדיין לעמוד ברשות עצמם וזהותם עדיין לא גובשה ליחידה שלמה (קטן, 2009; ראובן ותורגמן, 2015). תקופת המעבר לחיים בוגרים היא תקופה של אוטונומיה חלקית אשר בדרך כלל קיים בה חופש ממרבית המגבלות של הילדות וההתבגרות, אבל המיומנויות והניסיון מוגבלים וכך גם המשאבים הכספיים. לכן נדרשת בה עזרה מההורים בדיור (40% חוזרים לבית ההורים לאחר שעזבו), במימון לימודים, בטיפול בילדים (לנשואים), במימון ביטוחי בריאות ורכב, הוצאות בילוי ופנאי וכו'. בארה"ב הורים תומכים בצעיר בסכום ממוצע המגיע ל-\$2,200 ו-367 שעות עזרה אישית בשנה (Fernandes-Alcantara, 2014).

במציאות זו, המעבר לחיים הבוגרים דורש תמיכה משמעותית באוכלוסיית הצעירים בכלל ובקרב חסרי העורף המשפחתי והחברתי בפרט. בעיקר מדובר בצעירים שהיו תלויים בעבר (בתקופת ילדותם או נעורם) במערכות ציבוריות לקבלת שירותי תמיכה לאורך שנים, והמעבר לחיים הבוגרים גורם להם לאבדן. בחלק מהמקרים זהו תהליך הדרגתי, אך במקרים אחרים הטיפול נקטע מידית בשל השינויים בקריטריונים של הזכאות לשירותים מהמדינה. אחת הדוגמאות הבולטות היא בתחום ההשכלה - צעיר שלא סיים 12 שנות לימוד עד גיל 18 אינו יכול להשלימם בדרך כלל ללא גיוס כספים למימון. מדינות מערביות רבות כבר השכילו להאריך את תקופת הזכאות להשלמת השכלה על פי חוק עד גיל 25 (בוואוצ'ר של המדינה).

במחקרים שנעשו על ידי הקונגרס האמריקאי (Fernandes-Alcantara, 2014) נמצא כי מרבית אוכלוסיית הצעירים בארה"ב גדלה בסביבה בריאה ובטוחה, בקהילה שמאפשרת להם לעשות את המעבר מ"נעורים" ל"בוגרים" בצורה תקינה, בעיקר בזכות התמיכה של ההורים ובני המשפחה שנמצאים ברקע ומסייעים למעבר הן בתחום הפיננסי והן בתחום הרגשי. לעומתם, לא מעט צעירים שעל רקע אישי (מאפייני סיכון) ומשפחתי (חסרי עורף משפחתי) אינם מקבלים תמיכה זו ונכנסים לתקופה משברית לא פשוטה בדרכם להיות בוגרים מועילים לעצמם ולחברה. בארה"ב צעיר אחד מכל ארבעה (20%) הוא ללא משפחה תומכת או עורף משפחתי.

עוד נמצא במחקר של הקונגרס האמריקאי (Fernandes-Alcantara, 2014) כי הקבוצות המובחנות שנמצאות בסיכון גבוה הם בדרך כלל בני נוער שעברו את גיל הזכאות כילדים וכנוער הנתמך בשירותי הרווחה, כגון אומנה, נוער המטופל בשירותים לנוער ולמבוגרים עבריינים, נוער חסר בית ובורחים מהבית, נוער בחינוך מיוחד, נוער עם הפרעות נפשיות חמורות, נוער עם מוגבלויות פיזיות ונוער מנותק שנשר ממערכת החינוך ולא רכש את הכלים ואת המיומנויות (וגם השכלה) לחבירה ולהשתלבות בקבוצת הבוגרים.

תופעת הצעירים חסרי העורף המשפחתי בישראל

בישראל המחקרים מצביעים על כך שבתקופת גיל המעבר מחיי נעורים לחיים בוגרים עומדים בפני חלק מהצעירים אתגרים רבים ולא פשוטים (זעירא, בנבנישתי ורפאלי, 2012). המציאות של החברה בישראל מכתובה מספר צמתים מיוחדים שאולי מוכרים פחות במדינות אחרות ומגבירים את רמת הסיכון של

צעירים חסרי עורף משפחתי וחברתי בדרך אל החיים הבוגרים. בישראל מדובר במעבר מבית הספר אל השירות הצבאי או הלאומי, שרק לאחריו מתחיל הצעיר להתפנות למעבר אל החיים הבוגרים. בכל אחד מהצמתים הללו נדרש המתבגר הצעיר לקבלת החלטות בנוגע לבחירת מסלול שישפיע על המשך חייו לאורך זמן. מדובר בהחלטות לבחירת מסלול צבאי, מסלול לימודי ומסלול מקצועי שישפיעו על ההתבססות והעצמאות הכלכלית שלו כאזרח בוגר. בצמתים הללו יש חשיבות רבה למיומנויות האישיות שהצעיר רכש כמובן, אבל לא פחות מכך ליכולות לקבלת סיוע, תמיכה, ייעוץ וליווי בפיתוח המיומנויות הללו כעת "בצומת להמשך הדרך". מדובר במיומנויות לניהול חיים בוגרים, כגון מיומנויות של חיפוש עבודה ומגורים, ניהול תקציב אישי ויכולות בין-אישיות וחברתיות חדשות שלא הורגל אליהם בעבר.

כאהן-סטרבצ'נסקי (2006) מצאה כי בישראל הקבוצות המובחנות שעלולות להיתקל בקשיים במעבר לחיים הבוגרים הן עולים, חרדים, מיעוטים (מוסלמים, בדואים ודרוזים), צעירים חסרי עורף משפחתי וצעירים בעלי מוגבלויות. בנבנית (2009) וזעירא, בנבנישתי ורפאלי (2012) מצביעים על אוכלוסיית הסיכון כעל אלו שהיו תלויים בעבר (בחיי הנעורים) בשירותי התמיכה והסיוע של המוסדות (פנימיות, אומנות, חסות, שירותי רווחה וכו'), ובגיל 18 - גיל המוגדר בשירותי החינוך והרווחה כמעבר מהגדרת 'נוער' להגדרת 'בוגר', שירותים אלו מופסקים והזכויות שלהם לתמיכה מסתיימות בהחלטה טכנית ביורוקרטית. לטענתם, מדובר בקבוצה שעדיין לא הצליחה לסגור פערים ושיש לה עדיין חסכים אישיים בתחומים כגון מיומנויות בין-אישיות וחברתיות, השכלה פורמאלית (תעודה לסיום לימודי 12 שנות לימוד או למקצוע מוכר), קשרים חברתיים ומשפחתיים (קשרים בין-אישיים). ממחקרם של זעירא, בנבנישתי ורפאלי (2012), עולה גם כי בוגרי פנימיות הרווחה נזקקים ליותר מפי שניים סיוע מבוגרי פנימיות אחרות בתחומים כגון מגורים, תמיכה רגשית ומשאבים אינסטרומנטליים קיומיים. גם צה"ל מתמודד עם סוגיה זו במהלך שירותם הצבאי של הצעירים חסרי העורף המשפחתי. ככלל צה"ל מזהה שתי קבוצות של צעירים שהתגייסו ונזקקים להמשך סיוע כחיילים חסרי עורף משפחתי וחיילים בודדים מובהקים: חייל חסר עורף משפחתי, "הוא חייל שיש לו קרובי משפחה מדרגה ראשונה בישראל אך הוא אינו מקיים עמם קשר או אינו נתמך על-ידם". בקטגוריה זו נכללים גם חיילים שעד גיל 30 שהתגוררו במשפחת אומנה. חייל בודד מובהק הוא - "חייל שהתייתם משני הוריו, או חייל שהוריו מתגוררים בחו"ל בדרך קבע, בין אם עלה לארץ

בגפו, ובין אם הוריו היגרו לחו"ל או שיצאו לשליחות בחו"ל לתקופה של חצי שנה ויותר". מסמך זה יתמקד בחיילים בודדים מובהקים (פידלמן, 2013).

מנתונים שמפרסם אתר דובר צהל (גלברד, 2015) מתקבלת התמונה הבאה: בשנת 2013 הוגדרו 26,686 חיילים וחיילות כזקוקים לסיוע כללי בזמן השירות כדי להתקיים. ב-2014 גדלה קבוצה זו וכללה כבר 27,193 חיילים וחיילות (גידול של כ-18% לעומת השנה הקודמת). במקביל, זיהה הצבא וטיפול בשנת 2013 ב-6,108 חיילים בודדים (לעומת 4990 בשנה שלפני כן - גידול של 28.5%). מספרים אלו משקפים רק חלק מהבעיה הגלויה של התופעה (פידלמן, 2013).

מחקרים שנעשו בארה"ב ובאירופה תואמים את המחקרים שנעשו בישראל, ונמצא בהם כי הקושי העיקרי עומד בפני צעירים המוגדרים כחסרי עורף משפחתי וחברתי (Hook & Countnery, 2011; Osgood, Foster, Flangan & Ruth, 2010; Settersten & Ray, 2005). המחקרים, מציינים את המעבר מחיי 'הנעורים' לחיי 'הבוגרים' הללו כנקודת זמן קריטית הנמשכת זמן ארוך יותר, דבר שמשאיר את הצעירים תלויים ונשענים על משפחותיהם עד גיל מאוחר. מציאות זו יכולה להתאזן כשיש משפחה שתומכת ומעודדת את הצעיר, אך הבעיה מתעוררת כאשר משפחה כזו אינה קיימת כלל ברקע. לצעירים אלו המציאות הזו יכולה להיות קושי משמעותי שעלול לפגוע בתהליך המעבר לחיים עצמאיים ולהשאירם תלויים גם לאחר מכן בשירותי חברה ורווחה שיסייעו בקיומם ובהתפתחותם.

המחקרים הללו מציינים מאפיינים בולטים של צעירים חסרי עורף משפחתי וחברתי:

- עוני (מלווה במצוקה כלכלית או קיומית)
- משפחה לא יציבה - family instability (גירושין, פרידה וכו')
- משפחה לא מתפקדת - family dysfunction (אלימות בין הורים, מעורבות בעבריינות)
- משפחה מזניחה ופוגעת - child maltreatment (אלימות וחוסר תמיכה פיזית, מנטלית, רגשית וקוגניטיבית)
- חשיפה סביבתית לאלימות - בקהילה ובחברה, עם ביטויי לחץ (סחיטה), טראומה ואגרסיביות
- השתייכות לקהילה, לבית ספר או למוסד עם משאבים מוגבלים בנוגע לתמיכה עתידית בבוגריו
- השתייכות לקבוצת מיעוטים בחברה, בקהילה או במוסד

אוכלוסיית הצעירים חסרי עורף משפחתי - צרכים ואתגרים

בעבודת מטה של פורום "בוגרים" של ארגוני הפנימיות בישראל הוגדרו שני סוגי תבחינים לזיהוי האוכלוסייה של הצעירים חסרי העורף המשפחתי והחברתי (פורום הפנימיות בישראל, 2015):

א. תבחינים בסיסיים

- צעירים שנמצאים או היו בהשמה חוץ-ביתית בתקופת הנעורים שלהם, כולל חניכי כפרי נוער ופנימיות חינוך ו/או רווחה ברחבי הארץ.
- צעירים שגילם 17-25, חסרי עורף משפחתי וחברתי שיכול לסייע להם לבצע מעבר תקין לחיים עצמאיים ומשמעותיים בקהילה ונדרשים לליווי של גורמי תמיכה בצעדיהם הראשונים לקראת בגרות עצמאית.
- צעירים שזוהו על ידי גורמי החינוך או הרווחה במוסדות ובמסגרות ההשמה החוץ-ביתיות כבעלי קשיים תפקודיים והסתגלותיים בתחומי חיים שונים: הלימודי, הרגשי, הפיזי והחברתי (הזיהוי מבוסס על נתוני רקע סוציו-אקונומי ועל דיווח גורמי טיפול קודמים).

ב. תבחינים משלימים

- קבוצות מובחנות: עולים בודדים ללא מלווה מבוגר משמעותי, צעירים בודדים ללא משפחה טבעית ילידת הארץ, חיילים בודדים (הגדרת צה"ל), חרדים (במעבר ללימודים, לשירות או לתעסוקה), צעירים בעלי מוגבלויות ונוער בסיכון ובהדרה.

- צעיר/ה שהוכח כי:

א. קיים נתק בלתי ניתן לגישור בינם לבין הוריהם.

ב. הורחקו מהמסגרת המשפחתית והיא אינה מספקת להם תמיכה כלכלית בסיסית (מגורים, מזון ובריאות) לא בצורה ישירה ולא בצורה עקיפה (באמצעות אנשים אחרים), בהתבסס על דוח גורם טיפולי מוכר.

המאמצים של הגורמים העוסקים בליווי ובסיוע לצעירים מתנקז בדרך כלל לתחנות מעבר בחיי הצעיר. בתחנה הראשונה המאמץ מכוון לסיום מוצלח של הלימודים העל-יסודיים עם תעודה משמעותית להמשך החיים (לימודים או עבודה). בתחנה השנייה המאמץ מכוון להתארגנות ולהשתלבות בשירות הצבאי או הלאומי-אזרחי במטרה לתרום ולהיתרם שם במיומנויות חדשות ובהתנסויות

משמעותיות לחיים. בתחנה השלישית המאמץ מכוון להתארגנות לרכישת השכלה גבוהה או להתמחות מקצועית שתאפשר השתלבות בקריירה מקצועית ובחברה הישראלית בכלל.

בישראל, המעבר לקראת החיים הבוגרים מאופיין מעל לכול בניסיון לטיפוח אורח חיים עצמאי במגוון היבטים, החל מהיבט המחשבתי-רגשי וכלה בהיבט הכלכלי-חומרי עד לכינון משפחה. על מנת להשיג מטרות אלו, אותרו ארבעה תחומים מרכזיים הטומנים בחובם את האתגרים המשמעותיים ביותר שעמם נדרשים הצעירים חסרי העורף המשפחתי להתמודד (אמיתי, רענן וכהן-סטרבצינסקי, 2012):

1. תחום גיבוש הזהות וההגדרה עצמית

על פי מחקרים רבים שנעשו בתחום העבודה עם צעירים בעולם, המרכיב המרכזי ("הגלגל המניע") של תהליך המעבר המוצלח של צעירים בכלל ושל צעירים בסיכון בפרט מחיי הנעורים לחיי הבוגרים הוא מרכיב הגיבוש והעיצוב של הזהות האישית, הערכית, החברתית והתעסוקתית. אריקסון (Erikson, 1968) הגדיר את מרכיב "הזהות" כמרכיב המרכזי והמשמעותי ביותר בתפקודו של הפרט וככוח המניע של כל התנהגות אנושית באשר היא (Cole & Cole, 2001). עקב הארכת תקופת הצעירות התארך גם שלב גיבוש הזהות. מרבית בני הנוער בחברה המערבית אינם מבססים זהות עצמית יציבה ומגובשת בגיל 18, וצעירים רבים בשנות ה-20 עדיין מתלבטים בשאלות לגבי נטיותיהם, העדפותיהם ושאיופיהם. לפיכך, משימת גיבוש הזהות רלוונטית מאוד גם עבור צעירים בני 18-25, והיא אתגר לא פשוט לצעירים חסרי עורף משפחתי וחברתי בדרכם לגיבוש זהות והגדרה עצמית. הממצאים מעידים על חשיבות השגתה של זהות עצמית מגובשת לצורך התפתחות עתידית ורווחה מנטלית. מעבר לכך, קשיים בהגדרה העצמית עלולים לגרום בחירות בלתי נכונות, שאינן מתאימות למאפיינים האמיתיים של הפרט (קציר, 2005; רהב ורוזמן, 1998).

2. תחום רכישת השכלה (עיונית ומקצועית)

אחד האתגרים העיקריים טמון בבעיית הנגישות להשכלה הגבוהה. רכישת השכלה גבוהה בישראל כרוכה בעלויות רבות, חרף הסבסוד הממשלתי וחרף ההטבות שמעניק חוק חיילים משוחררים. סטודנטים רבים שאינם יכולים להסתמך על עזרת הוריהם, נאלצים לממן את לימודיהם בכוחות עצמם. גם במקרים שבהם גורם אחר מממן את הלימודים, עצם היציאה ללימודים כרוכה

בהוצאות רבות, כגון נסיעות, ספרי לימוד, ציוד משרדי, שירותי אדמיניסטרציה (הדפסות, צילומים, מחשוב וכו'), כמו גם הוצאות מחיה, דיור ועוד. על מנת לעמוד בהוצאות אלו, הסטודנטים נאלצים להשקיע שעות רבות בעבודה בד בבד עם דרישות הלימודים. אילוץ זה מטיל עליהם עומס רב, ורבים מהם מתקשים לסיים את התואר בהצלחה, פורשים את הלימודים על פני שנים רבות מדי, נושרים מהמסגרות האקדמיות או מוותרים מלכתחילה על עצם האפשרות לרכוש השכלה גבוהה (דגן-בוזגלו, 2007; שלום, 2006).

במחקר שערך פרידמן (2007) ממחלקת המחקר של בנק ישראל, נמצא כי הסיכוי של צעיר לסיים תואר ראשון אם הוריו נמצאים בשני העשירונים העליונים, גבוה ב- 10% ויותר מזה של צעיר שהוריו נמצאים בשני העשירונים התחתונים. זאת, גם כאשר לשני הצעירים הישגים דומים בבגרות.

גורם נוסף המקשה על השתלבות בלימודים גבוהים הוא חוסר נגישות למידע על האפשרויות השונות ועל גורמי סיוע. חלק מההטבות לסטודנטים דורשות התעסקות רבה עם טפסים ובירוקרטיה או שהתנאים לקבלתן אינם ברורים דיים. ההתמודדות עם התנהלותן הכבדה והמסורבלת של חלק מהרשויות היא חדשה וזרה לצעירים ולעתים קרובות מרפה את ידיהם.

3. תחום השילוב בעבודה

על פי נתוני השנתון הסטטיסטי לישראל (2015), 20.2% מגילאי 18-24 לא עובדים ולא לומדים (החל מ-2014 גילאי 18+ המגויסים לשירות מוגדרים כמועסקים), 51.3% עובדים בלבד, 9.9% עובדים ולומדים ו-18.7% לומדים בלבד (מתוך 841,700 צעירים בני 18-24). ישנן סיבות רבות לכך שצעירים כה רבים אינם משתתפים בכוח העבודה, כגון הנוהג לנסוע לחו"ל לאחר השירות הצבאי, הלגיטימציה להקדיש זמן ל"חיפוש עצמי" וכן חוסר האטרקטיביות של שכר המינימום המשולם לעובדים צעירים בתחילת דרכם (תב"ת, 2006). ובכל זאת, התופעה בכללותה מעוררת דאגה, שכן המהירות שבה הצעיר מצליח להשתלב בעבודה הינו מרכיב קריטי משפיע הן על רמת החיים והן על מהירות המעבר שלו אל עולם הבוגרים..

יותר מכך, איכות ההשתלבות בתעסוקה של הצעירים היא נמוכה. הם מועסקים לעתים קרובות במשרות לא סטנדרטיות (חלקיות, משמרות, שעות לילה וכו'), בשכר נמוך וללא תנאים סוציאליים (IARD, 2001). תהליך זה מתרחש על רקע המציאות שמאפיינת במיוחד את קבוצות הצעירים חסרי העורף המשפחתי

והחברתי, הנדרשים לשלב בין תעסוקה והכשרה מקצועית במקביל בכדי לממן את המחייבה והדיוור שלהם בתקופת מעבר זו. המחיר שנתבע מהם בגין מציאות זו היא לפעמים איכות ההשתלבות התעסוקתית, בחירת מקום זמין על חשבון מקום איכותי בחירה שיש לה משמעות על השתלבות בעולם העבודה לא פחות ואף יותר מעצם היות הצעיר אדם עובד.. סקירת הספרות בנושא מגלה כי קיימים שלושה חסמים מרכזיים בדרכם של הצעירים לעולם התעסוקה: חסכים במסוגלות תעסוקתית (employability), מצבו הכללי של שוק התעסוקה וחוסר ידע בנוגע לקודים ולנורמות המאפיינים את שוק העבודה (The Smith Family, 2014).

4. המגורים והכלכלה (דיוור עצמאי)

ההישענות על עזרת המשפחה מתבטאת, בין היתר, בהמשך מגורים עם ההורים גם בגילים מתקדמים (ברק, 2006). גם אם הצעירים עוברים למגורים משלהם, במקרים רבים אין מדובר בדיוור עצמאי במלוא מובן המילה, שכן ההורים משתתפים בתשלום שכר הדירה או בעלויות הנלוות. גם תופעה זו נתפסת בספרות כמגמה שלילית, המעכבת את תהליך המעבר לבגרות. זאת משום שעצמאות מתבטאת, בין היתר, ביכולתו של הפרט לכונן לעצמו בית משלו, לנהל את חייו כראות עיניו ולקבוע לעצמו את אופי חיי היומיום מבלי להיות תלוי בדעותיו ובעמדותיו באחרים. בקרב הצעירים קיימות מספר קבוצות משנה אשר סובלות מנקודת פתיחה "חלשה" במיוחד.

בסקר בין-לאומי מקיף בנושא מיומנויות וכישורי בוגרים בני 18-30 (OECD, 2014) נבחנו הכישורים הנדרשים כיום אצל בוגרים במדינות ה-OECD. הסקר בחן והתמקד בכישורי המידע הנדרשים לאנשים כיום בעידן המדיה והתקשורת האלקטרונית, כדי להשתתף באופן מוצלח בחיי הכלכלה והחברה של המאה ה-21 (בסקר נדגמו 200 אלף אנשים ב-30 מדינות מפותחות, בכללן ישראל). במסגרתו זוהו המיומנויות הבאות כקריטיות לשילובו של הצעיר בחיים הבוגרים בחברה המבוססת ידע וטכנולוגיה שאליה פני העולם: אוריינות שפות (שפת אם ואנגלית או שפה זרה אחרת), אוריינות מתמטית ויכולת התמודדות ופתרון בעיות בסביבה טכנולוגית משתנה ומתפתחת.

ניתן לזהות את תהליך המעבר לבגרות בישראל ואת המאמצים הנדרשים במהלכו על ציר הזמן והתכנים בתצורה הבאה:



אור 1: הצמתים המרכזיים במעבר מחיי הנעורים (17) לחיי הבוגרים (25) בישראל 2015

בגלל הצורך להפעיל מערך של שירותים ומענים הפרושים על פני ציר זמן ארוך (17-25) ובמגוון רחב של נושאים, יש צורך ביצירת מערך הנוגע למגוון תחומי חיים של צעיר מתבגר בדרך לעצמאות והנשען על כמה מגזרים (ממשלתי, עירוני, וולונטרי ועסקי) המתואמים ביניהם. במציאות הקיימת כיום מתברר שחלק מהשירותים לוקחים על עצמם את תפקיד הליווי והתמיכה לאורך המעבר, ויש שעוסקים במתן מענה פונקציונאלי או סלקטיבי לצרכים ספציפיים בתחומי חיים שונים של הצעירים. המענה האופטימאלי במקרה זה הוא הפגשת שני הצירים הללו באמצעות מנגנון עבודה (תיאום) מוסכם שבו כל אחד יתמחה בנישה הייעודית והיחודית שלו לטובת הצעירים במעבר האלו.

סיכום: עד כאן ומה הלאה

אנשים רבים נוטים להתייחס להתבגרות המאוחרת של צעירים כיום באחד משני אופנים: (א) מכירים במאפייני הגיל כתופעה הגיונית, אם כי מצערת, בהביאם בחשבון שורה של שינויים חברתיים שעוברים על העולם; (ב) מאשימים את הצעירים ומייחסים להם בטלנות וחוסר מוטיבציה בלקיחת אחריות ועצמאות על חייהם. בכל המקרים תופעת הבגרות המאוחרת נתפסת כשלילית. מעטים רואים בה תהליך חדש שמתרחש כיום בחיי הצעירים, תהליך שטמון בו פוטנציאל בדרכם לחייהם הבוגרים.

לורנס סטיינברג (Steinberg, 2014), פרופסור לפסיכולוגיה באוניברסיטת "טמפל", מציין בספרו "Age of Opportunity: Lessons From the New"

Science Of Adolescence" כי בשלב החיים הבוגרים (גיל 25+) המוח גמיש פחות ופתוח פחות לשינויים, כך שקשה יותר ללמדו דברים חדשים. לעומת זאת, תקופת הבגרות המאוחרת החדשה (גיל 18-25) מאופיינת במגוון רב של חוויות שמהוות מקור של התנסות, חקירה ולמידה חברתית משמעותית. על פי סטיינברג, החל מאמצע שנות ה-20 בחייו של אדם קיימת ירידה מתמדת בנטייה לחיפוש חידושים לחיפוש עצמי ולגיבוש עצמי מחדש, לעומת התקופה המקדימה שבה הצעירים מחפשים את עצמם ומקומם. כאשר אנו דנים באוכלוסיית הצעירים בסיכון בישראל תקופה זו של בגרות מאוחרת הופכת להיות תקופה משמעותית מאוד לצעירים רבים המסיימים את השירות הצבאי או הלאומי (או שלא גויסו לשירות או שנשרו ממנו), כהזדמנות של "חישוב מסלול מחדש" על מנת למצוא את מקומם ואת תפקידם בחברה.

המציאות שבה נמצאים כיום הצעירים במעבר מתקופת הנעורים לתקופת הבוגרים, דורשת מהם התנהלות של למידה, התנסות וקבלת החלטות משמעותיות להמשך החיים. תהליך זה מתבצע תוך כדי חיפוש עצמי של זהות אישית, חברתית, משפחתית ומקצועית. אצל מרבית האוכלוסיות מתרחש תהליך המעבר בקרב משפחה וסביבה תומכת, בצורה טבעית רציפה ובגיבוי של המשפחה (הורים, משפחה, חברים, קהילה וכו'). הבעיה מתעוררת בקרב אלה שמערך התמיכה המשפחתית והחברתית שלהם אינו קיים כלל או אינו מסוגל לתמוך בהם בתהליך המורכב שהם עוברים. במציאות כזו נדרשת כיום החברה הישראלית לקחת אחריות להרחבת מסגרות התמיכה והסיוע לאותם צעירים בתחומים ספציפיים וקיומיים, למשל, תמיכה בדיוור, תמיכה בלימודים ובהכשרה מקצועית, ובעיקר תמיכה ביצירת רשתות חברתיות חדשות בקהילה (אשלים, 2015). השקעה באוכלוסיות צעירים אלה מהווה השקעה שמניבה רווח כלכלי וחברתי הן לצעיר, הן למשפחתו והן לכלל החברה שבה הוא מצליח בסופו של דבר להשתלב כאזרח בוגר ותורם.

אף כי העיסוק בצעירים חסרי עורף משפחתי וחברתי עלה לאחרונה לסדר היום הציבורי (הוועדה לביקורת המדינה, כנסת ישראל, 2016; משרד ראש הממשלה, 2013) בנושא חוק "סיוע לצעירים חסרי עורף משפחתי - 2015", אין כיום עדיין החלטה על מדיניות לאומית כוללת המוסכמת על הארגונים והמשרדים השונים העוסקים בנושא. למשימה זו חייבת החברה הישראלית להתגייס כפי שעשה העולם המערבי בהחלטה שקיבל תחת הכותרת "לתת לצעירים התחלה טובה יותר" (OECD & G20, 2011).

מקורות

אמיתי, ג', רענן, ר' וכהן-סטרבצינסקי, פ' (2012). מעבר לבגרות בקרב אוכלוסיות במצבי סיכון: צרכים והתערבויות. ירושלים: מאירס-גוינט-מכון ברוקדייל.

אשלים. (2015). הצעה לדיון: יוזמה לאומית לקידום צעירים במצבי סיכון בישראל (מסמך שהוגש למנכ"ל משרד הרווחה). משרד הרווחה ואשלים - גוינט ישראל.

בנבנישתי, ר' (2009). תכניות לבוגרי מסגרות השמה חוץ-ביתית חסרי עורף משפחתי (עמ' 14-19). ירושלים: המוסד לביטוח לאומי מינהל המחקר והתכנון והאגף לפיתוח שירותים - מפעלים מיוחדים.

ברק, ח' (2006). כשהילדים יוצאים מהבית: יחסי הורים-ילדים מגיל 18 ועד כמה שצריכים. חולון: הוצאת יסוד.

גלברד, מ' (2015). אתר דובר צה"ל, חיילים בודדים הנזקקים לסיוע כלכלי. נמצא באתר: <http://www.idf.il/1133-22032-he/Dover.aspx>

דגן-בוזגלו, נ' (2007). הזכות להשכלה גבוהה בישראל: מבט משפטי ותקציבי. תל אביב: מרכז אדווה.

הוועדה לביקורת המדינה, כנסת ישראל. (2016). בוגרי כפרי הנוער והפנימיות - המדינה והחברה לוקחות אחריות. נמצא באתר: <http://www.fkn.org.il>

השנתון הסטטיסטי לישראל, (2015). דוח בלתי מועסקים, לפי מין, דת, גיל, שנות לימוד ועבודה ב-12 החודשים האחרונים בישראל, (פרק 12), הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ירושלים.

זעירא, ע', בנבנישתי, ר' ורפאלי, ח' (2012). צעירים פגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות - דוח מחקר מסכם. בהוצאת קרן גנדיר.

כאהן-סטרבצינסקי, פ' (2006). מעבר לחיים בוגרים ועצמאיים בקרב בני נוער וצעירים בסיכון - תמונת מצב בראי המחקר. יום עיון גנץ-זאהלר, מאירס-גוינט-מכון ברוקדייל, ירושלים.

משרד ראש הממשלה. (2013). מסמך רקע בנושא צעירים בסיכון. השולחן העגול הממשק, הכינוס ה-13.

פורום הפנימיות בישראל, (2015). דיון בתת-ועדה בוגרים של הפנימיות בישראל, מתאריך 22/4/15. נמצא באתר: <http://www.fkn.org.il>

פידלמן, א' (2013). סיוע לחיילים בודדים בצה"ל, בתוך דוח שמוגש לוועדת

העלייה, הקליטה והתפוצות (עמ' 3), מרכז מחקר ומידע כנסת ישראל, ירושלים.

פרידמן, י' (2007). מגבלת נזילות בלימודי ההשכלה הגבוהה בישראל. בנק ישראל, מחלקת המחקר.

קטן, י' (2009). צעירים בישראל - בעיות, צרכים ושירותים - תמונת מצב ומבט לעתיד. ירושלים: משרד הרווחה, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה.

קציר, י' (2005). אובדנות בצה"ל (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור). אוניברסיטת בר אילן, רמת גן.

ראובן, י' ותורגמן, ח' (2015). טיפול בצעירים בסיכון ובמצוקה בקהילה. ירושלים: משרד הרווחה, האגף לתכנון והכשרה.

רהב, ג' ורוזמן, מ' (1998). דפוסי זהות ודפוסי מעורבות בסמים: סטטוסים של גיבוש זהות כמנבאים דפוסי מעורבות בסמים בהתבגרות (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור). אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.

שלום, ס' (2006). הצעת חוק זכויות הסטודנט, התשס"ו פ/17 / 1505. הכנסת ה-17.

תב"ת - תנופה בתעסוקה. (2006). תכנית עבודה לשנים 2006 - 2008: מיזם התעסוקה של ג'וינט ישראל וממשלת ישראל. אשל-ג'וינט.

Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.

Cole, M., & Cole, S. R. (2001). *The development of children* (4th ed.). New York, NY: Worth Publishers.

Erikson, E. H. (1968). *Identity, youth, and crisis*. New York, NY: Norton.

Fernandes-Alcantara, A. L. (2014). *Vulnerable youth: Background and policies*. Washington, DC: Congressional Research Service.

Galland, O. (2003). Adolescence, post-Adolescence, youth: Revised interpretations. *Revue Française de Sociologie*, 44, 163-188.

Hook, J. L., & Courtney, M. E. (2011). Employment outcomes of former foster youth as young adults: The importance of human,

- persona, and social capital. *Children and Youth Services Review*, 33, 1855-1865.
- IARD. (2001). *Study on the state of young people and youth policy in Europe, Final Reports*. The European Commission D.G. for Education and Culture.
- OECD (2014). *Literacy, numeracy & problem solving in technologically rich environment*.
- OECD, G20. (2011). *Giving youth a better start*. A policy note for the G20 Meeting of Labour and Employment Ministers. Paris: OECD.
- Osgood, D. W., Foster, E. M., Flanagan, C., & Ruth, G. R. (2005). *On your own without a net: The transition to adulthood for vulnerable population*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Settersten, R. A., & Ray, B. (2010). What's going on with young people today? The long and twisting path to adulthood. *The Future of the Children*, 20(1), 19–41.
- Steinberg, L. (2014). *Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence*. New York, NY: Eamon Dolan/Houghton Mifflin Harcourt.
- The Smith Family. (2014). *Young people's successful transition to work: What are the pre-conditions?* Sydney, Australia: The Smith Family.
- United Nations. (2005). *World Youth Report 2005 - Young People Today, and in 2015*. Department of Economic and Social Affairs, UN.

שער רביעי:

**אוכלוסיות
ייחודיות בקרב
צעירים בישראל**

אבני דרך בגיבוש הנטייה המינית של לסביות, הומואים וביסקסואליות¹ בגיל הנעורים, בבגרות הצעירה ובבגרות

אורי עייק גיא שילה, שי הרץ, ענבל קצף, אילון סלייטר

תקציר

הפרק דן במשמעותן של אבני הדרך בגיבוש הנטייה המינית של לסביות, הומואים וביסקסואלים/ות בקרב בני נוער, צעירים/רות ומבוגרים. בהמשך למגמות חדשות בעולם המחקר הבוחנות אבני דרך בגיבוש הנטייה המינית ההומו-לסבית, מחקר זה בחן 13 אבני דרך התפתחותיות בגיבוש הנטייה המינית של הומואים, לסביות וביסקסואלים/ות בקרב 617 בני נוער, צעירים ובוגרים, מתוכן 49% גברים ו-51% נשים. המדגם חולק לשלוש קבוצות גיל: עד 20 (19%) - להלן "נוער"; 21-30 (56%) - להלן "צעירות/ים"; מעל 30 (25%) - להלן "בוגרות/ים". הגיל הממוצע הוא 27.

מניתוח שאלוני המשיבות/ים עולה כי קיים סדר אבני דרך המאפיין כל אחת מהקבוצות שנבדקו והוא שונה בקרב הומואים ובקרב לסביות וכן בקבוצות הגיל השונות. מבדיקת ההבדלים בין הקבוצות באשר לסדר אבני הדרך ולאחוז המשיבים שעברו כל אחת מהן, עולים מספר ממצאים: הגיל שבו מתרחש תהליך גיבוש הנטייה המינית הולך ויורד; הגיל שבו מתעוררת תחושת השונות דומה בכל שכבות הגיל ובכל קבוצות הנטייה המינית; גברים הומואים מתנסים מינית עם שני המינים באותו הגיל ומעט אחר כך מתעורר אצלם ביטחון בנטייתם המינית, ואילו בקרב לסביות נמצא פער זמן משמעותי בין ההתנסות עם גברים לבין ההתנסות עם נשים, וכן בין התנסות זו לבין ביטחון בנטייה המינית; בכל הקבוצות אותר סדר זהה בחשיפת הנטייה המינית: מספרים לאדם שאינו בן משפחה, למשפחה ולבסוף נערכת היציאה מהארון במסגרת העבודה.

1 על מנת לא להדיר אף קבוצה מגדרית נשתמש בסיומת הכפולה בייסקסואלים/ות לאורך כל המאמר

מבוא

מחקרים מצביעים על כך שלסביות, הומואים וביסקסואליות/ים (לה"ב) בקרב בני נוער וצעירים סובלים מקשיים הקשורים לגיבוש נטייתם המינית וליציאה מהארון בפני בני משפחה וחברים, זאת בעיקר בשל היעדר קבלה חברתית ומשפחתית לנטייתם המינית, השונה מזו ההטרוסקסואלית (שילה, 2007; D'Augelli, 2006). אחד הנושאים המעסיקים את עולם המחקר בהקשר זה, הוא תהליך גיבוש הנטייה המינית. חוקרים שונים ניסו לגבש מודלים להתפתחות נטייה מינית שאינה הטרוסקסואלית (למשל, Cass, 1979, 1984, 1989; Coleman, 1987; Troiden, 1989). חוקרים אלו, שהתבססו על התיאוריה ההתפתחותית, ניסו לזהות מספר שלבים המתחילים מהנקודה שבה האדם חש כי הוא הטרוסקסואל ועד לקבלת הנטייה המינית כחלק אינטגרלי מחייו. התיאוריות ההתפתחותיות, המיוצגות בעבודותיהם של חוקרים דוגמת פיאז'ה (Piaget, 1980) ואריקסון (Erikson, 1968), מניחות כי התפתחות האדם מונעת מצורך פנימי להתקדם לעבר שלמות אישית הכוללת מודעות עצמית ומימוש אינטראקציה עם הסובבים אותו, וכי החברה הסובבת נוטה לעודד ולתמוך אינטראקציה זו (Hjelle & Ziegler, 1981).

בדומה למודל השלבים שהציג אריקסון (Erikson, 1968), החלו חוקרים בתחום הנטייה המינית להציג מודלים להתפתחות הנטייה המינית אשר בהם שלבים אחדים, כאשר בכל שלב קונפליקט בזהות האישית אשר פתרונו מוביל להתקדמות לשלב הבא במודל (למשל, Coleman, 1984, 1996; Cass, 1979, 1989; Troiden, 1987). למרות ההכרה בכך שהמודלים לשלבי התפתחות הנטייה המינית מתארים בצורה כללית התנסויות וחוויות של רוב ההומואים, הלהסביות והביסקסואלים/ות (Horowitz & Newcomb, 2001), גישה זו להבנת התפתחות הנטייה המינית מפשטת את מגוון החוויות וההתנסויות הקשורות להתפתחות הנטייה המינית (McCarn & Fassinger, 1996). הביקורות על גישת השלבים בתיאור התפתחות הנטייה המינית מציינות כי ישנם מקרים רבים שבהם לסביות, הומואים וביסקסואלים/ות אינם מפתחים את נטייתם המינית בצורה ליניארית כפי שמציעים מודלים אלו, ואדם יכול לחזור לשלבים קודמים וגם להימצא במספר שלבים בו-זמנית. נוסף על כך, מודלים אלו מתעלמים מהבדלים אינדיבידואליים, כמו גיל, גזע, סביבה תרבותית ומיקום, אשר יכולים להשפיע על התפתחות הנטייה המינית (Rust, 2003).

ביקורת נוספת על גישת מודל השלבים לתיאור התפתחות הנטייה המינית טוענת כי בעצם קיומם של שלבים ליניאריים הפרט מחויב להגיע לנקודה סופית אשר בה קיימת אינטגרציה בין הנטייה המינית לבין שאר מרכיבי הזהות האישית וכי מודל מסוג זה מסמן דרך אחת ויחידה שבה אדם יכול להרגיש שלם עם נטייתו המינית. גישת מודל השלבים אינה מתייחסת אפוא להתנסויות ולחוויות המוכרות במחקר ובניסיון החיים של הומואים, לסביות וביסקסואלים/ות רבים, אשר בהן אדם מרגיש שלם עם עצמו גם כאשר הוא נמצא בשלבים מוקדמים במודל השלבים (D'Augelli, 1994; Horowitz & Newcomb, 2001; Savin-Williams, 2005).

נוסף על כך נטען שגישת גיבוש הנטייה המינית בשלבים אינה נותנת מקום לגיבוש נטייה מינית ביסקסואלית (Fox, 2003). לפי הנחת המודלים בשלבים, ביסקסואליות היא שלב בדרך להשלמה עם נטייה מינית הומוסקסואלית או לסבית, והיא משקפת שלבים של בלבול בקבלת הנטייה המינית ההומו-לסבית (Cass, 1984). חוקרים בתחום הנטייה המינית שחקרו את נושא הביסקסואליות, ממליצים להתייחס למודלים לגיבוש נטייה מינית שאינם מגדירים שלבים אלא מתמקדים במשימות גיבוש הנטייה המינית תוך הכרה בקיומה של זהות עצמית ביסקסואלית. חוקרים אלו מצאו כי ביסקסואלים/ות אינם שונים מהומואים ומלסביות בתזמון אבני הדרך של גיבוש נטייתם המינית (Fox, 2003).

בשנים האחרונות החלו חוקרים לבחון אבני דרך משמעותיות בהתפתחות הנטייה המינית, כמו הכרה ראשונית לקיומה של משיכה כלפי בני אותו המין, קיום יחסי מין עם בן אותו המין, חשיפת הנטייה המינית לאחרים וחשיפת הנטייה המינית להורים. החוקרים ניסו לבחון את הגילים שבהם אבני דרך אלו מופיעות בקרב צעירים לה"ב וגם את ההשפעות הסביבתיות והחברתיות על תזמון, וזאת כתגובה לביקורות שהועלו כנגד גישת גיבוש הנטייה המינית בשלבים. המחקרים הראו כי הכרה ראשונית בקיומה של משיכה כלפי בן אותו המין מתרחשת בגיל 10 בממוצע (D'Augelli & Hershberger, 1993; Herdt & Boxer, 1993; Savin-Williams & Ream, 2007), יחסי מין ראשונים עם בן אותו המין מתקיימים בגיל 16 בממוצע (Herdt & Boxer, 1993; Savin-Williams, 2005; Sears, 1991), בני הנוער חושפים את נטייתם המינית לחברים לאחר גיל 17 בממוצע ולאחד ההורים בגיל 18 בממוצע (D'Augelli & Hershberger, 1993; Herdt & Boxer, 1993; Savin-Williams & Diamond, 2000).

המחקרים מראים כי ישנם מסלולים שונים שבהם מתגבשת הנטייה המינית בקרב בני נוער וצעירים (Savin-Williams & Diamond, 2000). מסלולים אלו, שנבדלו זה מזה בגיל שבו התפתחה הנטייה המינית של בני הנוער והצעירים, נמצאו תלויים בנתונים דמוגרפיים (כגון, מידת דתיות, מין, קבוצה אתנית), בחוויות בני הנוער ובעמדות שבסביבתם (למשל, השתתפות בקבוצה להט"בית, הערכתם את עמדות הוריהם כלפי הומוסקסואליות, עמדתם האישית כלפי הומוסקסואליות).

מחקרם של סאבין-וויליאמס ודיאמונד (Savin-Williams & Diamond, 2000) מצא כי נערות עוברות מסלול התפתחות שונה מזה של נערים. נערות קודם חוות רגשות כלפי בנות מינן ורק לאחר מכן מתנסות ביחסי מין עם בנות מינן, בעוד אצל נערים קודמת ההתנסות המינית לפיתוח רגשות כלפי בני מינם. כמה חוקרים ניסו לבחון את התפתחות הנטייה המינית בקרב לסביות במחקרים המתבססים בעיקרם על שיטות מחקר איכותניות (Faderman, 1984; McCann, 1996). מחקרים אלו הבליטו את התזמון השונה של אבני הדרך ההתפתחותיות של נשים לעומת גברים, אולם הדגישו כי גם נשים לסביות עוברות את אותן אבני התפתחות הקשורות לנטייה המינית כמו גברים הומואים. נוסף על כך, מחקרים עדכניים, הן בעולם והן בישראל, הדגישו את ההבדלים הבין-דוריים הקשורים לגיל היציאה מהארון. במחקר שנערך בישראל בסוף שנות ה-90 של המאה ה-20 (מינצר, 1998), נמצא כי הגיל הממוצע ליציאה מהארון עבור גברים הומואים בפני חברים ומשפחה הוא 25, בעוד במחקרים עדכניים ירד גיל היציאה מהארון של נערות ונערים לה"ב ל-16 (Shilo & Savaya, 2012).

רוב המחקרים שתוארו לעיל, נערכו בארצות הברית. כיוון שגיבוש הנטייה המינית הוא תהליך שניכרות בו גם השפעות חברתיות ותרבותיות (שילה, 2008), בחינת אבני הדרך בחברות שונות ובמדינות שונות היא חשובה. למעט נתונים על יציאה מהארון, בישראל טרם נערך מחקר הבוחן את אבני הדרך ההתפתחותיות הקשורות לנטייה מינית. המחקר הנוכחי בא לגשר על פער זה.

שיטת המחקר

בשל הקושי בביצוע דגימה הסתברותית בקרב לה"ב (Meyer & Wilson, 2009) נעשה שימוש במדגם נוחות. הנתונים נאספו בעזרת שאלון מקוון שהופץ בדואר אלקטרוני (לרשימות תפוצה של ארגון חוש"ן - חינוך ושינוי) וברשת הפייסבוק (בקבוצות הפונות ללה"ב). איסוף הנתונים נעשה בחודש יוני 2009.

שאלון המחקר כלל רשימת אבני דרך בשלבי גיבוש הנטייה המינית (Savin-Williams, 2005; D'Augelli, 2006), והמשיבים התבקשו לציין באיזה גיל התרחשה כל אבן דרך (ראו פירוט בממצאים). נוסף על כך, נאספו נתונים דמוגרפיים (גיל, מגדר, נטייה מינית). המדגם הסופי כלל 617 משיבים, מתוכם 51% נשים. באשר להגדרת הנטייה המינית, הצהירו 43% מהמשיבים כי הם הומואים, 41% הצהירו כי הן לסביות, והשאר הם ביסקסואלים/ות. גיל המשיבים נע בטווח 14-69 (ממוצע = 27.4; סטיית-תקן = 8.2). הית' (Heath, 2009) מציעה להתמקד בצעירים בשנות ה-20 לחייהם, היא מוסיפה שנערכו מעט מאוד מחקרים הבודקים את השפעת היות אדם לה"ב על ניסיון חייו וציפיותיו, לאורך שנות העשרים לחייו. בל (Bell, 2013) מציעה אף היא את שנות ה-20 כשנים משמעותיות למחקר ביחס לחוויות של נשים, להתנסויותיהן המיניות והרומנטיות ולהשפעתן על חייהן. לפיכך, חולקו המשיבים לשלוש קבוצות גיל כאשר המיקוד הוא בקבוצת הצעירים, המצויים בשנות ה-20 לחייהם. להלן התפלגות המשיבים בכל קבוצת גיל: נוער - עד גיל 20 (19% מהמשיבים); צעירים - בטווח הגילים 21-30 (56%); בוגרים - מעל גיל 31 (25%). בשל מיעוט המשתתפים שהגדירו עצמם ביסקסואלים/ות (32 גברים, 64 נשים), נתייחס בפרק זה לממצאים הקשורים להומואים וללסביות בלבד.

ממצאים ודיון

פרק זה מציג סטטיסטיקה תיאורית של ממצאי המחקר, וישולב בו דיון בממצאים. לוח 1 מציג את ממוצע הגילים שדווחו לכל אחת מאבני הדרך שנבדקו, בקרב גברים הומואים ונשים לסביות, בחלוקה על פי קבוצות הגיל.

לוח 1: ממוצע גיל הופעת אבני דרך בגיבוש הנטייה המינית של הומואים ולסביות בקרב נוער, צעירים ובוגרים, על פי קבוצות גיל

לסביות			הומואים			נטייה מינית וגיל אבן הדרך
בוגרות (מעל 30) n=80	צעירות (21-30) n=139	נערות (עד 20) n=30	בוגרים (מעל 30) n=55	צעירים (21-30) n=160	נערים (עד 20) n=54	
14.4	12.2	11.5	10.1	10.8	10.7	אני מרגיש שונה
18.4	14.3	12.6	12.2	12.4	11.8	אני נמשך לבן מיני
17.7	14.9	12.0	15.4	14.6	12.7	אני מכיר להט"ב
21.6	16.8	13.5	15.7	14.6	12.9	אולי אני להט"ב
25.7	19.8	15.0	19.4	17.0	14.5	אני בטוח להט"ב
20.5	16.0	13.9	19.0	17.5	14.7	אני מתאהב בבן מיני
23.9	18.7	15.2	17.6	16.8	14.8	התנסות עם בן מיני
17.6	16.6	14.0	18.0	16.4	15.3	התנסות עם המין השני
24.6	18.5	14.6	19.8	17.5	15.4	סיפרתי למישהו
24.1	18.6	14.4	22.0	18.5	15.6	יש לי חבר להט"ב
27.5	20.8	15.9	23.0	20.1	16.0	סיפרתי למשפחה
26.3	20.3	15.2	23.7	20.1	16.2	זוגיות להט"ב בית ראשונה
28.4	21.7	15.9	24.8	20.6	17.4	סיפרתי בעבודה

הממצאים מצביעים על כך שבדומה למחקרים דומים שנערכו בארה"ב, גם בישראל הגיל שבו מתבצע תהליך גיבוש הנטייה המינית יורד: קבוצות הצעירים (הומואים ולסביות) מדווחות כי עברו את אבני הדרך השונות לאורך כל שנות העשרה עד (וכולל) שנות ה-20 המוקדמות. לעומתם, דיווחו קבוצות הנוער כי עברו את אבני הדרך השונות בין הגילים 10 ל-16 בממוצע, ואילו קבוצות הבוגרים מדווחות על חלק ניכר מהתהליך גם לאורך שנות העשרים כולן. הממצאים מצביעים על כך שתחילת תהליך גיבוש הנטייה המינית, המתחיל בתחושת שונות שעדיין לא התגבשה לכדי הגדרה עצמית ברורה, נעשית בגילים מוקדמים, בין הגילים 10 ל-14, כפי שמדווחים הנבדקים מכל שכבות הגיל. ההבדלים המהותיים בממוצעי הגילים בין הקבוצות השונות, מתבטא בעיקרו בהגדרה העצמית ובביטוי ההתנהגותי של גיבוש הנטייה המינית: גיל תחילת קיום יחסי מין, יציאה מהארון

בפני המשפחה וקיומה של זוגיות חד-מינית. בהיבטים אלו ניתן לראות פערים של כ-10 שנים בין הקבוצה הבוגרת לבין קבוצת הנוער. בעוד שתחושת השונות והמשיכה המינית קשורות להתפתחות הפיזיולוגית בגיל ההתבגרות, הרי שאבני הדרך האחרות קשורות להיבטים חברתיים-סביבתיים הנוגעים לקבלה החברתית ולנראות שלה (שילה, 2007). כלומר ניכר שמה שמחולל את תחילת התהליך של גיבוש הנטייה המינית הוא ביולוגי וקשור לתחילת העוררות והתשוקה המינית בגיל ההתבגרות, ואילו המשך התהליך קשור להיבטים סביבתיים-חברתיים. עוד הבדל בין קבוצות הצעירים והבוגרים לבין קבוצת הנוער נוגע לתזמון אבני הדרך. בעוד שהצעירים והבוגרים דיווחו על קיום יחסי מין עם בני מינם טרם הגדרתם העצמית כהומואים או לסביות, הרי שקבוצת בני הנוער דיווחה על כך שראשית הגדירו עצמם מבחינת הנטייה המינית ורק לאחר מכן קיימו יחסי מין עם בני מינם. ייתכן ובעבר, בהיעדר נראות חברתית ותרבותית, הוודאות בדבר הנטייה המינית הייתה קשורה לקיומו של אקט מיני שיחזק את התחושה הפנימית, בעוד שכיום בני נוער מבינים יותר את משמעותה של הנטייה המינית שאינה קשורה רק לאקט המיני, אלא היא מרכיב בזהות האישית הכולל גם רגשות ותחושות (שילה, 2007).

בקרב נשים לסביות (בכל הגילים) הפערים בין הגילים הממוצעים של התנסות מינית עם גברים, התנסות מינית עם נשים והוודאות כי הן לסביות - גדולים מאלו שבקרב גברים הומואים. נראה כי הממד הרגשי הקשור להכרה בנטייה המינית משמעותי יותר עבור נשים, בעוד עבור גברים ההיבט המיני של קיום יחסי מין הוא המסמן ודאות בנוגע לנטייה המינית ההומוסקסואלית. זאת ועוד, אחוזים גבוהים יותר של לסביות דיווחו על קיום יחסי מין עם גברים, בהשוואה לאחוז ההומואים שדיווחו כי קיימו יחסי מין עם נשים. ייתכן והדבר קשור לתהליכים חברתיים ונורמות חברתיות, שבהן נשים חשות לחץ חברתי לקיום יחסי מין עם גברים, בעיקר בגיל הנעורים.

בלוח הבא מתואר אחוז המשיבים על כל אבן דרך. אם נבדק לא ציין גיל לגבי אבן דרך מסוימת, הרי שמכאן הוא לא חווה אבן דרך זו.

לוח 2: מציג את אחוז המשיבים על כל אחת מאבני הדרך בגיבוש הנטייה המינית.

לסביות			הומואים			נטייה מינית וגיל אבן הדרך
בוגרות (מעל 30) n=80	צעירות (21-30) n=139	נערות (עד 20) n=30	בוגרים (מעל 30) n=55	צעירים (21-30) n=160	נערים (עד 20) n=54	
81%	82%	87%	89%	85%	96%	אני מרגיש שונה
95%	96%	90%	95%	95%	96%	אני נמשך לבן מיני
95%	99%	83%	100%	96%	96%	אני בטוח להט"ב
100%	98%	90%	95%	97%	91%	אני מתאהב בבן מיני
100%	100%	90%	98%	99%	89%	סיפרתי למישהו
96%	94%	87%	91%	95%	80%	אולי אני להט"ב
76%	72%	77%	78%	78%	80%	אני מכיר להט"ב
89%	94%	93%	95%	95%	80%	יש לי חבר להט"ב
99%	99%	80%	100%	96%	70%	התנסות עם בן מיני
98%	97%	77%	93%	88%	57%	זוגיות להט"בית ראשונה
91%	88%	56%	94%	88%	54%	סיפרתי למשפחה
90%	85%	50%	75%	63%	44%	התנסות עם המין השני
81%	93%	30%	91%	83%	31%	סיפרתי בעבודה

ניתן לראות כי כמעט כל המשיבים, ללא הבדל בין קבוצות הגיל, דיווחו על תחושת שונות, על משיכה לבני מינם ועל ביטחון בזהותם המינית. הפערים בין קבוצות הגיל ניכרים בהתנסות המינית, בזוגיות עם בני אותו המין וביציאה מהארון בפני המשפחה ובעבודה. הצעירים, בדומה לבוגרים, נמצאים פחות בארון, יותר בזוגיות וכן קיימו יותר יחסי מין עם בני מינם, בהשוואה לקבוצת בני הנוער. הדבר תואם את שלבי ההתפתחות הנורמטיביים הן מבחינת קיום יחסי מין והן מבחינת זוגיות, המתרחשים יותר לאחר גיל ההתבגרות. עם זאת, חשוב לציין שאף כי הגיל הממוצע ליציאה מהארון בפני בני משפחה גבוה יותר בקרב הצעירים והבוגרים, רובם סיפרו למשפחותיהם (כ-90%). זאת לעומת בני הנוער, שכמעט מחצית מהם טרם סיפרו לבני משפחתם על נטייתם המינית. עובדה זו מציבה את בני הנוער ברמת סיכון גבוהה ובמצב רגשי מורכב. הממצאים מראים גם כי בכל שכבות הגיל יותר לסביות התנסו ביחסי מין עם גברים בהשוואה

להומואים שהתנסו ביחסי מין עם נשים. ממצאים אלו משמעותיים לעבודה עם צעירים לה"ב. ראשית, חשוב שחינוך מיני יינתן גם ביחס לקיום יחסי מין עם בני מינם ולא רק עם המין האחר. נוסף על כך, לאור אחוז הנשים הלסביות (מכל הגילים) המקיימות יחסי מין גם עם גברים, חשוב להדריך גם צעירות לסביות בנוגע לסיכונים ביחסים לא מוגנים ובבהריון לא רצוי.

הנתונים מצביעים על כך שכיום הומואים ולסביות צעירים מגבשים את נטייתם המינית במהלך גיל ההתבגרות. ההבדלים שנמצאו בין קבוצות הגיל השונות, מלמדים שקבוצת הצעירים (בגילי 20-30) עוברים את השלבים האישיים בגיבוש הנטייה המינית (הכרה בנטייתם המינית והשלמה עמה, וכן התנסויות מיניות עם בני מינם) במהלך גיל ההתבגרות, בעוד שאת שלבי גיבוש הנטייה המינית הקשורים ליציאה מהארון בפני משפחה, החברים ועבודה הם עוברים במהלך הבגרות הצעירה. ממצאים אלו קשורים, ככל הנראה, לשינויים שחלו בחברה הישראלית בעמדות כלפי נטייה מינית, כולל שינויים בחקיקה והתקנת תקנות שוויוניות המתאפשרות לנטייה מינית. צעירים שגילם 20-30, נולדו וגדלו עוד בתקופה שבה הנראות הלהט"בית הייתה נמוכה, והחברה הישראלית עדיין התייחסה לנטייה מינית שאינה נורמטיבית כאל חולי. למשל, רק בשנת 1988 בוטל החוק האוסר על משכב זכר בחוק הפלילי, ובעשורים שלאחר מכן החלו להיחקק חוקים הקשורים לשוויון על רקע נטייה מינית (פזמוני-לוי, שילה ופנחס, 2011). ייתכן וזו הסיבה לכך שההתמודדות עם היציאה מהארון עבור דור זה של בוגרים צעירים מתרחשת בגילם 20-30, זאת בשונה מבני נוער, המתמודדים עם משמעויות היציאה מהארון כבר בגיל הנעורים.

אנשי מקצוע העובדים עם צעירים נדרשים ללוותם בתהליך מורכב זה, הכולל יציאה מהארון בפני המשפחה והחברים, יציאה מהארון במסגרת העבודה, התמודדות עם מציאת זוגיות עם בני מינם וביסוסה. קבלה עצמית של הנטייה המינית נמצאה במחקרים כמנבאת את בריאותם הנפשית של צעירים ובני נוער (Shilo & Savaya, 2012), ולכן על אנשי המקצוע להכיר את ההיבטים הייחודיים הקשורים לגיבוש הנטייה המינית הלהט"בית ולסייע לצעירים אלו בגיבוש זהות חיובית ובפיתוח עמדות חיוביות כלפי נטייתם המינית. נוסף על כך, לאור הממצאים על אודות הקשר הקיים בין תמיכה חברתית ומשפחתית לבין בריאות נפשית ופיזית בקרב לה"ב (Shilo & Mor, 2014), קיימת חשיבות לתכניות התערבות ברמה החברתית והמשפחתית שיסייעו לצעירים ביצירת אקלים חברתי ומשפחתי מיטיב ומקדם.

סיכום

אבני הדרך בגיבוש הנטייה המינית של צעירים לה"ב בישראל מתאפיינות ביציאה מהארון בגילי הבגרות הצעירה ובתחילתן של מערכות יחסים זוגיות עם בני מינם. נושאים הקשורים ליציאה מהארון בפני המשפחה, להשלכותיה של היציאה מהארון על מסגרת העבודה ועל החיים הבוגרים, כמו גם ליכולת לקיים קשרים זוגיים משמעותיים ומלאים עם בני מינם, הם נושאים מהותיים שעל העובדים עם צעירים לה"ב להתמקד בהם בעבודה הטיפולית. נוסף על כך, חשובה התמיכה החברתית לצעירים לה"ב, זאת בדמות מסגרות חברתיות שתוכלנה לספק את היכולת להיכרות בין-אישית וזוגית.

למחקר הנוכחי מספר מגבלות. ראשית, המדגם אינו הסתברותי או מקרי. כיוון שכך, המחקר סובל ממספר הטיות דגימה: קבוצות הגיל אינן זהות בגודלן ומידת הייצוג של תתי-הקבוצות (הומואים, לסביות, ביסקסואלים/יות) אינה זהה. כיוון שמדובר במדגם נוחות, סביר כי הוא כולל משתתפים הנמצאים מחוץ לארון, ואינו כולל משתתפים המתלבטים בנוגע לנטייתם המינית או שנמצאים בארון. נוסף על כך, המשתתפים המבוגרים דיווחו רטרוספקטיבית על אודות הגילים שבהם חוו את אבני הדרך בגיבוש הנטייה המינית. ייתכן ודיווח זה מוטה בשל הבניה נרטיבית של סיפור גיבוש הנטייה המינית, ולא משקף בהכרח את גיל האירועים כפי שהתקיימו בפועל. לבסוף, המחקר הנוכחי תיאורי בעיקרו. ביקשנו לבחון בו את אבני הדרך של גיבוש הנטייה המינית כפי שהן בישראל. מחקרי המשך, חשוב שיבחנו היבטים נוספים הקשורים לגיבוש הנטייה המינית, כגון, תחושות ורגשות הקשורים לגיבוש הנטייה המינית, השפעות חברתיות, התנהגויות מיניות סיכוניות ועוד.

מקורות

מינצר, א' (1998). הקשר בין יציבות וסיפוק בקשרים קרובים לבין סגנון קירבה, זהות הומוסקסואלית ותמיכה חברתית אצל גברים הומוסקסואלים בישראל (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור). האוניברסיטה העברית, ירושלים.

פזמוני-לוי, א., שילה, ג. ופנחסי, ב. (2011). בעקבות הזמן הוורוד: השוואה בין-דורית בין צרכים של נוער להט"בי לבין צרכיהם של להט"בים בוגרים. מפגש, 33, 103-122.

שילה, ג' (2007). החיים בוורוד - בני נוער וצעירים הומואים, לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים. תל אביב: רסלינג.

שילה, ג' (2008). גיבוש נטייה מינית בקרב נוער הומו-לסבי: בחינת מימדים סביבתיים המשפיעים על גיבוש הנטייה המינית והשפעתם על בריאותם הנפשית של בני הנוער (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור). אוניברסיטת תל אביב, תל אביב.

Bell, L. C. (2013). *Hard to get: Twenty-something women and the paradox of sexual freedom*. Los Angeles, CA: University of California Press.

Cass, V. C. (1979). Homosexual identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality*, 4, 219-235.

Cass, V. C. (1984). Homosexual identity formation: Testing model. *Journal of Sex Research*, 20(2), 143-167.

Cass, V. C. (1996). Sexual orientation identity formation: A western phenomenon. In R. P. Cabaj & T. S. Stein (Eds.), *Textbook of homosexuality and mental health* (pp. 227-251). Washington, DC: American Psychiatric Press.

Coleman, E. (1987). Assessment of sexual orientation. *Journal of Homosexuality*, 14, 9-24.

D'Augelli, A. R. (2006). Developmental and contextual factors and mental health among lesbian, gay, and bisexual youths. In A. M. Omoto & H. S. Kurtzman (Eds.), *Sexual orientation and mental health* (pp. 37-53). Washington, DC: American Psychological Association.

- D'Augelli, A. R. (1994). Identity development and sexual orientation: Toward a model of lesbian, gay, and bisexual development. In E. J. Trickett, R. J. Watts, & D. Birman (Eds.), *Human diversity: Perspectives on people in context* (pp. 312-333). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- D'Augelli, A. R., & Hershberger, S. L. (1993). Lesbian, gay, and bisexual youth in community settings: Personal challenges and mental health problems. *American Journal of Community Psychology*, 21, 1-28.
- Erikson, E. (1968). Life cycle. *International encyclopedia of the social sciences*. New York, NY: Crowell Collier and Mcmillan.
- Faderman, L. (1984). The "new gay" lesbians. *Journal of Homosexuality*, 10(3/4), 85-95.
- Fox, R. C. (2003). Bisexual identities. In L. D. Garnets & D. C. Kimmel (Eds.), *Psychological perspectives on lesbian, gay, and bisexual experiences* (pp. 86-129). Columbia University Press.
- Heath, S. (2009). Young, free and single? The rise of independent living. In A. Furlong (Ed.), *Handbook of youth and young adulthood: New perspectives and agendas* (pp. 211-216). New York, NY: Routledge.
- Herd, G., & Boxer, A. (1993). *Children of horizons: How gay and lesbian teens are leading a new way out of the closet*. Boston, MA: Beacon.
- Hjelle, A. H., & Ziegler, D. J. (1981). *Personality theories*. London: McGraw-Hill Book Company.
- Horowitz, J. L., & Newcomb, M. D. (2001). A multidimensional approach to homosexual identity. *Journal of Homosexuality*, 42(2), 1-19.
- McCarn, S. R., & Fassinger, R. E. (1996). Revisioning sexual minority identity formation: A new model of lesbian identity and its implications for counseling and research. *The Counseling Psychologist*, 24, 508-534.

- Meyer, I. H., & Wilson, P. A. (2009). Sampling lesbian, gay, and bisexual populations. *Journal of Counseling Psychology, 56*(1), 23–31.
- Piaget, J. (1980). The psychogenesis of knowledge and its epistemological significance. In M. Pianelli-Palmarini (Ed.), *Language and learning* (pp. 23-34). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rust, P. C. (2003). Finding a sexual identity and community: Therapeutic implications and cultural assumptions in scientific models of coming out. In L. D. Garnets, & D. C. Kimmel (Eds.), *Psychological perspectives on lesbian, gay, and bisexual experiences* (pp. 227-269). Columbia University Press.
- Savin-Williams, R. C. (2005). *The new gay teenager*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Savin-Williams, R. C., & Diamond, L. M. (2000). Sexual identity trajectories among sexual-minority youths: Gender comparisons. *Archives of Sexual Behavior, 29*, 419-440.
- Savin-Williams, R. C., & Ream, G. L. (2007). Prevalence and stability of sexual orientation components during adolescence and young adulthood. *Archives of Sexual Behavior, 36*, 385-394.
- Sears, J. T. (1991). *Growing up gay in the south: Race, gender, and journeys of the spirit*. Binghamton, NY: Haworth.
- Shilo, G., & Mor, Z. (2014). The impact of minority stressors on young LGBs' mental and physical health. *Health and Social Work, 39*, 161-171.
- Shilo, G., & Savaya, R. (2012). Mental health of lesbian, gay, and bisexual youths: Differential effects of age, religiosity and sexual orientation. *Journal of Research on Adolescence, 22*, 310-325.
- Troiden, R. (1989). The formation of homosexual identities [Special issue: Gay and Lesbian youth]. *Journal of Homosexuality, 17*, 43-73.

צעירים עם מוגבלות - סיכון וסיכוי

יפעת קליין

כשסהר רק אובחן ועדיין לא הבנתי בדיוק מה זה אוטיזם ומהי הפרוגנוזה העתידית, העסיקו אותי במיוחד שלוש שאלות לגבי העתיד: האם הוא יוכל למצוא בת זוג? האם הוא יוכל להוציא רישיון נהיגה? והאם הוא יוכל להתגייס לצבא? (עמית וולפמן, 2012)

צעירים עם מוגבלות הם 10-14 אחוז מכלל אוכלוסיית הצעירים (בן משה, רופמן והבר, 2011; מידות, 2014; נאון, הדר, כאהן סטרבצ'ינסקי, ואזן סיקרון, קונסטנטינוב, 2014). תחת הגדרה זו נמצאת אוכלוסייה הטרוגנית בעלת קווי דמיון אך גם שוני רב, הכוללת תת-קבוצות של לקויות חושיות, לקויות פיזיות, לקויות רגשיות, לקויות קוגניטיביות, מחלות כרוניות, תסמונות ועיכובים התפתחותיים (הכהן-וולף, סבו ומארק, 2010).

במחקרים שהשוו בין צעירים עם מוגבלות ובין צעירים ללא מוגבלות נמצאו תחומי דמיון רבים (Chambers, Rabren & Dunn, 2009). צעירים עם מוגבלות, כמו חבריהם ללא המוגבלות, הקדישו את רוב זמנם לעבודה, לשהייה בבתייהם עם משפחותיהם ולבילוי עם חברים. שתי הקבוצות התלוננו על מחסור בכסף כסיבה לאיכות חיים בלתי מספקת, ומרביתם חיו בבית הוריהם. עם זאת, לנכות יש השפעה משמעותית ונמצא כי בעוד בקרב האוכלוסייה הכללית משתני גזע, מוצא אתני, מבנה המשפחה ומספר אחים משפיעים על המעבר לחיים בוגרים, באוכלוסיית הצעירים עם המוגבלות המשתנה המובהקת היא האפקט שיש לנכות ולסוג הנכות (Wells, Sandefur & Hogen, 2003).

בקרב צעירים אלו ישנם גורמים ייחודיים המשפיעים על הגיל שבו מתרחש המעבר לבגרות. לדוגמה, אצל צעירים עם מוגבלות נפשית משפיעה העובדה כי

מחלות אלה נוטות להתפרץ בשנות ה-20 המוקדמות, לעתים לאחר שהצעיר כבר החל את תהליך המעבר לבגרות; דוגמא נוספת היא גיל סיום הלימודים, המאוחר יחסית, אצל תלמידי החינוך המיוחד המשפיע על מועד המעבר שלהם לבגרות (אמיתי, ארנון, כאהן-סטרבצ'נסקי וריבקין, 2011). מקובל להגדיר את המעבר לבגרות כתהליך של שינוי באוריינטציה חברתית, כלומר שינוי בתפקיד ובמעמד של היחיד בתהליך ההתפתחות שלו. המעבר נתפס כתהליך מרכזי בשילוב אנשים עם מוגבלות בחברה, תהליך המחייב שינויים ביחסים, בהתנהגויות ובתפיסות העצמיות. הצעירים צריכים לזהות מטרות, לגבש אותן ולבחור את התפקיד שהם רוצים למלא בחברה כמבוגרים (International Labour Office), אצל שרעבי ומרגלית, (2012).

צעירים עם מוגבלות מתקשים על פי רוב להשתלב באופן נורמטיבי בחיים בוגרים. ב-1984 הצביע דו"ח של המשרד לשירותי חינוך מיוחד ושיקום בארצות הברית על נטייה של צעירים אשר למדו במסגרות לחינוך מיוחד להיות מובטלים, להימצא בתת-תעסוקה, לחיות באופן לא עצמאי ולהשתתף באופן מוגבל בלבד בפעילות חברתית קהילתית (Blalock & Patton, 1996). גם במחקרי מעקב ארוכי טווח מהתקופה האחרונה נמצא כי נוער עם מוגבלות מתנסה בשכיחות גבוהה בקשיים בבגרות לאחר שסיים את הלימודים בבית הספר (שרעבי ומרגלית, 2012). תהליך היציאה מבית ההורים, פיתוח המיומנויות שיעזרו להם להשתלב בחברה ובקהילה וקיום אינטראקציה חברתית מחוץ למסגרת מובנה הם סבוכים יותר עבורם, ונוסף על החסמים שאתם מתמודדים צעירים בכלל, צעירים אלו מתמודדים עם קשיים ייחודיים בהשתלבות בשל מוגבלותם, בשל ההדרה והאפליה שממנה הם סובלים ומשום שאין להם הזדמנויות שוות לאלו של בני גילם (אמיתי ואחרים, 2011; הכהן-וולף ואחרים, 2010; נאון ואחרים, 2014; מידות, 2014).

רבים מהצעירים עם מוגבלות עשויים להיקלע למצבי סיכון בצומת דרכים זו משום שהסבירות שייקלעו לתנאים אשר יסכנו את בריאותם הפיזית או הנפשית ועלולים לדון אותם לעוני או לסכסוך עם החוק, גבוהה בהשוואה לסיכוייהם של אחרים (מידות, 2014). זאת נוסף על גורמי הסיכון הייחודיים לילדים ובוגרים עם מוגבלות בכל גיל, המעמידים אותם בסיכון גבוה פי 4 ויותר ביחס לאחרים להיפגע ולסבול מהתעללות. לפגיעות הגבוהה סיבות רבות, הכוללות בין היתר תלות גבוהה במטפלים ומתווכים מקרב בני המשפחה ומחוצה לה, ריבוי סיטואציות של טיפול אינטימי (טיפולים רפואיים, החלפת חיתולים, סיוע במקלחות וכו'), חינוך לצייתנות ולריצוי, היעדר מיומנויות חברתיות ויכולת לזהות פגיעה ולפעול

בהתאם, רמת דחק גבוהה בקרב המטפלים וקושי של הסביבה לזהות פגיעה ולבצע אבחנה מبدלת בין סימפטומים של פגיעה והתעללות וסימפטומים של הנכות (מורבר, 2009).

החסמים הייחודיים שאתם מתמודדים צעירים עם מוגבלות

החסמים שאתם מתמודדים צעירים עם מוגבלות קשורים בחלקם בצעירים עצמם, בחלקם בסביבתם הקרובה ובחלקם בחברה הכללית ובפערים החברתיים.

חסמים הקשורים במוגבלות עצמה

יחסית לצעירים אחרים, בקרב נוער וצעירים עם מוגבלות יש עיסוק מועט בנושאי גיבוש זהות (מידות, 2014). בגילים אלו, שבהם מתהווה הזהות, נמצאו הפערים הגדולים ביותר בתחושת השליטה בין צעירים עם מוגבלות ובין צעירים ללא מוגבלות - ככל שדרגת הנכות גבוהה יותר תחושת השליטה קטנה, וככל שהגיל עולה תחושת השליטה בחיים יורדת. תחושת שליטה קשורה על פי רוב לבריאות נפשית ופיזית, לדימוי עצמי חיובי וליכולת התמודדות עם דחק; בריאות לקויה ונכות נמצאו קשורות למידה נמוכה של תחושת שליטה (Schieman & Turner, 1998).

תהליך גיבוש הזהות האישית מתרחש אצל רוב האוכלוסייה בגיל ההתבגרות. הזהות מציידת את הצעיר לקראת התפקידים המקצועיים, המיניים, הדתיים והאחרים שעליו למלא בחייו הבוגרים. היא מתפתחת מתוך משבר תחושת היעדר זהות והיווצרותה מושפעת בעיקר מדרגת המשבר ומרמת המחויבות של האדם לפתור אותו. המשבר נפתר כשאצל הצעיר מתגבשת נקודת מבט מורכבת כלפי עצמו הכוללת את דפוס האמונות שלו, את המטרות המקצועיות שלו ואת דפוסי התנהלותו והעדפותיו במערכות היחסים (Marcia, 1966). מחקרים מראים שההתפתחות הקוגניטיבית קשורה קשר הדוק להיווצרותה של הזהות. בני נוער עם קוגניציה נמוכה או כאלה המתמודדים עם פגיעה במיומנויות אחרות הקשורות בעיבוד מידע, יתקשו מאוד להגיע למצב השגת הזהות בקצב הדומה לקבוצת השווים שלהם, ועשויים להגיע אליה רק בגיל מאוחר יותר בהיותם צעירים (Klaczynski, Fauth & Swanger, 1998).

קבלת המוגבלות כחלק מהזהות האישית נחשבת לגורם המנבא הצלחה, אך פעמים רבות קבלת יתר של המוגבלות עלולה לפגוע במוטיבציה של הצעירים

לשאוף להישגים, להתמודד עם קשיים ואפילו עלולה להביאם לידי ייאוש. לעומת זאת, אי-קבלה והכחשה של המוגבלות עלולות להפחית את המאמצים להתמודד עם קשיים ולהוביל לשאיפות לא ריאליות הגורמות לאכזבות (שרעבי ומרגלית, 2012). צעירים רבים עם מוגבלות נושרים מבית הספר התיכון, נשארים ללא תעסוקה, חיים בעוני ומתנסים בבידוד חברתי שמוכיל לדימוי עצמי נמוך. ככל שהלקויות בולטות יותר, התוצאות המדווחות קשות יותר (Smith & Routel, 2010).

חסמים הקשורים בסביבתו הקרובה של הצעיר עם המוגבלות

יכולתו של צעיר לעמוד במשימות הנדרשות לו בשלב המעבר מושפעת מקיומו של עורף המספק תמיכה כלכלית ורגשית (מידות, 2014). ההורים והמשפחה הקרובה הם אחד מגורמי התמיכה העיקריים. הטיפול של משפחות רבות בילדם עם המוגבלות מאופיין בדאגת יתר ובהגנתיות מרובה, על כן היכולת שלו לעבור לחיים עצמאיים ולקבלת החלטות כבדות משקל היא בעייתית במיוחד (הכהן-וולף ואחרים, 2010). מן הצד השני נמצא כי משפחה תומכת מנבאת הסתגלות והצלחה. נמצא גם קשר בין ציפיות משפחתיות והישגים - צעירים שהוריהם ציפו מהם שימשיכו ללמוד ויגיעו להישגים לימודיים ומקצועיים ללא ויתורים, הגיעו להישגים גבוהים יותר מצעירים עם אותה רמה של מוגבלות שהוריהם השלימו עם רמת ציפיות נמוכה (Margalit, 2010).

הבדידות החברתית מהווה אף היא גורם סיכון משמעותי (הכהן-וולף ואחרים, 2010). אנשים בודדים הם פגיעים יותר - הן בגלל שהם מוכנים יותר להסתכן לשם קשר ומגע והן בגלל שאין להם מעגלי תמיכה שיכולים לזהות מצב סיכון ולסייע (מורבר, 2009). אנשים עם מוגבלות מדווחים על קשר רופף יותר עם חברים, ורבים מהם מדווחים על היעדר חברים בכלל: מקרב האנשים עם מוגבלות חמורה, 30% מדווחים על היעדר חברים, לעומת 8% בלבד משאר האוכלוסייה. גם בקרב המדווחים על קשר עם חברים נמצאו הבדלים בין אנשים עם מוגבלות לבין אחרים בתדירות הקשר המדווחת: רק 30% מהאנשים עם מוגבלות חמורה שיש להם חברים מדווחים על קשר יומיומי, ו-35% מהאנשים עם מוגבלות מתונה מדווחים כך. לעומתם, 46% מהאנשים ללא בעיה בריאותית כרונית שיש להם חברים, מקיימים עמם קשר יומיומי. אנשים עם מוגבלות מבודדים במידה כזאת שלחמישית מהם אין אפילו אדם אחד לסמוך עליו בזמן חירום לעומת אחוזים בודדים (7%) ביתר האוכלוסייה (בן משה ואחרים, 2011).

חסמים הקשורים בפערים החברתיים

צעירים עם מוגבלות נמצאים בסיכון גבוה להדרה חברתית, לעוני ולבידוד. פעמים רבות הם נעדרים זכויות חברתיות הכוללות תחושת שייכות ואת היכולת לפתח מנגנונים ורשתות תמיכה חברתיות ולתחזק אותם (הכהן-וולף ואחרים, 2010). אחת הסוגיות הבולטות בהקשר זה היא סוגיית הניידות. רבים מהצעירים עם מוגבלות מתקשים בניידות והם תלויים במבוגרים מהם. אחת התוצאות של תלות זו היא תלות גם בבחירת סוגי הבילוי. הם פחות לוקחים חלק בפעילויות טיפוסיות עם בני גילם, והם צופים יותר בטלוויזיה או עוסקים יותר במשחקי מחשב. נראה כי הצעירים עם המוגבלות העריכו כי יש להם יותר זמן פנוי, בעוד שהצעירים האחרים התלוננו על חוסר זמן (שרעבי ומרגלית, 2012).

הרבה מהם מתמודדים עם עוני לאור הפערים בהכנסות של אנשים עם מוגבלות ביחס לאנשים ללא מוגבלות. הפערים גדלים ככל שהמוגבלות חמורה יותר (בן משה ואחרים, 2011; הכהן-וולף ואחרים, 2010) - הכנסתם הממוצעת ברוטו של אנשים עם מוגבלות חמורה היא רק 64% מזו של אנשים ללא מוגבלות (בן משה ואחרים, 2011).

לעתים קרובות מקור הקשיים הוא בדעות קדומות של החברה וברתיעה מהמוגבלות. בתפיסה הרווחת בציבור קיים חיבור בין מסכנות לנכות, והנתק בין הצעיר עם המוגבלות לקהילה אף מגביר סטיגמות ודעות שליליות. לדוגמה, קיימות דעות קדומות על אפשרויות ההכשרה התעסוקתית ועל סיכוייהם של צעירים עם מוגבלות אינטלקטואלית ועם מוגבלויות פיסיות בדרגות חומרה שונות למצוא תעסוקה.

חשוב למצוא דרכים לשנות את תפיסותיהם של המבוגרים בחברה ולעתים אף של הצעירים על עצמם (שרעבי ומרגלית, 2012; דו"ח ועדת לרון, 2005). ניסיונות אלה באים לידי ביטוי גם בחקיקה. בשנת 1998 נחקק בישראל חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות תשנ"ח, חוק המכוון להגן על כבודם וחרותם של אנשים עם מוגבלות ומעגן את זכותם למעורבות פעילה ושוויונית בחברה ובכל תחומי החיים. החוק כולל עקרונות יסוד כלליים הדוגלים בשוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות ומורה, בין היתר, על הקמת נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, שתפקידה לפעול לקידום עקרונות היסוד של החוק - מניעת אפליה ועידוד השתלבות שוויונית ופעילה של אנשים עם מוגבלות בחברה הישראלית (ארטמן-ברגמן ורימרמן, 2009).

בעקבות חוק זה תוקנו גם תקנות מקיפות וחוקים נוספים הנוגעים לסוגיות ספציפיות, ואושררה בכנסת האמנה הבינלאומית של האו"ם לזכויות אנשים עם מוגבלות, המתייחסת לכל תחומי החיים ולכל רצף הגילים.

החסמים במשימות חיים של צעירים עם מוגבלות בישראל

שירות צבאי/לאומי

מחקרים שנעשו בישראל באשר למקומו של הצבא בחייהם של צעירים מראים שלשירות צבאי משמעותי יש תרומה חשובה להתפתחות הצעירים המשרתים בו. השירות מזמן לצעיר הזדמנות להתנסות בתפקידים שונים (למשל, פיקוד, שירות קרבי ושירות מקצועי) ולפתח לראשונה מערכות יחסים בין-אישיות ואינטימיות שמנותקות ממעגלי החיים שבהם גדל ובגר. לפיכך, השירות הצבאי, חרף היותו מסגרת כפויה, אינטנסיבית ותובענית, נתפס בחברה הישראלית כשלב חניכה וכזרז של תהליכי התבגרות (זעירא, בנבנישתי ורפאלי, 2012). חלק מהצעירים עם המוגבלות משרתים בצבא שירות רגיל או מתנדבים לצבא, וחלקם מתנדבים לשירות לאומי-אזרחי. ועדת לרון (2005) הכירה בחשיבות השירות המשמעותי להתפתחותם של צעירים אלה, ועל כן המליצה לעודד ולהרחיב גיוס של צעירים עם מוגבלות כמתנדבים לצה"ל ולשירות הלאומי. כמעט ולא קיימים פרסומים בנוגע לנתונים של המתגייסים לצבא מקרב צעירים עם מוגבלות ובנוגע למאפייני השירות הצבאי שלהם ולהשפעתו, בשונה מנתונים על השירות הלאומי-אזרחי. הצעירים עם המוגבלות המשרתים בשירות הלאומי-אזרחי (כמחציתם משרתים במקביל ללימודים בבית ספר לחינוך מיוחד) מפתחים את כישוריהם האישיים והחברתיים, מפתחים עצמאות, מקבלים הזדמנות לתרום למדינה ורוכשים מיומנויות וכישורים תעסוקתיים בתחומים מגוונים. בסקר שבחן את מתנדבי ומתנדבות השירות הלאומי-אזרחי בשנים 2009-2010 (אלפסי, 2012), נמצא כי בתקופה שבין תחילת השירות לאמצע השירות חלה עלייה של כ-100% בתפיסת המסוגלות העצמית של המתנדבים עם המוגבלות. כמו כן, נמצא כי שני המניעים לשירות שדורגו במקום הגבוה ביותר בקרב המתנדבים עם המוגבלות הם רצון לתרום לחברה ולזולת (80.7%) והזדמנות להיות עצמאיים (80%). כ-70% ייחסו חשיבות רבה למניע "כדי למצוא עבודה אחר כך". המתנדבים עם המוגבלות בסקר זה התמודדו עם מוגבלות נפשית (37%), מוגבלות שכלית (23%), בעיות קשב וריכוז (17%), אוטיזם ואספרגר (10%), שיתוק מוחין (7%) ומוגבלות פיזית (6%).

צעירים שלא מתגייסים חווים קשיי השתלבות הנובעים בעיקר מסטיגמה שלילית. הסטיגמה מתייגת את הצעירים כ'משתמטים' מהחובה הבסיסית של כל אזרח במדינה או כאנשים בעלי מאפיינים אנטי-חברתיים. סטיגמה זו מערימה מכשולים, לדוגמה, במציאת עבודה (זעירא ואחרים, 2012). מי שאינם משרתים גם לא זכאים להטבות הניתנות ב'חוק חיילים משוחררים', והדרה זו פוגעת ביכולתם להשתלב כלכלית וחברתית ולהשיג מוביליות חברתית (מידות, 2014).

השכלה

שיעור מסיימי התיכון נמוך ב-37% בקרב אנשים עם מוגבלות חמורה וב-18% בקרב אנשים עם מוגבלות מתונה בהשוואה לשיעורם בקרב אנשים ללא בעיה בריאותית כרונית. שיעור מקבלי תואר אקדמי נמוך ב-58% בקרב אנשים עם מוגבלות חמורה וב-36% בקרב אנשים עם מוגבלות מתונה לעומת השיעור בקרב אנשים ללא בעיה בריאותית כרונית (אמיתי ואחרים, 2011).

השכלה גבוהה היא משאב חשוב לאנשים עם מוגבלות לשם השתלבות בשוק העבודה, והיא מחזקת את יכולתם של הצעירים להתמודד עם מעברים בין תקופות חיים (OECD, 2003a; 2003b; 2006; 2008), בעוד שהיעדר השכלה גבוהה גורם בין היתר להעלאת שיעורי העוני, ההדרה החברתית ואפילו הפשיעה בקרב צעירים עם מוגבלות (Aston, Dewson, Loukas & Dyson, 2005; Dewson, Aston, Bates, Ritchie & Dyson, 2004; Prime Minister's Strategy Unit, 2005). מסיבות אלה הודגש בדו"ח ועדת לרון (2005) הצורך לעודד קליטת סטודנטים עם מוגבלות במוסדות להשכלה גבוהה ולסייע להם להשלים את לימודיהם.

השתלבות בתעסוקה

להשתלבות בתעסוקה יש השלכות על עצמאות כלכלית, על הרחבת קשרים חברתיים, על פיתוח דימוי עצמי חיובי ועוד. השתלבות בתעסוקה מהווה אתגר גדול עבור צעירים עם מוגבלות. במדינות ה-OECD צעירים עם מוגבלות מועסקים פחות מאחרים, ושיעור העובדים בעבודות זמניות או חלקיות הנו גבוה יותר (נאון ואחרים, 2014). אוכלוסייה זו מתמודדת עם קשיים רבים בהשתלבות בשוק העבודה (בן משה ואחרים, 2011). נתונים מתוך הסקר החברתי מעלים כי שיעור העובדים בקרב צעירים עם מוגבלות בגילים 25-35 הוא 58%, בהשוואה ל-76% בקרב אנשים ללא מוגבלות; שיעור המובטלים עומד על 13% בקרב אנשים עם מוגבלות, לעומת 5% בקרב אנשים ללא מוגבלות; ושיעור הלא משתתפים בכוח העבודה עומד על 29% בקרב אנשים עם מוגבלות לעומת 19% בקרב אנשים ללא מוגבלות (אמיתי ואחרים, 2011).

זוגיות והקמת משפחה

חלק מהתפיסה הכללית של האדם את עצמו כוללת את יכולתו המינית ואת האטרקטיביות המינית שלו בעיני אחרים. פגיעה בתפיסה הזו היא לרוב תוצר של מסרים סביבתיים. בני נוער עם מוגבלות קולטים מסביבתם לעתים קרובות ניסיונות להסתיר ולבטל ביטויי גבריות ונשיות מצדם בליווי מסרים שרצוי להימנע מקשרים רומנטיים ומיניים אתם. בני נוער עם מוגבלות מפנימים במקרים רבים את התפיסות החברתיות הרואות אותם באור סטיגמטי 'כמוגבלים' וכ'שווים פחות'. הפנמה שכזו עלולה להביא להתפתחות דימוי מיני נמוך ובעקבות זאת להתפתחות דימוי עצמי נמוך באופן כללי. כמו כן, טיפול ומעקב צמוד אחר מתבגר עם מוגבלות מצד המשפחה, אי-מתן פרטיות והתנהגות חודרנית שאינה תואמת את גילו עלולים לגרום לעיכוב בהפנמת מושג הפרטיות ולתחושת אשמה אצל המתבגר. (ארגמן, 2010)

המחקר בישראל בתחום זה עוסק בעיקר בשאלות של מוסר ואתיקה בנוגע לזוגיות והקמת משפחה בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית, אך אין כמעט נתונים על אודות היקף הצעירים עם מוגבלות בארץ שמוצאים זוגיות, מקימים משפחות והופכים להורים.

פיתוח שירותים עבור צעירים עם מוגבלות

בישראל מופעלות כיום מספר 'תכניות מעבר' בבתי הספר לחינוך מיוחד, וחלק נכבד מזמן הלימודים בתיכון (הנמשכים עד גיל 21 בחינוך המיוחד) מוקדש להכנה לעצמאות. התלמידים רוכשים מיומנויות חשובות ומתנסים בהתנהלות עצמאית חלקית. עם זאת, אין דומה הכנה לשלב התפתחותי זה להתמודדות אתו, וברגע האמת נשארים בוגרי החינוך המיוחד תלויים במשאבים האישיים והמשפחתיים שלהם. כמו כן, חשוב לזכור כי רבים מהצעירים עם מוגבלות הם בוגרי השילוב בחינוך הרגיל, והם מסיימים את לימודיהם בגיל 18, בדרך כלל ללא הכנה מספקת. כאמור, פותחו כמה תכניות שמטרתן לתת מענה להכנה לעצמאות עבור אוכלוסייה זו במסגרת פעילות אחה"צ וחינוך בלתי פורמלי, אך נכון להיום רק מיעוטם של התלמידים המשולבים נעזרים בהן.

המעבר מגיל הנעורים לבגרות ומבית הספר לחיים עצמאיים מביא עמו גם שינוי בצרכים, בשירותים ובספקי השירותים. אולם המעבר משירותים המיועדים לילדים אל שירותים המיועדים למבוגרים אינו פשוט וחלק (אמיתי ואחרים, 2011). הצעירים עם המוגבלות ובני משפחותיהם אינם ממצים את זכויותיהם

לשימוש בשירותים אלה ונמצא כי השימוש בשירותים כלליים, כגון בעובדים סוציאליים, בפסיכולוגים ובשירות התעסוקה, וכן השימוש בשירותים ספציפיים לאוכלוסיית הבוגרים עם המוגבלות, כגון במרכז שיקום ובמחלקת שיקום של הביטוח הלאומי, הוא מועט ביותר ועומד רק על 10% מקהל היעד (נאון ואחרים, 2014). אותה המגמה באה לידי ביטוי גם בקרב המשתמשים במקורות המידע על אודות האפשרות לשרת בשירות הלאומי-אזרחי: בית הספר הוא צורך המידע הנפוץ ביותר (40.4%), ורק אחריה הורים לבני נוער עם מוגבלות (12.2%) חברים (7.1%) ומערכת הרווחה (6.4%) (אלפסי, 2012).

מחקרים בינלאומיים מצביעים על שלוש קבוצות של גורמים המשפיעים על תהליך המעבר: (1) היחיד ומשפחתו; (2) מערכות החינוך ברמותיהן השונות; (3) המערכת התעסוקתית, שירותים מקצועיים ומעורבות המעסיקים והקהילה (שרעבי ומרגלית, 2012). שירותי מעבר ייחודיים מסייעים בהסתגלות לתפקידים החדשים ובמעבר בין שני שלבי החיים (נאון אצל אמיתי ואחרים, 2011).

מניסיונו בג'וינט-אשלים, בבואנו לפתח ולהפעיל שירותים כאלה אנו מתמודדים עם כמה אתגרים, חלקם משותפים לכלל התכניות לצעירים וחלקם ייחודיים לצעירים עם מוגבלות, ביניהם:

איתור קהל היעד - ישנה שונות גדולה בין השירותים האמונים על אבחון וטיפול באנשים עם מוגבלות שונה. לדוגמה, משרד הרווחה אחראי לאבחון מוגבלות שכלית התפתחותית ולהפקת תעודת עיוור, ועל כן כל המתמודדים עם מגבלות אלה ומעוניינים בקבלת שירות כלשהו מוכרים במשרד הרווחה. לעומת זאת, שירותי האבחון והטיפול באוטיזם, במוגבלות נפשית ובמוגבלויות אחרות נעשה במסגרות שונות (חלקן מסגרות של משרד הבריאות וחלקן במסגרות פרטיות) שלא מחייבות המשך קשר, ועל כן המאובחנים אינם בהכרח מוכרים בשירותים ובמשרדים השונים ואין כמעט דרך לאתר את חלקם.

תפיסת הזהות של הצעירים - חלק מהצרכים הם ייחודיים לצעירים עם מוגבלות והמענים הייחודיים אינם באים לידי ביטוי במענים האוניברסליים הקיימים לצעירים במצבי סיכון. עם זאת, בעבודה עם הצעירים המשולבים בחינוך הרגיל אנו נתקלים פעמים רבות בהתנגדות של הצעירים ושל הוריהם לקבל מענה נפרד וייעודי, לאחר שהשקיעו רבות בבניית זהות שאיננה כוללת את מרכיב המוגבלות. זהות כזו נתפסת לעיתים בטעות כמבטיחה את הצלחת ההשתלבות במסגרות רגילות.

שונות - המגוון של סוגי המוגבלות ורמות התפקוד השונות בתוך כל מוגבלות מקשים על יצירת שירותים לקבוצות הומוגניות (למעט בערים גדולות מאוד). ישנם פערים גדולים בין הצעירים ויצירת שירותים רב-נכתיים מתבקשת, הן בגלל אילוצים והן בגלל הטמעת התפיסה המשלבת בחברה והציפיה שכפי שהחברה הכללית תקבל את האנשים עם המוגבלות - כך יקבלו גם הם האחד את השני. עם זאת, מדובר במשימה מורכבת מאוד הדורשת התאמה של תכנית כמעט אישית לכל מקבל שירות, ומחייבת התמודדות עם דעות קדומות של הצעירים כלפי צעירים אחרים עם מוגבלות זהה או שונה ועם אי-קבלה של המוגבלות של הצעירים בינם לבין עצמם.

שותפויות מורכבות - לגילאים צעירים יותר פיתוח שירותים דורש שותפות עם מספר מצומצם יחסית של גורמים משירותי החינוך, מהרווחה ואחרים, בהתאם לסוג השירות ולאוכלוסיית היעד. בתקופת הגיל המדוברת, המתייחסת לאוכלוסיות 'מפוזרות' יותר ולתחומי חיים רבים יותר (חינוך, רווחה, לימודים גבוהים, עבודה, שירות צבאי או לאומי-אזרחי משמעותי, דיור ועוד) יש צורך ביצירת שותפויות עם גורמים רבים מאוד.

אין ספק שצומת דרכים זה, שלב המעבר מנערות לבגרות, הוא צומת משמעותי במיוחד שיש בכוחו להשפיע לטוב ולרע על השתלבותם של הצעירים בחברה בכלל ובתפקידי חיים שונים בפרט. על מנת להתמודד עם החסמים הייחודיים לאוכלוסייה זו, נדרש שינוי חברתי שישפר את מעמדם החברתי ואת הדרך שבה הם נתפסים על ידי עצמם ועל ידי סביבתם, לצד שירותים שיתייחסו למשימות ההתפתחותיות השונות של השלב הזה. יש צורך בהידוק הרצף שבין השירותים שניתנים לפני תקופת השירות המשמעותי ואלו שניתנים אחריו. נראה כי על אף ההכנה וההשקעה הניכרת בחשיפה ובחיבור לתכניות המשך בקרב תלמידי התיכון (בבית הספר ומחוצה לו), נוצר נתק בשלב השירות והם מתקשים לחזור עם סיומו ולקבל שירותים שיסייעו להם עם אתגרי הגיל. במקביל, כאמור, השירותים הקיימים מתקשים לאתר את המשתתפים הפוטנציאליים. הידוק החיבורים בין מסגרות החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, השירותים לצעירים ולמשפחותיהם והתמיכות בעת השירות ולאחריו מצריכים גמישות של השירותים ושל משרדי הממשלה האמונים עליהם. הדברים אינם פשוטים, אך הם המפתח לצמצום מצבי הסיכון ולמתן שירות שיבטיח את הצלחת שלב המעבר של צעירים עם מוגבלות בדרך לבגרות עצמאית, יצרנית ומיטיבה עם הפרט והחברה הסובבת אותו.

מקורות

אלפסי, מ' (2012). מתנדבים עם מוגבלות בשירות אזרחי - לאומי. ירושלים: הוצאת משרד התמ"ת - מחקר וכלכלה.

אמיתי, ג', ארנון, ר', כאהן-סטרבצ'נסקי, פ' וריבקי, ד' (2011). מסמך רקע לאשלים: מעבר לבגרות בקרב אוכלוסיות בסיכון: צרכים והתערבויות. מכון ברוקדייל.

ארגמן, ר' (2010). חינוך מיני-חברתי לתלמידים עם בעיות תקשורת בבתי הספר היסודיים. בתוך: דר' סוזן לוינגר. תיקשורת, הוצאת אח.

ארטמן-ברגמן, ט' ורימרמן, א' (2009). דפוסי מעורבות חברתית בקרב אנשים עם וללא מוגבלות בישראל. ביטחון סוציאלי, 79, 49-84.

בן משה, א', רופמן, ל' והבר, י' (עורכים). (2011). אנשים עם מוגבלות, מוגבלות והשתלבות בחיי החברה בישראל- מבט השוואתי. מדינת ישראל, משרד המשפטים - נציבות שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות.

הכהן-וולף, ח', סבו, ב' ומארק, ד' (2010). כנפיים - מכינה לחיים: תכנית שילוב נכים בלימודים ובשירות לאומי. ירושלים: המוסד לבטוח לאומי- הקרן למפעלים מיוחדים, מנהל המחקר והתכנון.

ועדת לרון. (2005). דו"ח הוועדה הציבורית לבדיקת ענייני הנכים ולקידום שילובם בקהילה. אוחר מתוך <http://storage.cet.ac.il/SharvitNew/Storage/380862/192268.pdf>

וולפמן, ע' (3 בפברואר, 2012). מיומנה של אם לילד אוטיסט. ידיעות אשדוד, אשקלון והדרום.

זעירא, ע', בנבנישתי, ר' ורפאלי, ת' (2012). צעירים פגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות- דו"ח מקר מסכם. קרן גנדיר וג'וינט-ישראל.

מורבר, מ' (2009). איתור ילדים, צעירים ובוגרים עם מוגבלות בסיכון לפגיעה והתעללות. משרד החינוך ואשלים.

מידות (2014). מיפוי מענים וצרכים עבור אוכלוסיית הצעירים בסיכון בישראל. אתר קרן גנדיר <http://www.gandyr.com/wp-content/uploads/2013/12> צעירים-בסיכון-מסמך-לשולחן-העגול.pdf. נדלה ב-24.11.15.

נאון, ד', הדר, י', כאהן סטרבצ'נסקי, פ', ואון סיקרון, ל' וקונסטנטינוב, ו' (2014).

בעלי מוגבלות צעירים בישראל: השתלבות בתעסוקה- משאבים, חסמים, וצרכים. מכון ברוקדייל.

שרעבי, ע' ומרגלית, מ' (2012). תכניות מעבר מבית הספר לעולם העבודה לבני נוער עם מוגבלויות. משרד הרווחה.

Aston, J., Dewson, S., Loukas, G., & Dyson, A. (2005). *Post-16 transitions: A longitudinal study of young people with special educational needs* (wave three). Brighton, UK: Institute for Employment Studies.

Blalock, G., & Patton, J. R. (1996). Transition and students with learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 29(1), 7-17.

Chambers, D., Rabren, K., & Dunn, C. (2009). A comparison of transition from high school to adult life of students with and without disabilities. *Career Development and Transitions for Exceptional Individuals*, 32(1), 42-52.

Dewson, S., Aston, J., Bates, P., Ritchie, H., & Dyson, A. (2004). *Post-16 transitions: A longitudinal study of young people with special educational needs* (wave two). London: DfES.

Klaczynski, P. A., Fauth, J., & Swanger, A. (1998). Adolescent identity: The roles of rationality, critical thinking dispositions, and formal operations. *Journal of Youth and Adolescence*, 27, 185-207.

Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-558.

Margalit, M. (2010). *Lonely children and adolescents: Self perceptions, social exclusion and hope*. New York, NY: Springer.

OECD. (2003a). *Disability in higher education*. Paris: OECD.

OECD. (2003b). *Transforming disability into ability: Policies to promote work and income security for disabled people*. Paris: OECD.

OECD. (2006). *Sickness, disability and work: Breaking the barriers* (Vol. 1). Paris: OECD.

OECD. (2008). *OECD employment outlook*. Paris: OECD.

- Prime Minister's Strategy Unit (PMSU). (2005). *Improving the life chances of disabled people: Final Report*. London.
- Schieman, S., & Turner, H. A. (1998). Age, disability and the sense of mastery. *Journal of Health and Social Behavior*, 39(3), 169-186.
- Smith, P., & Routel, C. (2010). Transition failure: The cultural bias of self-determination and the journey to adulthood for people with disabilities. *Disability Studies Quarterly*, 30(1). <http://dsq-sds.org/article/view/1012/1224>
- Wells, T., Sandefur, G. D., Hogen, D. P. (2003). What happens after the high school years among young persons with disabilities? *Social Forces*, 82(2), 803-832.

"חוסר מעש" בקרב צעירים ערביים¹ בישראל- גורמים והשלכות

נסרין חדאד חאג'-יחיא

בשנים האחרונות מתרחב העיסוק במעבר מגיל ההתבגרות לבגרות ובמאפייני תקופת הבגרות המוקדמת. אחת התופעות המעניינות בהקשר זה ואשר משכה את תשומת הלב המחקרית היא תופעת חוסר המעש ואשר מתייחסת לאי-שילובם של צעירים במסגרות לימודיות, בהכשרה מקצועית או בשוק העבודה. מחקרים מעטים התייחסו לתופעה בישראל ותמונה עגומה על אודותיה מצטיירת מהנתונים של הלמ"ס ושל ארגון ה-OECD. שיעור חסרי המעש בקרב הצעירים בישראל הוא מהגבוהים במדינות ה-OECD. בקרב בני הנוער והצעירים בישראל בגילים 15-29, 28% מוגדרים כחסרי מעש. תופעה זו שכיחה במיוחד בקרב צעירים ערבים. דהן ואקשטיין (2011) מצאו כי כמעט 40% מהצעירים הערבים בגילים 18-22 הוגדרו כחסרי מעש. על רקע העובדה שכמעט מחצית מהמשפחות הערביות בישראל חיות מתחת לקו העוני (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2012), יש חשיבות רבה לעמידה על מקור תופעת חוסר המעש בקרב גילאים צעירים, במיוחד בשל המשקל שלה בניבוי חוסר מעש עתידי והשתכרות מועטה (Möller & Umkehrer, 2014).

בשונה מהערבים, רוב היהודים בישראל משרתים בצבא או בשירות הלאומי כשנתיים עד שלוש שנים (מגיל 18), ולפיכך הם נכנסים לשוק העבודה או הלימודים הגבוהים כשהם בגיל מבוגר יותר, ולרוב אחרי חשיפה והכנה לחיים עצמאיים עם סיום תקופת השירות. הערבים, לעומת זאת, מתמודדים עם המעבר בגיל צעיר יותר, כמעט מיד אחרי סיום לימודי התיכון, וללא כל הכנה לחיים, הכוללת הכוונה לבחירת מקצוע, מיומנויות חיפוש עבודה וכישורים אחרים

1 תודה למכון הישראלי לדמוקרטיה על שאפשרו נגישות לנתונים

הנדרשים לשם השתלבות בשוק העבודה. נוסף על כך, כמיעוט אתני צעירים אלו חיים במציאות של הזדמנויות מוגבלות, תוך צורך להיחשף למסגרות הנשלטות על ידי אוכלוסיית הרוב (Khattab & Miaari, 2013). במחקר זה יושם דגש על החסמים התרבותיים והחברתיים העומדים בפני צעירים ערבים מיד עם כניסתם אל מעגל העבודה או הלימודים, חסמים העלולים לנבא את חוסר המעש בגילים צעירים ואת אי-הכניסה למעגל העבודה בטווח הקצר והארוך.

בספרות עד כה ידועים חסמים רבים המעיבים על שילוב הערבים בשוק העבודה הישראלי, כמו אפליה, מגורים בפריפריה, בעיות נגישות בין היישובים הערביים ובין מוקדי התעסוקה, מסגרות לילדים קטנים (שיאפשרו יציאת נשים לעבודה) וגורמים נוספים (ישיב וקסיר, 2013; מיעארי, נבואני וחסאב, 2011). עם זאת, הספרות עד כה מיעטה לעסוק במעבר של אוכלוסיית הצעירים הערבים מתקופת לימודי התיכון אל שוק העבודה או הלימודים, אך הציפייה היא שחסמים רבים עלולים להיות משמעותיים בתחילת ההשתלבות בשוק העבודה ובבחירת מסלול ההמשך בחיים הבוגרים. חסמים אלו גם עלולים להביא לאפשרות הלא רצויה מכול - הפיכת הצעירים לחסרי מעש.

מבוא

המעבר מגיל ההתבגרות לבגרות המוקדמת לאחר סיום הלימודים (transition from school to work) מהווה תקופה משמעותית ביותר לגיבוש העתיד, והשתתפות צעירים בשוק העבודה מהווה גלגל מניע חשוב ללכידות חברתית. המעבר מספסל הלימודים לתעסוקה כרוך בעלייה בהכנסה והוא חשוב לעצמאות בגיל זה (Carcillo, Fernández, Königs & Minea, 2015). מנגד, אי-שילוב בשוק העבודה עלול ליצור מצב של אבטלה בגיל צעיר, העלול להביא לניכור בטווח הקצר והארוך. כך, למשל, מחקרים הוכיחו כי אנשים שחוו תקופות של אבטלה בגיל צעיר עלולים לסבול מאבטלה בעתיד במהלך הקריירה שלהם (Gregg & Tominey, 2005) או להיות בעלי הכנסה נמוכה (Mroz & Savage, 2006).

מעבר זה מגיל ההתבגרות לחיים עצמאיים הכוללים לימודים או עבודה עלול לגרום לתופעה שמכונה בספרות המחקרית "חוסר מעש" (NEET- Not in Employment, Education or Training), מושג אשר מתייחס לאי-שילובם של צעירים בשוק העבודה, בלימודים או בהכשרה מקצועית (Furlong, 2006). המושג הוטבע לראשונה בבריטניה בסוף שנות ה-80 של המאה ה-20, עם החמרת

המדיניות הממשלתית באשר לזכאות המובטלים לתמיכת המדינה. מדיניות זו ביטלה את זכאותם של נערים בגילים 16-18 שעזבו את הלימודים לדמי אבטלה, וכן הוציאה מקטגוריית האבטלה צעירים מתחת לגיל 25. עם אכיפת מדיניות זו, העלו מחקרים את הסוגיה שלפיה חלק מהצעירים השייכים לגיל זה אינם נמצאים במסגרות רשמיות ולכן נקראו «בעלי סטטוס 0», מושג שעם השנים הוחלף ל-"חסרי מעש". מכאן, המושג התפתח על מנת לאפיין קבוצה של אנשים שאינם נמצאים במסגרת לימודית/תעסוקתית או בהכשרה מקצועית, וטווח הגיל התרחב וכלל אנשים בגילים 15-34 (Serracant, 2014). מושג זה הפך למרכזי ב-20 השנים האחרונות במדינות המערב, במיוחד אחרי המשבר הכלכלי בשנת 2008, שהותיר מאחוריו שיעור גבוה של צעירים חסרי מעש.

חסרי מעש הם קבוצה הטרוגנית למדי. היא כוללת אנשים צעירים הזמינים לעבודה ומחפשים תעסוקה בצורה אקטיבית, נוסף לאלה שאינם זמינים לעבודה או שאינם מחפשים עבודה (Carcillo et al., 2015). הגיוון בסיבות חוסר המעש גרם לחוקרים לבדוק את השונות בנתוני הרקע של חסרי המעש על מנת לעמוד על מקורות התופעה. באחד המחקרים נמצאה הטרוגניות גבוהה בין הנבדקים שהוגדרו כחסרי מעש: 53.5% היו נשים, 46.5% גברים, 40.5% עם רקע הגירה ו 48.8% מהם נשרו מוקדם מבית הספר. הבדלים הראויים לתשומת הלב נמצאו בין קבוצת חסרי המעש לבין אלה שאינם חסרי מעש: לרוב חסרי המעש הם נשים, בעלי רקע הגירה, חיים באזורים עירוניים ונמצאים בתוך מערכת יחסים. נוסף על כך, יש להם סיכוי גבוה יותר להיות הורים לילדים, ורוב ההורים בעלי השכלה נמוכה יחסית (Tamesberger & Bacher, 2014).

ממצאים אלו מעלים את חשיבות ההתייחסות לתת-הקבוצות המרכיבות את הקבוצה הכללית של חסרי המעש ואת חשיבות העמידה על סיבות חוסר המעש מתוך הבנה לצרכים השונים של תתי-קבוצות אלה. חשיבות זו מודגשת בבואנו לבחון את התופעה בקרב הערבים בישראל, שמעמדם הסוציו-אקונומי והיותם מיעוט אתני מובחן עשויים לתרום להתרחבות תופעה זו בקרבם. לפני התייחסות מקיפה לגורמים העשויים לנבא חוסר מעש, חשוב להדגיש את השלכות התופעה לטווח הארוך והקצר.

לחוסר מעש עלולות להיות השלכות פסיכולוגיות וחברתיות רבות בשורה של תחומים. גרג וטומיני (Gregg & Tominey, 2005) מתייחסים להשלכות אלו בכמה רמות. ברמה האישית, מצב זה עלול להוביל לתחושת חוסר מסוגלות עצמית, לפגיעה במיומנויות חברתיות ולדלדול קשרים חברתיים, לדכדוך ודיכאון,

לעוני ולעבריינות. ברמה המשפחתית, חוסר מעש עלול להגביר את הנטל על משפחת המוצא ולהקשות על הקמת משפחה חדשה. ברמה הקהילתית, שיעורים גבוהים של חסרי מעש מגבירים את העומס על השירותים הקהילתיים, וברמה החברתית התופעה עלולה להוביל לירידה בלכידות החברתית ולהשתתפות מועטה של חסרי מעש בפעילות חברתית, פוליטית ואזרחית. נוסף על כך, מבחינת הכלכלה הלאומית, חוסר מעש פוגע בתל"ג ובצמיחה ומוביל לירידה בגביית מיסים ולעלייה בהוצאות על קצבאות שונות (Gregg & Tominey, 2005). מכאן, חוסר מעש יוצר "צללקת השתכרות", כלומר פגיעה בגובה השכר לטווח ארוך גם לאחר ההשתלבות בשוק העבודה (Carcillo et al., 2015). חשוב לציין כי השפעתו העיקרית של חוסר המעש הוא בנטייתו לייצר מעגל שמזין את עצמו - ככל שתקופת חוסר המעש מתארכת, יורדים הסיכויים להשתלבות עתידית בשוק העבודה או הלימודים (Bynner & Parsons, 2002; Lee & Wright, 2011; Neumark, 2002).

חוסר מעש בישראל

דו"ח עדכני של ארגון ה-OECD שהתייחס לנתונים משנת 2012, מצא כי 460,000 בני נוער בגילים 15-29 במדינת ישראל מוגדרים כחסרי מעש (Carcillo et al., 2015). במחקרם של דהן ואקשטיין (2011) נמצא כי כמעט 40% מהנבדקים הערבים בגילים 18-22 דיווחו על היותם חסרי מעש. שיעור זה נשאר יציב לאורך השנים והוא יותר מאשר כפול משיעור חסרי המעש בקרב צעירים יהודים באותם גילים ואף בהשוואה לגילאי 22-26.

תמונה עגומה זו מעוררת צורך עז בבחינת התופעה ובעמידה על ממדיה, על סיבותיה ועל דרכי ההתמודדות עמה. על כן, במאמר הנוכחי נעמוד על שכיחות התופעה בקרב צעירים ערבים גילאי 19-23, תוך ניסיון לעמוד על גורם משמעותי (אינטראקציה עם קבוצת הרוב) העשוי לנבא חלקית את התופעה. השיקול העיקרי להתמקדות בקבוצת גיל זו נובע מתוצאותיהם של מחקרים קודמים המבליטים את ההשפעה השלילית הגבוהה של חוסר מעש על צעירים בגילים 16-25 ואת הסיכון שיפגע בביטחון העצמי ובאוריינטציית העתיד של הצעירים. הדבר ניכר ביתר שאת במצבים שבהם הזדמנויות התעסוקה ברמה המקומית מוגבלות מלכתחילה, מה שמגביר את הנטייה לחוסר מעש (Neumark, 2002).

חוסר מעש בקרב קבוצות מיעוט

נציין כי מחקרים קודמים שבחנו את תופעת חוסר המעש בקרב מיעוטים אתניים דיווחו על תוצאות מנוגדות. בבריטניה, למשל, שיעור חסרי המעש בקרב תושבי הרוב עומד על כ-18% (בדומה לאוכלוסייה היהודית בישראל). בהשוואה לכך, היקף חוסר המעש בקרב בני המיעוט היהודי קטן משיעור חסרי המעש הכללי באוכלוסייה ועומד על כ-12%. לעומת זאת, בקרב האפריקאים והפקיסטניים שיעור חסרי המעש גבוה משמעותית משיעורם הכללי באוכלוסייה והוא עומד על 28%-25% בהתאמה (Coles, Godfrey, Keung, Parrott & Bradshaw (2010) נתונים אלו בצירוף הנתונים של הלמ"ס על אודות היקפי חוסר המעש בקרב צעירים ערבים בישראל מעלים את הצורך בבחינה מעמיקה של התופעה ובניסיון לתת הסברים על אודותיה, במיוחד בצל מיעוט מספר המחקרים שעסקו בנושא. בפרק הממצאים אתמקד בגורם האינטראקציה עם קבוצת הרוב כגורם העשוי להיות קשור לתופעת חוסר המעש בקרב המיעוט הערבי בישראל.

הספרות המחקרית מעלה שלושה סוגי גורמים הקשורים לחוסר מעש בקרב קבוצות מיעוט: גורמים מבניים אתניים, גורמים מרחביים וגורמים סוציו-דמוגרפיים. להלן אתיחס בשלושת סוגי הגורמים הללו תוך התייחסות להקשר החברתי-תרבותי של המיעוט הערבי בישראל.

הגורמים האתניים משפיעים על שוליות פוליטית, שבמקרים רבים מביאה לאפליה בהקצאת משאבים לפיתוח כלכלי ובקבלה למקומות עבודה. נוסף על כך, פערי שפה ותרבות מהווים חסם מרכזי הן מצד אוכלוסיות המיעוט החוששת לעתים לצאת מן המובלעות האתנית והן מצד המעסיקים שבמקרים רבים מעדיפים קליטת עובדים מקרב אוכלוסיית הרוב (Bynner & Persons, 2002; Coles et al., 2010; Neumark, 2002).

חסמים להשתלבות בשוק העבודה ומשתנים הקשורים לחוסר מעש בקרב המיעוט הערבי בישראל

מחקרים העלו את הבעייתיות שבשיעור השתתפות הערבים בכוח העבודה בישראל. בעוד שהערבים הם 13.1% בלבד מכוח העבודה האזרחי, האחוז שלהם באוכלוסייה עומד על 20% כמעט (ישיב וקסיר, 2013). בעייתיות זו הודגשה במחקרים קודמים שטענו כי קבוצות שאינן זוכות לפתח במידה מספקת מיומנויות, כישורים, השתייכות לרשתות חברתיות או שליטה בשפה הדומיננטית במדינה, עלולות להתקשות להשתלב בשוק העבודה (זעירא, בנבנישתי ורפאלי, 2012). בעניין זה, מעמדם של הערבים בישראל כמיעוט אתני מובחן עשוי להוות

חסם בפני השתלבותם בשוק העבודה, במיוחד בשל אי-שליטתם בשפת הרוב במדינה, כלומר העברית. לפי הסקר החברתי של הלמ"ס משנת 2011 בנושא שליטה בעברית ושימוש בשפות נמצא ש-98% מהאוכלוסייה הערבית מדברים ערבית בבית, 4% מדברים גם עברית, ושליטה טובה בעברית מאפיינת יותר בעלי הכנסה גבוהה מאשר בעלי הכנסה נמוכה. נוסף על כך, שיעור המועסקים משתנה בהתאם לרמת השליטה בשפה העברית. מבין אלה שמידת השליטה שלהם בעברית היא טובה מאוד בכל התחומים שנבחנו - כתיבה, קריאה, דיבור והבנה - מועסקים 82%. התוצאות מראות שככל שירדת מידת השליטה בשפה, יורד שיעור המועסקים, במיוחד בקרב המתקשים בדיבור ובהבנה. מבין אלה שמבינים או מדברים עברית בקושי או שאינם מדברים או מבינים כלל את השפה, רק כ-30% מועסקים, ומבין אלה שמידת שליטתם בקריאה ובכתיבה חלשה, כמחצית מועסקים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2011).

ממצאים אלו מעלים את חשיבות ההתייחסות לשפה ולאינטראקציה בין המיעוט הערבי לבין הרוב היהודי כמנוף שעשוי לצמצם את תופעת חוסר המעש בקרב צעירים ערבים. בפרק הממצאים נתייחס לכוח הניבוי של אספקטים כגון שפה, אינטראקציה עם היהודים ועבודה אצל מעסיק יהודי, כמשתנים מנבאים לתופעת חוסר המעש.

באותו הקשר ובעניין הגורמים המרחביים, מגורים בפריפריה, ששם הזדמנויות התעסוקה מצומצמות יותר, קשורים לחוסר מעש. יותר מכך, גם ההתבדלות המרחבית-חברתית, מצוינת כגורם בעל השפעה לעניין חוסר מעש. על כן, רוב הזדמנויות התעסוקה מצויות באזורים המאופיינים בדומיננטיות של הרוב. לכן התקרבות לאוכלוסייה זו מעלה את הסבירות למצוא תעסוקה ואילו התבדלות במובלעות האתניות קשורה לחוסר מעש (שנל וסופר, 2006; Jamal, 2011). בהקשר של האוכלוסייה הערבית, ניתן לראות כי רובה המכריע גר בכפרים בצפון ובמשולש (רכס ורודניצקי, 2009), הנחשבים לפריפריה מצד אחד, ומצד שני סובלים לרוב מהיעדר אמצעי נגישות בתחבורה ציבורית. נוסף על כך, רובם המכריע של הערבים עובדים בתוך מקום מגוריהם או בסמוך לו (ישיב וקסיר, 2013). נתונים אלו מעלים את הסוגיה על אודות הקשר בין נגישות למקומות עבודה לבין חוסר מעש, כאשר ההנחה היא שקיים קשר שלילי בין נגישות לבין חוסר מעש. על מנת לעמוד על קשר זה, התייחסנו במחקר הנוכחי לגישה לרכב כמדד העשוי לרמז על נגישות רבה יותר למקומות עבודה מחוץ ליישובים ערביים. בדקנו גם את הפנייה של המשתתפים למעסיקים יהודים לשם חיפוש עבודה אצלם, עניין אשר כרוך לרוב ביציאה מההסתגרות מפני הרוב היהודי.

המאפיינים הסוציו-דמוגרפים כוללים בראש ובראשונה מאפיינים אישיים. בהקשר זה מחקרים קודמים דיווחו על קשר בין מגדר, מצב משפחתי ורמת ההשכלה לבין היקלעות למצב של חוסר מעש. למשל, רוב המחקרים מצביעים על כך שסיכוייה של אישה צעירה להפוך לחסרת מעש בבגרות המוקדמת עולה על סיכוייו של הגבר (Carcillo et al., 2015). בהתייחסות להשכלה, מחקר עדכני שנערך לאחרונה בארגון ה-OECD מצביע על קשר חיובי חזק בין רמת השכלה נמוכה לבין הסטטוס חוסר מעש: 85% מחסרי המעש דיווחו שאין להם תעודת סיום בית ספר על-תיכוני. נוסף על כך, נמצא שכמחצית מחסרי המעש הם מתחת לגיל 25, ומתוכם 16% הם מתבגרים. במחקר נמצא כי להיות הורה (3% מחסרי המעש) ולהתמודד עם אתגר בריאותי (5% מחסרי המעש) שכיח יותר בקרב חסרי מעש בהשוואה לאוכלוסיית בני הנוער הכללית (Carcillo et al., 2015). ממצאים אלו מדגישים את חשיבות ההתמקדות בגילים הצעירים בבואנו לעמוד על תופעת חוסר המעש, נוסף על חשיבות הצורך בהבנה כי חסרי מעש עשויים להתמודד עם מכשולים נוספים שאוכלוסיית הצעירים הכללית (היהודית) מתמודדת אתה פחות.

שיטת המחקר

ערכנו סקר בקרב 442 צעירים ערבים (מוסלמים ונוצרים). אוכלוסיית המחקר נגזרה מנתוני סקר כוח אדם של הלמ"ס לשנת 2011. הדגימה התבססה על דגימת שכבות פרופורציונלית אקראית, כלומר הקבוצות נדגמו מקרית בהתאם לחלקן היחסי באוכלוסייה ועל סמך חלוקה לפי מחוז (צפון, מרכז, דרום) ולפי מגדר. במדגם הראשון התקבל שיעור נמוך מאוד (20%) של חסרי מעש בגלל הקושי לראיין נשים, ולכן שיעורן במדגם (כ-30%) היה נמוך משיעורן באוכלוסייה. הסיבוב השני של הראיונות כוון רק לחסרי מעש (שאלת הסינון בו הייתה חוסר מעש), ומכאן עלה הצורך בשקלול הנתונים שהתקבלו על פי המשתנים סטטוס תעסוקתי (עובד, לומד, עובד ולומד, חסר מעש) ומגדר.

כלי המחקר- שאלון סגור

השאלון חובר על בסיס ספרות המחקר העוסקת בתחום. השאלון נכתב בערבית ותורגם לעברית. הוא כלל 106 שאלות סגורות, עבר עריכת לשון מקצועית (בשתי השפות) והועבר בערבית כמחקר פיילוט בקרב קבוצת צעירים ערבים כדי לבדוק מהימנות ותקפות.

ממצאי המחקר

הקשר בין מאפייני רקע ואינטראקציה עם קבוצת הרוב לבין חוסר מעש

במטרה לבדוק את כוח הניבוי של כלל המשתנים העשויים לנבא את המשתנה התלוי חוסר מעש, ביצענו ניתוח רגרסיה לוגיסטית. (logistic regression) המודל התבסס על תוצאות מבחני t להשוואת ממוצעים ומבחן חי לטיב ההתאמה על פי סטטוס מעש(נמצא/ת במסגרת פורמאלית) חסר מעש. מודל הרגרסיה בדק את כוח הניבוי של המשתנים הבאים לחוסר המעש בקרב הצעירים הערבים: מגדר, גיל, השכלה, מצב משפחתי, השכלת אם, הגשת מועמדות לעבודה אצל מעסיק יהודי, ידיעת השפה העברית, תדירות ההגעה ליישובים יהודיים, הרגשת נוחות בסביבה יהודית, גישה לרכב וחוסר מעש בעבר. נציין כי המשתנים מגדר, גיל והשכלה הוכנסו למודל כמשתנים מפקחים.

לוח מס' 1: רגרסיה לוגיסטית: ניבוי חוסר מעש*

Odds Ratio	SE	B	מקדמי רגרסיה
			משתנים בלתי-תלויים
3.91***	.81	2.67	חוצה Y (constant)
2.58***	.24	.95	מגדר (1=בנות)
.91	.10	-.09	גיל
56.*	.28	-.58	השכלת אם (1=אקדמאית)
42.***	.27	-.87	השכלה (1=אקדמאית)
59.*	.24	-.52	הגשת מועמדות אצל מעסיק יהודי
58.*	.24	-.55	גישה לרכב
.99	.06	-.01	שליטה בשפה העברית
.93	.12	-.07	הרגשת נוחות בסביבה יהודית
76.*	.13	-.27	תדירות הגעה ליישובים יהודיים
Nagelkerke R Square=0.214 (chi-square=66.73)***			שונות מוסברת
N total=442 *p<.05, ***p<.001 Multicollnariarity: tolerance≥.65.			

*הנתונים משוקללים לפי הסטטוס התעסוקתי (עובד\לומד\עובד ולומד\חסר מעש) ומגדר.

מהלוח עולה שקיים קשר סטטיסטי מובהק בין מאפייניו האישיים של הנבדק (מגדר, השכלה והשכלת אם) לבין הסטטוס חוסר מעש. דהיינו, צעירות דיווחו יותר על היותן חסרות מעש בהשוואה לצעירים ($O.R.=2.58, p<.001$), והיות הנבדק ואמו בעלי השכלה אקדמאית מוריד את הסיכוי שלו לדווח על חוסר מעש. במילים פשוטות, הסיכוי של אלו שאינם בעלי השכלה אקדמית להיות חסר מעש גבוה ב-58% מהסיכוי של הצעירים בעלי השכלה אקדמית ($O.R.=0.42, p<.001$), והסיכוי של הנשאלים שדיווחו שאמותיהם בעלות השכלה אקדמאית להיות חסרי מעש נמוך ב-44% משל הנשאלים שדיווחו שאמותיהם אינן בעלות השכלה אקדמאית ($O.R.=0.56, p<.05$).

כמו כן, ניתן לראות שכלל שירות תדירות ההגעה ליישובים יהודיים עולה בהתאמה הסיכוי להיות חסר מעש ($O.R.=0.76, p<.05$). נוסף על כך, נמצא כי הסיכוי של הצעירים שאינם מגישים מועמדות לעבודה אצל מעסיק יהודי להיות חסרי מעש גבוה יותר מהסיכוי של הצעירים שמחפשים עבודה בקרבת מעסיקים יהודים ($O.R.=0.59, p<.05$). באשר לנגישות נמצא כי ירידה בסיכוי לגישה לרכב גורמת לעלייה בסיכוי לדווח על חוסר מעש. כלומר, נמצא כי הסיכוי של הנבדקים שאין להם גישה לרכב להיות חסר מעש גבוה ב-42% מהסיכוי של הצעירים שדיווחו על גישה כזו ($O.R.=0.58, p<.05$). חשוב לציין כי לא נמצא קשר מובהק בין גיל, חוסר מעש בעבר, שליטה בשפה העברית והרגשת נוחות בסביבה יהודית לבין הסטטוס חסר מעש.

נציין כי במודל הרגרסיה לא נמצא קשר סטטיסטי מובהק בין השליטה בשפה העברית והרגשת נוחות בסביבה יהודית לבין חוסר מעש, אם כי צריך לזכור שמדובר על הערכות סובייקטיביות של הנחקרים ולא בהכרח ברמת השליטה שלהם בשפה העברית, בעוד שנמצא קשר שלילי מובהק בין תדירות ההגעה ליישובים יהודים לבין סטטוס חוסר מעש.

דיון וסיכום

לעמידה על תופעת חוסר המעש באוכלוסייה הערבית בישראל חשיבות רבה, בעיקר בשל שכיחותה הכפולה כמעט מזו שבאוכלוסייה היהודית (37.2%). חוסר מעש מתבטא באי-השתלבות במסגרות תעסוקתיות ולימודיות בשנות הבגרות המוקדמת (במחקר זה נבדקו גילאי 19-23). לאי-ההשתלבות עלולות להיות תוצאות כלכליות וחברתיות שליליות בטווח הקצר והארוך, ועל כן בחינת התופעה ועמידה על מדדיה הם צעד ראשון בדרך לטיפול בה. נקודת ההתחלה

של המחקר היא ההקשר החברתי-תרבותי של המיעוט הערבי בישראל, שכן מיעוט זה שונה במאפייניו מקבוצת הרוב היהודית וסובל מהדרה בשוק העבודה הישראלי (מיעארי, נבואני וחטאב, 2011). ההנחה היא שמאפיינים אלו, בין היתר עובדת היותם של הערבים מיעוט אתני שסובל מסגרגציה חברתית ותרבותית, יש בכוחם לחזק את תופעת חוסר המעש בקרבם.

מטרת מחקר זה הייתה לעמוד על שכיחותה של התופעה, על המאפיינים של קבוצת חסרי המעש, על הגורמים שיש בכוחם לנבא אותה וכן על הדרכים להתמודד עם חוסר המעש לתפיסתם של המשתתפים. תוצאות הסקר הרחב הראו כי 37.2% מהמשתתפים דיווחו שהם חסרי מעש, כלומר אינם משולבים בשום מסגרת תעסוקתית או לימודית.

הטענה בדבר הקשר בין מגדר לחוסר מעש, כלומר הטענה כי נשים מדווחות על חוסר מעש יותר מגברים (Tamesberger & Bacher, 2014), נבדקה גם היא באוכלוסיית המחקר, נוסף על הקשר שבין משתנים שיכולים לנבא חוסר מעש לבין מגדר. מדובר במאפיינים אישיים, כגון השכלה, סטטוס (מעש מול חוסר מעש), הגשת מועמדות לעבודה אצל מעסיק יהודי, גישה לרכב פרטי וחוסר מעש בעבר. עוד נבדק הקשר בין מגדר ובין שלושת המדדים המרמזים על אינטראקציה עם הרוב היהודי: הרגשת נינוחות בסביבה יהודית, תדירות הגעה ליישובים יהודיים ושליטה בשפה העברית. תוצאות מבחן חי בריבוע הוכיחו שיש קשר בין מגדר ובין השכלה, סטטוס של חוסר מעש, הגשת מועמדות לעבודה אצל מעסיק יהודי וגישה לרכב פרטי. תוצאות מבחן t להשוואת ממוצעים לא הראו הבדלים בין גברים ובין נשים בשלושת המדדים שבדקו את האינטראקציה עם הרוב היהודי.

מן הנתונים עולה כי מגדר יכול להסביר את ההבדל בין נשים לגברים בסטטוס של חוסר מעש, ומכאן החשיבות לבדיקה ולמתן הסברים לשכיחות התופעה בקרב נשים לעומת שכיחותה בקרב גברים. שיעור הגברים שדיווחו על גישה לרכב פרטי ועל הגשת מועמדות לעבודה אצל מעסיק יהודי גבוה משיעור הנשים שדיווחו דיווח דומה, ומכאן שחוסר המעש בקרב נשים רב יותר. ממצא זה מחייב בחינה מעמיקה שעליה להביא לנקיטת מדיניות שתטפל בפער הזה שבין נשים לגברים.

בבחינת הקשר שבין הסטטוס חוסר מעש ובין מאפייני הרקע נמצא קשר בין חוסר מעש ובין מגדר, השכלה אקדמית והגשת מועמדות לעבודה אצל מעסיק יהודי. קשר זה עולה בקנה אחד עם ממצאי מחקרים קודמים, והוא ממחיש את מקומה של ההשכלה הגבוהה כגורם שעשוי למנוע הידרדרות למצב של חוסר

מעש בשנות הבגרות המוקדמת (Coles et al., 2010; Carcillo et al., 2015). זאת ועוד, תוצאות מבחן t להשוואת ממוצעים מלמדות על קשר חיובי בין הסטטוס מעש ובין שליטה טובה בשפה העברית, נינוחות בסביבה היהודית והגעה בתדירות גבוהה ליישובים יהודיים. הסגרגציה החברתית של האוכלוסייה הערבית היא אפוא מחסום להשתלבות במעגל העבודה בגיל הבגרות המוקדמת עבור חלק מהאנשים שבה: בסביבת הרוב היהודי יש הזדמנויות עבודה רבות יותר, ומרחק גיאוגרפי ופער שפתי גורמים לאינטראקציה דלה שלה תרומה גדולה לסטטוס של חוסר מעש.

תמונה זו של קשרים בין המשתנים (נתונים אישיים, גישה לרכב פרטי ואינטראקציה עם הרוב היהודי) ובין הסטטוס (עובד/לומד או חסר מעש) הביאה אותנו לבדוק את כוח הניבוי של אותם משתנים לסטטוס חוסר מעש באמצעות ניתוח רגרסיה לוגיסטית. התוצאות מלמדות על קשר סטטיסטי שלילי מובהק בין אחדים ממאפייניו האישיים של הנבדק ובין היותו חסר מעש. כך, לא נמצא קשר בין גיל לחוסר מעש, אולם נמצא כי נשים דיווחו יותר מגברים שהן חסרות מעש וכי הסיכוי להיות חסר מעש בקרב המדווחים על השכלה אקדמית נמוך מסיכוייהם של מי שלא דיווחו על השכלה כזאת.

במודל הרגרסיה לא נמצא קשר סטטיסטי מובהק בין השליטה בשפה העברית והנינוחות בסביבה יהודית ובין חוסר מעש, אם כי יש לזכור שמדובר בהערכות סובייקטיביות של הנחקרים ולא בהכרח ברמת השליטה הממשית שלהם בשפה. עם זאת, נמצא קשר שלילי מובהק בין תדירות ההגעה ליישובים יהודיים ובין הסטטוס חוסר מעש. כלומר, ככל שתדירות ההגעה ליישובים יהודיים עולה, כך יורד בהתאמה הסיכוי שאדם ידווח על עצמו כחסר מעש. עוד נמצא כי לנשאלים שדיווחו על אי-הגשת מועמדות לעבודה אצל מעסיק יהודי יש סיכוי גבוה יותר להיות חסרי מעש ממי שדיווחו על הגשת מועמדות כזאת וכי הסיכוי של מי שדיווחו על גישה לרכב פרטי להיות חסרי מעש נמוך מהסיכוי של מי שלא דיווחו על גישה כזו.

תוצאות אלו מחייבות התייחסות לשני גורמים עיקריים שמנבאים חוסר מעש. גורם אחד עניינו מאפיינים שקשורים לפרט, כגון מגדר והשכלה, שכאמור מחקרים קודמים כבר דיווחו שהם מנבאים חזקים של התופעה, וניכר שהם גורמים מנבאים גם בהקשר של החברה הערבית בישראל. הגורם השני נובע מההקשר החברתי-תרבותי של המיעוט הערבי וקשור לממד הנגישות והאינטראקציה עם הרוב היהודי: מניתוח הנתונים עולה קשר הדוק בין הסטטוס של חוסר מעש ובין

נגישות של מקומות עבודה ואפשרות ניידות. חוסר גישה לרכב פרטי, אי-הגשת מועמדות לעבודה אצל מעסיק יהודי והגעה ליישובים יהודיים בתדירות נמוכה יש בכוחם לבנא את הסטטוס חוסר מעש. מסקנה זו מורה על תרומתה של המובלעות האתנית לעיצוב תופעת חוסר המעש בקרב צעירים ערבים.

ולבסוף, מחקר זה חשוב לא רק מבחינה תיאורית אלא גם מבחינה יישומית. המחקר הניב בסיס נתונים ראשון מסוגו לגבי תופעת חוסר המעש בקרב הצעירים הערבים. בסיס נתונים זה ישמש בסיס לפיתוח חקר תחום חוסר המעש בישראל ולביצוע מחקרי המשך בנושאים אלה. על בסיס מחקר זה יגובשו בעתיד המלצות מעשיות להגברת ההשתתפות וההשתלבות של האוכלוסייה הערבית בשוק העבודה בישראל, ובמיוחד להגברת השתתפותן של נשים ערביות. המחקר גם יוביל לפיתוח הנחיות ותכניות להשכלה מעשית ועיונית ומודלים להשגת עצמאות כלכלית בקרב נשים. כמו כן, תוצאות המחקר עשויות לשמש כלי לפיתוח תכניות מערכתיות לטיפול בתופעת חוסר המעש. הגברת השתתפותם והשתלבותם של הערבים בישראל בשוק העבודה ובמערכת ההשכלה הגבוהה צפויה להגדיל את תחושת השייכות שלהם למדינה ולהעצים את חוסנה החברתי והכלכלי של החברה בישראל בכלל ושל האוכלוסייה הערבית בפרט. מעבר לחוסן החברתי, שילוב הצעירים והצעירות הערביים יכול להוות מנוף צמיחה במשק הכלכלי.

מקורות

- דהן, מ' ואקשטיין, צ' (2011). **אבטלה גבוהה בקרב צעירים ערבים**. פורום קיסריה.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. (2012). **שנתון סטטיסטי לישראל לשנת 2011**.
- זעירא, ע', בנבנישתי, ר' ורפאלי, ת' (2012). **צעירים פגיעים בתהליכי מעבר לבגרות: צרכים, שירותים ומדיניות - דו"ח מחקר מסכם**. האוניברסיטה העברית בירושלים ואוניברסיטת בר-אילן.
- שייב, ע' וקסיר, נ' (2013). **שוק העבודה של ערביי ישראל: סקירת מאפיינים וחלופות למדיניות**. אוניברסיטת תל אביב, הפקולטה למדעי החברה ע"ש גרשון גורדון, החוג למדיניות ציבורית.
- מיעארי, ס', נבואני, ע' וחטאב, נ' (2011). **מחליפים על הספסל: המועסקים הערבים בישראל**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- סבירסקי, ש', קונור-אטיאס, א' וקולובוב, ט' (2008). **אזרחי ישראל הערבים אינם שותפים לצמיחה**. תל אביב: מרכז אדוה.

רכס, א' ורודניצקי, א' (עורכים). (2009). *החברה הערבית בישראל: אוגדן מידע*. ירושלים: יוזמות קרן אברהם.

שנל, י' וסופר, מ' (2006). *חסמים בפני פיתוח במשק הערבי בישראל*. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

Bynner, J., & Parsons, S. (2002). Social exclusion and the transition from school to work: The case of young people not in education, employment, or training (NEET). *Journal of Vocational Behavior*, 60(2), 289-309.

Carcillo, S., Fernández, R., Königs, S., & Minea, A. (2015). *NEET Youth in the aftermath of the crisis: Challenges and policies*. OECD Social, Employment and Migration, Working Papers no. 164. Paris: OECD Publishing.

Coles, B., Godfrey, C., Keung, A., Parrott, S., & Bradshaw, J. (2010). Estimating the lifetime cost of NEET: 16-18 year olds not in education, employment or training. York University Department of Social Policy and Social Work and Department of Health Sciences, cited in Audit Commission (2010), *Against the Odds*.

Furlong, A. (2006). Not a very NEET solution representing problematic labour market transitions among early school-leavers. *Work, employment & society*, 20(3), 553-569.

Gregg, P., & Tominey, E. (2005). The wage scar from youth unemployment. *Labour Economics*, 12, 487-509.

Jamal, A. (2011). Civic associations, empowerment and democratization: Arab civil society in Israel. In G. Ben-Porat & B. S. Turner (Eds.), *The contradictions of Israeli citizenship: Land, religion and state* (pp. 222-257). New York, NY: Routledge.

Khattab, N., & Miaari, S. (2013). On the reserve bench: Palestinian employees in Israel. In N. Khattab & S. Miaari (Eds.), *Palestinians in the Israeli labour market: A multi-disciplinary approach I* (pp. 11-36). New York, NY: Palgrave Macmillan.

Lee, N., & Wright, J. (2011). *Off the map? The geography of NEETs*. London: Work Foundation.

- Mroz, T. A., & Savage, T. H. (2006). The long-term effects of youth unemployment. *Journal of Human Resources*, 41(2), 259-293.
- Möller, J., & Umkehrer, M. (2014). *Are there long-term earnings scars from youth unemployment in Germany?* ZEW – Centre for European Economic Research Discussion Paper (14-089).
- Neumark, D. (2002). Youth labor markets in the United States: Shopping around vs. staying put. *Review of Economics and Statistics*, 84(3), 462-482.
- Serracant, P. (2014). A brute indicator for a NEET case: Genesis and evolution of a problematic concept and results from an alternative indicator. *Social Indicators Research*, 117(2), 401-419.
- Tamesberger, D., & Bacher, J. (2014). NEET youth in Austria: A typology including socio-demography, labour market behaviour and permanence. *Journal of Youth Studies*, 17(9), 1239-1259.

מהגרות מבוגרות-צעירות בישראל: חוויית של לימינליות בראי האמנות

טל דקל

תקציר

מאמר זה יעסוק בנשים צעירות שהיגרו בילדותן לישראל מברית המועצות לשעבר וינתח את תהליכי כינון זהותן המשתנה לאור ההגירה. מקרה הבוחן יתמקד בנשים שבחרו באמנות כמקצוע, ובאמצעות עבודות צילום הן מעבדות את חוויות ההגירה שלהן ומביעות אותן. המאמר יתעכב על תיאורי המשבר הכפול שאליו נקלעו הצעירות שהיגרו בתקופה שבה סוגיות של מגדר ותהליכי הגדרה והבניית נשיות (מהיות נערה להיות אישה) הצטרפו אל סוגיות של הבניית זהות לאומית-קהילתית (מהיות רוסייה להיות ישראלית), שביחד יצרו משבר אישי כפול ואקוטי. הטענה המרכזית של המאמר היא שחוויות מגדריות של צעירות מהגרות כפי שהן מתבטאות ביצירות אמנות, מלמדות על כך שחוויות הגירתן של נשים שונות מזו של גברים משום שזהות נשית וזהות גברית הן יסודות מכוננים חברתית והם לעולם תלויי הקשר והבנייה. מסקנות המחקר מלמדות כי יצירות האמנות שהצעירות המהגרות יוצרות מסייעות לצופים ולצופות להבין את חוויותיהן המורכבות וזהותן המרובדת ואף מאפשרות ללמוד על אופי החברה בכללותה ועל יחסי הכוח המתקיימים בין קבוצות חברתיות שונות החיות בישראל.

מבוא

מבוגרות צעירות, המוגדרות על ידי אריק אריקסון כבנות הגילים 18-30 לערך (Erikson, 1968), נמצאות בשלב של מעבר בין תקופות ופרקי חיים, המכונה על ידי טרנר שלב לימינלי (Turner, 1995). בשלב זה מתרחשים שינויים מגוונים בחייהן של נשים צעירות, בהם שינויים קוגניטיביים וחברתיים רבים. שינויים אלו משפיעים על הצעירות ועל היחסים שהן מקיימות עם סביבתן הקרובה והמרוחקת, משום שבשלב זה השפעת ההורים והמשפחה נוטה להיחלש ואף נחלשת השפעת מוסדות החינוך שאליהם השתייכו בעבר (Juarez, LeGrand).

(Loyd, Singh, & Hertrich, 2013). בתקופה זו עולה ביתר שאת חשיבותם של גורמים חדשים, במיוחד השפעת קבוצת בני גילן (peers), וכן השפעות רחבות יותר, כמו הסביבה התרבותית, הפוליטית והכלכלית (Spano, 2004). תחום הידע העוסק בנשים צעירות מתמקד במספר שינויים, בהם סיום לימודים במערכת החינוך וכניסה אל עולם העבודה או עולם ההתמחות האקדמית, עזיבת בית משפחת המוצא, ביסוס מערכות יחסים רומנטיות ואף כניסה אל נישואין ואימהות. נושאים אלו משולבים, משפיעים זה על זה ואף מושפעים מהיבטים מגדריים ומגורמים נוספים, כגון שינויים בממדי המשפחה, הקהילה, הכלכלה, הלאום והמדינה (Juarez et al., 2013). בקרב צעירות שחוו הגירה מתווסף פן נוסף על כל הגורמים הללו, היא ההגירה למדינה חדשה. ההגירה היא אירוע חיים מכונן, נדבך משמעותי המטיל את כובד משקלו על הבניית זהותן (דקל, 2013). נדבך זה מייחד את אופייה של קבוצת המבוגרות הצעירות שתיבחן במאמר זה, והוא מבדל אותה מקבוצות מקבילות שלא חוו הגירה.

בתקופה שבה מבוגרות צעירות מתגבשות כסובייקטים מבוגרים, ורוכשות לעצמן מעמד חדש של נשים בעלות זהות מקצועית מובחנת וייחודית (במקרה דלהלן, זהות של אמניות מקצועיות), לעתים אף אחרי שגיבשו לעצמן זהות משפחתית חדשה, הן גם מתפנות לחשוב בצורה רפלקסיבית על תקופת ההתבגרות, על השינויים הרבים שהיו כרוכים בה ועל הייחוד שלהן כנשים-מהגרות. מירסקי ופראוור (1992) כותבות: "משבר הזהות בגיל ההתבגרות [מגיע עם] משבר ההגירה, אך קשה לתחום את תהליך הקליטה בזמן. כל עולה עובר אותו באופן אישי ובקצב אישי [...] מספר שנים נדרשות על מנת לחיות ולהפיג את כאב האובדן, לפתור את המאבק הפנימי שהחל עוד בבריה"מ ולהשלים עם הבחירה ועם המציאות הישראלית" (מירסקי ופראוור, 1992, עמ' 15). גם הורוביץ (1998) מצטרפת לקביעה זו וכותבת כי "רק אחרי שמסתיים תהליך הנפשי, העולה מסוגל לבחון את עברו ואת החברה הישראלית בראייה אינטגרטיבית ורחבה, לנפות ולסנן, ולהתחיל לגבש לו דימוי כאדם וכישראלי" (הורוביץ, 1998, עמ' 393). הצעירות שיידונו להלן מקדישות מאמץ מיוחד לרפלקסיביות של ההיבטים המגדריים המקופלים במיצובן כנשים שחוות מהלך כפול ובו-זמני - הן תהליך עיצוב זהות מגדרית והן תהליך עיצוב זהות קהילתית ולאומית. רק בעת שהן חזקות ומגובשות מספיק הן מוצאות את תעצומות הנפש לבוא חשבון עם תקופות מטלטלות שעברו - וזאת כשהן משקיפות מהצד הבטוח והיציב יחסית של המקום שחצבו לעצמן בחייהן. שתי הצעירות שנדונות במאמר זה בחרו לעשות זאת באמצעות יצירות אמנות, המשקפות נאמנה את המבטים הרפלקסיביים ואת התובנות שלהן על אודות זהות ומגדר ממרחק של זמן וביטחון.

מודלים של נשיות במעבר בין תרבותי

האמנית אנה ים, ילידת 1980, היגרה לישראל בהיותה בת 12. לאורך כל הקריירה האמנותית שלה ים שבה ועוסקת ביצירת מבטים רפלקסיביים על אודות תקופת הגירתה ועל שנותיה הראשונות בישראל. מתוך חקירת העבר של ילדותה, ממבט ועמדה של אישה מבוגרת, האמנית חוזרת וחוקרת אלבומים ישנים של צילומי משפחתה בשנים הראשונות להגירה, תוך התמקדות בדמויות הנשים שבמשפחה ובייצוגי גוף נשיים. את הפרויקט המתמשך הסבירה האמנית במילים אלו: "אני מתעניינת בתהליכי זיכרון, להבין איך אני זוכרת היום דברים מהעבר שלי. הצילומים האמנותיים שלי הם לא רק מזכרת של העבר, אלא הם משמשים לי להבנת ההווה שלי".¹ לשם כך, ים סורקת מחדש צילומים ישנים שבהם היא ודמויות נשיות אחרות מופיעות.

היצירה הראשונה בפרויקט זה נעשתה בשנת 2013 ומקורה בצילום הראשון שצילמו בנות המשפחה עם הגיען לישראל (תמונה מס' 1).



תמונה מס' 1. אנה ים, ללא כותרת, 2013. צילום מטופל. באדיבות האמנית.

1 ציטוט זה הינו מתוך ראיון של החוקרת עם האמנית. כל הציטוטים במאמר זה מקורם בראיונות שערכה החוקרת עם האמניות, אלא אם כן צויין אחרת.

בצילום נראות שלוש דמויות: האמנית באמצע ומשני צדיה אמה ודודתה. "בחליפות הטרנינג הצבעוניות האלה מגולמות הפנטזיות שהיו לי על מודלים של נשיות שקיימים בישראל. אבל אלו התבררו לי כמודלים לא נכונים, מסתבר שזה לא המראה הנשי הנשאף במדינה החדשה שאליה הגענו", היא מספרת. הבחירה לטפל מחדש בצילום הזה מדגישה את המרכזיות של הנשים במשפחתה של האמנית (Rice, 2014). בריאיון עמה היא מתארת את הצילום כייצוג שמכיל "יצור אחד היברידי בעל שלושה ראשים או כמעין קבוצה של בבושקות בכמה גדלים שונים, כשהקטנה ביניהן - שהיא אני - מבקשת להידמות אליהן בכל מאודה ולהיבלע בהן, תוך אימוץ הקודים הברורים של המודל המגדרי של הנשים הסובבות את חייה".

אבל האידיליה הנשית הניבטת מצילום זה התבררה לה במהרה כשגויה ומוטעית, ובמקומה נחשפה בפני ים מציאות קשה ומנכרת כלפי נשים "רוסיות". ביצירה נוספת בסדרה זאת סרקה האמנית צילום ישן שלה, שצולם חודשים מספר מאוחר יותר, כשהיא עומדת על שפת מקפצה בברכת שחייה מקומית (תמונה מס' 2).



תמונה מס' 2. אנה ים, ללא כותרת, 2013. צילום מטופל. באדיבות האמנית.

המודל הנשי הרוסי של אמה, זה המאופק והמהודר, המצניע את חמוקי הגוף, התברר לה במהרה כ"לא נכון" ולא מתאים לחייה החדשים בישראל והיא נדרשה למנוע מיני שחושף כמה שיותר חלקים מגופה, תוך שמצפים ממנה להתנהגות מינית מוחצנת וקיצונית: "בגיל שנתיים, בישראל, גיליתי שאני זונה רוסייה, ואני בכלל לא ידעתי שאני כזו". בתצלום ניתן לראות שגוף הנערה נמצא בגובה רב מעל מי הברכה, בקצה המקפצה, כמו חורג החוצה ולמעלה מהגבולות החברתיים ה"מקובלים" שנקבעים עבור נערות, גבולות המורים להן לצמצם את פעולותיהן ואת המרחב שהן תופסות, כדי ש"ישמרו" על התנהגות נשית מאופקת, אסופה, נעימה וראויה לנשים שהן עתידות להיות (Young, 1990). עמידתה על המקפצה הגבוהה גם משמשת כסמל למצב הלימינלי שבו היא מצויה, בין היות ילדה להיות אישה, מצב שנתפש בעיניה, כיום, כשיבוש תרבותי שיצר בתוך נפשה דיסוננס חריף ומטלטל.

האמנית אניה קרופיאקוב, ילידת 1983, היגרה לישראל בגיל 8 וגם היא מתרכזת ברבות מיצירותיה בעיבוד מושכל של ההתבגרות הנשית שעברה עליה בצל ההגירה. עם הגיעה לישראל שולבה קרופיאקוב בבית ספר חרדי לבנות בפרדס כץ, שערכיו ניצבו בניגוד חריף לאווירת השכונה החילונית הקשוחה ורווית המיניות שבה היה ממוקם. הדיסוננס שבין העולם החרדי הצנוע ובין החיים והתרבות החילוניים והמתירניים התעצם כשעברה המשפחה להתגורר ברמלה. המשבר הזהותי הגיע לשיא בתקופה זו, עת ממדים של אתניות, דת ובעיקר מגדר התנקזו למתחים קיצוניים שהתקיימו בבית הספר התיכון שבו למדה ובשכונה שבה התגוררה. כך היא מספרת בריאיון עמה: "הבנות שלמדו אתי, כולן מהגרות מבריה"מ, התחנכו במסגרות חילוניות והיו 'מנוסות ומפותחות', ורק אני לא ידעתי כלום. הייתי צריכה 'לסגור פערים' במהירות... מהר מאוד למדתי איך צריכה להיראות רוסייה, וככה הפכתי להיות אחת מהבנות הכי פופולריות בבית הספר. בתקופה הזאת הייתי מתאפרת בכבודות, מתלבשת פרובוקטיבי, הולכת בקביעות למועדונים רוסיים עם גברים מבוגרים ממני. גם בשכונה שלנו הנערים הערבים והנערים היהודים, בעיקר ממוצא מזרחי, הרעיפו עלי תשומת לב".

במבט מאוחר ומפוכח, כאישה מבוגרת, החלה קרופיאקוב להרהר בתקופה זו והחליטה ליצור סדרת עבודות שיעזרו לה להבין את זהותה כמי שחוותה את גיל ההתבגרות כמהגרת שהגיעה לארץ חדשה שבה מקובלים קודים והתנהגות חברתית שלא הכירה. לשם כך צילמה את עצמה ואת החברות שלה באופן שבו נהגה להתלבש בתקופת גיל ההתבגרות הנדונה.

בצילום "ללא כותרת" משנת 2007 נראית צעירה "רוסייה" - האמנית עצמה - לבושה בשמלת מיני, מאופרת בכבדות, שערה עשוי בתסרוקת נפוחה במכוון, מביטה ישירות אל עבר המצלמה כשהיא שפופה ומחזיקה בידה חפץ שקיבלה בתמנה מבן זוגה באותם הימים - עצם אגן מוזהבת של פרה (תמונה מס' 3).



תמונה מס' 3. אניה קרופיאקוב, ללא כותרת, 2007. צילום צבע. באדיבות האמנית.

הדמות בתמונה היא פורטרט עצמי שבו שחזרה האמנית את אופני הלבוש הפרובוקטיביים והאיפור הכבד שנהגה לעטות על עצמה בשנים אלו. על אודות תקופה זאת אמרה קרופיאקוב בריאיון: "כשהגעתי לגיל 12 התחלתי בפעם הראשונה לחשוב על סוגיות של נראות, איך נראית רוסייה. עשיתי ניסויים עם הצורה החיצונית שלי. רציתי להיות מינית ומושכת כי ככה היו הנערות האחרות בבית הספר, כי ככה ציפו ממני. הפכתי להיות, יחד עם חברות רוסיות נוספות, לאחת מ'יצורי הלילה' (night creatures) [...] מצד אחד קיבלתי פתאום הרבה תשומת לב, זה היה מחמיא, אבל אז גם הגיעו ההטרדות המיניות והאלימות המינית. זה הפך למעגל קסמים שכזה. היום אני חושבת הרבה על הבחירות שלי, על סוגיות של אשמה ואחריות. האם הייתה לי אפשרות לפעול אחרת? מהמקום של הילדה שהייתי, אני חושבת שלא היו לי אפשרויות אחרות. בחוויה של אז, זה היה חייב להיות ככה. אחרת אין לי קיום בכלל. אחרת זו מחיקה של הכול: זאת הייתה הדרך היחידה לקבל הכרה בקיום שלי".

מחקרים כמו זה של קרלה רייס הקנדית, העוסקת בהתפתחות מגדרית של דימויי גוף ובתפישה עצמית של נשים את גופן, מגלים שנערות ומבוגרות צעירות נוטות להבנות את דימוי הגוף הנשי שלהן על פי הסטנדרטים המקובלים בחברה שסביבן ולא על פי תחושותיהן הסובייקטיביות כלפיו. כמו שניסחה זאת רייס במילותיה: "המבטים שנותנים בהן האחרים, ממצבים את הנערות במיקום של אובייקטים, כאילו שתכליתן להיות תחת בחינה מתמדת של גופן. לכן, נערות לומדות בשלב מוקדם מאוד בחייהן לבחון את גופן במבט כמו-חיצוני, זה של החברה שרואה אותן ולא זה שלהן" (Rice, 2014, p. 71). כך גם פעלה קרופיאקוב בגיל ההתבגרות, וכך היא יוצרת כאמנית מבוגרת צעירה המבקשת להבין ולשחזר את תקופת הנערות שעברה עליה. בעקבות חוקרות של נערות ומבוגרות צעירות המתמקדות בניתוח מגדרי, כמו למשל אניטה האריס (Harris, 2004) ומרנינה גוניק (Gonick, 2006), ניתן לתהות אם התנהגות משוחררת, מתירנית ולעתים אף פרועה בסגנון 'כוח הנערות' (girl power) אכן מלמדת על התחזקות ועל עוצמה של צעירות אלו. עמדתה של גוניק, למשל, היא שהרעיון על אודות חופש ובחירה חופשית של צעירות הנו אך מסך עשן של שיח ליברלי המכסה על העובדה שלמעשה צעירות אלו נתונות במערך סבוך ודחוס של מגבלות ודיכויים (Gonick, 2006). מחקרים אחרונים מראים את ההיבט המגדרי של דיכוי נשים צעירות שנופלות קורבן לתקיפות מיניות ולמעשי בריונות ואלימות, יותר מגברים צעירים, ושמופעל עליהן לחץ גדול יותר לשאיפה למושלמות בתחומי החיים השונים - בהישגים לימודיים, בחיים המקצועיים, בהתנהגות בקרב קבוצות של בני ובנות גילן ואף בקרב המשפחה, במיוחד בתחומים של מראן החיצוני (Dyhouse, 2014). דחיקה זו להחצנת מיניות אצל נערות ומבוגרות צעירות מחריפה כאשר לחייהן נוספת טלטלת ההגירה, הדורשת שידוד מערכות והבניית זהות מחודשת בכמה רמות בו-זמנית, גם מגדרית וגם לאומית-קהילתית.

תמונה נוספת בסדרה שיצרה קרופיאקוב מתארת אישה צעירה המצולמת בצדודית, לגופה שמלה לבנה ולגבה קשור שריון גדול של צב. שם היצירה שבחרה לתצלום זה הוא "כתונת משוגעים ושריון צב" (תמונה מס' 4).



תמונה מס' 4. אניה קרופיאקוב, כותונת משוגעים ושריון צב, 2007, צילום צבע. באדיבות האמנית.

צילום זה, אף הוא פורטרט עצמי של האמנית, כמו מתאר את התחושות המורכבות של מצבה. מצד אחד, מתוארת בו אישה המאמצת מראה של אישה המשדרת מיניות בוטחת, בתנוחה שכמו לקוחה ממגזיני אופנה. מצד שני, הסצנה מרמזת על אישה מעורערת בנפשה בשל השימוש יוצא הדופן שהיא עושה בשמלה כשהיא מושכת את שרווליה ומלפפת אותם סביבה כמו חליפה לריסון והרגעת אנשים מאותגרים נפשית המתפרעים עד כדי סכנה לעצמם או לאחרים בסביבתם. לפי רעיון ההיסטוריה הנשית, שקיבל אחיזה של ממש בעת המודרנית בעקבות הגותו של זיגמונד פרויד, רחמה של האישה מוביל אותה לידי שיגעון והתנהגות מינית חסרת רסן וסוטה, וכאן האמנית מתיכה את המיתוס הפרוידיאני

עם הייצוג החזותי. האובייקט שהצמידה האמנית לגבה מעורר תחושות מוזרות ואי-נחת בקרב הצופים. שריון צב מקפל בקרבו סמלים בעלי קודים תרבותיים מגוונים, חלקם מעוררים קונוטציות חיוביות, כמו יכולת הישרדות אבולוציונית, כוח התמדה ופתרונות משוכללים כאמצעי הגנה, ואילו אחרים מעוררים קונוטציות של נסיגה פנימה וחששנות, חוץ קשה המגן על פנים רך ופגיע מדי, איטיות בתגובות ועוד. נוסף על כך, השריון מביע כאן רעיון של ערבוב מין בשאינו מינו - גוף חיה עם גוף אדם - בבחינת היבריד שמעורר אי-נחת. ניתן להבין מהלך זה כשיקוף למצב הזהותי של האמנית, כשנאלצה לבנות מחדש, טלאי על טלאי, את מרכיבי זהותה שהשתנו בעקבות המעבר מהיות ילדה להיות אישה ומהיות רוסייה להיות ישראלית.

שני הצילומים של קרופיאקוב מגלמים יחדיו, עם עוד עשרות צילומים נוספים מסדרה זו, את קשת החוויות שחשה האמנית כנערה מתבגרת שהיגרה לישראל - בין חדש לישן, בין שייכות לזרות, בין עוצמה לחולשה, בין מיניות מוחצנת לבין ניסיון נואש להגן על הגוף הנשי מפני פגיעה מינית.

סיכום

מחקר של תהליכי המעבר מנערויות לבגרות מפרספקטיבה מגדרית הפך למוקד דיון וניתוח אינטנסיביים עבור חוקרים וחוקרות במגוון דיסציפלינות (Aapola, 2014; Gonick, & Harris, 2005; Cote, 2000; Lev Ari, 1994; Rice, 2014). מחקרים אלו, ונוספים מסוגם, זיהו שבנסיבות של זעזוע, לחץ ומחסור בתשתית ותנאים להתבגרות תקינה וראויה, נערות נאלצות לעבור מה שזכה לכינוי accelerated adulthood (Lee, 2012), ובמקרה של הגירה במהלך גיל ההתבגרות, נערות נאלצות לזרז את תהליכי התבגרותן ולכונן לעצמן זהות נשית בוגרת מואצת. כך קרה גם לנערות שהגיעו לישראל בגל ההגירה הגדול מארצות ברית המועצות לשעבר בשנות ה-90 של המאה ה-20.

במאמר זה נבדקו שני מקרי בוחן של אמניות אשר כיום חשות בוגרות ובשלות ובידיהן כלים משוכללים יותר מאשר בעבר למחשבה ורפלקציה על אודות תקופת ההתבגרות שעברו בהגיען לישראל. הדיון בעבודות האמנות שהן יוצרות כמבוגרות חושף את הדרכים שבהן נשים שחוו הגירה מבטאות את המערך המורכב של תהליכי הבניית הזהות, הן מבחינה מגדרית והן מבחינה לאומית וקהילתית. דרכים אלו כוללות ביטוי חזותי של מערך הציפיות ושל תהליכי המשא

ומתן החברתיים המעורבים בגיבוש של זהותן המשתנה, את הביקורת החברתית שלהן כלפי המצב ואת התובנות המאוחרות שלהן - הן האישיות והן הכלליות-פוליטיות.

בתחום המחקר האיכותני, מחקר מבוסס-אמנות הוא תחום הצובר תאוצה והוא "מבוסס על העמדה שההסבר של היוצרת הוא הכלי העיקרי להבנת היצירה" (הוס, 2010, עמ' 318). בשיטה זו היצירה אינה נאמדת על פי אמות מידה אסתטיות המקובלות בביקורת האמנות או על פי אמות מידה דיאגנוסטיות המבקשות לאבחן את אישיות היוצרת, אלא "כדרך של היוצרת לייצג, להבהיר ולהרחיב משמעויות ותכנים" (הוס, 2010, עמ' 318). לכן ניתן לומר שיצירות האמנות הן צוהר לסוגי ידע ופרספקטיבות אלטרנטיביים, התורמים להבנת הביוגרפיה הפרטית של המהגרת. סיפורי נשים מהגרות הם חשובים מאין כמותם, משום שהם מסייעים לחשוף את הסיפור האישי שבו מתגלים אינספור מעשי ההגירה וחוויות החיים כסיפורים אינדיווידואליים, הנושאים את חותמם הייחודי של בעליהם, ובה בעת הם חושפים את המשותף ביניהם. כפי שניסחה זאת תמר אלאור, "לסיפור הפרטי של אדם מסוים יש ערך כפול: הוא מדייק ומשרטט את החד-פעמיות, ועם זאת הוא מוצב לצד סיפורים נוספים, הממקמים אותו בהקשרו הציבורי, החברתי וההיסטורי. כך מתעצמת חשיבות הביוגרפיה הפרטית כמקור לתובנה חברתית, וכך נפרמות תובנות חברתיות לאינסוף סיפורים חד-פעמיים" (אלאור, 2006, עמ' 230).

ואכן, בניתוח ראיונות העומק (סיפורי חיים) שב ועלה נושא הכפילות הקשה של משבר זהותי על רקע מגדרי ועל רקע קהילתי-לאומי. ניתוח הממצאים שעלו במחקר תואם לספרות המקצועית, אך עם זאת החידוש של מחקר זה נעוץ בפרספקטיבה שממנה נשאב חלק משמעותי מן המידע - יצירות אמנות. משום כך המחקר הנוכחי תורם הן למדע והן לפרקטיקה המקצועית בשדות כמו עבודה סוציאלית ופסיכולוגיה. הארת הממד הסובייקטיבי באמצעות יצירות אמנות מרחיב את הידע התיאורטי הקיים על הנושא ומעלה סוגיות נוספות שיומנו מחקר-המשך. אפשר לומר שהתובנות העולות מניתוח מקרי הבוחן שנדונו במאמר זה ומדיון בהם, מגלות שיצירות אמנות יכולות לסייע ולהזין מחקר בשדות דיסציפלינריים אחרים שעניינם אף הוא מבוגרות צעירות - בהם פסיכולוגיה, עבודה סוציאלית ואנתרופולוגיה. מחקר המשך בתחום זה דרוש בהחלט, ולשם כך רצוי יהיה להגדיל את קבוצת המראיינות ולכלול בה לפחות 20 מבוגרות צעירות בעלות רקע הגירתי דומה, וכן להרחיב את הדיון ביצירות

האמנות שינותחו. זאת ועוד, רצוי שמחקר המשך מסוג זה ירחיב את המגוון של הקבוצות החברתיות שייבחנו, ויערוך השוואה בין אמניות מהגרות שהגיעו לישראל ממדינות שונות ברחבי העולם. מחקר כזה יבדוק את נקודות הדמיון והשוני שבין נשים מהקבוצות החברתיות השונות החיות כיום בישראל, ויוכל ללמד על דרכי פעולה עקרוניות שייטיבו עם מהגרות שיגיעו בעתיד למדינה.

מקורות

אלאור, ת' (2006). מקומות שמורים: מגדר ואתניות במחוזות הדת והתשובה. תל אביב: עם עובד.

דקל, ט' (2013). נשים והגירה: אמנות ומגדר בעידן טרנס לאומי. תל אביב: רסלינג.

הוס, א' (2010). שימוש במחקר מבוסס יצירה בפרספקטיבה ביקורתית. בתוך: ל' קסן ומ' קרומר נבו (עורכות), ניתוח נתונים במחקר איכותני. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון בנגב.

הורוביץ, ת' (1998). ילדים ונוער עולה במערכת החינוך: הטמעה, חד-לשוניות, חד-כיווניות וסטריאוטיפיות. בתוך מ' סיקרון וא' לשם (עורכים), דיוקנה של עלייה: תהליכי קליטתם של עולי ברית-המועצות לשעבר, 1990-1995. ירושלים: מאגנס.

מירסקי, י' ופראוור, ל' (1992). לעלות כמתבגר - להתבגר כעולה: נוער עולה מבריה"מ (לשעבר) בישראל. ירושלים: מכון ון ליר וג'וינט ישראל.

Aapola, S., Gonick, M., & Harris, A. (2005). *Young femininity: Girlhood, power, and social change*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Cote, J. E. (2000). *Arrested adulthood: The changing nature of maturity and identity*. New York, NY: New York University Press.

Dyhouse, C. (2014). *Girl trouble: Panic and progress in the history of young women*. London: Zed Books.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York, NY: W. W. Norton.

- Gonick, M. (2006). Between 'girl power' and 'reviving ophelia': Constituting the neoliberal girl subject. *National Women's Studies Association Journal*, 18(2), 1-23.
- Harris, A. (2004). *Future girl: Young women in the twenty-first century*. London: Routledge.
- Juarez, F., LeGrand, T., Loyd, C., Singh, S., & Hertrich, V. (2013). Youth migration and transitions to adulthood in developing countries. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 648(6), 6-15.
- Lee, J. S. (2012). An institutional framework for the study of the transition to adulthood. *Youth & Society Journal*, 46(5), 706-730.
- Lev Ari, L. (1994). Gender differences in social absorption of young immigrants from the Former Soviet Union (FSU) into Israeli society. *International Migration Review*, 28(4), 915-119.
- Rice, C. (2014). *Becoming women: The embodied self in image culture*. Toronto, Buffalo and London: University of Toronto Press.
- Spano, S. (2004). *Stages of adolescent development*. Itacha, NY: Cornell University, University of Rochester, and the New York State Center of School Safety. Retrieved from http://www.actforyouth.net/resources/rf/rf_stages-0504.pdf
- Turner, V. (1995). *The ritual process: Structure and anti-structure*. London: Aldine Transaction.
- Young, I. M. (1990). *Throwing like a girl and other essays in feminist philosophy and social theory*. Bloomington: Indiana University Press.

שער חמישי:

יישום - תוכניות
ועבודת שטח

תכנית לצעירים חסרי עורף משפחתי בעמותת "למרחב"

נתן גלמן

תקציר

במאמר זה תוצג תכנית עמותת "למרחב", תכנית שנועדה לתת מענה לצעירים חסרי עורף משפחתי בהתמודדותם עם אתגרי גיל הבגרות הצעירה בתחומים כגון השכלה, התעסוקה, זוגיות ועוד. התכנית הוקמה במטרה ליצור שינוי בחייהם של צעירים חסרי עורף משפחתי בעלי מוטיבציה וכוחות. הענקת ליווי אישי, קבוצתי וקהילתי מאפשרת להם להתמודד בצורה מיטבית עם אתגרי הבגרות הצעירה ואף להפוך לסוכני שינוי חברתי תוך שבירת תקרת הזכוכית. תהליך התערבות ברמה אישית, קבוצתית וקהילתית מחולל שינוי משמעותי בקרב משתתפי התכנית.

אתגרי הבגרות הצעירה והתמודדותם של צעירים חסרי עורף משפחתי עמם

"הבגרות המתהווה" (emerging adulthood), תקופת המעבר משלב ההתבגרות (קטינות) לשלב הבגרות, מעסיקה את העולם המערבי בעשורים האחרונים (כאהן-סטרבצ'נסקי, 2005). כללית, נהוג ליחס את המעבר מהתבגרות לבגרות לגיל 18, כפי שמעוגן בישראל, או לגיל 21, כפי שנהוג במדינות שונות ובהקשרים שונים. עם ההגעה לגיל 18 מצופה מהפרט לסיים את משימות ההתבגרות ולהפוך לבוגר המכוון לעתידו, עצמאי רגשית וכלכלית, המוכן להקים יחידה משפחתית עצמאית. מצד אחד, בשלב חיים זה הפרט כבר אינו מתבגר, וחלות עליו חובות וזכויות של בגיר, כגון זכות הבחירה לכנסת. מצד שני, הוא עדיין לא בוגר, לרוב

אינו עצמאי כלכלית ואינו בעל יחידה משפחתית משל עצמו. תקופת חיים זו מאופיינת בבלבול, בחיפוש עצמי ובחוסר וודאות (Arnett, 2000).

על מנת שצעירים יוכלו לממש את הפוטנציאל שלהם ולהשתלב בחברה כאזרחים שותפים, עליהם להשיג כמה יעדים, כגון השתלבות במסגרות להשכלה גבוהה ולרכישת מקצוע, השתלבות בתעסוקה שתבטיח הכנסה הולמת וסיפוק אישי, מציאת דיור הולם והשתלבות במסגרות חברתיות נורמטיביות שיאפשרו לצעיר לחוש זהות ושייכות לצד מעורבות חברתית. בישראל מתווספת לכך ההשתייכות למסגרות השירות הצבאי או השירות הלאומי-אזרחי.

תנאי הכרחי להשגת יעדים אלה הוא קיומו של עורף משפחתי או חברתי המעניק לצעיר תמיכה. כבר בשלבים מוקדמים של פיתוח הידע בתחום הבגרות המתהווה נדונו חשיבותה של דרך התנהלות המשפחה והשפעת תפקוד ההורים על התפקוד של צעירים הנמצאים בשלב זה. בין השאר נטען כי איכות היחסים של הצעיר עם הוריו תשפיע באופן מהותי לא רק על הסיכוי שבסופו של דבר יפתח הצעיר זהות עצמית שתאפשר לו מעבר אל הבגרות, אלא תשפיע גם על איכות היחסים הבין-אישיים שיתפתחו בשלבים מאוחרים יותר של התנהלותו היום-יומית במהלך תקופת הבגרות המתהווה. אחת הדוגמאות לכך היא היכולת של הצעיר לפתח זוגיות ויחסים רומנטיים יציבים ותקינים עם בני המין השני. דוגמא אחרת היא יכולת ההשתלבות של הצעיר עם המעבר למוסד אקדמי (אוניברסיטה או מכללה) וההישגים האקדמיים שלו בו. קיומה של תמיכה משפחתית מגבירה משמעותית את הסיכוי שהצעיר יעבור בהצלחה וביעילות את תקופת הבגרות המתהווה. אולם, ברור שיכולת ההורים לספק לצעירים תמיכה רגשית ואינסטרומנטלית תלויה במספר רב של גורמים, כמו המצב הכלכלי של ההורים, היכולת הרגשית שלהם, איכות הקשר המוקדם שבין ההורים לבין הצעיר והציפיות של ההורים מהצעיר ומעצמם (ישראלשוילי, 2014). לכן, בסופו של דבר, תקופת הבגרות המתהווה תהיה בעייתית במיוחד עבור מי שאין לו קשר עם המשפחה, גר רחוק מההורים או שההורים אינם יכולים לספק לו תמיכה המתאימה לשלב ההתפתחותי שבו מדובר. כך, היעדר חלקי או מלא של עורף משפחתי הופך את תקופת המעבר לקשה מהרגיל, ומסכן את פוטנציאל ההתפתחות של הפרט (קטן, 2009).

צעירים החיים במשפחות מבוססות כלכלית יכולים להרשות לעצמם לתהות על העתיד שהיו רוצים לבנות לעצמם ולבחור מתוך מגוון רחב של אפשרויות, תוך הישענות על הוריהם ועל מערכת קשרים ענפה. לעומתם, צעירים החיים

בסביבה דלת אמצעים נדרשים פעמים רבות לעבוד ולפרנס את עצמם, לסייע למשפחתם בהיבט הכלכלי ולקבל החלטות מתוך מגוון מצומצם של אפשרויות ואילוצים (צינמון, ריץ וגרוס-ספקטור, 2012).

נקודת הפתיחה של צעירים חסרי עורף משפחתי נמוכה בהרבה משל צעירים בעלי משפחות תומכות. צעירים אלו סובלים לא רק מהיעדר תמיכה משפחתית בסיסית בחייהם, אלא גם מהיעדרה של רשת קשרים ענפה דיה ומהיעדרה של נגישות למשאבים חברתיים האמורים לסייע לקידום מטרותיהם ולבניית ההון החברתי שלהם. הון חברתי הנו "מכלול של אינטראקציות ויחסים הנשענים על אמון והדדיות, שלהם פוטנציאל לניידות חברתית" (Weller, 2006). לפיכך היכולת של צעירים חסרי עורף משפחתי להתנייד חברתית כלפי מעלה ללא התערבות וסיוע היא קלושה.

תכנית "למרחב"

כאשר צעירים בוגרי השמה חוץ-ביתית וצעירים חסרי עורף משפחתי בקהילה יוצאים בגיל 18 אל "העולם הגדול" ומתנתקים ממעגלי התמיכה שליוו אותם, בין אם במסגרות השמה ובין אם במסגרות רווחה וטיפול (בנבנישטי, 2007), הם חווים את היעדרם של "מבוגר משמעותי", של קבוצת השווים ושל קהילה תומכת.

לאותם צעירים חסרי עורף משפחתי שאותרו כבעלי כוחות ויכולות אישיים, תכנית "למרחב" שואפת לתת תמיכה וליווי מקיפים, לאורך שנים, כדי ש"יוכלו להרים את הראש מעל פני המים", לבנות לעצמם תמונת עתיד ולהשתלב בחברה באופן מיטבי. כתכנית ליווי הוליסטית וארוכת טווח, המכינה צעירים אלו לחיים עצמאיים, תרומתה של התכנית היא כפולה:

א. לצעירים עצמם - לתחושת הרווחה שלהם, ליכולתם לפרוץ את מעגל המצוקה והעוני ולמידת מסוגלותם להתמודד עם משימות החיים הניצבות בפניהם;

ב. לחברה כולה - לשימור ההשקעה החברתית בצעירים הללו ולהפיכתם לחלק פעיל, השותף לפיתוח החברה ולא לנטל.

עמותת "למרחב" מטפלת בצעירים חסרי עורף משפחתי הנמצאים בסיכון. צעירים הנמצאים בסיכון חברתי הם גברים ונשים בטווח הגילים המוגדר כ"צעיר", שהסיכוי שלהם להיקלע לאחד או יותר מתנאי החיים הבאים הוא גבוה משל בני גילם: תנאים המסכנים את בריאותם הפיזית או הנפשית, או תנאים הדנים אותם

לעוני או לעימות עם החוק ועם רשויות האכיפה (המוסד לביטוח לאומי, 2010). הסיכון הוא למעשה רצף הכולל לא רק את גורמי הסיכון, אלא גם את סימניו המקדימים, את ההתנהגויות המאפיינות אותו ואת התוצאות הנובעות ממנו. לרוב מדובר בצעירים שמסיבות שונות אין להם עורף משפחתי מתפקד או תומך דיו, החווים בחייהם קשיים ואתגרים נוספים שמתעצמים לנוכח חסך זה. רובם מגיעים מהפריפריה החברתית והגיאוגרפית של מדינת ישראל, וחלק ניכר מהם מגיע ממשפחות במצוקה כלכלית, ממשפחות מהגרים או ממשפחות שבהן בן משפחה אחד המתמודד עם מוגבלות או חולי המקשים על התפקוד המשפחתי.

תכנית "למרחב" נוסדה על ידי שולה וזאב מוזס בשנת 2001, ומטרתה ליצור שינוי חברתי שעיקרו התערבות רב-ממדית בחייהם של צעירים בגילים 17-25, חסרי עורף משפחתי ובעלי כוחות ומוטיבציה על מנת לייצר שינוי בחייהם ולהפוך אותם לסוכני שינוי חברתי.

כיום פועלים שלושה "בתי למרחב": הבית הראשון הוקם בהוד השרון ב-2001 ובשנת 2012 הוקמו "בתי למרחב" בעפולה ובבאר שבע בשיתוף הרשויות המקומיות וקרן גנדי. ב"בתי למרחב" מלווים כיום למעלה מ-400 צעירים במקביל, והיעד לקראת שנת 2019 הוא ליווי של 600 צעירים בעת ובעונה אחת.

לתכנית מעל 150 בוגרים. בשנת 2012 נערך סקר אשר בדק את תוצאות ההתערבות של התכנית בקרב 80 מבוגריה. על פי ממצאי הסקר, בוגרי תכנית "למרחב" מצליחים לצמצם פערים בינם לבין אוכלוסיית צעירים שאינה חסרת עורף משפחתי בתחומי ההשכלה, התעסוקה, מעורבות חברתית ותחושת מסוגלות אישית. סקר נוסף, שנערך בשנת 2015, בדק ומצא שבוגר התכנית מחזיר למשק הישראלי את ההשקעה בו כבר במהלך חמש השנים הראשונות מכניסתו לשוק העבודה, וזאת מתשלומי מסים ישירים ועקיפים.

אוכלוסיית היעד

הגדרה אחידה, משותפת ומוסכמת לטווח הגילי של "צעירים" עדיין לא קיימת, וגורמים שונים עושים שימוש בהגדרות גיל שונות בטווח שבין 18 ל-35. עם זאת, "למרחב" מגדירה את אוכלוסיית היעד שלה בטווח שמגיל 17 ועד ארבע שנים לאחר סיום השירות הצבאי או השירות הלאומי-אזרחי. הגדרה זו מבוססת על התפיסה שלפיה יש להתחיל את ההתערבות לפני שהצעיר נכנס למערכת אילוצים ודרישות חברתיות, וכי יש להעצים אותו ולתת לו ליווי וכלים מתאימים,

שיאפשרו לו להשיג מטרות התפתחותיות בתקופה הקריטית הקודמת לשירות הצבאי או לשירות הלאומי-אזרחי, במהלך השירות ואחריו.

בתכנית "למרחב" נעשה יישוג (reaching out) לשתי אוכלוסיות יעד:

1. **צעירים חסרי עורף משפחתי בוגרי מסגרות השמה חוץ ביתיות - אלה הם צעירים ששהו במהלך שנות ילדותם ונעוריהם במסגרות חוץ-ביתיות בשל היעדר משפחה ביולוגית או משום שמשפחתם לא יכולה הייתה לגדלם מסיבות שונות.** הם מסיימים את שהותם במסגרת זו עם הגעתם לגיל 18 כיוון שבגיל זה מסיימת האחריות המשפטית של המדינה לרווחתם, להתפתחותם ולהגנתם כקטינים, והם נדרשים לעבור, בחדות, ממסגרת מגוננת ותומכת לחיים עצמאיים. משרד הרווחה והשירותים החברתיים מעריך כי מתוך כ-4000 בוגרי כלל מסגרות ההשמה החוץ-ביתית בכל שנה, כ-500 הם חסרי עורף משפחתי תומך. בטווח הגילים שבין 18 ל-25 מדובר היום בכמה אלפים. מספר זה יגדל אם נוסיף גם צעירים חסרי עורף משפחתי שסיימו מסגרת חינוכית רגילה, אך איתור ומעקב אחריהם מורכב יותר. צעיר בוגר מסגרת השמה חוץ-ביתית שמשפחתו אינה מספקת לו עורף תומך, נדרש להתמודד עם משימות חיים מורכבות מבלי שהתנסה קודם ברבות מהן ומבלי שזכה להכיר מודל חיקוי שיסייע לו בהתמודדות עמן. חלק מאוכלוסייה זו נמצא במצוקה קשה ונזקק לשירותים שיקומיים הניתנים לו, במידת האפשר, כחלק משירותי הרווחה בקהילה. חלק אחר מקבוצה זו מצליח "לשרוד", אך על פי רוב אינו מצליח לממש את מלוא הפוטנציאל האישי שלו. צעירים אלה עסוקים בהישרדות יום יומית, וללא סיוע וליווי אינטנסיבי וכוללני ארוך טווח הם יתקשו לממש את הפוטנציאל הטמון בהם ולהפוך לאזרחים פעילים ומשפיעים. מסגרות ההשמה החוץ-ביתית מפנות את הצעירים הללו ל"למרחב", ובמקביל "למרחב" פונה למסגרות אלה מדי שנה כדי לקבל פרופילים של צעירים שיתאימו לתוכנית.

2. **צעירים חסרי עורף משפחתי בקהילה - אלה הם צעירים חסרי עורף שלא הושמו כקטינים בהשמה חוץ-ביתית, החיים במשפחות קשות יום שלעתים לא רק שאינן יכולות לסייע לצעירים אלה, אלא אף מנצלות אותם ופוגעות בהם.** צעירים אלה לרוב מופנים ל"למרחב" ביוזמת גורמים בקהילה שקיבלו הכוונה מ"למרחב". ביניהם ניתן למנות את מחלקות הרווחה המטפלות במשפחה וגורמים חינוכיים רלוונטיים בבית הספר. גורמים אלה ערים למצוקה ולסכנה שבה מצוי הצעיר ורואים בו מועמד פוטנציאלי לתכנית.

עקרונות העבודה עם צעירים חסרי עורף משפחתי

במטרה להכין את הצעירים שבתכנית לחיים עצמאיים, תכנית "למרחב" נשענת על העקרונות הבאים:

1. התכנית מתבססת על ליווי צעירים בשלושה ממדים: אישי, קבוצתי וחברתי-קהילתי (גוטר-שגיא וניסקי, 2008).
2. מושם דגש על מתודולוגיות מעצימות על פני מתודולוגיות טיפוליות.
3. ניתן סיוע כלכלי למשתתפי התכנית, כחלק מ"החליפה האישית" הנתפרת עבור כל אחד מהם.
4. ליווי המשתתפים בתכנית הוא כוללני וארוך טווח - עד ארבע שנים לאחר תום השירות הצבאי או השירות הלאומי-אזרחי.
5. "בית למרחב" משמש כמסגרת פיזית וסימבולית לפעילות התכנית, והוא התחליף הקרוב ביותר ל"בית" במובן הבסיסי ביותר - מקום שאליו רוצים לחזור, מקום שמקבל אותך כפי שאתה, מקום שבו תחכה לך ארוחה חמה ומקום לשבת. התכנית מותנית בקיומו של מרחב זה.
6. התכנית שואפת ליצור חיבור מעצים בין משתתפי התכנית לבין הקהילה שבה ממוקם "בית למרחב" שבמסגרתו הם משתתפים בתכנית.

עקרונות העבודה של "למרחב"

1. שלושה ממדים

א. **ליווי אישי** - ליווי אישי באמצעות מלווה הוא החוליה המרכזית בתהליך. המלווה מתפקד כמבוגר אחראי ואכפתי הצועד עם הצעיר לאורך שמונה שנים של בניית הזהות והעתיד. הליווי הוא אינטנסיבי, כוללני וארוך טווח, והוא מתבסס על הקשר האישי שבין הצעיר למלווה (פגישה אישית דו-שבועית, שיחות טלפוניות שבועיות ועוד). המלווה האישי מחזיק בו-זמנית במערך תפקידים מגוון: הורה, מורה, מאמן, מטפל, יועץ ומדריך. בינו לבין הצעיר נוצר קשר של אמון ושל ביטחון, זאת מתוך אמונה כי קשר שמכיל בתוכו אלמנטים של "הורות מיטיבה" יוכל לאפשר לצעיר לאמץ תפיסה אחרת של מבוגר, ותפיסה אחרת של העולם, וכן יסייע לו בהתמודדות טובה יותר עם האתגרים שהחיים מציבים בפניו. ליווי הצעיר נעשה בכמה מישורים עיקריים:

• **המישור הפסיכולוגי** - המטרה היא להביא לחיזוק תפישת העצמי של הצעיר, להעצמה ולשגשוג פנימי. בתהליך זה הצעיר מתנסה בקשר בין-

אישי קרוב, לומד לשתף את האחר בעולמו הפנימי, ומתמודד עם שאלות חשובות של אמון ושל תלות. במקביל, לומד הצעיר להתבונן בחייו, לסקור את הרגליו ולקבל את עצמו ואת נסיבות חייו. לעתים מתעורר הצורך להפנות את הצעיר לטיפול נפשי מחוץ לתכנית, וזאת במקביל להמשך הליווי האישי. טיפול זה יכול להיות, למשל, ייעוץ פסיכיאטרי, טיפול התנהגותי קצר טווח ועוד. תמיד, ובכל מקרה, נשמר קשר שוטף בין הגורם המטפל החיצוני לבין המלווה של הצעיר, בידיעתו של הצעיר ובהסכמתו.

• **המישור הקונקרטי-מציאותי** - מעורבות המלווה בחייו של הצעיר היא הרבה מעבר לגבולות החדר ולשעת המפגש. המלווה נמצא, למשל, בקשר עם המפקדים של הצעיר בצבא או עם מוריו בבית הספר, הוא מגיע לטקסי סיום בבית הספר או בצבא, מלווה את הצעיר לבדיקות רפואיות חשובות, הוא עשוי לחפש עמו דירה או לעזור לו להעביר את חפציו לדירה חדשה ועוד לפי הצורך. כל זאת עושה המלווה כשהוא שומר על האיזון שבין חינוך הצעיר לעצמאות ולצריכה נבונה ואחראית של שירותים בקהילה, לבין הפגת בדידותו במעט תוך שהוא מעניק לו תחושה מסוימת של תמיכה והגנה כשהוא מלווה אותו. צעירים נטולי עורף משפחתי נאלצים להתמודד כל העת עם משימות חיים הגדולות על מידותיהם, ובדרך כלל עושים זאת לבד. המלווה מנסה להקל מעט על הצעיר ולתווך עבורו את המציאות. כך, למשל, הוא יכול לעזור לו בהתנהלותו עם גופים כמו ביטוח לאומי, הוצאה לפועל או מס הכנסה, והוא גם יכול לעזור לו בהתנהלות הכלכלית (חינוך פיננסי, צרכנות נבונה וכו'). המלווה מעורב בחיי הצעיר לא רק בתחום הצר של העולם הרגשי-הפנימי, אלא הוא מנסה לסייע לו גם בתחום הרחב של עולם המציאות, כגון בקביעת סדרי עדיפויות בבחירת תחום לימודים, בחיפוש מלגות מתאימות ומקום לימודים, בחיפוש עבודה ובכתיבת קורות חיים.

• **המישור החברתי** - הליווי תורם גם לשיפור מיומנויות חברתיות ונוגע בנושאים כמו תקשורת בין-אישית, ראיית האחר והשונה, התנהלות בזוגיות ועוד.

ליווי אישי מוצלח מעוגן ביחסים מתמשכים שבין המלווה לבין הצעיר. במקרים שבהם נאלץ המלווה לפרוש בשל סיבות אישיות, כגון חופשות לידה או עזיבת התכנית, ממשיכה התכנית ללוות את הצעיר עם מלווה אחר, כך שבכל מקרה נשמר רצף המבטיח לצעיר תחושה שהוא איננו לבד בעולם.

ב. **ליווי קבוצתי-חברתי** - הצורך בהשתייכות חברתית הוא השלישי בחשיבותו בפירמידת הצרכים על-פי מאסלו. בתום השהות בפנימייה, בתום הלימודים או בתום השירות הצבאי צעירים מוצאים את עצמם, לראשונה בחייהם, נטולי מסגרת חברתית אליה יוכלו להשתייך. בשל התפיסה הגורסת כי השתייכותו החברתית של אדם לקבוצה היא נדבך חשוב בבריאותו הנפשית ובהתפתחותו החברתית, כל צעיר שנכנס לתכנית מצטרף לקבוצת השווים. בשלב א של התכנית נמצא הצעיר בקבוצת בני גילו, תלמידי יב. בשלב ב הוא עובר לקבוצה בוגרת יותר, שחבריה משרתים בצבא או בשירות לאומי-אזרחי. בשלב ג, בתום שירות הצבאי או לאומי-אזרחי, הוא מצטרף לקבוצה של בוגרי צבא ושירות לאומי-אזרחי. כך הוא מתקדם לאורך השנים. קבוצת תלמידי יב, שלב א, מורכבת מ-25 צעירים שנפגשים אחת לשבוע במשך כל שנת הלימודים. הצעירים משקיעים אנרגיה, זמן ומשאבים רבים מאוד כדי להגיע לעתים פעמיים בשבוע (לפגישת הקבוצה ולפגישה עם המלווה) במהלך כל השנה. תוכן הפעילות נקבע על פי הצרכים העתידיים של הצעיר, למשל, שירות צבאי או אזרחי, שנת שירות, מכינה וכו'. בקבוצה עובדים גם על המיומנויות החברתיות, כגון תקשורת בין אישית וקבלת האחר והשונה.

בהמשך, בשלב ב, כאשר הצעירים מתגייסים לצבא או לשירות לאומי-אזרחי, מתכונת הפגישות משתנה, והן מצטמצמות לפעם בחודש ולשני סמינרים שנתיים. כך נשמרת מסגרת ההשתייכות, מסגרת חשובה ומטפחת. קבוצת שלב ג, שבה חברים הבוגרים של שירות צבאי / לאומי-אזרחי, נפגשת אחת לשבועיים למשך שנה ועוסקת בתכנים שונים ומגוונים הנוגעים בעיקר לעתידם של הצעירים ולהבנת החברה שבה הם חיים.

קבוצות אחרות שמתקיימות ב"בית למרחב" הן קבוצות עניין שונות ומגוונות, חלקן ביוזמת המלווים וחלקן ביוזמת הצעירים. לקראת סיום השתתפותו בתכנית, לאחר 7-8 שנים, הצעיר מצטרף לעוד קבוצה - קבוצת פרידה מונחית, בנוסף לתהליך הפרידה שהוא עובר עם המלווה האישי שלו.

ג. **ליווי קהילתי** - תכנית "למרחב" עושה מאמצים להקנות לצעירים תחושה של בית, להקל עליהם את תחושת הבדידות ולהעניק להם תחושת שייכות לקהילה. "בית למרחב" הוא נדבך חשוב בתחושת השייכות הביתית והקהילתית של הצעירים. במרכז הבית מצויים סלון ופינות קריאה ומשחקים לשימושם של הצעירים. כמו כן, בבית ספרייה עשירה ומחשבים

המחברים לאינטרנט לחיפוש מידע, ללימודים ולהדפסת עבודות. כמו בכל בית רגיל, בבית מטבח גדול וחדר אוכל מזמין, שבו הצעירים מוזמנים לאכול ולהכין לעצמם שתייה. נוסף על כך, ישנם בבית חדרים המיועדים לפגישות פרטניות, חדרי קבוצות לפעילות קבוצתית שבהם אפשר להקרין סרטים, חדר ביליארד להנאת הצעירים, חדר מוסיקה ומרחב חיצוני גדול המאפשר הנאה והתרגעות. ב"בית למרחב" נערכות חגיגות ומתקיימים אירועים משותפים לכלל צעירי התכנית. כמו כן מתקיימים גם סמינרים וטיולים בני מספר ימים הכוללים תוכני העשרה ופעילויות קהילתיות מגבשות.

התכנית מעודדת מעורבות חברתית מצד הצעירים מתוך הכרה בכוחות הרבים שלהם ובכוח שמעניקה העשייה החברתית. הקהילתית מתחילה כבר בשנה הראשונה וממשיכה באופנים שונים בכל שנות הצעיר בתכנית, לעתים ביזמת המלווים ובשנים האחרונות יותר ביזמת הצעירים, הפועלים יחד לשינוי הסביבה שבה הם חיים ולשיפורה.

4. סיוע כספי - בשונה מתכניות אחרות, בתכנית "למרחב" מתאפשר מתן סיוע כספי לצעירים בהתאם לתכנית האישית שנבנה עימם. הסיוע ניתן רק אם ברור שהוא יקדם את הצעיר אל המטרה שהוצבה בתכנית האישית שלו, וכאשר מוצו כל הזכויות שלו בקהילה. למשל, הצעיר לומד את מלאכת חיפוש המלגות וכיצד להגיש בקשות למלגות על מנת להבטיח כי לימודיו הגבוהים יכוסו, לפחות בחלקם, על ידי מלגות. נעשה מאמץ עם הצעיר למצוא עבודה שתשתלב עם לימודיו או, לחלופין, מעודדים אותו למצוא עבודה מועדפת כדי לזכות במענק. עם זאת, כשמוצו כל זכויותיו והוקדש מאמץ לניהול נכון של התקציב, אך עדיין מצבו הכלכלי הגרוע מעכב בעדו מלהתקדם ולהתפתח אישית ומקצועית, או אז ישנה אפשרות למתן סיוע כספי של התכנית. לעיתים הסיוע ממוקד מטרה (אבחון תעסוקתי, למשל), לעתים ממוקד תקופה (התבססות בחודש הראשון ללימודים) ולעיתים יכול אפילו להיות סכום קבוע לטובת מטרה קבועה מראש. הסיוע הכספי משולב עם תהליך חינוכי שבוחן את ההתנהלות הכלכלית והצרכנית של הצעיר.

5. בית וקהילה - הליווי, על ממדיו השונים, מתקיים בתוך "בית למרחב". בבית חללים וחדרים המתאימים לפעילויות השונות, כגון פגישות אישיות וקבוצתיות. בבית גם מרחבים ציבוריים המשמשים למפגשים ספונטניים וכן מטבח, מוקד פעילות ומקום מפגש בפני עצמו המחזק את תחושת הביתיות ומעניק לימוד ואימון ייחודיים לצעירים.

שלבי הליווי בתכנית

תהליך הליווי מתחלק לארבעה שלבים.

שלב א - ליווי מכיתה יב ועד תקופת המעבר שלפני הגיוס: בשלב זה המטרה העיקרית היא ליצור זיקה בין הצעיר לבין התכנית והמלווה, וכן לתווך את המעבר ממסגרת פנימייתית או בית ספרית למסגרת חדשה, כגון צה"ל או שירות לאומי-אזרחי. בשלב זה הדגש מושם על פיתוח אישי ופיתוח קבוצתי. הפיתוח האישי כולל מפגש עם מלווה אישי אחת לשבועיים לפחות. הפיתוח הקבוצתי כולל פגישה שבועית של כל חברי שלב א במטרה לגבש את הקבוצה ולתת מענה לנושאים רלוונטיים המעסיקים את הצעירים בשלב זה, כגון הכנה לגיוס ושיפור הנתונים האישיים לקראתו. בשלב זה נמצא המשתתף ב"בית למרחב" יום בשבוע בממוצע.

שלב ב - צעירים בתקופת הצבא או השירות הלאומי-אזרחי: המטרה העיקרית של התכנית בשלב זה היא לשמור על קשר קבוע עם הצעיר, ככל הניתן. מטבע הדברים, פניותם של הצעירים לתכנית בתקופת השירות מצומצמת יחסית. עם זאת, "למרחב" משמרת את הקשר עם הצעירים לאורך השירות במפגשים קבוצתיים אחת לחודש, וזאת במטרה ללוותם לאורך השירות, לתמוך בהם ולשמור עמם על קשר. נוסף על כך, משתתפים חברי הקבוצה בשני סמינרים שנתיים מרוכזים, שמטרתם לייצר רשת חברתית תומכת בין חברי הקבוצה. הליווי האישי ניתן בהתאם לצורך של הצעיר וליכולת שלו להתפנות לתהליך.

שלב ג - מסיום השירות הצבאי או השירות הלאומי-אזרחי ועד היציאה למרחב: שלב זה הוא השלב המעמיק ביותר של התכנית, הן בשל אורכו והן מבחינת הבשלות והפניות של הצעירים לתהליך, והוא כולל את בוגרי השירות הצבאי והלאומי-אזרחי גם יחד. בשלב זה מתפנים הצעירים לבניית תכנית אישית שתהיה בסיס ליציאתם אל המרחב. הליווי האישי, שתופס נפח משמעותי בשלב זה, מלווה בתהליך קבוצתי משמעותי התומך בהתפתחותו האישית של הצעיר. באמצעות תהליכי שיקוף ומשוב התהליך הקבוצתי מסייע להעלאת המודעות העצמית להתנהלות הפרט, לרכישת מיומנויות תקשורת בין-אישית ולשיפור, להתמודדות עם שונות ולפיתוח מודעות חברתית. הקבוצה נפגשת מדי שבועיים במשך שנה ממועד השחרור, וחבריה גם משתתפים בסמינר שנתי שאליו מוזמנים גם בוגרי התכנית. נוסף על כך, התוכנית מסייעת לבוגרי שירות צבאי ולאומי-אזרחי הנמצאים במסגרת לימודים במימון שכר דירה לטווח של ארבע שנים,

וזאת כדי לאפשר להם להתפנות מהצורך בהישרדות לטובת מיקוד בתהליכי פיתוח אישיים.

שלב ד - סיום ויציאה למרחב: הצעירים יוצאים למרחב על פי מידת המוכנות האישית שלהם. זמן ההשתתפות המרבי בתכנית הוא ארבע שנים לאחר סיום השירות הצבאי. בשלב זה מסתיים הליווי האישי. הצעירים מצטרפים אל קבוצת הבוגרים, והקשר אתם נמשך בעזרת רכז בוגרים.

סיכום

תהליכי התערבות ארוכי טווח בחיי צעירים חסרי עורף משפחתי מחוללים שינוי בשלושה מעגלים - אישי, קבוצתי וקהילתי. ניתן לומר שליווי אישי, קיומה של קבוצת שווים מיטיבה, שייכות לקהילה ובית כ"תחנת תדלוק" (ישראלאוילי, 2015) מסייעים לבוגר "למרחב" להיות צעיר עצמאי כלכלית, בעל מקצוע משמעותי, הלוקח אחריות על חייו, בעל מוקד שליטה פנימי ביחס למצבים ולאנשים, עם ראייה עצמית חיובית, בעל חשיבה חיובית ואוריינטציית עתיד ברורה, מעורב חברתית ורואה את האחר. מממצאי מחקר (שטימברג ואבירי, 2012) שנערך בקרב בוגרי "למרחב" עולה, כי בוגרי "למרחב" דומים במצבם מבחינה תעסוקתית, אקדמית וחברתית לכלל אוכלוסיית הצעירים בארץ, והם אף עולים בהישגיהם על אוכלוסייה זו בממדים מסוימים. כלומר, התכנית מאפשרת למשתתפיה לצמצם את הפערים המשמעותיים שנוצרו אצלם בהיעדר עורף משפחתי. נמצא גם כי מצבם של בוגרי "למרחב" טוב יותר מזה של יוצאי מסגרות השמה אחרות שלא השתלבו במסגרת תומכת לאחר סיום מסגרת ההשמה. 100% מבוגרי "למרחב" השלימו תעודת בגרות ושירתו בשירות צבאי או לאומי-אזרחי. כמו כן נמצא ש 25% מבוגרי "למרחב" עוסקים בתרומה חברתית, בעוד שרק 16% מהאוכלוסייה הכללית באותם גילאים, ורק 5% מקבוצות העולם הדומות במאפייניהם הסוציאקונומיים לצעירי "למרחב" העוסקים בכך.

רוב הבוגרים (כ-80%) מזהים את השפעתה המרכזית של התכנית עליהם בפיתוח המודעות העצמית, הביטחון העצמי והאמונה שיש בכוחם לחולל שינוי משמעותי בחייהם. ניכר כי מרכז ההשפעה של התכנית הוא בתמיכה בנושאים רגשיים אישיותיים המקנים למשתתף בתכנית אמון בעצמו וביכולותיו והמסייעים לו לממש את מטרותיו ולמצות את הפוטנציאל שלו.

מקורות

- בנבנישתי, ר' (2007). **צעירים הבוגרים ממסגרות של השמה חוץ ביתית: אתגרים ושירותים**. ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- גוטר-שגיא, נ' וניסקי, מ' (2008). תכנית "למרחב" - מענה לצעירים יוצאי השמה חוץ-ביתית. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 28, 85-94.
- המוסד לביטוח לאומי, אגף לפיתוח שירותים חברתיים. (2010). **סקירת מידע וניתוחו לצורך תכנון תחומי בנושא: "תכניות תעסוקתיות לצעירים בסיכון חברתי"**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי. אוחר מתוך <http://www.fkn.org.il/webfiles/fck/SkiratMeda2010.pdf>
- ישראלשילי, מ' (2014). **חשיבות העורף המשפחתי עבור צעירים הנמצאים בשלב "הבגרות הצומחת"**. תל-אביב: בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.
- ישראלשילי, מ' (2015). **סקר למרחב: זיהוי תחומי ליבה, על בסיס תחושות, תפיסות וציפיות המשתתפים**. תל-אביב: בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.
- כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ' (2005). **צעירים בני 18 ויותר בסיכון - מאפיינים והשלכות - מחשבות ראשוניות**. מאירס-ג'וינט-ברוקדייל.
- צינמון, ר', ריץ', י' וגרוס-ספקטור, מ' (2012). **מאפייניה של החקירה בשלב הבגרות הצעירה - המקרה של צעירים בישראל: דו"ח מחקר מסכם**. תל-אביב: בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.
- קטן, י' (2009). **צעירים בישראל - בעיות, צרכים ושירותים - תמונת מצב ומבט לעתיד**. משרד הרווחה ושירותים חברתיים.
- שטימברג, י' ואבירי, א' (2012). **מצב הבוגרים ותפיסותיהם לגבי תחומי חיים שונים: מחקר הערכה**. "למרחב".
- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469-480.
- Weller, S. (2006). Skateboarding alone? Making social capital discourse relevant to teenagers 'lives'. *Journal of Youth Studies*, 9(5), 557-574.

שירות לאומי-אזרחי לצעירות מרקע של מצבי מצוקה וסיכון: יצירת מרחב "מטפח" בתוך מרחב נורמטיבי

שרי אורים, הילה סופרמן הרניק, שלי נתן

תקציר

התכנית "נערות למען הקהילה", שנוסדה ומופעלת על ידי "בת עמי" (אלומה-אמונה)¹, פונה לצעירות מרקע של מצבי סיכון אשר התמודדו ומתמודדות עם מצבי אלימות שונים ועם מצוקות משפחתיות וכלכליות מורכבות, צעירות אשר נשרו ממסגרות פורמליות ולא פורמליות וחוו הדרה וקושי בשייכות. צעירות אלו לרוב אינן מתגייסות לשירות צבאי. אם הן מתגייסות, הן לרוב נושרות במהלך השירות בשל אי-התאמה. בשל כך הן סובלות מתחושת ניכור ומבדידות, והן חוות כעס וקושי רב בהתמודדות ובפיתוח תחושת שייכות חברתית.

הצעירות יוצאות לחיים בוגרים ללא משאבים מתאימים להתמודדות מוצלחת עם המשימות ההתפתחותיות של גיל הבגרות הצעירה. שלב זה, המתחיל בגיל 18 ומסתיים בגילים 30-35, נחשב לצומת משמעותי אשר יקבע את עתידה של הצעירה בתחומי התעסוקה, הזוגיות, המשפחה והחברה. התכנית "נערות למען הקהילה"² מציעה לצעירות אלו הזדמנות למסגרת נורמטיבית המותאמת לגיל ולשלב ההתפתחותי בישראל, שבה השירות הצבאי הוא כרטיס כניסה לחברה הישראלית וטקס מעבר לעולם הבוגרים האזרחי. מסגרת זו, בכוחה להציע שייכות לקבוצת השווים מעצם התרומה למדינה.

1 "בת עמי" - ארגון הפועל במסגרת עמותת "אלומה". אחד הגופים המרכזיים בארץ המפעילים שירות לאומי ואזרחי.

2 התכנית התפתחה במסגרת תכנית ה"מנטורינג-נערות למען נערות" ומכאן שמה, אף כי מדובר למעשה בתכנית המיועדת לצעירות ובהמשך גם לצעירים מעל גיל 18.

הצעירות שבחרות בתכנית נדרשות לעשייה ולתפקוד הנשען על כוחותיהן כפי שמצופה מכל צעיר וצעירה במדינת ישראל. ההשתלבות בתכנית מאפשרת להן הזדמנות לשוויון בנטל הזכויות והחובות, ובכך גם שדרוג מעמדן האזרחי. התכנית משמשת פלטפורמה לתהליכים בסוציאליזציה לסביבה ולחברה, והיא מכינה לקראת בניית תמונת עתיד כצעירות מתפקדות ושבעות רצון מחייהן. התכנית מספקת מרחב לצמיחה אישית וחברתית ומטרותיה לאפשר התפתחות וחיזוק של יכולות אישיות וחברתיות במעבר בין הילדות לבגרות, בין "צורכת" ל"מתנדבת", והיא מקדמת מעברים בין ה"אנוכי" לנותר ובין האישי לחברתי.

מבוא

צעירים וצעירות מצטרפים לשירות הלאומי בתקופת מעבר התפתחותית מגיל ההתבגרות לתקופת הבגרות הצעירה. שלב המעבר מגיל ההתבגרות לשלב הבגרות, שמתרחש בגילים 18-35, מכונה אצל אריקסון "הבגרות הצעירה", בשלב זה האדם נדרש להחלטות של בחירת מקצוע והשתלבות בעולם העבודה, בחירת בן זוג והקמת משפחה. ארנט (Arnett, 2004) מכנה את התקופה שבין הגילים 18-25 כ"בגרות בהתהוות", ורואה בה תקופה מובחנת הן מהשלב של גיל ההתבגרות והן משלב הבגרות הצעירה. לדבריו, תקופה זו מתאפיינת בהיעדר החלטות ברורות לגבי העתיד ובריבוי אפשרויות הפתוחות בפני הצעיר, והיכולת לחקור בה את האפשרויות העתידיות רבה מכל תקופה אחרת בחיים. אחד המאפיינים הבולטים של תקופה זו הוא השינויים במסגרת המגורים. צעירים נוטים לעבור להתגורר לבדם או בדירות שותפים ואף לחזור לבית הוריהם לתקופות מסוימות. בהקשר שלנו חשוב לציין כי תקופה זו היא משמעותית כיוון שבמהלכה הצעירים רוכשים את ההשכלה והניסיון הראשוניים לצורכי עבודתם, ואלו ילוו אותם במהלך כל שנות עבודתם.

חויית השירות בצבא או לחילופין השירות הלאומי היא התנסות ראשונית בהיכרות ובהשתלבות עם עולם העבודה. לצעירים רבים אשר אינם מתגייסים מסיבות שונות, השירות הלאומי הוא תחליף שיש לו השלכות מרובות על המשך השתלבותם כאזרחים וכאזרחיות בחברה הישראלית. פליישר וגל (Fleischer & Gal, 2003) טוענים כי השירות הלאומי מסייע לצעירים בפיתוח תחושת שליטה פנימית וכן בשליטה על נסיבות ועל התוצאות שלהם. הם אף מציינים את החשיבות הרבה שיש לתחושת שליטה בשלב המעבר מגיל ההתבגרות לחיים בוגרים.

מחקרים שנעשו בישראל באשר למקומו של הצבא בחייהם של צעירים מראים שלשירות צבאי משמעותי יש תרומה חשובה להתפתחות הצעירים המשרתים בו. השירות מזמן לצעיר הזדמנות להתנסות בתפקידים שונים (למשל, פיקוד, שירות קרבי, שירות מקצועי) ולפתח לראשונה מערכות יחסים בין-אישיות ואינטימיות שמנותקות ממעגלי החיים שבהם גדל ובגר. לפיכך, השירות הצבאי נתפס בחברה הישראלית כשלב חניכה וכזרז של תהליכי התבגרות (בנבנישתי, לוי ורפאלי, 2012).

השירות האזרחי-לאומי בישראל

חוק השירות הלאומי משנת 1953 התייחס לנשים ששוחררו מחובת השירות הצבאי והפנה אותן לשירות לאומי שאורכו שנתיים. תחילה יושם החוק בעיקר בשירות לאומי לנשים שמטעמי דתיות העדיפו זאת על פני שירות צבאי, ובהמשך גם לנשים ששוחררו מהצבא שלא מטעמי דת ואף לגברים הפטורים מהשירות מטעמים אחרים. בשנת 2003 הוקמה "הוועדה לכינון שירות אזרחי-לאומי בישראל" (המלצות הביניים של דו"ח עברי, 2005), שהמלצותיה הובילו להקמתה של מנהלת השירות האזרחי-לאומי בשנת 2007. לפי הגדרות המנהלת "השירות הלאומי הוא אותו שירות של צעירים וצעירות שקיבלו פטור מהצבא מטעמים שונים או שלא נקראו לשירות הצבאי כלל". בפועל השירות הלאומי בישראל הוא על בסיס התנדבותי ומיושם, כאמור, עבור קבוצות האוכלוסייה שאינן מתגייסות לשירות חובה בצבא - וביניהן המגזר הערבי, המגזר החרדי, פטורי שירות מסיבות של דתיות, צעירים בסיכון ואזרחים אחרים שצה"ל לא מגייס מסיבות של אי-התאמה רפואית ואחרת.

ארגונים שונים מפעילים כיום את השירות האזרחי-לאומי, ביניהם האגודה להתנדבות, "בת עמי" (אלומה אמונה), שלומית, שירות לאומי חילופי (ש"ל) ועמינדב. המתנדבים משרתים בארגונים ובמוסדות חברתיים, כגון בתי ספר, גני ילדים, שירותים עירוניים, מוסדות רווחה, פנימיות, בתים חמים, בתי-חולים, מחלקות לשירותים חברתיים ועוד (Sherer, 2004).

התכנית "נערות ונערים למען הקהילה"

כחלק מחזון "בת עמי" לתת מענה לאוכלוסיות מוחלשות בשירות הלאומי-אזרחי, יצרה "בת עמי" מסלולים ייחודיים של שירות לאומי-אזרחי. הגדרת צעירים מאוכלוסיות מוחלשות מתייחסת למי שמגיעים ממסגרות משפחתיות

שבהן חוו מצוקות שונות: מצב כלכלי קשה, משברים אישיים, מוות של אחד ההורים או הגירה, וגם משפחות שבהן חוו הצעירים הזנחה, התעללות ואלימות (כהאן-סטרבצ'נסקי וואזן סיקרון, 2008).

התכנית נועדה לאפשר לצעירות ולצעירים מרקע של מצבי מצוקה וסיכון הפטורים משירות צבאי להשתלב במסגרת של שירות לאומי-אזרחי. התכנית הוקמה בשנת 2004 כמענה ייחודי המותאם לצעירות בוגרות תכנית "המנטורנג"³ (גולן, קומם וקאי-צדוק, 2008). צעירות אלה ואחרות לא עומדות בתנאי הקבלה למסגרות נורמטיביות שאליהן פונות בנות גילן: הן פטורות משירות צבאי על רקע נסיבות חייהן, ונתפסות בעיני הסביבה ובעיני עצמן כלא "רלוונטיות" לשירות הלאומי.

עם הקמת המנהלת לשירות לאומי-אזרחי הוקצו מטעמה תקנים ייחודיים אשר אפשרו הרחבה של התכנית להיקפה כיום - 17 קבוצות עבור כ-250 משתתפות ומשתתפים. התכנית פועלת במתכונת של קבוצות אזוריות ועירוניות קטנות, בנות כ-15 משתתפות (או משתתפים) כל אחת. הצעירות משתלבות במהלך השבוע כמתנדבות בשירות הלאומי-אזרחי במנעד רחב של מסגרות בתחום החינוך, החברה והרווחה. מקום השירות מותאם לכל צעירה בהתאם לכישוריה ומעמיד אשת קשר במקום לטובת ליווי התהליך. לצד התהליך האישי מתקיים תהליך קבוצתי בהובלת רכזת הקבוצה שמגיעה מתחום הע"ס, החינוך או הייעוץ, והיא מקיימת אחת לשבוע יום הכשרה קבוצתי שבו תכנים המקיפים את השנה.

הבסיס התיאורטי לתכנית

הרציונל התיאורטי שעליו מתבססת התכנית "נערות למען הקהילה" הוא הבנת הבגרות הצעירה כשלב חשוב ביותר עבור הצעירות, שכן מתקבלות בו החלטות חשובות לגבי מרכיבי חיים מרכזיים. התנסויות הצעירים בתחומי חיים שונים והמשמעויות שהם נותנים להתנסויות הן מרכיב עיקרי בתהליך החקירה שהוא מכניזם מרכזי בתהליך הבניית הזהות (Arent, 2004). ממצאים מראים כי צעירים חוקרים יותר את התחומים שבהם הם עוסקים, לכן יש חשיבות להתנסות במגוון עבודות ולימודים לפני ההתחייבות לעסוק בתחום מסוים. בתקופת הבגרות המתהווה יכולים הצעירים לחקור את האפשרויות העתידיות יותר מבכל תקופה אחרת בחיים. כמו כן, מצאו צינמון וריץ (2012) כי האמצעי המרכזי של

3 תוכנית "המנטורנג" - נערות למען נערות", הוקמה בביה"ס לעבודה סוציאלית בתל-אביב בשור תפוח עם אשלים ביוזמת ד"ר מרים גולן וד"ר מיכל קומם. התוכנית מכשירה נערות וצעירות מרקע של מצבי מצוקה להיות "מנטוריות" עבור נערות צעירות מהן.

צעירים בתהליך החקירה הוא הדיבור העצמי וכי יש מקום לפתח מענה לייעוץ והכוונה לשימוש בכלי זה.

שתי גישות התערבות עיקריות משמשות בסיס אידיאולוגי להפעלת התכנית:

1. "גישת הכוחות" (the strengths perspective) - השקפת עולם שהתגבשה בעבודה הסוציאלית האמריקנית (כהן ובוכבינדר, 2005). הרעיון המרכזי לפי גישה זו הוא להחליף את ההתמקדות בבעיות, בחולשות ובפתולוגיה שאפיינה את העבודה הסוציאלית עד עתה, בהשקפת עולם המבססת את העבודה הסוציאלית על הכוחות והיכולות של המטופל. הנחת היסוד של גישת הכוחות גורסת שבכל אדם יש כוחות שאתם צריך לעבוד במפגש המקצועי. לפי גישת הכוחות על איש המקצוע להתייחס אל האדם דרך כוחותיו ולא דרך בעיותיו (כהן, 2003).

2. הגישות הפמיניסטיות - מקבץ גישות תיאורטיות וגישות של אקטיביזם חברתי אשר שמות להן למטרה לקדם את מצבם של נשים באמצעות חשיפה של אי-השוויון המגדרי המצוי בפעולתם של מבנים וארגונים חברתיים ומחוזק באמצעות הבניות חברתיות ובאמצעות מאבק בו (ברקוביץ-רומנו, קרומר-נבו וקומס, 2013). גרינג'רי ורושה (Gringeri & Roche, 2010) מציעות דרכים שונות להבנת תהליכים חברתיים אישיים ובין-אישיים הקשורים בנערות וצעירות מרקע של מצוקה ולפיתוח הפרקטיקה לגביהן. למשל, ההבנה כי להיות נערה, צעירה או אישה זהו מצב של פגיעות כתוצר של גיל ומבנה חברתי ממגודר (Chodorow, 1978). בגיל ההתבגרות נעלם קולן של הנערות ומוסתרים הכוחות, היכולות והצרכים. מתוך הבנה זו נוצר "שיח של פגיעות" המציע הבנה של ההתנהגויות של הנערות כתגובה לפגיעה וכתגובה נורמלית למצבי חיים בלתי נורמליים, ולא כסטייה או כהתנהגות עבריינית. החוקרות מתייחסות לממדים של קשר, התפתחות בתוך יחסים ומשמעות של קבוצת השווים. בהמשך לתהליך הזה מציעה הגישה הפמיניסטית הבנה נוספת של מצבן של צעירות אלו ביחסיהן מול הממסד: המושג "שיח של סוכנות-יכולות". מושג זה מתאר מצב שבו הנערות מודעות למגבלות שמטילות עליהן ההבניות החברתיות, והן מתנהלות מתוך הכרה ותמרון של הבניות אלו. הן מבנות ויוצרות מציאות, מנהלות משא ומתן עם המוסדות שמגבילים אותן ומבקשות לרכוש עמדה ביחסי הכוח החברתיים (ברקוביץ-רומנו, קרומר-נבו וקומס, 2012). לפי גישה זו הצעירה אחראית לחייה והיא בעלת יכולות לבחור את מהלך חייה.

התיאוריה של הצטלבות מיקומי שוליים מציעה שכדי להבין את מצבי החיים של נשים אלו ואת הדיכוי שהן חשופות לו, יש לבחון את הצטלבות מיקומי השוליים שלהן (intersectionality) ולנתח את הקשרים ביניהם. יש לראות במנגנוני הדיכוי, למשל, מגדר, גיל, מעמד, שיוך אתני, גזע (race) ונטייה זוהות מינית, מנגנונים שאינם מקבילים, אלא מצטלבים זה בזה ויוצרים מצבי שוליות ייחודים שהשפעתם גדולה יותר מהשפעת יחידם מצבי הדיכוי (קרומר-נבו, 2006). הגישה התיאורטית הזו משפיעה על פרקטיקת העבודה הסוציאלית עם נשים בכך שהיא מודגישה את מקומן של הצעירות השייכות לקבוצות שוליים ומעודדת עשייה של שינוי חברתי וצדק חברתי.

מרכיבי תכנית ההתערבות

התכנית יוצרת מרחב מטפח ותומך המתקיים בתוך הקשר נורמטיבי-תפקודי הודות לארבעה מרכיבים עיקריים: חקירה ובחירה, קשר עם הרכות, "התנדבות" ממוקדת כוחות וקבוצת שייכות.

1. **חקירה ובחירה** - הצעירות בתכנית מוזמנות לתהליך של בחירה המלווה אותן לאורך השנה. הבחירה שזורה בכל ממד של התכנית: ראשית, עצם הבחירה להיות חלק מתכנית השירות האזרחי, שהיא תכנית התנדבותית; בהמשך, מסגרת השירות, אופיו של התפקיד ומרכיביו נבחרים במשותף עם הרכות המלווה; והיומיום גם הוא בחירה - לקום בבוקר, ללכת לשירות, לשמור על סדר היום - בחירה שעבור חלק מהנערות היא קשה ביותר לאחר שנים של חוסר תפקוד במסגרות.

הצעירות המשתתפות בתכנית מגיעות מתוך התנסויות של בחירה מצומצמת ואפילו מהיעדר בחירה. הצטלבות מיקומי השוליים של המשתתפות - נשים צעירות, בגיל הבגרות המתהווה, חלקן גרות בפריפריה החברתית או הגיאוגרפית של מדינת ישראל, חלקן עולות חדשות או בנות למשפחות מהגרים, אך רובן מגיעות מרקע סוציו-אקונומי קשה - לרובן לא ניתנה מעולם בחירה חלקית או מלאה בנוגע למהלך חייהן. על אחת כמה וכמה נפגעה הבחירה בקרב צעירות המגיעות מרקע של פגיעה מינית שחוו חוסר שליטה קשה וכפוי.

בחירת מסגרת השירות והתאמתה לצעירה באמצעות ה"תקן האישי" מגדילה את סיכויי ההצלחה בשירות, אך גם מאפשרת לתכנית לעודד תהליך של חקירה, בעיקר בהיבט המקצועי וכן בהיבטים של קשרים חברתיים, מקום מגורים וסדרי עדיפות. זעירא ושות' (2014) מצאו כי מעבר מקום שירות

במהלך השירות הוא תופעה רווחת בקרב בוגרות השירות הלאומי מאוכלוסיית הצעירים בסיכון, לעומת בוגרות השירות הלאומי מהאוכלוסייה הכללית. נמצא כי בדרך כלל המעבר היה כרוך בחוסר שביעות רצון ובחוסר התאמה למקום. המחקר העלה סימן שאלה באשר לחוויית התסכול והאכזבה הכרוכה במעבר מקום. אנו מציעות לראות בחוויה זו חוויה של למידה, התנסות וגדילה.

מעבר בין מקומות ותפקידים במהלך השירות מאפשר להערכתנו חוויה של "תיקון" באמצעות הגדרה מחדש של ההתנסות (eframing) עבורן. בעבר, נתפסו המעברים של הצעירות ככישלון, כחריגה וכסטייה. התכנית מאפשרת הגדרה חיובית למעברים - חקירה, בירור, התחייבות מחדש, למידה עצמית והתאמה נכונה - ורואה את הצעירה כפרו-אקטיבית וכלוקחת אחריות על חייה.

תהליך החקירה מאפשר לצעירות היכרות עם עצמן, עם יכולותיהן, עם כישוריהן ועם מגבלותיהן. מרבית הצעירות רוצות עוד התנסויות כדי לבדוק מה ירצו לעשות בעתיד (בנבנישתי, לוי ורפאלי, 2011).

2. קשר עם הרכזת - רבות מהצעירות שמגיעות לתכנית התנסו לאורך חייהן במערכות יחסים לא עקביות שאופיינו בשרירותיות, בפגיעה ובחוסר כבוד. עולם המבוגרים נתפס בעיניהן כלא אמין, אינטרסנטי, שיפוטי, מרתיע ומסוכן. הצעירות מתקשות לקיים קשרים "בטוחים" המאופיינים באמון, באינטימיות ובאפשרות להיעזר באחר. נראה כי הפגיעה ביכולת לקיים קשר בריא קשורה באופן ישיר או עקיף לחלק גדול מבעיות ההסתגלות והתפקוד של הצעירות (Bender, Bliesener & Losel, אצל: גור, 2006).

הרכזת מלווה את הצעירה החל מריאיון הכניסה שבו מתרחשת ההתקשרות הראשונה, דרך תהליכי השיבוץ והליווי ועד היציאה לאזרחות. הרכזת "מחזיקה" יחד עם הצעירה מרחבי חיים שונים (שירות, דירה, פנאי וכו'), וכל מרחב מזמן קונפליקטים והתמודדויות. הרכזת מגדירה את מסגרת התכנית, והצעירה מתווה את הדרך ומכתיבה את קצב התפתחות הקשר. מאחר שהרכזת שותפה למרחבים השונים, הקשר אינו טיפוסי ונשען על פיתוח יחסים סימטריים המאופיינים בפרספקטיבה טיפולית פמיניסטית.

הצעירות, שלא אחת היו חשופות למערכות יחסים סמכותיות, בהן הידע והכוח היו אצל בעל הסמכות, נחשפות למערכת יחסים שונה עם הרכזת, מערכת יחסים המסתמכת על בחירה ועל שוויון. קשר מבוסס על גיבוש ציפיות ותיאום הדדי, תהליכים המשלבים שאיפה ליחסים סימטריים בין מבוגרים ובני

נוער יאפשרו יצירת ערכים ונורמות אוניברסליים. דווקא השאיפה לסימטריה מאפשרת קבלת ערכים ונורמות אוניברסאליים (נתן וסלקובסקי, 2015). גישה המבוססת על יחסים, הנשענת על הבסיס התיאורטי של תאורית ההתקשרות של בולבי (attachment theory) מביאה בחשבון את התפקיד הייחודי של עקביות המטפלים ויציבותם עבור הנערות. יחסי התקשרות טובים, רציפים ובטוחים יבנו בסיס בטוח שיאפשר יכולת התמודדות (נתן וסלקובסקי, 2015).

במצאי מחקר הערכת השירות הלאומי לצעירים בסיכון (בבנישתי ושות', 2011) נמצא כי רבים מהמוראיינים ציינו את המשמעות הרבה שהייתה עבורם לרגישות ולמוכוונות של הרכזות אליהם ולצורכיהם. הקשרים הרגשיים עם המלוות מטעם העמותות ויחסים בין-אישיים שכללו עידוד, הכלה ותמיכה פרקטית ורגשית למשתתפי קבוצת הסיכון - נחוו כחשובים, והמוראיינים זכרו בהם את הפרטים הקטנים ביותר גם כמה שנים אחרי השירות.

נמצא כי הדמויות המלוות את הצעירים במהלך השירות הן משמעותיות ביותר באספקטים רגשיים, חברתיים, קוגניטיביים, חינוכיים ואחרים (Rhodes, Spencer, Keller, Liang & Noam, 2011; בבנישתי ושות'). הממצאים מעידים כי ההערכה הכוללת של הצוות המלווה הייתה גבוהה, ובמיוחד בנוגע להתייחסות הצוות בכבוד למשתתפות ולרצון הצוות לעזור להן:

"בזכותה אני עד היום במקום העבודה. היא הייתה כמו אימא. היא תמכה בי לכל אורך הדרך. גם כשנפלתי היא הרימה אותי, ועד היום אני בקשר אתם. בעיקר תמכה והייתה שם בדברים קשים ופחות קשים שעלו כחלק מהעבודה"; "בתכנית קיבלתי קבלה, פשוט ככה, אמון בסיסי, הסתכלות פנימה לתוך הנפש ולא הסתכלות חיצונית ששופטת ורק מזיקה" (זעירא ושות', 2014).

חשיבות נוכחותו של מבוגר משמעותי ("מנטור") בחיי צעירים מוכחת במחקרים רבים (Aronowits, 2005; McDonald, Erickson, Johnson & Elder, 2007; Rhodes, Spencer, Keller, Liang & Noam, 2006). מבוגר משמעותי הוא דמות התקשרות משמעותית עבור הצעיר שאינה אחד מהוריו. הקשר הייחודי משלב איכויות של קשר הורי (כגון הדרכה ומודל התנהגות) עם איכויות של קשר חברי (כגון חוסר שיפוטיות ויכולת לשתף) (Beam, Chen, 2002; Greenberger & Elder, 2007). תרומת הקשר עם ה"מנטור" מתבטאת אף בשיפור יכולת השתלבותו של הצעיר בתעסוקה (McDonald, Erickson, Johnson & Elder, 2007).

בשירות הלאומי ניתן לראות את הרכזות מטעם העמותה כמשמשת בתפקיד ה"מנטור". במחקר עלה כי למרבית המשתתפים דמות שאתה נוצר קשר משמעותי במהלך השירות. בקבוצת הסיכון היו יותר משתתפים שאמרו שהייתה להם דמות כזו, והם ציינו במיוחד את הרכזות מטעם העמותה. צעירים בקבוצת ההשוואה ציינו יותר דמויות אחרות - אחראי בעמותה או איש צוות במקום השירות.

האפשרות ליצור עם הרכזות, כדמות מיטיבה, קשר המאופיין בכבוד, בעקביות, בהדדיות, באמון ובבחירה, מבנה "בסיס בטוח". תחושה של בסיס בטוח מעלה באופן ניכר את היכולת של הצעירות להתמודד בהצלחה עם המשימות השונות והאתגרים עימם מתמודדות כולל התנסות בבניית האמון (Mikulince, Shaver, 2003).

3. **התנדבות - בשנת השירות הלאומי נדרשת הצעירה למשימה עיקרית - ההתנדבות.** הצעירות מתנדבות כ-32 ש"ש בתחומים מגוונים - חינוך, רוחה, בריאות ועוד. מקום ההתנדבות מותאם אישית לכל צעירה בהתאם לרצונה, לכוחותיה ולנטיית לכה. ביצירתיות ובגמישות רבה מעצבות הרכזות יחד עם הנערות את ההתנסות ואת התהליך ההתנדבותי, זאת בשותפות עם אשת קשר שתפקידה ללוות את הצעירה מטעם מסגרת השירות.

בשל נסיבות חייהן הצעירות תופסות עצמן ונתפסות כלא מסוגלות לעשייה ולנתינה. לא אחת בריאיון הקבלה מדווחות הצעירות על קושי בתפקוד היומיומי, על קושי לקום בבוקר, להתחייב לאורך זמן, לקבל סמכות ולהיות במסגרת.

בהסתמך על עקרונות גישת הכוחות, הפוטנציאל לשינוי נקבע לפי הכוחות והמשאבים. הצעירה היא ה"מומחית" ופוטנציאל השינוי תלוי ביכולותיה לגייס את כוחותיה. תפקיד הרכזות הוא לגלות את המשאבים ואת הכוחות שבצעירה ובסביבתה. סיפור החיים של הצעירה לא פוגע בהתנדבות, אלא מאפשר התאמה נכונה ומשמש בסיס להכרת המשמעות שהצעירה נותנת לחוויות. לכל צעירה נבנה תפקיד מוגדר במקום ההתנדבות. התפקיד הוא דינאמי ומתפתח לאורך השנה, בהתאם ליכולות הצעירה ולתהליך שהיא עוברת.

המחקר מציין כי המניע העיקרי לשירות בקרב הצעירות הוא תועלת אישית מסוג כזה או אחר ושהשירות האזרחי-לאומי נתפס יותר כמנגנון לקבלת זכויות והטבות מאשר כדרך המאפשרת לתרום למדינה (זעירא ושות', 2014).

עובדה זו ניתן להבין לאור תפיסתן את המוסדות החברתיים כפוגעניים, תפיסה שהתגבשה על סמך ניסיון ומונעת מהן לנסות להתקרב או להשתייך ל"מערכת". כמו כן, את עיקר כוחותיהן הן מפנות להישרדות יומיומית, וכן לא אחת הן אינן מאמינות בכוח וביכולת שלהן להתנדבות ולתפקוד.

צעירה שנכנסת לתכנית נדרשת להיות בעשייה ובתפקוד יומיומי. מרכיבי התכנית השונים, מטרתם לאפשר את העשייה מתוך אמונה כי היכולת לעשייה משמעותית היא בעלת ערך בתפיסת העצמי, בחיזוק תחושת המסוגלות ובבניית האמון בעצמי. מחקרים רבים שעסקו בהתנדבות בני נוער מדווחים שאחד המדדים המשמעותיים להעצמתו הפסיכולוגית ולהתפתחותו האישית של המתבגר, היא היכולת להקדיש מזמנו הפנוי לפעילות התנדבותית למען עצמו וקהילתו (Quinn, 1995).

בראיונות שערכו בבנישתי ושות' (2011) נמצא שכמעט כל הבוגרות מתארות את השירות כחווייה טובה או טובה מאוד והיו ממליצות לאחרות להצטרף. רובן מתארות השפעות חיוביות בתחומי חיים רבים: להכיר חברים חדשים ואנשים שהשפיעו לטובה על החיים שלהן, ללמוד על עצמן ועל מה שהן מסוגלות לעשות, ללמוד איך להיות עובדות טובות, ובנוסף, השירות הגביר את העניין שלהן לתרום לאנשים אחרים ולהתנדב בעתיד.

עוד נמצא במחקר על אודות התכנית כי למרות החלוקה המקובלת בספרות בין משאבים פנימיים- אישיים למשאבים חיצוניים, הצעירות לא תפסו את יכולותיהן או את תכונותיהן כמשאב שעזר להן להתמודד, אלא בעיקר גורמים חיצוניים הקשורים לאחרים. ההתייחסות לתכונות אישיות עלתה בראיונות, אך לא כמשאב אלא כתוצאה של השירות, כמשהו שהתפתח, התגלה או התחזק במהלך השירות וכתוצאה ממנו (זעירא ושות', 2014).

לדעת כותבות מאמר זה, שחלקן שותפות להפעלת התכנית, החוויה המעצימה של המתנדבות תוך מתן תמיכה, חיזוק וטיפול יכולות, העשייה המשמעותית הנשענת על כוחותיהן וחווית ההצלחה אפשרה לצעירות לתפוס עצמן כבעלות ערך:

"אני מנסה להשיג להם אהה בגדים ממקומות אחרים שיהיה להם טוב. אני יותר דואגת להם, מצחיקה אותם, פתאום אני רואה שיש לי חיבור ל... כן יש לי חיבור לילדים, פתאום אני מצחיקה אותם, וסיפורים ו... וכל בוקר הם מחכים לי, וקוראים לי איך אני, הם רואים אותי מהחלון וקוראים לי..... ואני פותחת את

השער. ויום אחד ילד בא למה לא באת? למה לא באת? חיכינו לך. ובאמת אמרתי יואו לא ציפיתי ככה... וילדים שב... וכאילו אני... לא יודעת כאילו היה לי כיף" (בנבנישתי ושות', 2011).

"נראה היה כי ההרגשה שהמבוגרים במקום השירות סומכים על נותני השירות, ומעבירים אליהם אחריות אמיתית תרמה לתחושתם שהם משמעותיים. ניתן לומר כי כאשר נותנת/השירות תפסה את שירותה כמשמעותי, ואת חוויית השירות כמוצלחת, השינויים לטובה שתוארו כנובעים מהשירות היו הרבה יותר בולטים והשירות לווה בהרבה יותר גילויים משמעותיים על העצמי ועל האפשרויות הפתוחות לפני הצעיר/ה" (זעירא ושות', 2014).

4. קבוצת השייכות - הצעירות בתכנית משתתפות במרחב קבוצתי המתקיים במתכונת של יום הכשרה שבועי. במסגרת יום ההכשרה הצעירות לוקחות חלק בעבודה קבוצתית פסיכו-חינוכית, עובדות סדנאות תוכן על פי תכנית שנתית מותאמת ומתנסות בסדנאות העשרה והפוגה.

התיאוריות הפמיניסטיות מדברות על משמעות קבוצת השווה עבור נשים בכלל ונשים צעירות בפרט. החוקרות מצאו כי תהליך ההתפתחות וההתבגרות הנשי הוא שונה מהגברי, הנשים מתפתחות בתוך יחסים בין-אישיים ומפתחות זהות "בין-עצמית" ולא רק זהות "עצמית". בדומה לכך, תפיסה עצמית חיובית של נערות נוצרת מהמפגש ומההתנסות עם בנות מינן (Abrams, 2003).

לפי תיאוריות התפתחות דרך יחסים (Miller & Stiver, 1997), צעירות זקוקות עוד יותר מצעירים לתמיכה של קבוצת השווים, נשים ונערות זקוקות למערכת יחסים של הדדיות ושוויון על מנת לצמוח, להתעצם ולפתח תחושת ערך עצמי (Collarossi & Eccles, 1999). המרחב הקבוצתי מהווה מקום מפגש ושייכות לקבוצת הצעירות, מקום לשותפות בהתנסויות בשירות הלאומי, כמו גם בניסיון החיים. במסגרת המפגשים הקבוצתיים מתבססת תחושת הנורמטיביות. בעצם השייכות לקבוצה מתפתחת השייכות לתכנית, נוצרים מראה ושיקוף של היכולות והכוחות, שיתוף בדרכים להתמודדות עם הקשיים המשותפים, תמיכה בהתמודדות עמם ועוד.

בנבנישתי ושות' (2011) מציינים כי חלק מהמשתתפות דיווחו על שביעות רצון רבה מהתכנים, מההשקעה ומהמסגרת. המשתתפות ציינו כמה חשוב לפגוש משתתפות נוספות ולקבל משוב והערכה. כמחצית מהמראיינות טלפונית דיווחו על תחושות אמביוולנטיות כלפי המפגשים: מחד גיסא, תהליך

חיובי, מעצים ומלמד, ומאידך גיסא, תהליך מעייף, "חופר, טוחן", "יותר מדי דיבורים", חוזר על עצמו, משעמם, קשה להתרכז בו. המרואיינות גם דיווחו על התהליך שאותו עברו - בתחילה התקשו להבין את תרומת המפגשים ורק לקראת סופם "נפל האסימון" והופנם התהליך.

"האמת מהבחינה הזו ממש אחלה... אנחנו זוכים לחוויה של ממש של שיעורים והרצאות. ממש משקיעים בנו, כל יום שלישי זו הפתעה חדשה ונותן הזדמנות לפרוק. יש גם טיולים, יש סיורים וסדנת צילום, באמת מכל טוב. כל אחד יכול לתפוס משהו ולהחליט שזה הכיוון שלו... לא חסר כלום. כל שבועיים יש שיחות והרצאות, יש הרבה פעילויות הסברה על התפתחות הילד ודברים כאלו, עשו לנו ערב הווי וגיבוש, והרצאה איך לבחור כיוון בחיים. באמת שמבחינה זו כיסו אותנו." (בנבנישתי ושות', 2011).

תכנית ההכשרה עוסקת בגיבוי עיוני ומקצועי של העשייה של הצעירות במסגרת השירות הלאומי ובתכנים שמעסיקים אותן. מתוך התפיסה כי "ידע הוא כוח", תכנית ההכשרה מציעה למידה, הרחבה מושגית, הקניית ידע ותובנות. הלמידה נעשית בממד הרגשי והקוגניטיבי ומרחיבה את ההבנה ואת ארגז הכלים של המשתתפות.

סיכום

העשייה בשטח, קשר עם הבוגרות ומחקרי ההערכה מצביעים על כך שהשפעת השירות על ההתפתחות האישית של הצעירות היא משמעותית. באופן גורף ביטאו המרואיינות את ההרגשה כי השירות הלאומי תרם להן באופן אישי לרכישת כלים וכישורים, להתפתחות תכונות חדשות או לחיזוקן (כגון עצמאות, רכישת ביטחון עצמי, יכולת תקשורת עם אנשים, אסרטיביות, גמישות וכיו"ב), וכן להקניית תובנות בעלות השלכות לעתיד (בעיקר הבנה באשר לכיוון המקצועי). נראה כי מסגרת ייחודית ומותאמת של שירות לאומי לצעירות שהתמודדו עם מצבי סיכון ומצוקה, המהווה מסגרת מעבר לחיים הבוגרים, היא בעלת משמעויות רבות בפיתוח תפיסת המסוגלות, יכולת לתת אמון בעולם וכוחות לתפקוד ולעשייה משמעותית. כפי שנמצא במחקר, מסגרת זו תורמת רבות להתפתחותן של הצעירות ולסיכויי השתלבותן בחברה ובתעסוקה.

בוגרות התכנית תופסות אותה כנותנת צידה לדרך במעבר לבגרות, אך כפי שהוזכר גם במאמרים האחרים בספר על אודות הצורך בתכניות לצעירים חסרי

עורף משפחתי, נראה כי גם בקרב בוגרות התכנית הצרכים והקשיים אינם מתפוגגים עם תום השירות, ולמרות התהליך המעצים, רכישת הכלים, הידע והמיומנויות יש צורך רב בהמשך תמיכה ובסיוע בכל הרמות. בהקשר זה, הממצאים השונים של מחקרי המעקב וההערכה של התכנית מצביעים גם הם על הצורך בהמשך תמיכה ובליווי גם לאחר תום השירות. אנו מציעות להפנות משאבים לשמירה על המשך קשר עם הבוגרות ע"י דמויות מוכרות מטעם עמותות השירות הלאומי המלוות גם לאחר סיום השירות. נמצא שיש תפקיד חשוב לדמויות משמעותיות (שאינן מתוך המשפחה) בהצלחת המעבר לחיים עצמאיים. לכן יש לשקול השקעה נוספת מצד העמותות ורשות השירות האזרחי-לאומי, אולי בשיתוף גורמים נוספים, בשמירה על קשר זה.

מקורות

בנבנישתי, ר', לוי, ד' ורפאלי, ת' (2011). הערכת השירות הלאומי לצעירים בסיכון מזווית הראייה של הצעירים: דוח מחקר. בית הספר לעבודה סוציאלית, אונ' בר אילן.

ברקוביץ, א., קרומר-נבו, מ' וקומם, מ' (2012). הצטלבות מיקומי שוליים: מסגרת מושגית לפרקטיקה של עבודה סוציאלית פמיניסטית עם נערות. חברה ורווחה, לב(ג), 374-347.

ברקוביץ-רומנו, א', קרומר-נבו, מ' וקומם, מ' (2013). גוף הידע המחקרי בישראל על נערות במצבי מצוקה: סקירה היסטורית מפרספקטיבה פמיניסטית. חברה ורווחה, לג(1), 39-7.

גולן, מ', קומם, מ' וקאי-צדוק, א' (2008). "לראות את האור, להאיר את החושך": תוכנית מנטורינג - נערות למען נערות. בתוך מ' חובב, ח', מהל ומ' גולן (עורכים), מסיכון לסיכוי: התערבויות טיפוליות בנוער עובר חוק ובצעירים במצוקה (עמ' 195-218). ירושלים: כרמל.

גור, א' (2006). תמורות בהסתגלות ובייצוגי מערכת ההתקשרות של בני נוער במצוקה במהלך שהותם במוסדות טיפוליים - ההשפעה הטרנספורמטיבית של תפקוד דמויות טיפוליות כ"בסיס בטוח". חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן.

זעירא, ע', בנבנישתי, ר', תובל משיח, ר', לוי, ד', רפאלי, ת' ופולק ורדניגר, נ' (2014). הערכת השירות האזרחי לאומי מנקודת מבטם של צעירים וצעירות בסיכון. משרד המדע והטכנולוגיה.

כהאן-סטרבציסקי, פ. וואזן-סיקרון (2008). ממצאים עיקריים ותובנות מתוך מחקר הערכה של שלושה מודלים של מרכזים לנוער בסיכון: מית"ר, עירונוער ומונדתא אל שבאב. ירושלים: מאירס-ג'וינט-ברודקיייל.

כהן, ב"צ (2003). גישת הכוחות בעבודה סוציאלית. חברה ורווחה, כ(3), 291-300.

כהן, ב' ובוכבינדר, א' (2005). מן הכוח אל הפועל: גישת הכוחות בעבודה סוציאלית. תל אביב: הוצאת רמות - אוניברסיטת תל אביב.

נתן, ש' וסלובסקי, מ' (2015). שילוב הקוד הבלתי-פורמלי בסביבה טיפולית: טריאלוג - מודל להתערבות חינוכית-טיפולית עבור מתבגרים במצבי סיכון. בתוך ע' גרופר וש' רומי (עורכים), ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל: כרך ב: קולם של בני הנוער וסוגיות מעולמם של עובדים בשדה החינוכי-טיפול (עמ' 260-290). תל-אביב: מכון מופ"ת.

צינמון, ר"ג וריץ, י' (2012). מאפיינה של חקירה בשלב הבגרות הצעירה - המקרה של צעירים ישראלים. בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל-אביב.

קרומר נבו, מ' (2006). נשים בעוני-סיפורי חיים. הוצאות הקיבוץ המאוחד.

Arnett, J. J. (2004). A longer road to adulthood. In J. J. Arnett (Ed.), *Emerging adulthood: The winding road from late teens through the twenties* (pp. 3-25). New York, NY: Oxford University Press.

Abrams, L. S. (2003). Contextual variations in young women's identity negotiations. *Psychology of Women Quarterly*, 27(1), 64-75.

Beam, M. R., Chen, C. S., & Greenberger, E. (2002). The nature of adolescents' relationships with their "very important" nonparental adults. *American Journal of Community Psychology*, 30, 305-325.

Bender, D., Bliesener, T., & Losel, F. (1996). Deviance or resilience? A longitudinal study of adolescents in residential care. In G. Davies, S. Lloyd-Bostock, & W.

Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkley, CA: University of California Press.

- Collarossi, L. G., & Eccles, J. S. (1999). Differential effects of support provides on adolescents mental health. *Social Work Research*, 27(1), 19-31.
- Fleischer, N. & Gal, R. (2003). *Current Challenges and Potential Impact of a Universal National Youth Service in Israel*. Zichron Yaakov: The Carmel Institute for Social Studies.
- Gringeri, C. E. & Roche, S. E. (2010). Beyond the binary: Critical feminisms in social work. *Affilia*, 25 (4), 337-340.
- McDonald, S., Erickson, L. D., Johnson, M. K., & Elder, G. H. (2007). Informal mentoring and young adult employment. *Social Science Research*, 36, 1328-1347.
- Mikulincer, M., Shaver, P. R., & Pereg, D. (2003). Attachment theory and affect regulation: The dynamics, development, and cognitive consequences of attachment related strategies. *Motivation and Emotion*, 27, 77-102.
- Miller, J. B., & Stiver, I. P. (1997). *The healing connection*. Boston: Beacon Press.
- Quinn, J. (1995). Positive effects of participation in youth organizations. In M. Rutter (Ed.), *Psychosocial disturbances in young people* (pp. 274-304). Cambridge University Press.
- Rhodes, J. E., Spencer, R., Keller, T. E., Liang, B., & Noam, G. (2006). A model for the influence of mentoring relationships on youth development. *Journal of Community Psychology*, 34, 691-707.
- Schofield, G., & Brown, K. (1999). Being there: A family center worker's role as a secure base for adolescent girls in crisis. *Child and Family Social Work*, 4(1), 21-31.
- Sherer, M. (2004). National service in Israel: Motivations, volunteer characteristics, and levels of content. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 33, 94-108.

מעורבות אזרחית והתנדבות כמנוע צמיחה תעסוקתית וכלכלי והון וחברתי בקרב צעירים

שגיא שיין

תקציר

מחקרים בארץ ובעולם מצביעים על הקשר שבין שיעור תעסוקה גבוה לבין שיעורי התנדבות והשתתפות אזרחית גבוהים. מחקר שנערך בארצות הברית מצביע על כך שבמדינות ובערים שבהן אחוזי ההתנדבות, ההשתתפות האזרחית, ההצבעה והפעילות הקהילתית גבוהים יותר, כך אחוזי האבטלה נמוכים יותר (International Labor Organization - ILO, 2013a). מחקר אחר, שנערך בשנת 2011, גם הוא בארצות הברית (National Conference on Citizenship, 2011), מצביע על מגמה זוהי, ואף הצליח לכמת את הקשר בין התנדבות ומעורבות אזרחית לבין אחוזי האבטלה. על פי המחקר, עלייה של אחוז אחד בהתנדבות בקרב קהילה מסוימת מביאה לירידה באבטלה של 0.192% בקרב אותה קהילה. נתון נוסף מצביע על כך שעלייה של אחוז אחד בפעילות קהילתית ובמפגשים ציבוריים מובילה לירידה של 0.239% באבטלה בקרב אותה קהילה.

כיום, המושג "ביטחון תעסוקתי" לא קיים בשוק העבודה בישראל, ובוודאי שלא בקרב בני הדור הצעיר. לצעירים המסיימים את לימודיהם קשה מאוד להשתלב בעבודות המתאימות להשכלתם ולכישוריהם, המשכורות ההתחלתיות נמוכות והסיכוי לקביעות בעבודה שואף לאפס. במצב כזה, צעירים מחפשים דרכים להשתלב בשוק העבודה ולייצר לעצמם דריסת רגל בו.

במאמר זה אתמקד בשאלה כיצד יכולות לשמש מעורבות אזרחית והתנדבות כמנוע צמיחה תעסוקתית וכלכלי בקרב צעירים, ומהם היתרונות מכך לחברה

ולקהילה. אשתמש בשני מחקרים חשובים שנערכו בנושא בארצות הברית (National Conference on Citizenship, 2011; Spera, Ghertner, Nerino) & DiTommaso, 2013) ובמחקרם של יוגב-קרן וכץ (2013), וכן אסתמך על סיפורי הצלחה במרכזי צעירים ובתכניות הקיימות בתחום זה בארץ ובעולם.

לכאורה, ניתן להניח שקיים קשר בין מעורבות אזרחית והתנדבות לבין תעסוקה, שכן כאשר אדם מתנדב הוא רוכש מיומנויות, יוצר רשת חברתית וקשרים ונחשף למידע רלוונטי. אולם, על מנת להפוך את ההתנדבות ואת המעורבות האזרחית לכלים אפקטיביים לקידום תעסוקת וכלכלי בקרב צעירים, יש לפעול בנושא ולא להניח לדברים להתרחש מעצמם. ראוי לציין כי גם האיחוד האירופי בתכניתו למלחמה באבטלת צעירים וגם הממשל הפדרלי בארצות הברית מתייחסים בכובד ראש לנושא זה. הממשל האמריקני פרסם דוח מחקר מיוחד בנושא בשלהי 2013 (Spera et al., 2013), והאיחוד האירופי מקצה משאבים רבים לעידוד ההתנדבות בקרב צעירים (האיחוד האירופאי מפעיל ומממן תכניות רבות בתחום ההתנדבות בקרב צעירים. אחת מתכניות הדגל היא ה- EU Aid Volunteers המתוקצבת בסכום של 147.9 מליון אירו בשנת 2016 (http://ec.europa.eu/echo/what/humanitarian-aid/eu-aid-volunteers_en)).

האתגר של הצעירים בשוק העבודה המודרני

כמחצית מן הצעירים בישראל הנמצאים בראשית דרכם בשוק העבודה חסרים השכלה על-תיכונית, ולרבים מהם אין כל הכשרה ההולמת את צורכי שוק העבודה. מבין הצעירים בישראל בגילים 18-35, 20% אינם עובדים או לומדים (נאון, כאהן-סטרבצ'נסקי, ואזן-סיקרון, הדר וקונסטנטינוב, 2014; פתאל, 2014), אם כי האחרים עובדים, לעתים שעות ארוכות, במשמרות, בעבודות מזדמנות וזמניות ועושים כל מאמץ לשרוד ולהתפרנס. צעירים רבים עובדים בעבודות ללא אופק תעסוקתי, עם תקווה מועטה ביותר לשיפור מצבם בעתיד.

מאז פרוץ משבר הסאב־פריים ב-2007 בארצות הברית, משבר פיננסי-נדל"ני שהפך למשבר כלל עולמי, ויותר מכך מאז פרוץ משבר החוב הריבוני בגוש הירור, כשנה מאוחר יותר, מלאה העיתונות בדיווחים על תופעה שיצאה מכלל שליטה, תופעה שעד אז כמעט שלא זכתה להתייחסות מיוחדת - אבטלת צעירים (פתאל, 2014; ILO, 2013b).

כדי להבין את משמעות הבעיה יש לבחון תחילה את הנתונים. בחינה זו לא מותירה מקום לספק: על פי נתוני ארגון העבודה הבינלאומי (ILO), נכון לסוף 2009, מתוך 620 מיליון צעירים בני 15 עד 24 הפעילים בשוק העבודה, 81 מיליון היו מובטלים (13%). זהו השיעור הגבוה ביותר שנמדד אי פעם. ב-2007 עמד שיעור זה על 11.9%, אך במהלך שנתיים בלבד נוספו 7.8 מיליון צעירים למעגל האבטלה (ILO, 2013b). יתרה מזו, הדוח חוזה כי שיעורי אבטלת הצעירים בעולם רק ימשיכו לעלות בשנים הקרובות, והוא קובע כי דפוסי התעסוקה של הצעירים פגיעים יותר מאשר אלה של המבוגרים ומגיבים יותר לזעזועים בכלכלת העולם. הפגיעות הזו מורגשת בעלייה בשיעורי האבטלה, כמו גם בסיכונים חברתיים הכרוכים באבטלה גואה: חוסר מעורבות חברתית ובטלה המובילים, בין היתר, לפשיעה ולפגיעה במרקם החברתי. הדוח גם מציין כי בין השנים 2008 ל-2012 אבטלת צעירים עלתה בכ-24.9% במדינות המפותחות ובאיחוד האירופי. על פי התחזיות הנוכחיות, שיעור האבטלה בקרב צעירים במדינות המפותחות ובאיחוד האירופי לא ירד מתחת ל-17% לפני 2016 (ILO, 2013a).

מצב הצעירים בישראל טוב לאין ערוך ממצבם באירופה. ניתוח שעשה ראש מינהל מחקר וכלכלה בתמ"ת בני פפרמן, מבהיר כי אבטלת צעירים בני 20-24 בישראל ב-2011 הייתה 11.9%, לעומת 14.9% במדינות ה-OECD ו-18.6% באירופה. בגילים 25-29 האבטלה בישראל בשנת 2011 הייתה 7.5% לעומת 10.3% ב-OECD ו-12.9% באירופה¹ (זרחיה, 2014). נתונים אלה מעידים על כך ששיעור אבטלת צעירים בישראל נמוך משמעותית מהשיעורים הקיימים במדינות המפותחות. נתון חשוב נוסף שמצא התמ"ת הוא שאין חרפה באבטלת צעירים בישראל. שיעורי האבטלה של צעירים ב-2011 היו דומים פחות או יותר לאלה שנרשמו עשור קודם לכן. כלומר, המשבר העולמי, שדרדר את הצעירים באירופה לתהומות הייאוש, כמעט שלא פגע בצעירים בישראל (זרחיה, 2014).

על אף התמונה המוצגת לעיל, נתונים רבים מציגים מציאות שונה לחלוטין. בשנת 2011 פרסם בנק ישראל סקירה בנושא תעסוקת צעירים בישראל (בנק ישראל, 2011). על פי הסקירה, כמחצית מאוכלוסיית הצעירים בישראל הנמצאים בראשית דרכם בשוק העבודה, חסרה השכלה על-תיכונית, ולרבים מהם אין כל הכשרה התואמת את צורכי שוק העבודה. יתרה מכך, מחקר חדש שפרסם ביטוח לאומי (גוטליב וטולדנו, 2014) מראה כי יש עבודה בישראל, אולם בחלק גדול

1 נתוני המחקר פורסמו בריאיון עיתונאי בלבד. הריאיון נערך עם עורך המחקר בני פפרמן, והממצאים תוארו בו בהרחבה.

מהמקרים השכר המשולם לעובד הוא נמוך מאוד. המחקר מציין כי בעשור האחרון שיעור הגברים היהודים הלא חרדים ששכרם נמוך משכר המינימום זינק בכמעט 30%. משמעות הדבר היא שחלק גדול מהעובדים במשק מועסקים בחלקיות משרה, שכן הם מקבלים שכר הנמוך משכר המינימום עבור משרה מלאה. מטבע הדברים מרבית האנשים הללו הם צעירים.

ניתן אם כן לסכם את הבעיות הרבות הניצבות בפני צעירים בבואם להיכנס לשוק העבודה: חוסר ניסיון, התמודדות עם תחרות גדלה והולכת, תכניות לימודים שאינן מכינות כראוי לשוק העבודה ושכר נמוך. מכאן, שהמשוואה שעליה חונכו דורות רבים האומרת שלימודים + עבודה קשה = פרנסה בכבוד, אינה רלוונטית היום עבור צעירים בישראל.

מעורבות חברתית והתנדבות - מפת הדרכים של הצעירים לתעסוקה ולפיתוח קריירה

מקובל לחשוב שלימודים, הכשרה מקצועית וצבירת ניסיון תעסוקתי יקדמו את הצעירים לעבודות מתגמלות ורווחיות. הנחה זו נכונה רק בחלקה שכן קיימת נטייה להתעלם מהתנדבות וממעורבות חברתית כגורם חשוב לקידום קריירה. למעשה, גורם זה הופך להיות כלי מרכזי בארגון הכלים שצעיר מצטייד בו טרם כניסתו לשוק העבודה, גם אם באופן בלתי רשמי.

בנאום שנשא בשנת 2013, טענה שרת העבודה האמריקנית כי "התנדבות יכולה להיות דרך משמעותית לעזור למובטלים להרחיב את רשת הקשרים שלהם, לשפר את קורות החיים שלהם, ולעשות רושם חיובי בשוק תעסוקה תחרותי" (Spera et al., 2013, p.3). מכאן שגם מקבלי ההחלטות רואים בהתנדבות ובמעורבות אזרחית כלי משמעותי לפיתוח קריירה. נשאלת השאלה - מדוע התנדבות היא צעד משמעותי כל כך לפיתוח קריירה?

בשנים האחרונות אנו עדים לשינוי משמעותי בדפוסי ההתנדבות בקרב צעירים. הם מרבים להתנדב בתחומים שבהם יקבלו ערך מוסף ולא רק תחושת סיפוק. צעירים רבים מבינים כי בזכות ההתנדבות יוכלו לשפר את ההון החברתי שלהם, את קשריהם החברתיים ואת ניסיונם המקצועי וכן לפתח תפיסת עולם חיובית יותר ולצבור חוויות חיוביות (רודיך-כהן, 2013).

העיסוק בפעילות חברתית מקדם את הצעירים להיות בוגרים מעורבים ופעילים בחברה. באמצעות פעילות ומעורבות בתחום החברתי הם לומדים להיות

סוכני שינוי חברתי (Lochocki, 2010). הפעילות החברתית מקבלת משמעות כפולה: הן כרכיב מרכזי בסוגיות המעסיקות צעירים, כמו בניית זהות, בחירת השכלה ומסלול קריירה, והן כצורך קהילתי וכהזדמנות לתרום לקהילה (יוגב-קרן וכץ, 2013).

מסגרות התנדבות מועדפות על צעירים הן קבוצות מנהיגות וקבוצות משימה, אשר מטרתן לחולל שינוי חברתי. במהלך התנדבותם בקבוצות אלו המשתתפים רוכשים כלים ומיומנויות בתחומים שונים, לומדים לכתוב תכניות עבודה, מגייסים כספים ואף נפגשים עם מקבלי החלטות ברמות השונות. צעירים אף משתמשים ברשתות חברתיות ובאינטרנט על מנת לקדם פעילויות ונושאים שונים. הם תורמים מהידע שלהם וגם צוברים ניסיון חשוב. צעירים רבים מפתחים בהתנדבות יוזמות שונות בתחום החברתי, ובעיקר מחפשים ערך מוסף בתחומי ההתנדבות השונים. לא עוד התנדבות לשם תרומה לקהילה בלבד, אלא התנדבות שתועיל להם ותקדם אותם (יוגב-קרן וכץ, 2013).

פוטנם (Putnam, 1993) התייחס במחקריו לערך המוסף שנובע מפעילות התנדבותית וכינה אותו "הון חברתי". הון זה מתייחס למאפיינים של ארגון חברתי, כגון רשת קשרים, אמון ונורמות של הדדיות, אשר מגבירים את הפוטנציאל היצרני של פרטים וקבוצות בחברה (Putnam, 2000). פוטנם קבע כי "הון חברתי מתייחס במהותו לנורמות ולרשתות חברתיות אשר מגבירות את יכולתם של אנשים לשתף פעולה במאמץ משותף" (Putnam, 2006, p. 381). לדעתו, הון חברתי, בניגוד להון פיזי, הוא משאב אשר ככל משתמשים בו יותר הוא דווקא גדל, והוא מתכלה אם לא משתמשים בו (יוגב-קרן וכץ, 2013; Putnam, 1993). למעשה, ניתן לראות כי התנדבות ומעורבות חברתית של צעירים יוצרות "הון חברתי", אשר יש לו תפקיד משמעותי בקידום הקריירה של אותם צעירים והוא מנוף לפיתוח כלכלי של הקהילה. ההון החברתי כולל את רשת הקשרים של הצעירים ואת ניסיונם המצטבר, מאפשר חשיפה לתפקידים רלוונטיים, ומייצר קהילה חזקה ומשגשגת המתמודדת יותר ביעילות עם אתגרים כלכליים וחברתיים (יוגב-קרן וכץ, 2013; Uslaner, 1999).

כאשר המתנדבים והפעילים החברתיים נשאלו לגבי הקשר שבין פעילותם להתנדבותית לבין התעסוקה שלהם, הם טענו שההתנדבות והפעילות שלהם למען הכלל, הקשרים שיצרו והניסיון שרכשו העניקו להם כלים שעזרו להם במציאת עבודה. נוסף על כך, הפעילות ההתנדבותית והאזרחית מעלה את

הביטחון העצמי ואת הדימוי העצמי של הצעירים, בעיקר בקרב אלה הבאים מרקע סוציו-אקונומי נמוך. שיפור זה מסייע לאותם צעירים במציאת עבודה, תורם להורדת אחוזי האבטלה ולחיזוק הכלכלה (O'connor & Graham, 2011).

מהתנדבות ל"התמחות חברתית"

על מנת להגדיל את אחוזי ההצלחה של צעירים מתנדבים חשוב לייצר כלים שבעזרתם יוכלו למנף את התנדבותם ואת פעילותם החברתית לשם קידום הקריירה שלהם. פעילות מסוג זה עשויה להוביל להגדלת מספר המתנדבים והפעילים מקרב הצעירים.

בעולם העסקי והציבורי דרוש ניסיון כדי למצוא עבודה, ולצעירים ברור שלשם כך יש צורך בהתמחות, לרוב ללא שכר. בתחום הציבורי התמחות אינה הכלי היחיד לרכישת ניסיון. התנדבות ופעילות חברתית משמעותית יכולות להיות כלי חשוב לא פחות, ואף ניתן לכנותן בשם "התמחות חברתית". כדי שהתמחות חברתית זו תהיה משמעותית, יש להשכיל ולבנות מסלול התנדבות אשר יכלול רכישת כלים פרקטיים, כמו כתיבת תכניות עבודה, גיוס משאבים, יזמות חברתית, התנהלות מול מקבלי החלטות, כתיבת ניירות עמדה ועוד. בדרך זו ירכוש הצעיר לא רק ניסיון תעסוקתי מהתנדבותו, אלא גם ארגז כלים החיוניים בכל מקום עבודה. ההתמחות החברתית היא שוות ערך לכל התמחות אחרת, ויש בה ערך מוסף לצעיר הנמצא בדרכו למציאת עבודה בשכר.

מרכזי הצעירים ככלי להעצמה באמצעות פעילויות בתחום החברתי

מרכזי צעירים פועלים כיום בכ-60 יישובים ברחבי הארץ, ומופעלים על ידי ג'וינט ישראל. מרכז צעירים הוא מקום אשר נותן מענה לצעירים בגילים 18 עד 35 בתחומים של תעסוקה, השכלה גבוהה, מעורבות חברתית, תרבות ופנאי. הפעילויות בתחום המעורבות החברתית תופסות חלק משמעותי מפעילויות המרכז, והן כוללות בין היתר פיתוח מנהיגות צעירה, אקטיביזם חברתי, יזמות חברתית, פיתוח קהילות של בני מקום, העצמה אישית, התנדבות ועוד.

מרכז צעירים פועל בדרך ייחודית, משום שהוא לא רק מעניק כלים מעשיים להוצאה לפועל של פרויקט חברתי, כמו גיוס כספים, התנהלות מול רשויות מקומיות, מיפוי צרכים, יצירת שותפויות וכתיבת תכנית עבודה, אלא הוא גם

מעניק ליווי אישי בפועל. כלומר, הפעילות בשטח היא שמייחדת את מרכז הצעירים מגופים אחרים העוסקים במעורבות חברתית. במרכז הצעירים לא רק רוכשים כלים מעשיים, אלא פועלים במסגרת של קבוצות מנהיגות. הצעירים כותבים בעצמם תכניות עבודה, נפגשים עם בעלי תפקידים בכירים ברשות המקומית, במשרדי ממשלה ובכנסת, מנהלים דיונים רבי-משתתפים, מגייסים משאבים ופועלים מול התקשורת. זהו תהליך מיטבי של התמחות חברתית.

גם בתחום היזמות החברתית הצעיר רוכש כלים אשר מטרם להעצימו ולהכשירו כיום. מרכזי הצעירים הקימו חממות ליזמות חברתית, והצעיר עובר הכשרה בתחום היזמות, מקבל הדרכה כיצד לחבור לאנשים הרלוונטיים ברשות המקומית, וזוכה לליווי אישי במהלך הוצאתו לפועל של הפרויקט. הפרויקטים שהצעירים מובילים תורמים לשיפור איכות החיים בקהילות, והפעילות כולה מעשירה את הצעיר במיומנויות חשובות להמשך עבודתו ומאפשרת לו לרכוש ניסיון בתחום הציבורי. מיומנויות אלה וניסיון זה יסייעו לו במציאת עבודה.

קבוצות מנהיגות במרכזי הצעירים כדוגמה למעורבות חברתית של צעירים

על אף שהמילה "מנהיגות" הפכה לשחוקה בשיח הציבורי כיום, היא משמעותית בהקשר של הפעילות במסגרת מרכזי הצעירים. בחינת הפעילות במרכזי הצעירים מלמדת שדרך הפעולה היעילה ביותר עבור הצעירים היא באמצעות קבוצת משימה, קבוצת צעירים בגילים שונים (תלוי בנושא הפעילות) אשר פועלת לקידום נושא מסוים או מובילה פרויקט. הקבוצות השונות הצהירו שהן מעוניינות להמשיך לפעול, לקחת אחריות, ליזום פרויקטים ולהובילם מתוך מטרה ליצור סביבה איכותית יותר עבורן ועבור קהילתן. משום כך קבוצות אלו נקראות "קבוצות מנהיגות".

קבוצת מנהיגות לא נוצרת מאליה. ישנם מקרים שבהם צעירים מתאגדים כדי להוביל מהלך מסוים, כפי שקרה במחאה של קיץ 2011. אולם במרבית המקרים, צעירים רבים, גם אלה שיש ביכולתם לפעול, אינם מצליחים לממש את הפוטנציאל הגלום בהם בגלל מחסור בזמן ובמשאבים או בשל חוסר ידיעה כיצד להתחיל. כאן מסייע מרכז הצעירים, שתפקידו להקים קבוצה, להכשיר את חבריה ולהעצימם. ייחודו של מרכז הצעירים הוא לא רק בהקמת הקבוצה, אלא בעיקר במיקומו של המרכז כמעין גשר בין הרשות המקומית למגזר השלישי. בתפר זה המרכז פועל ועוזר לקבוצה להוביל פעילויות משמעותיות.

כיום, פועלות במרכזי הצעירים למעלה מ-100 קבוצות מנהיגות וקבוצות משימה, אשר חבריהן החליטו לקחת את עתידם בידם, להיות מעורבים ומשפיעים ולקבוע איך ייראו חייהם ביישוב שבו הם חיים. קבוצות אלו פועלות הן ברמה המקומית והן ברמה האזורית, ומצליחות לחולל מהפכות של ממש בתחומים שונים, כמו תחבורה ציבורית, דיור, חינוך, תרבות ופנאי.

ממחקר שנערך על ידי מכון גיאוקרטוגרפיה והמשרד לפיתוח הנגב והגליל בשנת 2011 (דגני ודגני, 2011) עלה כי מרכזי הצעירים הם גורם חשוב ביצירת שכבת מנהיגות צעירה ומשמעותית. הפעילות במישור זה מצליחה למנף את היכולות ואת המאפיינים החיוביים של הצעירים המצטרפים למעגלים אלה ורותמת אותם לחיזוק המארג האנושי ביישובם. המגמה המצטיירת מן המחקר היא שקבוצות המנהיגות מעלות את איכות החיים ביישובים קהילתיים, מבחינת תחושת המשפחתיות, החום והאכפתיות. הן מעניקות משמעות ערכית וחברתית לעשייה, ויוצרות הזדמנויות עבור צעירים אלה ליזום ולהוציא אל הפועל את השאיפות הרעננות שהם מביאים אתם.

סיפורה של ביסאן סלמן: "איך ההתנדבות והמעורבות עזרו לי לפתח את הקריירה"

ביסאן סלמן, צעירה בת 22 מרמלה, עובדת כיום כרכזת מעורבות חברתית במרכז הצעירים בעיר. היא לקראת סיום לימודי התואר הראשון בבר אילן, ובשנה הבאה היא מתעתדת ללמוד לתואר שני ב-London School of Economics.

סיפור חייה האישיים והמקצועיים של ביסאן, על אף גילה הצעיר, רצוף בהתנדבות ובעזרה לקהילה. ביסאן הבינה כבר מגיל צעיר שההתנדבות תפתח גם את חייה המקצועיים. בגיל 15 החלה להתנדב בארגונים בינלאומיים, ובמסגרת זו פגשה מתנדבים ופעילים ממדינות שונות, השתתפה בכנסים בינלאומיים, והחלה להרחיב את ידיעותיה בתחום. ביסאן מעידה על עצמה כי עוד לפני תחילת לימודיה האקדמיים היא צברה ידע רב וארגז כלים במגוון תחומים: קשרים בינלאומיים, מיומנויות הדרכה ודיבור מול קהל, שיפור האנגלית והביטחון העצמי והובלת פרויקטים מקומיים ובינלאומיים.

בעקבות פעילותה זו, החליטה ביסאן ללמוד יחסים בינלאומיים ובחרה במישור הבינלאומי ככיוון מקצועי. ואכן, עם סיום לימודיה בארץ תמשיך ביסאן ללמוד בחו"ל באחת האוניברסיטאות המובילות בעולם. ההתנדבות פתחה בפניה אפשרויות לימודים ועבודה בינלאומיות, ושם היא רואה את עתידה המקצועי שלה.

את עבודתה הראשונה בתשלום כרכזת מעורבות חברתית במרכז הצעירים ברמלה, קיבלה ביסאן בזכות פעילותה כמתנדבת וכפעילה. מנהלת המרכז מעידה כי קיבלה את ביסאן לעבודה בעיקר בזכות המיומנויות שצברה במהלך התנדבותה: "המיומנויות הללו שוות ערך לעבודה שאנשים צברו במהלך שנים, ואילו ביסאן צברה אותן בעקבות התנדבותה".

במהלך התנדבותה נחשפה ביסאן להדרכה ולהכשרה בהזדמנויות שונות. היא התקבלה לקורס של TED (שיטת הכשרה לנאומים באנגלית), למדה איך לעמוד ולדבר מול קהל, איך להעביר מסר ואף נאמה בכינוס הפדרציות היהודיות של צפון אמריקה (ה-GA). ביסאן אומרת: "אני מרגישה שיש לי קורות חיים וניסיון תעסוקתי ששווה לבחורה בת 35, הכול בזכות התנדבותי ופעילותי החברתית. הלימודים לא היו מכשירים אותי לכך וגם לא העבודות הראשונות שיכולתי לקבל לאחר הלימודים".

ביסאן ביססה את חייה המקצועיים, הן בהווה והן לעתיד, על המיומנויות שצברה בהתנדבותה. היא בנתה רשת משמעותית של קשרים בארץ ובחו"ל, אשר תעזור לה להתקדם בעתיד. על אף גילה הצעיר ועל אף העובדה שעדיין אין לה את התואר שאליו היא שואפת, ביסאן מקבלת לא מעט פניות בנוגע לתפקידים שונים. זהו בהחלט מסלול שאינו אופייני לבחורה בת 22 בלבד.

סיכום

בשנים האחרונות אנו עדים לכך שבקרב צעירים ובקרב ארגונים העובדים עם צעירים מחלחלת הבנה שקיים קשר בין התנדבות ומעורבות חברתית לבין פיתוח קריירה. ניתן לראות יותר ויותר פרויקטים ותכניות בתחום זה, וניכר כי נעשה ניסיון רב יותר לפתח את הנושא בקרב צעירים בישראל.

ניסיונות אלו באים לידי ביטוי בפיתוח תכניות אשר מטרתן להגדיל את "ההון החברתי" בקרב צעירים, בפיתוח תכניות של מעורבות חברתית ככלי לפיתוח כישורים בקרב צעירים ובפיתוח תכניות בתחום "ההתמחות החברתית". מרכזי הצעירים מהווים גורם משמעותי בקידום תחום זה, בין השאר בקידום המנהיגות בקרב צעירים ובפיתוח קבוצות מנהיגות אשר מקדמות את הצעירים גם בתחום התעסוקתי.

עם זאת, חסרים ידע ומחקר בתחום. במאמר זה הוצגו שני מחקרים מרכזיים שבדקו את הקשר שבין התנדבות לפיתוח קריירה. המחקר המשמעותי ביותר

נערך על ידי משרד העבודה בממשל ארצות הברית בעקבות מדיניותו של הנשיא אובמה לפיתוח ההתנדבות ולצמצום האבטלה (Spera et al., 2013). בישראל לא נערכו עדיין מחקרים משמעותיים אשר בדקו את הנושא ואת תרומתו לחיזוק ההיבט הכלכלי בקהילה.

כאשר דנים בפיתוח קריירה בקרב צעירים יש להתייחס גם לקשר שבין התנדבות לבין פיתוח קריירה, ולהקצות תקציבים ממשלתיים לעידוד ההתנדבות והמעורבות בקרב צעירים וכן למחקרים בתחום. כמו כן, יש לפתח תכניות ייעודיות, כולל מסלול של התמחות חברתית שישלים את ההשכלה האקדמית ואת ההכשרה הפורמלית שצעירים רוכשים במדינת ישראל.

מקורות

בנק ישראל. (2011). ההתפתחויות הכלכליות לשנת 2011. ירושלים: בנק ישראל, חטיבת המחקר.

גוטליב, ד' וטולידנו, א' (2014). תעסוקה ושכר בישראל באוכלוסיות נבחרות: מידע מנהלי מ-2001 - 2011. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

דגני, א' ודגני, ר' (2011). מרכזי הצעירים בנגב ובגליל - מחקר איכותני. תל אביב: מכון גיאוקרטוגרפיה.

זרחיה, צ' (2014, 29 בינואר). עובד צריך ללמוד לאורך כל החיים - גם בשביל האבטלה הבאה שלו. דה-מרקר. אוצר מתוך <http://www.themarker.com/tv/1.2229654>

יוגב-קרן, ה' וכץ, ח' (2013). השתתפות חברתית של צעירים בישראל 2013. באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון.

נאון, ד', כאהן-סטרבצ'נסקי, פ', ואזן-סיקרן, ל', הדר, י' וקונסטנטינוב, ו' (2014). צעירים בישראל שאינם עובדים ואינם לומדים: השתלבות בתעסוקה - משאבים, חסמים וצרכים. ירושלים: מכון ברוקדייל-ג'וינט ישראל.

פתאל, ו' (2014). סקירת מדיניות צעירים בישראל ובמדינות המפותחות. ירושלים: מרכז המחקר והמידע של הכנסת.

רודיך-כהן, א' (2013). טיוטת דו"ח תחום בנושא ארגונים הפועלים עם ולמען צעירים בוגרים בישראל בגילאי 18-35. מידות.

- International Labor Organization - ILO. (2013a). *Global employment trends for youth 2013: A generation at risk*. Geneva: Author.
- International Labor Organization - ILO. (2013b). *World of work report 2013 – Repairing the economic and social fabric*. Geneva: Author.
- Lochocki, T. (2010). *Trends, causes and patterns of young people's civic engagement in western democracies*. Oslo/Bergen: Center for Research on Civil Society and Voluntary sector.
- National Conference on Citizenship - NCOC. (2011). *Civic health and unemployment: Can engagement strengthen the economy?* Retrieved from <http://www.ncoc.net/unemployment>
- O'Connor, S. D., & Graham, B. (2011, November 11). Jobs and civics go hand in hand. *USA TODAY*. Retrieved from <http://usatoday30.usatoday.com/news/opinion/forum/story/2011-11-01/economy-civics-participation-voting/51031150/1>
- Oxenbridge, S., & Evesson, J. (2012). *Young people entering work: A review of the research*. ACAS, employment research Australia.
- Putnam, R. D. (1993). The prosperous community: Social capital and public life. *The American prospect*. Retrieved from <http://prospect.org/article/prosperous-community-social-capital-and-public-life>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York, NY: Touchstone.
- Spera, C., Ghertner, R., Nerino, A., & DiTommaso, A. (2013). *Volunteering as a pathway to employment: Does volunteering increase odds of finding a job for the out of work?* Washington, DC: Corporation for National and Community Service, Office of Research and Evaluation.
- Uslaner, E. M. (1999). Democracy and social capital. In M. Warren (Ed.), *Democracy and trust* (pp. 121-150). Cambridge: Cambridge University Press.

הספר "צעירים בישראל: מחקר ועבודת שטח" הינו מסמך העוסק באופן מפורט ומעמיק בנושא הצעירים בישראל. הספר כולל 17 מאמרים פרי עטם של מיטב אנשי אקדמיה ושל אנשי מקצוע העוסקים בנושא זה וחוקרים אותו בישראל.

המאמרים מציגים ידע חדש מהשטח ומהמחקר האקדמי בחמישה שערים: המאפיינים והרקע התיאורטי על אודות צעירים בישראל, אבני הדרך בהתפתחות נושא הצעירים בישראל, צעירים במצבי סיכון, מחקרים על אודות צעירים בישראל במגוון תחומי חיים ויישום של תכניות ועבודת שטח עם צעירים.

קהל היעד של הספר הוא הציבור הרחב, משפחות של צעירים בהווה ובעתיד, אנשי מקצוע העוסקים בתחום, סטודנטים וחוקרים וכל המתעניין במתרחש בנושא הצעירים בחברה הישראלית בשנים האחרונות.

הספר הוא פרי יוזמתם של ארבעה גופים שחברו יחדיו: קרן גנדיר, עמותת למרחב, ג'וינט-אשלים והמכללה האקדמית בית ברל, והוא מבקש להוסיף על הקיים בספרות המקצועית בנושא הצעירים בישראל ולתרום להעלאת המודעות לנושא.



למרחב

מיסודה של קרן מוזס וולפוביץ



קרן גנדיר GANDYR FOUNDATION
הוקמה ע"י יהודית יובל רקנאסי



ג'וינט ישראל אשלים
יחד בעשייה חברתית למען ילדים, נוער וצעירים בתחבי סיכון



המכללה האקדמית בית ברל
الكلية الأكاديمية بيت بيرل
Beit Berl College